

ÍZIS ÉS KATARZIS.

I.

A krízis irodalmának áttekintése után természetes sorrendben a kibontakozás irodalmának áttekintése következnek.¹ A krízis és kibontakozás között azonban hézag van: a kettőt egymástól lényeges pont választja el. E pont, a krízisnek kritikus pontra való érkezése és átváltódása valami mássá, — a krízis legmagasabb foka, ugyanakkor első lépés a kibontakozásban. Ezen *túl* az ember nem kezdhet el beszélni megoldásról, sajátos módon *itt* már nincsen semmi megoldani való; a helyzet megfordult: ahogy az előbb az általános tendencia a bonyolódás volt, most a megoldás lett. A krízis végső kiélesedése egyben a megoldottság kezdete is. Ezt a legegyszerűbben katarzisznak lehet nevezni.

A katarzisznak nincsen irodalma. Történetfilozófiai, lélektani, társadalomtudományi és egzisztenciafilozófiai könyvekben ugyan történik rá utalás, de egyetlen szerző sem feledkezik meg arról, hogy hangsúlyozza: a probléma nem tisztán történeti, lélektani, vagy társadalmi. Egyformán tartozik valamennyi tudományba, anélkül, hogy teljes leírását akármelyik meg tudná adni. És ahelyett, hogy az ember azt az utat választaná, amely külön-külön közölné az egyes tudományok álláspontját, helyesebb és egyszerűbb, ha olyan szemléletet választ, amely lehetőleg összetett és egyszerre tudja megvilágítani azt, amiről szó van. E komplex szemléletnek természetesen megvan a veszélye. Mivel megállapítás, elemzés, értékelés, kritika állandóan összejátszik, sohasem lehet minden oldalon teljes és sokszor kénytelen megelégedni utalásokkal. Ezzel szemben megvan az az előnye, hogy mindig az «egész»-re vonatkozik. A katarzisz nem külön történelmi, vagy társadalomtudományi, vagy lélektani,

¹ L. *Modern apokalipszis*. A világkrízis irodalma. Társadalomtudomány 1935. 2—3.

vagy morális kérdés, hanem a kultúra kérdése és pedig egy sajátos és végső értelemben az. «Erkölcstan, politika, gazdaságtan, pszichológia — mondja Maritain — amennyiben az adott világban az ember konkrét helyzetével foglalkozik, sohasem lehet tisztán egy tudomány tárgya . . . ezen *felül* van az a belátás, amely képes arra, hogy igazi tudományos fokon a prakszist is kielégítse s ez az, amely egyszerre *lényeg*et és konkrétumot, a természet és a szellem rendjét feltárja». Ennek a szemléletnek következménye volt az a megismerés, amely a mai krízis természetét abban jelölte meg, hogy: «vallásos.»

2.

A krízis jellegének megállapítására nem következhetik más lépés, mint annak a kérdésnek felvetése, hogy mit jelent a krízis a modern ember életében. Ehhez azonban tudni kell, hogy ki az a modern ember. Eliot szerint mindenki, aki Rousseau Vallomásait olvasta. Valéry azt írja, hogy a modern európaíra három dolog jellemző: először olyan területen él, amely valaha a római birodalomhoz tartozott, másodsor keresztény, harmadszor a görög szellem örököse. Mindkét meghatározásban van valami merev esetlenség: túlságosan statikus. Valószínű az, hogy, ami a modern embert jellemzi, az nem kész helyzet, hanem inkább küzdelem befejezetlensége. Modern ember annyi, mint ellentétek feszültsége: drámai helyzet. Történeti erők összeütközésében áll. És a legtöbb, amit erről az emberről el lehet mondani, nem az, hogy minő elemeket hord magában, hanem, hogy ezek az elemek milyen drámai szituációt teremtenek.»

A modern ember őseitől két dolgot örökölt: nagy kultúrát és ezzel a kultúrával való elégedetlenséget. A kultúra nagyságát senkinek sem jut eszébe kétségbe vonni: körül kell néznie és életének minden ténye meg fogja cáfolni. Az elégedetlenséget époly kevéssé lehet kétségbevonni: magába kell néznie és tapasztalni fogja megszámlálhatatlan ellenkezését mindazzal szemben, ami körülötte történik. A modern ember tudatában összekeveredik a kultúra csodálata ugyane kultúra ellen támasztott kifogásokkal: tisztelet és kritika, sőt hódolat és lázadás. Ebben a helyzetben az ember elfogadhatja azt az álláspontot, amit Rousseau, hogy a kultúrát teljesen át akarja lépni. Ez volna az

a magatartás, amelyben az elégedetlenség győz. Rousseau az első, aki e helyzetben a kultúra ellen foglalt állást. Ez a romantikusok életmagatartása, ez Schopenhauer, vagy Kierkegaard filozófiájának ihlete, Dosztojevszkij, vagy Tolsztoj megváltásának rugója, Baudelaire költészetének, Wagner zenéjének, Cézanne festészetének tartalma, ez a szellemiség jelentkezik a marxi szocializmusban éppen úgy, mint a freudi pszichológiában: az előtérbe lépő elégedetlenség. De az ember elfoglalhatja azt az álláspontot is, amelyet Goethe és mondhatja, hogy a kultúra elégtelenségét nem úgy lehet a legbiztosabban kiküszöbölni, ha eltávolítom, hanem, ha továbbépitem. A tiltakozás céltalan: a kultúra nem tüntethető el. Nem mi csináltuk, hanem halottaink. És a halottak alkotása nagyon nehezen ingatható meg. A változtatás egyedüli módja nem az, hogy széttrombolom, hanem, hogy feljebb emelem. A rousseaui út csak érzelmi; a goethei út szellemi. A szellemi úton jár Byron költészete, Nietzsche filozófiája, Beethoven zenéje, Böcklin festészete, a tiszta tudományos törekvések képviselői: a nagy modern matematikusok, fizikusok, asztronómusok, egy Ranke, vagy Burckhardt történettudománya. A modern embernek ebben a két áramlatban állást kell foglalnia. Sohasem állhat meg tisztán csak az egyikben. Minden embernek új meg új viszonyt kell teremtenie, a kérdést más és más úton kell a maga számára megoldania. Mert a modern ember drámai szituációja éppen az, hogy milyen egyensúlyt állít fel és tud felállítani a kultúrával való teljes elégedetlenség és a kultúra teljes helyeslése között. A modern ember sohasem lehet az egyik, vagy a másik. A dráma éppen az, hogy mind a kettő és, hogy ezt a kettősséget végig kell küzdenie.

3.

Így érkezik el az ember a modern európai tulajdonképpeni drámájához. Van eset, amikor ez az európai olyan magatartást tanúsít, hogy a történeti helyzetével járó feladatot az előbbi felül újabb nehézségnek tartja s azt a kultúrának, közvetve emberi sorsának rovására írja. Itt is kiütközik az elégedetlenség, ami kifogásait jellemzi. Ez a fajta ember nem úgy áll szemben életproblémájával, hogy: íme a feladat, amit meg kell oldanom, lássunk hozzá és csináljuk a lehető legjobban. Éppen ellenkező-

leg: vádakat kohol és ürügyeket talál, hogy nehéz helyzetéért valamit okolhasson. Első kérdése nem az, hogy: miképpen csináljam meg, hanem az, hogy: miképpen *ne* csináljam meg. Ezzel nem segít magán, — de talán ez az a szándék, ami egzisztenciájának legmélyebb pontjára utal és megéri a legbelső lényegét. Elégtelensége mögött van valami ebben az emberfajtában, ami örül ennek az elégedetlenségnek. A kérdéseket csakis azért éle-síti ki, hogy a maga számára a kérdéseknek súlyosbított és el-nehezített formáját tegye átélhetővé. A krízist bonyolítja és ezzel természetesen közreműködik a kultúra felbontásában. Kultúra alatt összefoglalva mindazt, ami társadalmi, lélektani, gazdasági, morális stb. Ez a fajta ember nem segít magán elégedetlenségével, de nem ez a fontos, hanem az, hogy nem is akar segíteni. Amit akar, az: szétszedni és lebontani. Kultúrát, társadalmat, kap-csolatokat, államot, önmagát sem véve ki. Az ösztön benne soha-sem tudatos; de a történet erői az emberben nem szoktak tuda-tosak lenni. Az életrombolás ebben a szellemiségben sohasem lép előtérbe, ami előtérbe lép: az elégedetlenség, éspedig rendkívüli érzelmi és művészi, vagy tudományos apparátussal igazolva saját helyzetét. Az elégedetlenség titkos értelme az, hogy a nega-tívumokban van otthon, — ez a negatívum a szenvedélye. Igyek-szik mindennemű lehetőséget elvágni arra, hogy az ember más is lehessen, mint elégedetlen. Minden eszköz jó arra, hogy el-hintse és terjessze kétségeit, bizonytalanságát, lázadását, a meg-oldásokról való lemondást. Eltolja magától az esetleges kibonta-kozás alkalmait: itt akar felőrlődni, saját elégedetlenségében akar elégni és megsemmisülni. E szellemiség képviselői bárhol jelennek meg, tudományban, művészetben, politikában, társa-dalomban, magánéletben: mindenütt a reális világgal szemben elégtételül épített irreális világképpel járnak. Mindegyiknek van valamilyen álma, amelyet a konkrét valóság ellen készített, akár olyan ez, mint a romantikusoké, akár olyan, mint az utópistáké, Vagyis akár romantikus visszavágyó (főképpen művészi irány), akár romantikus előrevágyó (főképpen tudományos és társadalmi irány, a technikai «haladás»-eszmé, szocializmus stb.). De nem az álom a fontos, hanem az a helyzet, ami vele az álmot készít-tette: az elégedetlenség, de még emögött: a valóság nem akarása, szembenállás az adott és kiszabott történeti feladattal, amelyet

nem akar megoldani, mert a legmélyebb ösztön benne nem a megoldás, hanem az elodázás, sőt a rombolás felé viszi.

De tanúsíthat az ember a történeti feladat iránt olyan magatartást is, amely hősiességnek fogja érezni azt, hogy ilyen súlyos helyzetbe született. Ez az embertípus sohasem fog magában álmvilágot hordani: nem szökik meg a valóság elől úgy, hogy irreális képzeletvilágra utal. Éppen ellenkezőleg, erénye az lesz, hogy beelásson a valóságba, amelyet egyedüli talajának érez. Minél mélyebben akarja megismerni és minél élesebben beszámolni arról, ami történeti, szükségszerű és reális. Az ilyen típusú ember mindig az adott helyzettel számol és kritikája is egy neme a világ igenlésének. E szellemiség képviselői bármely területen jelentkezzenek is, mindenütt abszolút produktivitásukról ismerni meg őket. És e teremtő tehetség mögött az emberi lét fölött érzett öröm van. Az elégedetlenség oly stádium, amikor a világ nagyszerűségét még nem látja át teljesen. Mihelyt átlátta, az elégedetlenség feloldódik. Természetes, hogy ismét más helyen újból elégedetlenség támad, de ez megint csak megoldódik és így támad egyre tisztább képe a világról.

A modern ember drámája e két szellemiség szembenállása; más szóval: ez a drámai feszültség teszi a modern embert. Természetes, hogy most már nem az eredeti drámáról van szó. A krízis nem a nagy kulturális örökség és a vele való elégedetlenség szembenállása, hanem ennek a szembenállásnak integrálódása. Egyik oldalon az elégedetlenség — álmvilágba menekülés — valóságfélelem — élettávolság, a másikon: alkotás — realitás — hősiesség magatartás, át- és átszöve mindenütt a maga ellentétével egész szellemiséggé fejlődve. A modern európai legbelsőbb élménye ez a drámai összeütközés és csak ennek az embernek van ma teljes és igazi jelenléte az időben, aki a drámát aktuálissá tudja tenni és annál inkább van jelenléte, minél teljesebben teszi aktuálissá. Minél távolabb áll tőle, minél felületebben éli át, annál kevésbé él a jelenkorban.

Ezen a helyen kell feltenni azt a kérdést, hogy miért támadt az embernél a kultúrában e rendkívül nehéz helyzet? — amire nem lehet más válasz, mint, hogy: a nagy örökség egyúttal kötelesség. Nehéz helyzet csak ott támad, ahol az ember kötelességét megtagadja. A nagy kultúrával feltétlenül együtt jár az a köte-

lezettség, hogy az ember tovább építse. Kultúrában születni nemcsak annyit jelent, hogy élvezni a kiváltságokat, amiket az ősök alkotása teremtett,¹ hanem annyit is, hogy előkészíteni az utódok kultúráját. A modern ember helyzetében azonban az a nehézség, hogy a kultúrával együtt őseivel kifogásokat is kapott és e kettőséget kell élnie. Aki nem éli, az nincs jelen a korban és minél kevésbé éli, annál nagyobb a «korszerűtlenségi koefficiense» (Ortega kifejezése). És vannak emberek, akiknek korszerűtlenségi koefficiense oly nagy, hogy a mából nem vesznek részt és nem is vehetnek, vannak, akik még egy háborúelőtti, vagy 1890-es, vagy még régebbi történeti stádiumban élnek. Ezek számára ez a problematika teljesen idegen és semmitmondó. Az ő szembenállásuk más természetű: nekik saját lemaradottságukkal kell megküzdeniök. Korszerűtlenségüket csaknem minden esetben azzal igazolják, hogy: a mai idő romlik, a régi jó idő sokkal jobb volt. Ez a stereotyp igazolás, az, amivel korszerűtlenségükből még erényt és fölényt igyekeznek kovácsolni. Ez az emberfajta nem modern európai és egész életrendje régen időn kívül álló elhagyott forma.

E kérdésre vonatkozóan még egy pont elintézetlenül maradt s ez az, hogy miért jellemzi a modern ember helyzetét a múlthoz való viszonya, sőt miért ez az egyedüli megjelölési lehetőség? Eliot azt mondja erre, hogy az ember mértéke csak elődje lehet. Az eredetiség, egyéniség, sajátosság, mindig csak az ősökkel, a tradícióval szemben lehet egyéni, eredeti, sajátos. Mindenemű tulajdonságot az elődök határoznak meg («The individual and traditional talent»). Az ember csak az ősköz viszonyítva lehet egyéni s így az ember történeti helyzete csak a tradícióval szemben jelölhető meg. Így hát, ha arról van szó, hogy ki a modern ember és mi jellemzi történeti helyzetét, akkor azt a módszert kell követni, ami a jelen esetben is alkalmazást nyert, vagyis, hogy az ember a modern európaiat szembeállítja őseivel.

4.

Modern európainak lenni annyit, mint átélni azt a drámai szituációt, amely az időből fakad s az embert az elé az alterna-

¹ L. Ortega fejtegetését a modern hűszévesekről «Az elégedett fiatalúr» fejezetében. (A tömegek lázadása.)

tíva elé állítja: elhagyja az európai kultúrát, vagy folytassa. Ebben a kontroverziában benne lappang a világ-, élet-, önértékelés is. A kultúrával együtt az ember kénytelen dönteni és dönt is afölött is, hogy: produktív társadalmi életet éljen-e, megvalósítsa-e szándékait stb. Ebben a kérdésben valamennyi bennefoglaltatik, mert hiszen a kultúra világot, társadalmat, államot, egyéni szellemiséget is jelent.

Érdemes közelebbről megnézni néhány olyan közönségesebb helyzetet, amely a mai ember magatartására jellemző. Ezek közül a helyzetek közül egy sem típus akár lélektani, akár társadalomtudományi, akár történeti szempontból, sokkal inkább világhelyzet, amely állandóan mindenki számára nyitva áll, — a modern ember drámájának egy szituációja, amin, ha nem is teljesen, de részben minden európai keresztülment és megy és menni fog és ezért közvetlenül, belülről érti, mert útjába esik. Valamennyinek pedig közös ismertető jele van: a krízisarculat. Leonov orosz regényíró mondja az ötéves tervről írt regényében egy emberről, hogy olyan arca volt, mintha még mindig ezerkilencszázhuszonháromban élne. Valamennyi arculatnak az a közös jellemvonása, hogy ezerkilencszázharminchatban él. Akármilyen viszonyban áll a mával, benne van. Mindjárt az első helyzet, amit lótoszevőnek lehet hívni (Szerb Antal: Magyar irodalomtörténetének kifejezése) bizonyíték erre. A lótoszevőre jellemző, hogy úgy él, mintha nem volna krízis, a helyzet komolyságával és nehézségével szemben sajátos eszméletlenségben, mintha édes és kábító gyümölcsöt evett volna, ami elfeledtette vele reális helyzetét. De ezen az arcon is ott van az idő drámai feszültsége. A faj súlytalan flapper, vagy jampec mintha gondtalan felületességével nem venne tudomást arról, ami körülötte történik, lát-szólag tisztán élvező életet él, amennyiben sikerült neki «elfelejteni» az időt, amelyben él. A lótoszevő mégis krízis-arculat és egyike a legjellegzetesebbeknek. Mert az elfelejtés csak annak szempontjából van, amit valaki el akar felejteni. A lótoszevő azt hiszi, hogy, amit nem akar észrevenni, azt nem is vette észre. Pedig ez a világhelyzet csak a krízis tekintetében van: csak annyiban, amennyiben valaki nem akar feleszmélni rá, hogy hol él. Ezért az a helyzet jobban ki van szolgáltatva a krízis állapotának, mint akármilyen másik, mert kénytelen mindig pontosan

és éppen az esedékes, a jelentkező kritikus szituációnak hátat fordítani, mindig azt, aminek megoldása a legfontosabb volna, «elfelejteni.» A lótoszevő példa arra, hogy az ember a történet feladott drámájából mennyire nem tudja magát kivonni soha és amennyiben mégis kísérletet tesz rá, ez mennyire magára az emberre üt vissza. Mert gondolható-e, hogy bármit is elér azzal, ha nem vesz tudomást az időről? Vájjon arathat-e mást, mint önmaga ámitását? És nemcsak a flapper, vagy a jampec lótoszevő: ez a lényegtelené válásnak csak két határesete. Ebben a világhelyzetben van mindenki, aki az idő feladata alól kivonja magát és úgy tesz, mintha itt nem volna semmi megoldani való, megkísérel egy kortól elütő stílust megvalósítani, amely az adott helyzettel úgy számol, hogy úgy tünteti fel, mintha nem kellene vele számolni. A lótoszevőnek végeredményben ugyanúgy részt kell vennie az időszerű játszmában, mint mindenkinek, rá is ugyanazok a szabályok érvényesek, mint másra, de állandóan olyan magatartást tanúsít, amellyel azt akarja jelezni, hogy ő mindezek felül van és rá ez nem vonatkozik. Ez a helyzet végeredményben a maszkhöz vezet: a gondtalanság mosolya a lótoszevő arcán megfagy, az ember lényegtelené lesz, tényleg elveszti minden kapcsolatát az idővel és, ami belőle marad: az üres térbe meredő lárva, mialatt a kor továbbrohan.

Egészen más az «outsider» helyzete. Sokszor találkozni vele és elméleteiről lehet megismerni. Teljes tudatában van annak, ami történik, de azt hiszi, abban a kivételes kitüntetésben részesült, hogy a megoldásnak is birtokában van. Ide tartozik a politikai párt, amennyiben programmatikus és programját tényleg komolyan is veszi. Outsider minden részlettudomány (pszichológia, statisztika, gazdaságtan stb.), mint univerzális megoldási kísérlet, minden társadalmi mozgalom, amely «alulról», vagy «felülről» akarja a világhelyzetet megoldani. Az outsider-szituációra jellemző az, hogy «kívülről» kísérli meg és pedig gyakran egyszersmindenkorra feloldani a krízist, — kívülről, vagyis nem magából az időből, konkrétan, adott tényekből kiindulva, hanem elméletből, absztrakt módon, saját eszméit a valóságra erőszakolva. Ez a törekvés mégcsak nem is segít és mégcsak részleteket sem old meg: részint, mert a kiindulás sohasem lehet másutt, mint éppen az idő középpontjában,

részint, mert a megoldás sohasem irányulhat a részletekre külön, hanem mindig csak az egészre, részint pedig ennek, éppen úgy, mint a krízisnek, egzisztenciálisnak kell lenni, élményszerűnek, sorsszerűnek. Osztályuralmi kísérletek, szocializmusok, akár nemzetiek, akár nemzetköziek, programok, tudományos befolyások mindig a tényleges történeti egzisztencián, a válságot élő emberen, népen, államon «kívül» vannak, — külső beavatkozással akarják az időt áthatni s ez a törekvés, ahogy eddig is mindig eredménytelen volt, az is fog maradni.

Mielőtt a legfontosabb drámai helyzet szóba kerülne, még egyet kell szemügyre venni: a lemaradást. Ez a helyzet nem az a jellegzetesen korszerűtlen, amelyről az előbb volt szó: a korszerűtlen számára az egész krízis-helyzet idegen, az időn kívül született, nincsen valóságos kapcsolata a mával és nem is volt. A lemaradt részt vett a korban, de nem tudott lépést tartani vele. Az aktuális feladattal, a minden pillanatban újra más és más kritikus szituációval elvesztette és mindjobban elveszti érintkezését. Az idő között és között a távolság egyre nő: mindjobban elmarad. Visszaesik a múltba. Ha a kontaktus megbomlásakor csak egy-két ütemnyi késése volt, ez a késés egyre nagyobb lesz, A lemaradás nem feltétlenül az öregedéssel jár együtt, vagy nem a provinciális helyzetből folyik; «megáll», illetőleg «lemarad» mindenki, aki a történet folyton új és új feladatát diktáló ütemét elvéti és a világtörténelem ritmusából kikapcsolódik. Őlthet ez a helyzet olyan alakot is, hogy az ember «megmerevedik», olyat is, hogy «széthull», olyat is, hogy «kifulladás», vagy «összetörik.» Minden esetben azt jelenti, hogy egzisztenciája elveszti az időben való jelenlétet, életmenetében «korszerűtlenségi koefficiens» támad s ennek egyre növekvő hajlama van, egyre nagyobb lesz a távolság egyéni sorsa és a közös emberi sors között.

5.

A legfontosabb helyzet az időszerűség, helyzete. Ez a megjelölés természetesen koránt sem jelenti azt, hogy az ember itt minden divat, jelszó, napi esemény martaléka, hárem, hogy a világtörténelemmel közvetlen kapcsolata van. Az előbbi szituációkra jellemző az, hogy az ember megoldást választ. Itt az ember önállóságát feladja és az idővel diktáltat magának. Bäumler

Nietzsche-könyvében azt írja: «nem arról van szó, hogy az ember önállóan akar, vagy kényszernek van alávetve, hanem arról, hogy valami az ember által történik». Az ember nyitva áll az idő felé, hogy az általa történjék. A magatartás csak egyik oldalon passzív, vagyis fogadja be azt, amit az idő mond, a másik oldalon aktív, mert megvalósítja a történet által mondottakat. Az ember a történet elszenvédője, ugyanakkor cselekvője. Állandó egyensúly és folytonos közvetítő helyzet a történet nagy erői és a valóság között. Ez a helyzet az, amit időszerűnek lehet hívni.

Határozottan felismerhető formai helyzetről itt époly kevésbé lehet beszélni, mint egyebütt. Amiről szó van, inkább helyzetek sora, folyamat és drámai feszültség. A kiindulópont minden esetben a modern európai örökségének felismerése; észre kell vennie az egyik oldalon a nagy kultúrát, azt, hogy életét ebben a kultúrában kell megvalósítania, adott társadalmi helyzetben, bizonyos eszközökkel, szellemi tradícióval, gazdasági, szociális és morális körülmények között kell élnie, a másik oldalon pedig mindezzel szembefordulnia. Az alternatíva felmerülése nélkül az ember nem él a mai korban. A szembefordulást azonban rögtön követi az a szándék, hogy az ember a kultúrát, amelyet elégtelennek tart, felbontsa. Minden modern európaiban megvan ez a destruktív attitűd: támadja a társadalom, morál, államélet pontjait, amelyeket kifogásol. A folyamat egzisztenciális volta itt tűnik ki, az a tulajdonsága, hogy nemcsak arra irányul, amit célba vesz; — amennyiben az ember a destruktív attitűdöt felveszi egy kérdésben, fel kell vennie az összes többi kérdésben is. A kultúra kritikája együtt jár a történet, a morál, az egyéniség, az életmód, sőt önmaga kritikájával is. Mert a kritikus magatartás nem társadalmi, nem osztályi, nem egyéni, hanem «vallásos», ami ugyanaz: nem a valóság megnyilvánulására vonatkozik, hanem a lényegre, a metafizikai központra.

A feleszmélést követi a kritika, ezt pedig: a lázadás. Minden modern ember a kritikus és destruktív periódus után fellázad a kor ellen, amelyben él: aktív térre lép és megkísérli kifogásait konkretizálni. A kritika nem marad magánügy, személyes élmény, hanem általános magatartásban jelentkezik, amennyiben új szituációt akar teremteni és a régít destruálja. A modern kor

tele van lázadókkal («suffrage universel»). A mai kultúrának nincsen egyetlen pontja sem, amelyet ne tettek volna kérdés-szerűvé. Könnyen azt lehetne hinni, hogy a lázadás különböző elszigetelt helyeken keletkezett: lázadás a fizika területén, a régi fizikával szemben, a morál területén a régi morállal szemben, a politika területén, az ízlés stb. területén — és ez az egymástól függetlenül jelentkező sok lázadás teszi ki a modern lázadó attitűdöt. Éppen fordítva igaz: a középponti, metafizikai, vallásos mélységben lejátszódó lázadás volt előbb és ez jelentkezett lassan a kultúra valamennyi területén. Valamennyi lázadásnak teljesen azonos jellege van és mindegyik ugyanarra a közös és általános kiindulópontra megy vissza: az élményre, amely úgy akar túljutni a kor által feladott nehézségen, hogy szembeszáll az örökölt kultúrával és azt szétszedi. És e lázadás, mint ahogy minden előbbi magatartás is, «vallásos.» Amilyen mértékben lázad az ember valamilyen tudomány, a közérkölc, vagy államiság ellen, úgy kell lázadnia önmaga ellen is. De itt sem képességei, tulajdonságai, — ez csak ideiglenes és el nem mélyült forma — hanem lázad sajátmaga, mint személy, mint lény ellen. Senki sem fogja kétségbevonni, hogy a fizikában a relativizmus párhuzamos a modern művészeti törekvésekkel, a lélektani törekvésekkel, a társadalmi jelenségekkel, hogy a világháború, a nemzetközi, nemzeti, gazdasági és gyakorlati krízisek egy közös pontból fakadnak. Innen támad a modern embernek az a magatartása is, hogy önmaga ellen lázad fel.

A lázadásnak elmélyülő és terjedő tendenciája van, mindig általánosabbá válik és mindig pontosabban és élesebben a lényegre vonatkozik. Ritkán éri el azt az intenzitást, hogy kiterjedjen a kultúra egész területére és kérdészerűvé tegye az egész kort egész berendezésével, az embert egész alkatával. Ilyen rendkívüli szélső eset csak egy van: Nietzsche. Egyébként többé, vagy kevésbé izoláltan a lázadás tovább élesedik és egyes pontokon sikerül a kultúrát teljesen felemésztenie. Új helyzet támad: a nihilizmus.

Minden vonalon keresztülvitt nihilista magatartás nincsen. Mindig marad legalább egy pozitív pont az ember életében, amit meg akar menteni. Akár társadalmi, akár vitális, akár morális, akár valamilyen egyházhoz tartozó, akár művészi területen, az

ember kénytelen valamit megtartani. És ez a valami a lerombolás eredményébe vetett hit. A nihilista magatartás egészen ritka esetben «gonosz», vagy «elvetemült.» A leggyakrabban csupán radikális és sohasem az értelmetlen rombolásvágy mozgatja, hanem az a titkos érzület, hogy ennek a rombolásnak teremtő attitűdje van. A nihilista mögött a romboláson túl kezdődő új világba vetett hit áll. Erről a nihilista nem tud, de nihilizmusához ez adja az erőt. Sőt a nihilizmus: a világ nem ér semmit — az élet nem ér semmit — az államnak nincs értelme — a közösségnek ugyanannyi — a kultúra üres semmiség: mindez őszintén és teljesen csak akkor érthető és vihető végig, ha ez a túlbanba vetett hit abszolút intakt. A lemondás, a szaggatottság, a megvetés, az undor, az emberi viszonylatoktól való elszakadás, elzárkózás, tiltakozás, a világ és élet semmibevevése, ami éppen a nihilizmus, semminemű érték el nem ismerése, szkepszis és cinizmus, magány, a kor iránt tanúsított irtózat, — mindez lényegében csak akkor igaz, ha az ember az utolsó cseppig telítődik vele, ha tényleg nem hisz semmiben, nem tart komolynak semmit és nem tartja érdemesnek, hogy tettet, vagy szót vesztegessen arra, amit egészen reménytelennek tart. De a nihilizmus végső magatartása, határhelyzet és már utal arra is, ami túl van rajta. Ebből nem következik az, hogy, aki nihilista, annak el kell érkeznie oda, ami a nihilizmuson túl van; ami ebből következik, az, hogyha valaki teljesen végigéli, elérkezik a katarzishoz.

6.

Az egész dráma lefolyásában nem lehetne nagyobb hibát elkövetni, mint azt hinni, hogy szándékos, előre elhatározott és tudatos. Ellenkezőleg: minden lépést, ahogy egy pszichológus mondja: «a legnehezebb, az egész embert alapjában megrázó kényszer élménye előz meg és kísér». A drámai fejlődés kivétel nélkül minden esetben a dráma szereplőjének leghatározottabb akarata és tiltakozása ellen történik. Az embert valami magával rántja, néha előre űzi. A krízis-magatartás alapvető tulajdonsága, hogy soha sem részleges, körülhatárolható, csak a környezetre, vagy csak a belső helyzetre vonatkozó, hanem mindig az egészre, a lényegre, a metafizikai központra vonatkozik. Az ember, amikor az időbe lépett, vállalta az összes feladatokat: kri-

titkát, szembenállást, helyeslést, értékelést, elhelyezkedést, minden következményével. Mihelyt egy feladatot nem old meg, azonnal kényszerhelyzetbe kerül: vagy újra nekiindul és megoldja és akkor továbbfejlődhet, vagy helyesebb, ha az ember azt mondja, hogy «érhet», vagy kilép az időből és akkor háttatfordít (lótoszevő), vagy kívülről próbálkozik (outsider), vagy lemarad (korszerűtlen), — de minden esetben elveszti az időt, vagyis existenciátlaná válik, mert a történet tovább megy, az idő halad, — ahogy Rilke mondja: «auch wenn wir nicht wollen, Gott reift». Ha életének lényegét meg akarja tartani, tovább kell küzdenie: lázadnia, végül el kell érkeznie a nihilizmusig, a teljes tagadáshoz. A nihilista szituáció az utolsó szabad helyzet, a «szabadgondolkodás», az egyéni megoldási kísérlet végső magatartása. Innen csak egyetlenegy út vezet tovább, mindegyik között a legnehezebb: a katarzis.

A katarzis egyrészt a nihilizmusból, másrészt a kibontakozásból érhető meg. Két erő dolgozik benne: a végső kétségbeesés vad elszántsága és a már otthonát megtaláló nyugodt önbizalma. Az egyik oldalon a megkövesedett közöny mindazzal szemben, ami történik és történni fog, teljes vágytalanság és nemtörődömség: a nihilistának mindegy, hogy mi következik, a tényeket hidegen és megvetően veszi tudomásul; de ugyanakkor a nihilista gúnyos és keserű, feldúlt és ugrásrakész, van benne valami haláltmegvető vakmerőség, annyira megkérgesedett, hogy semmire sincs tekintettel, — mindent elvesztett. A másik oldalon pedig a megkezdődő feloldottság, a sóvárgott új-ízű, új-fényű világ, ami egész küzdelmében ösztönzője volt, — ennek érzi már vonzó voltát, új és nagyszerű bizalom, kedv, nyíltság, öröm, amely a helyzetet, minél nehezebb az, annál csábítóbbnak tartja, a vitális erők teljes erővel újra fellobbannak s mintha nyomukban csak most kezdene a világ először a maga nagyszerűségében feltárulni. Mindkét tényező odahat, hogy az ember félelmetlen legyen, abban az értelemben, ahogy Nietzsche használja («Wir Furchtlosen») és Turennet idézi, amikor ütközet előtt azt mondja: «Tu trembles? Tu tremblerais bien davantage, si tu savais, ou je te mene — reszketsz? Hogy reszketnél akkor, ha tudnád, hová viszlek!» Mi a félelmetlenség? — ha az ember félelem nélkül viszi magát félelmetes helyzetekbe. Az ember felel-

metlensége önmagával szemben: nincs már szüksége arra, hogy visszarettenjen bárminek is a végiggondolásától, kimondásától, vagy megtevésétől. Túl van mindennemű tekintetbevételeken: elszánt és bátor. De, mint egyebütt is, ez nem tisztán az embernek önmaga felé fordult viselkedése, nem csakis pszichológiai attitűd. A kíméletlen és radikális önkritikának az az eredménye, hogy most már beszámol és be mer számolni minden tényről, — de ez az élet minden területére kiterjed, a világ minden tényével szemben kíméletlen és radikális kritikát fog gyakorolni. Új felelősség, új szembenállás, új meggyőződés, amellyel új kockázat jár, az új magatartásért új helyállás, új munka vállalása, mindaz, ami valóban megremegteti az embert, ha arra gondol, hogy ezek mellett ki kell tartania, itt támadásokat kell majd leküzdenie és az embert tényleg remegés fogja el annak láttára, hogy micsoda nehézségeken keresztül tudja csak megvalósítani mindazt, amit akar, milyen mérhetetlen küzdelem árán tud csak igen keveset keresztülvinni abból, amire pedig egész erejére szüksége van. Ez a félelemtelenség a legelső és legfontosabb feltétel ahhoz, hogy az ember a katarzist átélje. Ez a morális és egzisztenciális feltétel ahhoz, hogy meglegyen a bátorsága, hogy a kritikálázadás-nihilizmus stádiumai alatt kifejlődött ellenkezést és elégedetlenséget a végsőig fokozza és ugyanakkor feladja. Már tudja, hogy nem tűrhet kompromisszumot az élet egyetlen területén sem, mert «ha leszállítja igényeit, akkor meghamisítja az értékeket — nincs más útja, mint hajlíthatatlannak maradni» (Evola). A katarzisz az összes elmúlt és bekövetkező drámai szituációk kiélesedése: egyszerre valamennyi élethelyzet, morális követelmény, megalkuvás lehetősége, harci *vágy és teljes apáthia*, életkedv és menekülésösztön követelőően lép fel. Az ember előbbi megzavarodásához újabb, az utóbbinál sokkal súlyosabb zavar járul: érzi, hogy elérkezett az idő, amikor valamire döntenie kell. Bátorsága már megvan hozzá, csak még iránya nincs, — mert, ahogy a nihilizmusnak minden irány egyforma rossz, annak az állapotnak, ami a nihilizmuson túl van, minden irány egyforma jó, — most a katarziszban csak egyetlen irány van. Tájékozódását elvesztette. Szembenáll a semmivel, — ő volt az, aki a világot felbontotta és lerombolta, de ezen a semmin át kell ugrania. A helyzet folyton élesedik és feszül, mindig erősebb

kényszerek lépnek fel, amelyek az elszánt lépés megtételére hajtják. Az ember elodázza, amíg lehet, mert ebben a drámai szituációban is, mint az összes előbbi helyzetekben az idő az embert akarata ellenére sodorja. Így következik be az utolsó megrázkódtatás, a szorongató helyzet és kimondhatatlan feszültség, amely az embert ugrásra kényszeríti. Ez az ugrás haláltmegvető, mert az ember tudja, hogy mi forog kockán: eddigi szembenállásai, bármennyire élte is őket, nem voltak ilyen mértékben aktuálisak. Most egyszerre felel szemlél arra, hogyha így folytatja, milyen élet lesz az, amikor szemben kell állania az állammal, amelyet époly kevéssé tart figyelemre és értékelésre méltónak, mint a közösséget, tradíciót, morált, ízlést, személyes kapcsolatokat; szembe kell szállnia az egész korrallal és minden korrallal. A nihilizmus emellett a felfogás mellett ki akar tartani, de a dráma tovább fejlődik — érik. Nem állhat meg. Az embernek ugyanis ugrania kell: bele a semmibe. Vagy a semmi csak a szakadék, amin túl kezdődik valami más? Nem tudja. Erre az ugrásra senki sem tanította, erről senki sem beszélt neki — és most a szakadék szélén áll. Meg kell tennie és mégis vár. Amíg már nem várhat tovább. Senki sem segíthet rajta, egyetlen szót sem mondhat arról, mit, hogyan tegyen. Mindent magának kell tennie és az egész felelősséget magának kell vállalnia mindazért, amit tett. És akkor a szorultság legmagasabb fokán, amikor érzi, hogy a teljes szakadás pillanata elkövetkezett, félelemtelen, hideg, vakmerő, de kétségbeesett és feldúlt, — egy pillanatban, az egész világot és önmagát teljesen feladó lendületben: ugrik? — vagy kénytelen ugrani? — viszi valami? — vagy önként megy? — nem tudni. De a következő percben érzi, hogy már más levegőt szív, más atmoszférát érez. Túl van.

A katarzis a modern ember drámájában egyetlen pillanat. De a személyes élményben ehhez éppen úgy időre van szüksége, mint a többi drámai helyzetben, csak sokkal kevesebb időre. A katarzis az intenzitások és megőrző döntések oly feszültségét jelenti, amit az ember hosszabb ideig nem is képes elviselni. A jó katarzis tulajdonképpen ritkán jelentkezik egyszerre, mint generális fellépő «megtisztulás»: leginkább, mint egyetlen nagy megfordulás és több kisebb megrázkódtatás. És végül van ember, akinek az «ugrás» nem sikerül, — ez az ember élhet tovább, részt-

vehet társadalomban, államéletben, tudományban, művészetben, de a sikertelenség bélyege ott marad, az idő számára nem fog jelenteni semmit és ő maga is lényegtelen lesz, mert nem tudott «megtisztulni».

7-

William James beszél egyszer és kétszer született típusról (once-born type, twice-born type): olyan emberről, akinek sorsa simán és irányváltoztatás nélkül folyik le és olyanról, akinek életében egy az egész emberre kiható megrázkódtatás merőben új irányt szab. A modern európai, történeti helyzete szerint, ha a katarzist átélte, «másodszor születik», de vele együtt másodszor születik az a világ is, amelyben él. A katarzisz nem külön pszichológiai, történeti, társadalmi, morális megrázkódtatás, hanem «vallásos», vagyis mindez együtt. Az ember, a pszichológiai lény, a szembenállásból indul ki és látja a következőket: lelki tulajdonságai a modern világban fokozatosan elértéktelenednek, korrumpálódnak, mechanizálódnak, elvesztik tartalmukat, szétzilálódnak, egyre jobban és jobban belekényszerül a lázadó magatartásába, szépségszísébe, megvetésbe; ezzel párhuzamosan halad a társadalom helyzete, amelyben a dekadens és korrump polgári társadalom átalakul burkolt diktatúrává, ahol preto-riánusok uralkodnak, az egész közösség megmerevedik mechanikus bürokráciává, a társadalom nagyobbik fele rabszolgává süllyed, amíg a helyzet kiélesedik két osztály harcává, uralkodó és szolgáló harcává, amíg a kettő egybeolvad és lesüllyed a proletárizmus osztálytalanságába, — ez az osztálytalanság a teljes felbomlás, ami a pszichológiában a nihilizmusnak felel meg; az államéletben a demokrácia és a liberális állam átme- gy a cézarizmusba, ez a hivatalnokállamba, amely teljesen a világ- trösztök kezébe kerül, fellép a forradalmi szellem, ami szétrom- bolja az államszervezetet és az államiság a régi értelemben fel- bomlik — ez a felbomlott állam ugyanannak a stádiumnak felel meg, ami a társadalomban az osztálytalanság, a pszichológiában a nihilizmus; végül a világszemlélet a liberális polgári világ idealizmusából áthajlik az elfogult nacionalizmusba, ez a rigoriz- musba, ami a másik oldalon kiváltja a világnézeti narkotikumok- at, menekülés-elméleteket, de a felbomlás tovább folyik, fellép

az alaptalan szofisztika, a teljes szkepszis, s utoljára az ököljog filozófiája, ami nem egyéb, mint a szellemiségben jelentkező nihilizmus, vagyis: osztálytalanság, vagyis: felbomlott állam. A krízis világfolyamat, ahol morál, állam, társadalom, ember, szellem, művészet, szokás krízise csak megnyilvánulása ugyanannak a kritikus világhelyzetnek. S a katarzist, amit az ember átél, nem pszichológiailag, társadalmilag, politikailag, hanem metafizikailag éli át s a megújulás nem az egyes ember, hanem az egész emberiség, az egész világ megújulását jelenti.

Az emberiség ma még csak a krízis-folyamat legelején tart és amennyiben katarziszról beszélni lehet, ez csak egyes emberi személyekben és csak részlegesen folyt le. Egyes személyekben és sohasem az egész embert átható mélységben: az ember egyedül semmiféle életproblémáját megoldani nem tudja. Életét megvalósítani csak közösségben, társadalomban, államban, emberiségben képes s minden önálló kísérletével egyedül marad. A katarzis egyelőre még csak élmény — az egyéni megoldás tükrében a világválság megoldási lehetősége, nem történeti esemény, nem az egész emberiség fejlődésére kiterjedő stádium, ami lefolyt, vagy, ami éppen aktuális, hanem feltétlenül bekövetkező nagy lépés, ami felé az egyes emberekben lefolyt katarzis mutat és ami felé az emberiség tart. Éppen ezért mindarról, ami a katarzison túl van, még homályosan sem lehet beszélni. Amennyiben a megújuláson túlról valaki valamit mondani akar, az csak egyéni tapasztalat lehet, sohasem közös, vagy az egész emberiségre kiterjedő világhelyzet. Lehetne idézni, nem nagyon bőven, de mégis egyre gyakrabban feltűnő gondolatokat, amelyek a katarzison túlról beszélnek: a megoldásról, kibontakozásról, arról az élményről, amely már nem a krízis ellenszere, hanem, ami egészen újonnan megalapított élet-állam-társadalom-művészet-szellem távlata. De elég, ha csak egyetlenegy idézet mutat rá arra, hogy mi a megújulás lényege, azért is, mert ez a legközvetlenebb, legegényibb, azért is, mert az európai ember történetében ez az első, azért is, mert végeredményben még ma sem tudtak tovább menni. Ez az idézet Nietzsche «Vidám tudományából» való és a következő: «mi újak, névtelenek, nehezen érthetők, mi, egy még nem igazolt jövő koraszülöttei, — nekünk új célra van szükségünk és új eszközökre is, ugyanis új egész-

ségre, erőteljesebb, könnyebb, szívósabb, elszántabb, vidámabb egészségre, mint minden előbbi és eddigi volt. Aki arra szomjazik, hogy az eddigi értékeket és vágyakat átélje és az ideális «Földközi Tengert» körülhajózza, aki a legegényibb tapasztalat kalandjából tudni kívánja, hogyan érezheti magát az ideál hódítója és felfedezője, ugyanakkor művész és törvényhozó, szent, apostol, jós, egészen régistilű isteni magányos, annak mindenekelőtt egyre van szüksége, a nagy egészségre, — olyanra, amije az embernek nemcsak van, hanem, amit állandóan meg is szerez és meg kell, hogy szerezze, mert mindig újra feladja, fel kell, hogy adja!... És most, miután sokáig így útban voltunk, mi az ideál argonautái, bátrabban, mint ahogy okos lett volna és elég gyakran kárt vallottunk és hajótöröttekké lettünk, de, ahogy az előbb szó volt róla, egészségesebbek, mint ahogy számunkra megengedhető lett volna, veszélyesen egészségesekek, ismét és újra egészségesekek lettünk, — úgy látszik, hogy jutalmul még olyan fölfedezetlen földrészt találtunk, amelynek határait még senki sem mérte fel, földrészt, amely túl van minden eddigi földrészen . . . világot, amely oly mérhetetlen gazdag szépségben, idegenségben, kérdésszerűségben, félelmetességben és isteniben, hogy kíváncsiságunk éppen úgy, mint hatalomvágyunk önkívületbe esik . . . Hogyan elégedhetnénk meg ilyen reménységek és távlatok után, a tudás és ismeret ilyen éhsége után, még a jelenkor emberével? . . . olyan emberi-emberfölötti jólét és jóakarát ideálja tárul itt fel, amely gyakran embertelennek is fog látszani, például olyankor, ha az egészszet a földön eddig érvényes komolyság mellé állítjuk és kitűnik, hogy mellette minden eddigi szó, mozdulat, hang, pillantás, morál, feladat tulajdonképpen önkéntelen paródia ...»

8.

A katarzis ideje, mint változás és az egész emberiségre kiterjedő megújulás, még nincsen itt, de már itt van és érezteti hatását, mint az egyes embernek a megújulásra való szándéka és törekvése és az egyéni katarzison átment emberi típus jelentkezése. Ortega mondja, hogy az államélet megújulása olyan formák között, ahogy ma folyik, elképzelhetetlen, — mindez ismétlés, elmúlt korok politikai próbálkozásainak örökös utánzása. Majd

ha el fog jönni «az az államférfi, aki a történetírókat megrémíti», aki mindent egészen másképpen csinál, mint, ahogy a történelemből meg lehetett volna tanulni, másképpen csinál, szóval, mint 1789, vagy 1830, vagy 1848, vagy 1918, vagy 1932, aki egészen új módszerekkel dolgozik, mert új intenciója, új koncepciója van, csak attól lehet remélni az új államiság kezdetét. Tény, hogy, amikor egy mai államférfiről van szó, a történetíró ásít: kívülről tudja már az összes variánsokat, mit ér el, mit érhet el, mik a lehetőségei, hol fog megbukni. Túlságosan kiszámíthatók, túlságosan politikai epigonok mind, a német, orosz, olasz, spanyol forradalmak történeti utáztatok és hatástalanok. A meglepő és kiszámíthatatlan, ami korábban Nagy Frigyes, vagy Napóleon volt, az egyedüli, ami lehetővé teszi az államiság megújulását.

Szánalmas próbálkozás államférfiak, ökonomisták részéről az a szándék, hogy a krízist megoldják és az emberiséget vezessék, anélkül, hogy ők maguk bármely ponton a krízisen túl lennének és bármely csekély mértékben átestek volna a katarzison, — anélkül, hogy másodszor születtek volna, az emberiséget kényszerítsék a megújulásra és előkészítsék rá.¹ Ez a katarzis jelentősége a mai társadalmi, állami, művészi, morális, szellemi élet minden területén: egyetlen garancia van csak, ami az ember tettét és szavát igazolja s ez a katarzison való átmentség foka. Aki e nagy válságpontra nem égett át, aki nem újult meg, miután bírálta és elítélte a kultúrát részleteiben és egészében, nem vetette meg az emberiséget és önmagát, nem jutott a nihilizmus megsemmisítő szélsőségeibe s aki megállás és visszafordulás nélkül nem tette meg a nagy ugrást, — az a mai embernek nem tud semmi lényegeset mondani, csak ismétlgeti, amit úgymint mindenki tud. Különböző programok, bármilyenek, bármilyen területen, csak a krízisre vonatkoznak és nem azon túlra. Nem oldanak meg, csak interpretálnak. Részleges megoldási kísérletek hiábavalóak: külpolitikaiak, gazdaságiak, közművelődésiek, nevelésiek, — mindezek a maguk kicsinyes helyhez-

¹ Keiner, der heute ruft und meint zu führen — Merkt, wie er tastet im Verhängnis. Keiner erspäht ein blasses Glühn von Morgenrot (S. George).

kötöttségükben és jelentéktelenségükben nevelésesegek. Távolabbi, mélyebb, univerzálisabb, személyesebb és ugyanakkor minden emberre kiterjedőbb és kötelezőbb lépések megtételéről van szó. Nincs gazdasági krízis: kritikus szemmel nézett gazdaság van; nincs krízis családi életben: a társadalomban, a közerkölcsben, a családban, társadalomban, közerkölcsben krízist élő emberek vannak, akik számára az egész világhelyzet válságos. A krízis nem egyes pontokon oldható meg, nem élhető végig minden következményével valamely részletjelenségben. A részletmegoldás csak a nagy középponti megrázkódtatásnak és megújulásnak következménye lehet. — Ezt jelenti a katarzison átment embertípus a modern európai társadalomban.

Ennek az embertípusnak megjelenése magában a krízisben is új helyzetet teremt és a mai társadalmi, állami és pszichológiai szituációra vonatkozó kritikában is. A krízisben élő embernek a világra vonatkozó ítéletekben nincsen kompetenciája: szubjektíven és távlattalanul fog ítélni, mert érdekelt fél. Véleménye csak az őszinteségig mehet el, de sohasem az igazságig. A krízisen túl levő ember ítélete már érdektelen annyiban is, hogy nincsen szüksége rejtőzésre, leplezésre, annyiban is, hogy már átélt helyzetről beszél. És így a krízisre vonatkozóan teljesen ugyanolyan szavakból álló kijelentés más értelmű, ha a krízisben élő s más, ha a katarzison túlment ember teszi. Nem a kijelentés a fontos, hanem az attitűd. Ugyanazt az ítéletet kimondhatja az egyik és a másik és az ítéletnek más lesz a jelentése. Akinek világhelyzete negatív, annak ítélete, amit kimond, ha pozitív is, negatívumot jelent. Mert az ítéletben a világhelyzet dönt, nem pedig a fogalmazás. Az attitűd felismerése érzésszerűen már megvan, de még nem tudatos és nem általános. De mindig nagyobb mértékben kezdik felismerni, hogy soha magatartást világhelyzettől eloldani nem lehet. Ez a felismerés, ha tudatossá válik, az első lépés a tisztultságban és a katarzison túl levő szellemiség első jelentkezése: a bizalom olyan vezető, nevelő, tudós, gondolkozó, művész iránt, akinek világhelyzete pozitív és elfordulás attól, akié negatív.

Hamvas Béla.

ALKAT ÉS KÖZÖSSÉG A SZELLEMI ÉLETBEN.

Az alant következők Joó Tibor egy könyvének¹ és Ortutay Gyula két «Bevezetésének»² olvasása közben, ellenőkre kristályosodtak ki. Amikor ennek a ténynek meghagytam a nyomait, tudtam, hogy ez az eljárás mód olyanokat tesz egyes — sokakkal, sőt a legjobbakkal is közös — gondolatmenetekért felelősekké, akiknél a hangsúly máson volt; máson, aminek érdemes és kitűnő megvalósításáról ezen a helyen a térhiány szólanom sem hagy.³ De nagyon fontosnak és meglepően szimptomatikusnak találtam, hogy jóllehet ez a két fiatal tudós egykép és igen helyesen, túl van az átlagos és hamis evolúciós fejlődéselképzelésen, — mintha Joó mégis minden más életnyilvánulási módot egybe- bemosni készülne egy inkább «politikaival», amely persze kevésbé «él»; Ortutay pedig époly feltűnően, nem tudná ellenmondás nélkül végső okokig vinni vissza, illetőleg elhatárolni a népmesék és balladák helyesen látott jellemvonásait. Remélem, okfejtéseim igazolni fognak és főleg meg tudják majd éreztetni, hogy az esetleges példaulvevés mennyire éppen e kitűnő munkák megbecsülését jelentette.

I.

Joó szerint, akinél ennek megállapítása inkább tör felületre, a történeti életben mindig az időtlen normatív szellem hajtja a szubjektív szellemet, amely az örökkévaló ősideák tanulmányozásában elmerülve és ezek megértése szerint valósítja a maga

¹ *Bevezetés a szellemtörténetbe* (Kultúra és Tudomány), Franklin, 1935.

² Buday—Ortutay, *Székely Népballadák* (= Sz. N.) Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1935. és *Nyírségi és Rétközi Parasztlés* (= Ny. R. P.), Kner, Gyoma, 1935.

³ A munkákra magukra máshol, külön fogok visszatérni.

legjobb, egyéniségén túlmenő objektivációit, — az új objektivációt. A történet — mondja Sprangerrel — tele van renaissance-okkal, régi ideálok felújításával, régi kultúrkincsek új felhasználásával. A feltámadás módja örökké nyitva áll.

Azt hiszem azonban: bármennyire jellegzetes és uralkodó vonásunk is az öntudatos gondolkodás és az eltökélt (etikai) valószínűség, — az ember eleve nemcsak mint «szellem» azaz mint tudatos szubjektum, normákhoz igazodva, hanem hiány- és kényszer-érzésektől vezetve, ösztöneitől irányítatva, mint lelkes lény is hat a történeti fejlődésre, része a történelemnek, sőt: a szubjektív szellemben az őneki megfelelő ideális normarendszert mindig mint Joó is sejteti, apriori kellett az objektív világ irracionális kultúrhatásainak és ezekben az ösztönöknek is alakítaniok. Az emberi szubjektív lélek mindig nemcsak külső értékeszmények, hanem apriori biológiai előzmények, egy sereg aracionális és anetikus momentum alapján is foglal állást (jóllehet bizonyos eszképletek ezekben a megmozdulásaiban is nyilván alusznak), sőt elsősorban így foglal; akár értékekké emeltetnek — utólag, tudatosan — ezek a momentumok, akár maradnak magyarázatlan természetességnek és kényszerűségnek. Amennyiben viszont a szubjektív «szellem» és a szubjektív «lélek» állásfoglalása a valóságban elválaszthatatlan egymástól, nyilván történeti rezultánsaik: új tetteink is, mint változó egyes ötvözetek, megfelelően változó arányok szerint, majd olyan fejlődést fognak mutatni, amelyet mint egy látható és látott normának korszerű megújítását, *inkább* renaissancenak lehet; majd olyat, amelyet mint inkább a lélek örök eleve-adottságának ok- és alkalmoszerű meg-elevenedését, jobban revivalnek¹ lesz tanácsos minősíteni, maga a *teljes* történeti élet pedig természetesen mindig egyaránt és egyszerre lesz renaissance és revivalszerű. Valamely normatívumnak a pusztán-eltökélt objektivitása: nyilvánvaló elvi lehetetlenség, miután még a leggondolatosabb szubjektív szellem is, eleve, irracionálisán is meg van határozva.

Ám a racionalisztikus túlhajtás sokkal jobban zavar majd a túlnyomóan érzelmi-akaró habitusunktól, illetőleg pillanattól,

¹ Közelebről 1. Hagyomány és Fejlődés, Társadalomtudomány, 1935-35 kk.

biológiai-esztétikai «normák» szerint determinálódott nyilvánulásfajtáknál. Érthetően; mert amit a renaissance-szerű fejlődésképzelés felkínál, hogy t. i. valami egyszer-már-megvolt mintának «korszerűen» módosult visszatérésére gondoljunk, ez a valóságban nyilván csak addig a fokig foroghat fenn, ameddig a jelenség tisztán-gondolati karakterű volt. Olyan megmozdulásaink, mint pl. a költészetiek, amelyek lényegükben szükségkép örök emberi előreadottságaink reflexeinek tekintendők, — sohasem történhettek «először»; jelentkezéseik mindig sokkal inkább mint valami minta után sorbankövetkező megelevenedések, előzményektől független, csak belülről indokolt elevenné-válások lesznek. *Ezért* visz lejtőre, amikor pl. Ortutay ilyen egyoldalú «renaissance»-tempó szerint próbálja a helyesen «drámai»-nak felismert magyar-székely népballada eredetét megmagyarázni és ezt a viszonylag fiatal (XV—XVI. századi) műfajt meglehetősen bizonytalan kifejezésekkel szükségkép úgy minősíteni, mint a «régii hiedelem-világ»-nak, a régi kultúra-formának «még mindig a mélykultúrák talajába kapaszkodó» *maradványát*, amelynél még «az éneklés módjában, a versköltés, átadás, közösségi stílus alaptendenciájában» *elősejlik* «a primitív közösség protreptikus munkadala (?), a mágikus varázsének, a hősi dal» (a ballada — így mondja a Sz. N. egy helyén — «a mély kultúrák költési módjára *emlékezteti*, ahol «még együtt él a vallás és mágia szelleme, a megragadottság, a líra, az epika, a dráma, a tánc csírázó művészetével». Vagy amikor — Ny. R. P. — a népmese nemlogikus (dramatikus-érzelmi) elemeit is kénytelen természetesen egy régi állapot maradékainak látni, «amely az ú. n. primitív kultúrákban, még a görög kultúrában is, oly erős differenciálatlansággal *forrasztotta össze* (?) a kultuszt a mítosszal, a vallást a mese világával» és felteszi — úgy látszik —, hogy minden mesének van egy abszolúte tökéletes, hiánytalan őstípusa, az ősmese,¹ amelyhez mint reprodukálva megközelítendő normához igazodnak az itt-ott, rosszabb korban elmondottak, igazodnak a mesefák, hogy mintegy új életre keltsék azt a régi teljességet és szépséget: «a mesének pusztuló sajátos érvény világát»

¹ A fogalom ellen helyesen Gálos Rezső is, egy különben nem lényegező kritikában, It. Közl. 1935, 434. l.

amelyet az újabb-rosszabb változatok azaz mesemondók legfeljebb ha sejtetnek.

A valóságban nevezetesen, legalább is elsődleges, jó-hiszemű esetekben, a görögök vagy a primitívek sohasem forraszhatták «differenciálatlanságba» (?) össze ezeket az «elemeket» és a mai ballada- vagy mesemondók sem akarnak a múlt tökélyének járószalagján egy hamvába-halt formát újraéleszteni: eleven költeményeik nem kísértetként visszajáró maradványok, hanem elsősorban alkati körülményektől, kiszámíthatatlanul determinált és szeszélyes görbék szerint létesülő revivalok.

Ortutaynak tehát, hogy helyesen lásson, tárgy természetéhez képest még inkább mint Joónak, már egyenesen elengedhetetlen lett volna, amit elmulasztott: előbb — maga előtt legalább — generálisan a szellemi élet keletkezését és fejlődését, azután speciálisan a költői műfajoknak abban elfoglalt helyét tisztázni. Amibe enélkül kényszerül, a bizonytalan kifejezőmódnak, a régi és új, még és már, mély és magas, paraszt és mű, maradvány és sejlés, stb.-féle megkülönböztetések sűrű szükségének, amúgyis régen figyelmeztetnie kellett őt, hogy a balladának és mesének csak történeti síkban való meghatározásával és fejlődés-elképzelésével nem a valóságot mintázza.

II.

A magunk részéről ismételtén kifejtettük, hogy az igazi *szellemi alkotás* nem katexochén gondolati termék; létrejötté, bár az emberi gondolkozóképeség egyszersmindenkori adottságához képest egy gondolatitól előzőtten és gondolatitól követetten, mégis pillanatnyilag mindig feltételez egy kábult (alvó) gondolatiságú, ú. n. szublogikus¹ lélekkonstellációt is. Semmi szellemi alkotás kezdeténél, mint alap nem lesz nélkülözhető és a maga alkat-sajátságaiával, a maga komplexitásának a gondolat fordításával is, egyedül az a mindig egyéni és biológiai értékű, mindig másképp komplex és exlex *megmozdulás* lesz hivatott előre-

¹ A műszót, amelyet talán joggal tarthatok magaménak (l. Buda-pesti Szemle 1927, 257 k. és Ethnographia, 1931, 101 k.), Ortutay használja, Sz. N. 37. l., de nem az értelmének minden konzekvenciájával.

determinálni, amelyben — érthetően — a születésekor kikapcsolódott, logikusan-akaró, általános emberi sík is, visszatérve, differenciálándót és a maga eszközeivel értékévé rögzíthetőt fog találhatni, illetőleg a szellemi élet egyes értékterületeivé fel- és kidolgoztatni. Más szóval: csak az életes alkati adottságok bizonyos jellegzetes találkozásai és termő megelevenedései követelhetnek formát, jöllehet viszont a végtelen skálának ekként soha meg nem ismétlődő milyenségeiről csakis azzal fogunk tudomást szerezhetni, hogy ezeket ez a születési pillanatban ugyan alváraitélt — apriori determináló és aposteriori birtokbavévo — gondolatiság regisztrálta és minősítette.

Bár mint *szellemi* alkotás él, minden ilyen objektiváció mégis az öntudatlan *lélekből* született meg. Amint éppen a mesével kapcsolatban egyszer Frobenius mondotta, hogy: csak mint egy *lelkes eredetnek szóbeli fordítása van*¹, ez így áll többékevésbé *minden* szellemi teremtdésre. Ezért kell aztán éppen az emberi szellem jelenségeinek az időbeni fejlődéstől meglehetősen függetlenítve, azaz *csak* a gondolatiság mértékéig és ennek elengedhetlensége fokáig *bizonyos rendben*, különben — lényegibb előéletüknek determináló voltaához képest, — az amorph születési síknak a szeszélyes tartalmától még a közönséges, történeti síkban is befolyásoltatva, jelentkezniük.

A költészetben most már a közfelfogás is, jellemzően, nem a hagyomány ismeretét és a technikai tudást tartja fontosnak: költőieknek olyan szellemi alkotásokat szokás osztályozni, amelyeket külön pluszként bizonyos biológiai érdekelttség és vitális érték is segített meghatározni. Amelyeket jótékony hatás, teljesség- és teljesedés-érzés, a biológiai megerősödés hitét keltve, avat újracsinálandó élménnyé és vágyott céllá. Így a leírt módon létesülő szellemi jelenségek között a költőieknek nevezendőknél csakugyan: a hangsúly az eksztatikus és ahisztorikus lelki pillanaton lesz, amelyben valami elintézetlen és elviselhetetlen indulat, egy a feszültséget dinamikusán, az értelem minden különösebb belevonása nélkül levezető, dramatikus kirobbanásba megy és megélőjét ezzel megóvjva a lelki krízistől. Éppen ezért lesznek,

¹ L. Paideuma, 1921, 20 és kk., v. ö. Im Schatten d. Kongostaates, 1907, 97. is.

még a költészet legkultúraltabb formáira is, bizonyos, sajátosan kétfelé beállított határeszközök jellemzőek, ú. m. ritmus, rím, alliteráció, refrén és parallelizmus, de általában dramatikus előadás (recitálás), esztétikai értékű szavak keresése s egyéb «értelmetlen» életszimptomák, mint a gondolati síkban az életmozdulatok megfogására és felidézésére legkészebb formák.

A költészet ilyen felfogása mellett azonban, csak nagyon is természetesen: ahhoz, hogy a varázskör záruljon és egy költői szempontból tökéletes teljesítmény bekövetkezzék, elvben nem lesz szükség az előző, tökéletes kísérletekre; a szellemi érték megjelenésének a lehetősége nyilvánvalóan nem annyira a történeti múlttól és «mélykultúrától» vagy ilyenek továbbéléseitől, mindig inkább egy individuális alapon, ma és bármikor jelenhető és jelenő, szublogikus (tettszerű) alboltozásnak a lététől, illetve megelevenedésre való hajlamától van meghatározva. Még egy a produkció és reprodukció határain bizonytalanul álló műfajnál, aminő pl. a mondott mese, — még az ilyen műfajoknál sem az «ős» —, csak egy célként bizonytalanul érzett ideál-forma a fontos. Hiszen ha az alkati alap fennforog, a múltban épúgy mint a jelenben vagy jövőben, a mélyben csakúgy, mint a magas kultúrában és a parasztnál nemkülönben, mint az úrnál (Goethe) «beteljesedhetik»; enélkül sehol. Egy mese újra, a régítől függetlenül is, megtalálható. A hasonló alkatok egykori, hasonló törekvései legfeljebb intellektuális úton megkönnyítői lehetnek egy új alkat tudatos önbeigazításának; a szóbeliség, vagyis az eleven, előadandó költészet (mese stb.) hagyományként érzett és őrzött «fordításai» legfeljebb segítsége az ú. n. reprodukálónak egy hasonló, termékeny élet-állapot felidézéséhez, de mindig csak segítsége. Egyéni érdekelttség vagyis a maga szükségletének megfelelő változtatások *nélkül* még az «előadó» sem reprodukálhat, mert nem csak-előadó; amint pl. a nép ajkára került műdalok, sőt a tudós föktől másolt «codexek» is a legújabb időkig okmányszerűen mutatják, hogy az igazi előadó-olvasó a költők tüze-nél szükségkép a *maga* gesztenyéjét szokta megsütni. A költői termék csak mintegy «társzerzők» útján él tovább és mindig külön, lassan tudatosodó önfegyelmzésnek kell a változtatás-nélküli másolásra és tradálásra ránevelnie, mert a dolog nem magán a «szövegen», hanem az egész élmény-bekövetkezésen fordul;

annyira, hogy minden hagyományozott forma nem csekély mértékben egyenesen akadályát is képezi az élményszerű költészetnek: rajta az egyéniségnek néha egészen feltűnő módon kell magát túltennie, hogy bár hasonló-fajta, mégis mindig szubjektív élmény-szükségletét kielégíthesse. Innen ered például az, amit a tudósok «zersungen» szövegnek vagy «értelmetlen» variánsnak szoktak nevezni,¹ jellemzően anélkül, hogy a nép vagy a gyermek mint a mese katexochén megélői, az ilyen szöveget ugyanúgy romlottnak vagy érthetetlennek találják. Ezek számára t. i. még természetes, hatást-nem-zavaró maradt, amikor a rosszul tudás vagy emlékezés, asszociáció stb., tulajdonképp már régen ellenmondásba vitte őket. A szóbeliség náluk feltűnő, abszolút szuverenitással kezelődik, egészen másodrangú jelentőségre van lesüllyesztve. Ennek a publikumnak nem *kell* észrevennie, hogy a Kalevalában Kullervó tulajdonképp «prolep-tikusan» vádolta magát: «Kullervónak szegény fia, ő eszelős sarjadéka, Oktalan egy ivadéka» (Barna F. ford. 1871, 232. 1.), mert az önvád szószerinti értékkel csak nővérének a szájából logikus («Kullervónak szegény lyánya, Dőre bohó sarjadéka, Oktalan egy ivadéka»), aki *már tudja*, amit eredetét tudókló bátyja még nem tudhatott; a vérbűnt. Ugyanígy *csak minket* zavar szükségkép «A három árva» c. népballada egy változatában (Vikár, S. N. 1905, 6. 1. A) ez a diszformáció: «Van tenéktök mostohátok, Aki gondot visel rátok, Fejetöket megfésüli, *Orcátokat megvérezi*, A vacsorát is megfőzi»²; a «népnek» vagyis annak, aki a lejegyzett esetben az elmondást megélte, a szó, az egész összefüggésbe ágyaltan, épúgy nem számított szószerinti logikus értékében, mint akár pl. a «rongyos gubás legény» frázisnak ismétlődései: Arany—Gyulai, Népk. Gyűjt. I., 156. k.; stb.³

Mindamellettt a szubjektív élménysík uralma a költészeti jelenségekben nem abszolút és egyedül való: az életszükséglet egyéni kielégítéseinek is megvannak a határai és korlátozásai. Természetes ez, amennyiben az alkotások csak egy, a történeti

¹ A dologhoz: O. Böckel, Psychologie der Volksdichtung, 1906. 413. k.

² A B változatban a *dölten szedett* helyett már ellenmondás nélkül áll: «*Mögmosdati orcátokat*».

³ V. ö. még Th. Mann és a klasszikusok, E. Phil. Közl., 1916., 239. 1.

(gondolati, okságos) alapról való pillanatnyi reflexszerű elkapcsolódás által és az azonnal újrafelbredés kényszerű feltétele alatt következhetnek el: egy bármennyire «lelki» alkotás is a valóságban mindig csak az igazán való jelenhistoriai és szociális folytonosságából fog eredetni és arra lesz irányulandó. Minden időtlen és mégis szóba kényszerülő megelevenedésnek csak a körülvevő társadalom aktuális fejlettsége, nyelvigényei írván elő a formaruháját (csak egy közös «nyelv» útja vihet kifelé az egyik emberből a másikba), szükségkép a közönség vagyis a mindenkori társadalom fogja az élmény mindenkori «fordításának» az — egyénileg legfeljebb kicsit továbbvihető — nyelvét meghatározni. Azt, hogy pl. egyszerű hangkitörés, értelmetlen szótagisméltés (mint főleg a primitíveknél); vagy hangulatfestő praeludium (mint népdalaink kezdő soraiban);¹ vagy hideg és józan színben játszó szóművészet, azaz forma szerint már-már teljes élettagadás (mint Adynál, St. George-nél, Thomas Mann-nál) szükséges-e az élmény másokban való kellő hatásához. A költői, egyszóval mint tipikus szellemi alkotás egyszersmind, a mindenkori társadalmat is, mint a hagyományok elengedhetetlen alapját, fokozottan feltételezi. Sőt még lényeges különbség sincs a primitív és modern viszonyok költője, meg a «munkatársai» között. A névtelen primitív, akik csak az élen táncol és a mindenkitől tudott (-nak vélt) összefüggést hangossá teszi, ugyanabban a szoros összefüggésben és összeműködésben ugyanúgy csak «arasznyi jövőket» készíthet, mint modern költőtársa. Lényegében minden költészet szükségkép csak *communal poetry* lehet, szigorúan adott határokkal és lehetőségekkel, úgyhogy ezen az alapon is: bár a közönség aktivitása primitívebb körülmények közt talán kézzelfoghatóbb szokott lenni, a «népi», «paraszt», «mély», stb. vonásokat ebben a vonatkozásban: szószaporítás túlhangsúlyozni. Egy Heine-dal — állandóan variálva — válhatott népballadává, egy Wilde Oscar-féle modern mese — bevált motívumokból modernizálva — a maga publikumára ugyanazt a teljes hatást képes gyakorolni, mint a népre a magáé és Von der Leyen helyesen állapítja meg az «Ursprüng-

¹ V. ö. A költészet lényege és formája, Bp. Szemle, 1927. 600. sz. kül. 249. k.; Lényeg és Gondolat, Széphalom Ktár, 1927, 21. kk.

lichkeib) vagy «Primitivität zweiter Ordnung» egyenjogú hatását. A költészet mindig egy, csak a «Werke recht vollkommen» (Nietzsche) lesz,¹ viszont az ilyen művek megteremtéséhez mindig a költő és a közönség — a leader és fellow-performers — teljes «együttléte» és egymástkiegészítése szükségeltetik. Ez van a mindent mélyen és helyesen megfogó Goethe szavai mögött is, amikor az epikus és dramatikus költészetéről való levélváltás folyamán, 1797 december 27-én írja Schillernek: «... die spezifischen Bestimmungen sollten, wenn ich nicht irre, eigentlich von aussen kommen und die Gelegenheit das Talent determinieren . . . Warum gelingt uns das Epische so selten? Weil wir keine Zuhörer haben . . . bei uns (ist) das Drama die einzig sinnlich reizende Dichtart, von deren Ausübung man einen gewissen gegenwärtigen Genuss hoffen kann». A költő csak annyiban mondhat nagyot, hatásosan, amennyire ez jóllehet csírában vagy öntudatlanul, de elő volt az őt megtermő közösségben készítve.

III.

A költészet kommunális feltételeiből mindenesetre, mint kitűnő érzékű tehetséges népkutató, Ortutay sokkal többet és jobban lát meg,² mint általán szoktak; és többet-jobban főleg pl. Joónál is, aki mint történetfilozófus, a nemalkotó közönséget, a «jelentéktelen» tucatembert egyenesen mint természeti valóságot, tárgyi momentumot hajlandó kezelni, amellyel legfeljebb «dolgozik» a szellemnek ő szerinte igazán hordozó, «jelentékeny» vezetője. Mindamellert Ortutay is lényegileg mindig csak a múlt újjáteremtését várva, szintén nem jut odáig, hogy a közönség tudó előkészítettségét elengedhetetlen talajnak, adottságait mértéknek és *aktív* irányítónak értve, a költőt — «görögül» — pusztán az *ἴδιος ἐν κοινῷ* megelevenedésnek lássa. Aminthogy az sem élesen világos előtte, hogy nemcsak a primitívebb, hanem általában minden igazi költészetkeletkezéséhez döntő, legfeljebb

¹ Bővebben erről először Néhány szó a népköltészet perében, Napkelet, 1920, 222—225. 11. szoltam.

² V. ö. pl. Ny. R. P. 28 k.

bizonyos nem-differenciálódott, komplex alkattállapotok jelen-
 volta szokott lenni, ellenben szó sem lehet heterogén elemeknek
 differenciálatlansággal történő összeforrasztásáról (ami contra-
 dictio in adiecto), mert a dramatikusság tett differenciálatlan pillan-
 natának nincsenek elemei, illetve ezek csak egy más sík és más
 világ nyelvén lesznek mint mágikus, vallásos, lírai stb. elemek
 tudatosíthatók:¹ Ahelyett, hogy a valóságos, differenciálatlan,
 élményszerű költészeti terméket apotiori csak revivalnek, egy
 bizonyos, megfelelően egyéni, bár közviszshangra számítani
 alkalmas, komplex lelki totalitás új-megelevenedésének látná,
 ő ezt érdemben mindig csak egy ősminta tudatos-szándékolt
 újjáteremtésének tekintette és nem mondta ki, hogy minden
 költészet-magyarozatnak és fejlődés-elképzelésnek egyedül a
 biológiai alap megérteni-próbálása alkothatja helyes kiindulását
 s így a «mese» sincs kiveszöben, legfeljebb másul. Enélkül aztán
 számára pl. a kesergő-, bujdosó-, rab- és betyár-énekekben szük-
 ségkép «az első személyű hősdal emléke» mint «finn-ugor hagyomá-
 ny» fog tovább élni (Sz. N.), holott helyesen úgy igaz, hogy
 ugyanez a fajta «finn-ugor alkat» favorizálja és alimentálja eze-
 ket a valóságos balladákat is, amelyik a Jakubovichtól feltett
 fajta, egykori hősdalokat is teremhette (1. Honfoglalási hősi éne-
 keink előadásformájához, M. Nyelv, 1931.)- De még nem is ezek
 itt a legfőbb mulasztás !

A *mi* fejlődés-elképzelésünk, a költészet mivoltának meg-
 lelése után, apriori mint magától értetődöt követeli a költészet
 további osztályozásának a megértését és indokolását. Adott
 esetben, más szóval, mi természetes kötelességünknek tudnók a
 népmesének és a népballadának közelebbi, pontos helyét az ú. n.
 «költői» formák skálájában meghatározni. Iparkodtunk volna
 részletesen rámutatni, hol van és miért, ama különös költészet-
 fajták határa, amelyek szemben a mi értelmünkben vett modern
 «költői»-nek artisztikus forma-igényével és tiszteletével, ezt az
 oldalt az életjelenségéhez képest aránytalanul lényegtelenebbnek
 engedélyezik? és mi az az igazi sajátos funkció, amely ilyen külön

¹ V. ö. Von der Leyen, Volkstum und Dichtung, 1933. 10. 1. stb.,
 bár máskor ő is az egyáltalán nem ritka, hagyományos időhibával szokta
 magát kifejezni; v. ö. 20., 161. 1. stb.

megnevezéseiket (népmese, népballada) indokolta? Éppen ezért a magunk kétsikú költészetfelfogásunknak, illetve szigorúan következetes végiggondolásának a szükségességét és igazi jelentőségét az érdekelt magyar mese-kutatás is talán éppen abból a tényből fogja legjobban megérezhetni, hogy mindezeket a kérdéseket *Ortutay* fel sem veti, illetve felvethetőségük nála nincsen előkészítve. Az t. i., amit ő is, itt-ott elejt, elsősorban az a helyes meglátás, hogy a mese (és a ballada) súlypontja a szóbeliségen túl, a megélésben és a megélelésben nyugszik («szenische Widergabe»), — láttuk — általában *minden* igazi szellemi termékre és speciálisan az összes költészetiekre illik. Az viszont, hogy (feltűnően: magyarázat nélkül) ezeket a jelenségeket olyanokként tekinti, amelyekben az aktív mesélőnek reprodukálása jellegzetesen elválaszthatatlan a produkálástól, a «mondás» a költéstől, — ez minden ú. n. «*mythosra*» is épúgy áll. Pedig ha még oly igaz is, hogy a gyakorlatban a *mythos* mint ilyen, nehezen választható el a *mythikus* mesétől és pl. Malinowski¹ esetében el van hanyagolva a különbségtevés; ha igaz is, hogy mindenütt a világon a szerencsétlen vagy túlfeszített ember menekül a költészethez és az uitoto *mythos* épenúgy, mint a magyar népmese a komplex-eksztatikus élet-állapot «*poiesis*»-ét, végeredményben egy kép, a jótékony hatására szorulva kívánja, —mégis csak világos, hogy elvben a *mythos* és a (tündér)mese *nem-egyforma* «*day dream*»-ek! (Arról nem is beszélve, hogy sem *mythos*ban, sem mesében nincsen két egyforma eset, — amint erre minket a renaissance-szerű értékvalósítás tévhit voltának felismerése, illetőleg az alkat tényezőktől revival-szerűen meghatározott valóságos differenciálódási folyamatnak a természete megtanított — és egy-egy ilyen árnyalatnyalábót is legfeljebb az egyszerűség kedvéért szabad összefognunk.) A tipikus magyar népmese alaki, módbeli, eszközi, stb. feltételei annyira *másféleképen* dinamikusak és egy annyira más életszükségletnek annyira másféle megelégitései, hogy az osztályozási sík talaján a külön névnek megfelelő elméleti külön-tartást lehetetlen elmellőzni; aminek persze még nem

¹ Myth in Primitive Psychology, 1926, I. fejt. 11 kk., kül. 31 kk.: a Trobriand sziget lakói közös néven is — libwogwo-nak — nevezik a történeti elbeszéléseket, legendákat, népmeséket (hearsay-tales) stb.

kell, sőt nem is szabad, az egyes komplexebb esetek erőszakos szétválasztását jelentenie.

Fel kellett volna tehát kérdezni, igenis, sőt elmélyülő tanulmánnyal felelni is kell majd rá, hogy túl azokon a kétségkívül helyes szempontokon, amelyekre a mythost illetően Afrika, Melanesia és Amerika bizonyos törzseit vizsgálva, már Frobenius, Malinowski és Preuss külön-külön szinte ugyanabban az értelemben jutottak¹ s amelyekről Ortutay is beszél, mik a magyar népmesének és népballadának a *külön* jegyei és alkat-ötvözetű feltételei; hol van a speciális helyök — a tőle persze fel sem állított — differenciálódási skálában, vagyis tehát: milyenek annak az állandó jellegű magyar lelki helyzetnek a legjellegzetesebb kellei, amely alapján ma is nyilván mindig ugyanúgy feljön, ahol egy népmesének vagy balladának nevezendő objektiváció (kor és egyén szerint mindig másképp) történik.

* * *

Befejezésül — főleg, hogy ez két, «ártatlanul meghurcolt» kedves és bizonyára megértő barátom előtt is mentségem legyen — talán nem lesz túlságosan szerénytelen ama reményemnek adni kifejezést, hogy ezek a kiegészítéseim az ügy szempontjából mégsem bizonyulnak majd egészen feleslegeseknek. Tengelyükben esetleg nemcsak az ő igazi szándékaik jutottak így közelebb a magok zavartalan és teljes értelméhez, hanem újra és nyomatékkal sikerült velők szélesebb köröket is figyelmeztetnünk: egyfelől a renaissance-szerű mellett megfelelő esetben époly fontos, esetleg fontosabb revival-szerű keletkezéseknek, másfelől az aktív egyesé mellett a köz nem kevésbé aktív szerepének a jelentőségére.

Marót Károly.

¹ V. ö. pl. E. Ph. K. 1934. *34 és kk. és 1935. ²⁵ k.; Ethnographia 1934. 81 kk. és a szegedi Egyetemen 1934/35 I. f. é. «A mythos a görög vallás és irodalom történetében» cím alatt tartott előadásaimat. Lévy-Bruhl valamivel később (1935-ben) megjelent és főleg az ausztráliai és pápua mythosokat feldolgozó munkájával — La Mythologie Primitive, Paris, Alcan, 335 l. — amely bizonyos, bár csak bizonyos fokig más felfogást érvényesít (v. ö. V. Larock, Revue de l'Histoire des Religions, 1935. kül. 105 kk.) — mindkettőnknek vissza kellene térnünk.

MEGJEGYZÉSEK A SZELEKCIÓS TÖRVÉNYHEZ.

Több, mint két év — gyorsan élő időnkben tehát elég hosszú idő — telt el az 1934: I. t.-c. kihirdetése óta és a körülötte keletkezett nyugtalanságok, főleg nyugtalanítások csak nem ülnek el.

1. E mozgalmak pontosabban csak a törvény 2. §-ában foglalt, az alkalmazottak elbánás alá vonását módosító rendelkezések körül zajlanak.

Azt a felhatalmazást ugyanis, hogy szabályszerű elbánás alá *vonható* az alkalmazott, ha a hivatalával járó feladat kifogástalan elvégzéséhez szükséges szakképzettség, szorgalom vagy egyéb, a hatályban álló szabályok szerint megkívánt kellékek *hiánya* miatt szolgálatát a megkívánt mértékben nem látja el, — az alkalmazottak hajlandók, nem a természetes és szükséges szelekció eszközének, hanem általában úgy tekinteni, mint fejük felett függő Damokles-kardot. A pártpolitika pedig e felhatalmazás mögött politikumot keres és időnkint visszatér azon feltevés hangoztatására, hogy a kormány e felhatalmazást csupán avégből szerezte meg a törvényhozástól, hogy az állami és önkormányzati alkalmazottak táborát politikai célzatú nyomás alatt tarthassa és a neki nem tetsző alkalmazottakat a szolgálatból eltávolíthassa. Lényege az érvelésnek: senkit sem szabad *büntetésből* nyugalomba helyezni (1912: LXV. t.-c. 31. §.), még kevésbé lenne tehát szabad politikai nem-tetszésből.

2. Ami e feltevéseket illeti, azok törvényalkotási tekintetektől teljesen alapelküliek. Tekintsünk el az ország jelenlegi szerencsétlen helyzetétől. Tekintsünk el attól a parancsoló szükség-től, mely államháztartásunk egyensúlyának biztosítását s evégből közigazgatásunk, igazságszolgáltatásunk kereteinek szűkítését — ahogy mondani szokás: közigazgatásunk és jogszolgáltatásunk egyszerűsítését —, tehát a személyzeti kiadások apasz-

tását követeli. Tekintsünk el attól is, hogy *minden* létszám-
 apasztás során — az ötletszerűség, avagy épen az antiszelekció
 helyett — a szelekciós elv érvényre juttatása elvi követelmény.
 Tekintsünk el továbbá attól a ténytől is, hogy a vitatott jog-
 szabályok indítványozására törvény (1931: XXVI. t.-c. 4. §.)
 utasította a kormányt.

Ha pusztán *elméletileg* vizsgáljuk a kérdést, meg kell álla-
 pítanunk, hogy a kormányt illető végrehajtó hatalomnak ter-
 mészetes és el sem engedhető része a végrehajtásra (közigazga-
 tásra stb.) kiszemelt szervek és közegek *állandó* felügyelete,
 azok alkalmas voltának *folytonos* szemmel tartása, s ha alkal-
 matlanságuk kitűnik, a végrehajtó szervezetből való kizárása.
 Aki ezt tagadná, annak tagadnia kell a kormány felügyeleti
 és fegyelmi jogát és kötelességét *általában*. Mert mind e jog és
 kötelesség *állandó* folyamánya a közegek kiszemelésére irányuló
 kormányfunkciónak s mint ilyen a végrehajtásra, vagyis a tör-
 vényben rejlő akarat megvalósulására vezető szervezési rend-
 szabály.

Ehhez képest nem is nóvum törvénytárunkban az 1934: I.
 t.-c. 2. §-ában foglalt rendelkezés. Evolúciós árnyalati külön-
 bség állapítható meg ezen rendelkezés és pl. az 1883: XXX. t.-c.
 36. §. utolsó bekezdésében — vagy az 1885: XI. t.-c. 20. §.
 a) pontjában s vele kapcsolatosan az 1891. évi február 4-iki
 minisztertanácsi határozatban —, nemkülönben az 1912: LXV.
 t.-c. 32. §-ában foglalt rendelkezések között. Alapja ugyanis
 mindeme jogszabályoknak az az igazolt feltevés, hogy vannak
 és lehetnek esetek, amikor az alkalmazott szolgálatának ellátá-
 sára képtelennek bizonyul (az 1934. évi törvényünk a meg-
 kívánt kellékek hiánya miatt beállott alkalmatlanságot mond),
 anélkül, hogy *orvosilag* megállapítható testi vagy szellemi fogyat-
 kozás fennforogna. Az ilyen alkalmazottnak a tényleges szol-
 gálat kötelékében való megtartása — nyilvánvalóan — a szol-
 gálatnak csak hátrányára válnék. Tehát már a felhívott régebbi
 jogszabályok is megadták a módot arra, hogy az ily alkalma-
 zott nyugalomba helyezhető vagy végkielégíthető legyen. Árnya-
 lati különbség továbbá a régi és az 1934. évi jogszabályok
 között, hogy a régi jogszabályok a szolgálatképtelenségnek
 mondott alkalmatlanság megállapítását — a különleges esetre

alkalmas különleges eljárási szabályok alkotása nélkül — az alkalmazott *elsőfokú fegyelmi hatóságára* bízta s a határozattal meg nem elégedő alkalmazottnak egyfokú felelővitelt engedélyeztek a kormányhatósághoz.

Az 1934:1. t.-c. eljárási rendelkezése kétségtelenül előnyösebb az alkalmazottakra, de jobban szolgálja a tárgyi igazság és a közszolgálat érdekeit is. Mert az 1934. évi törvény az «alkalmatlanság» megállapítása céljára, különleges eljárás mellett, háromtagú állandó bizottságokat rendel; az (észrevételezésének nevezett felelővitel elbírálását kormányhatóságokonként szervezett ötös állandó bizottságokra ruházza. Az ötös bizottság tagjai idősebb, magasrangú tisztviselőkből rekrutálódnak, minden ötös bizottságban helyet foglal a közigazgatási bíróság egy bírója s a tagok külön esküt tesznek a legjobb tudás és lelkiismeret szerint pártatlan eljárásra. Az ily alapon hozott végleges döntésekről a kormány az országgyűlés elé jelentést köteles terjeszteni.

Tagadhatatlan, hogy az «alkalmatlanság» megállapítása következményeként az alkalmazottnak a közszolgálatból végelbánás útján való kizárása az illető közegre rosszat, tehát büntetést is foglal magában, holott nem vétkeességről, hanem valamely «alkalmassági kellék»-nek — talán éppen önhibán kívüli — hiányáról van szó. Tagadhatatlan az is, hogy a bekövetkezett kizárásban rejlő, az alkalmazottat sújtó rossz nincs — és mindenkor nem is lehet — egyenlő arányban azzal a rosszal, amely a közszolgálatra vonatkozólag az alkalmassági kellékhiányban rejlik. Kérdezhető tehát, vajjon a törvény célja összeegyeztethető-e az igazságosság szolgálatával?

A kérdés lényegében véve abban csúcsosodik ki, vajjon az igazságosságnak általában, tehát a köztörvények által való szolgálata önmagáért van-e, avagy az emberek érdekeiért és céljaiért. Erre a tudomány által sokat tárgyalt a kérdésre feleletet adni — egy közbüleső kompromisszum elutasítása mellett — megnyugtató módon nem lehet. E kérdésre választ adni, ismétlem, úgyhogy minden kompromisszumot az igazságosság ideálja és a jogos, helyes emberi érdekek és célok között elutasítunk, már csak ki-ki saját magának tud, világnézete, főleg vallási felfogása szerint. E kérdésben már nincs «tudás», leg-

feljebb hit; a kérdés már az emberi lét legmélyebb rejtelméit érinti.

Az emberek, meghajolva a kompromisszumra utaló kényszer előtt, — a történelem bizonyosága szerint — általában gyakorolják az igazságosságot, de nem önnönmagáért, hanem az egyetemes emberi érdekekért. És ez aligha is sérti az igazságosság szolgálatát, *feltéve*, hogy az érdekeknek nem könnyedén és nem feleslegesen tétetik engedmény. Aki ez ellen zúgolódik, az emberi gyarlóságot és a történeti igazságot panaszolja.

3. *Kell* tehát, hogy legyenek alkotmányunkban megfelelő eszközök, a végrehajtásra szervezett közegek, mint cselekvő szervek által ellátott közszolgálat helyességének biztosítására.

Ezen eszközök sorába tartoznak: bevezetőleg a végrehajtási és egyéb rendeletek, utasítások stb., vagyis a teendők megkönnyítését célzó *kitanítás*; végső soron pedig a fenyítés (fegyelmi, bünyfenítő eljárás stb.), mint az elkövetett mulasztás vagy más jogellenes cselekvés *megtorlása*. Fennforoghat azonban a cselekvő szervek részéről oly állapot, oly beállítottság (alkalmatlanság), mely bizonyíthatólag zavarólag, sőt esetleg károsan hat ki a szolgálatra. Az állapoton a kitanítás nem segít, de megtorlás alá sem vonható. Ezt az űrt van hivatva kitölteni az 1934:1. t.-c. 2. §-ában, a korábbiakhoz képest tökéletesebben megalkotott, a kivételes elbánás alá vonás elrendelhetésére vonatkozó jogszabály. Nem kívánja ez feleslegessé tenni az elkövetett mulasztások, szabálytalanságok megtorlását, vagyis nem akarja feleslegessé tenni a fegyelmi, a bünyvádi stb. eljárást. Csupán azoknak eltávolíthatását óhajtja — és pedig egyfelől humánusan, vagyis végelbánás alá vonás által, másfelől az egészséges és természetes szelekció érdekében, — akiknél, a konkrét megállapításokból következtethetőleg, kétségtelenül hiányzanak az állással járó feladatok kifogástalan elvégzéséhez szükséges fontos kellékek, vagy azok egyike-másika s akiknél ez okból a szolgálatnak a megkívánt mértékben való ellátása nem tapasztaltatott, sőt — az állandónak joggal tartható adottságokhoz képest — a jövőben sem lesz alaposan várható.

Szükség van ily rendszabályra, mert lehetnek esetek, amikor — ily rendszabály vagy annak alkalmazása hiányában —

egyes szervek, a kitanítás által meg nem közelíthetően, de megtorló eljárásra sem adva elegendő okot, egyszerűen a kinevezés tényében rejlő vis inertiae alapján, esetleg évtizedeken át nem a szolgálat érdekében, sőt esetleg annak kárára működhetnének.

Szerencsés is az új szerkezet, mely kiemeli az eljárást a rendes fegyelmi eljárás sablonjaiból. A hármás és ötös bizottságok nem fegyelmi fórumok, hanem — a szolgálatra való alkalmasság, illetőleg alkalmatlanság szemszögéből — az alkalmazott egész lelki habitusát vizsgálják, természetesen mindig azon tényeken keresztül, melyek az alkalmazott pályafutása alatt felvetődtek, megvizsgáltattak és elbíráltattak. Ezek az — egyébként a közvetlenség és szükséges nyilvánosság elvei szerint — eljáró bizottságok tehát nincsenek kötve az adott környezethez és helyzethez. Lehet, hogy a megállapított hibák adott helyzetben pl. dacból, ellenszenvből, fölényérzetből stb. eredtek csupán s bár talán rászolgáltak a megrovásra, emberileg érthetők. A bizottságok az állandó lelki adottságot vizsgálják, mely mellett az alkalmazott *általában* képes, avagy képtelen szolgálatát rendszeresen, állandóan, visszaesés nélkül jól ellátni. De másfelől a bizottságok megállapításaikat igazolt tényekre kell hogy alapítsák s nem pusztá vélekedésekre. Tehát az illető közeg ellen esetleg lefolytatott fegyelmi stb. eljárások megállapításait is mérlegelésük körébe vonják anélkül, hogy a «non bis in idem» elvét sértenék, vagy egy quasi újrafelvételi eljárás lefolytatása vádjával lennének illethetők.

Éppen mert habitus-vizsgálatról van szó, az eljárás alapjául szolgálhatnak az alkalmazottnak a *hivatalon kívüli* viselkedése vagy esetleg káros szokásai is, feltéve, hogy azok a hivatali állás tekintélyét csorbítják, vagy a megbízhatóság, a szorgalom stb. súlyos, a szolgálatra is károsan kiható csökkenését idézik elő. Aki pl. minden állomáshelyén a közszükségleti cikkeket árusító kereskedők egész soránál eladósodik s adósságait sohasem vagy csak ízetlen sürgetések után fizeti meg; aki állandóan mélyen rangján aluli helyeken és társaságokban forog, erkölcsileg alaposan kifogásolhatóan szórakozik stb. — nyilvánvalóan végkép aláassa állása tekintélyét. Vagy aki becsületszóra kölcsönöket vesz fel s azokat nem fizeti vissza; értéktárgyakat, fehérneműt, ruhát, könyveket részletfizetésre komoly szükség

nélkül felvásárol, e cikkeket elzálogosítja s a részleteket nem fizeti; aki állandó pénzhajszája miatt már reggel fáradtan jár hivatalába; látszatra merő szívességből feleslegesen kiterjedten és indokolatlanul melegen érdeklődik és foglalkozik az elébe kerülő felek *mindenféle* ügyes-bajos dolgaival, hivatali teendői elhanyagolása árán, — kétségtelenül nem dicsekedhetik megbízhatósága csorbítatlanságával.

4. Az 1934: I. t.-c. 1. §-a abban a kérdésben, hogy a törvény hatálya alá mely alkalmazottak tartoznak, az általános kör megvonásán túl, nem rendelkezik. Ezt a részletes feladatot a törvényben nyert felhatalmazás alapján kiadott 1934. évi 1610/M. E. sz. rendelet oldja meg, kimondván (pozitíve), hogy a törvény alá a «kinevezett» alkalmazottak esnek s egyben (negatívve), hogy nem tartoznak a törvény hatálya alá az «ideiglenes» alkalmazottak, kivéve, ha megelőzőleg már véglegesen alkalmazva voltak.

Ez a gondosnak látszó rendelkezés nem kimerítő, illetőleg nem ellentmondás-nélküli. A pozitív rendelkezés ugyanis a «kinevezés» momentumára, a negatív pedig az «ideiglenes minőségire látszik a fősúlyt helyezni, pedig ez a két momentum sok esetben megfér egymás mellett. A törvény intenciója nyilván az, hogy a szelekció végrehajtása során a kormányzat részére törvényes alap biztosíttassák azon meg nem felelő alkalmazottak eltávolítására, akik egyébként ezen a jogcímen nem lennének eltávolíthatók. A szolgálat nem kifogástalan ellátásának ténye esetében tehát a most megszabott eljárásra (mint korábban a fegyelmiszerű eljárásra) szükség van a *véglegesen* kinevezett, vagy ilyként tekinthető alkalmazottakkal szemben, de nincs szükség a kinevezett, avagy még ki sem nevezett *ideiglenes* minőségűekkel szemben, mivel azok, törvényeink szerint, bármikor indokolás nélkül is elbocsáthatók.

Ha azonban a kormányzat — a törvény intencióin túl — ez utóbbiak ügyével is foglalkoztatja, nagyobb megnyugvás-szerzés okából, az eljáró szervezetet, ezáltal a szervezet felesleges foglalkoztatása árán csak a lehető teljes anyagi igazságra irányuló komoly törekvéséről tesz tanúságot.

Az «eljárás» elrendelése és lefolytatása nem központosítva, hanem — feltétlenül helyesen — kormányfőhatóságok szerint

s ezeken belül (de már csak az úgynevezett hármas bizottsági fokon) alárendelt hatóságok szerint széttagolva rendeltetett el. A törvénynek tehát az «alátartozás»-ból eredő illetékesség kérdésével is foglalkoznia kellett. Ezt az illetékességi kérdést a törvény kifejezetten csak az «eljárás *elrendelése*» részében szabályozza. Ezen túlmenően, vagyis az «eljárás *lefolytatása*»-ra vonatkozó illetékességi rendelkezések sem a törvényben, sem a végrehajtási utasításban nincsenek. Előfordulhat, hogy az «elrendelés» és a «lefolytatás» időpontjaiban az illető alkalmazottnak *helyi* alátartozási helyzete különböző. (Főhatósági alátartozási eltérés alig tételezhető fel.) Még inkább előfordulhat, hogy az alkalmazottnak az a szolgálati ideje, a melyben a kifogások, illetőleg az azokat kiváltó ténybeli adatok felmerültek, egészben vagy jórésztben más *helyi* hatóság alá tartozó állomáshelyen telt el. A pars maior elve talán azt kíváná, hogy az eljárás lefolytatása is azon helyi hatóságnál alakított hármas bizottság előtt történjék, amely alá az alkalmazott az eljárás tényleges lefolytatásakor tartozik. De nincs ellentétben a törvénnyel, célszerűségi és tárgyi igazságra törekvés okokból pedig felette indokolt, ha a «lefolytatás» azon helyi hatósági hármas bizottság előtt történik, amely hatóság alá tartozó állomáshelyen telt el az alkalmazott szolgálati idejének «kifogásolt» része, vagy legalább annak túlnyomó hányada.

5. Fentiekből következőleg, ebben a jó közszolgálatot és az alkalmazottak táborát lényegesen érintő fontos kérdésben nincs ok nyugtalanságra, jogszabály alkotási tekintetből. Az ismeretett jogszabályok hiányt pótlóan, egyben megnyugvással válhatnak alkotmányunk maradandó részévé, miután bennük, mint láttuk, a tárgyi igazságra és az érdekek és erők egyensúlyára törekvés a lehetőségig érvényesült. Az alkalmazottak is izgalom nélkül fordulhatnak feladataik becsületes, minden erő megfeszítésével végzendő megoldásához. Legfeljebb azok nyugtalanodhatnak, kik maguk is érzik, hogy szolgálatteljesítésük az ideális mérték alatt messze elmaradt. Hátra volna még annak a problémának megvizsgálása, vajjon a kielégítő jogi szabályozás *alkalmazása* során nem jelentkezhetnek oly momentumok, amelyek — idegenül a szabályozás céljától s ellentétesen az elérni kívánt eredményekkel — a reményeket csalódásra fordítani

alkalmasak. Főleg elfogultsági és politikai momentumokra lehet gondolni.

A «megállapítás»-ban az elfogultságnak akár az igazság, akár az alkalmazott, illetőleg a közszolgálat kárára irányuló jelentékenyebb érvényesülhetésétől komolyan tartani nem lehet. Az «eljárás» darabokra törik: a helyi hármass bizottsági eljárásra; a központi ötbizottság előtti eljárásra és a kormányfőhatósági döntésre. A bizottságok összeállítása, működése éppen a pártatlanság biztosítása szemszögéből kimerítően és pontosan szabályozva van. Összeférhetetlenségi, érdekeltiségi kifogás mindkét bizottságban érvényesíthető. Az eljárásban a közvetlenség és a szükséges mérvű nyilvánosság, tanúk, szakértők igénybevétele, bizonyítékok alkalmazása stb., vagyis a védelem szabadsága biztosítva van. Az első fok eljárásában netán károsan érvényesült elfogultság, hiba vagy éppen erőszak az «észrevételek» során feltárható. Másodfokon az ügy egész terjedelmében tárgyalatik; nívumok a fél értesítése és védekezésének lehetővé tétele nélkül a fél terhére figyelembe nem vehetők; tér nyílik a különvéleményre. A határozatokat mindkét fokon indokolni kell.

A gyakorlatban tehát bármely irányú elfogultsággal terhes, pártos határozat létre jövetelétől nincs ok tartani, kivéve, ha az érdekelt fél, a köteles és lehetséges vigyázatosság elhanyagolásával maga nem járul hozzá a való tényállás teljes felderítéséhez. Ezzel a megnyugtató megállapítással nincs ellentétben a legtöbb marasztalt fél szenvedelmes panaszkodása, melynek során — szinte tipikusan — az egész eljárást és annak eredményét ellenségei bosszúja művének igyekszik beállítani, avagy éppen indító okul a megüresedés nyomán való előléptetést tünteti fel. Persze a helyett, hogy feltevéseit az eljárás során bizonyítani törekedett volna.

A bizottságok megállapításaikat határozat formájában hozzák, melyek a végérvényesen döntő kormányfőhatóság előtt javaslatként szerepelnek. Ez elleni jogorvoslatnak helye nincs, de, ha valamely, az államfő által kinevezett alkalmazottról van szó, az elbánás alá vonást kimondó végérvényes határozat végrehajthatóvá csak az államfőtől kieszközölendő szolgálat alóli felmentéssel válik.

Talán szokatlan, de lehetséges lett volna az a törvényhozási

megoldás is, hogy a bizottsági határozat válik végérvényessé és végrehajthatóvá. Törvényhozásunk bölcs mérséklettel, a fentebb jelzett megoldást választotta, de kötelezte a kormányt, hogy eljárásáról s annak eredményéről az országgyűlés elé 1937. év végéig jelentést terjesszen. A jelentés közelebbi tartalma, a közlendő adatok felsorolása stb. nincs a törvényben előírva. Nem kétséges azonban, hogy a jelentés bekívánása az országgyűlési ellenőrzés céljait szolgálja, nem lehet kétséges tehát, hogy a jelentés az ellenőrzés gyakorolhatását szolgáló adatokat fogja tartalmazni.

A kitűzött célhoz képest nem tartozik már vizsgálódásaink körébe, de messzire is vezetne az a probléma, vajjon a végrehajtható szelekcióban nem érvényesül-e politikai momentum.

Minden ok és adat arra vall, hogy a kormányzat se maga nem kever a közigazgatási szervek ezen szelekciójába politikumot, sem nem engedi, hogy ez más oldalról történhessék. Főleg ama különbözőség miatt, amely a gyakorlati politikának és a közigazgatásnak célja, hivatása között, az állam érdeke szempontjából, fennáll és kell, hogy fennmaradjon. A gyakorlati politika, egészen lapidárisan szólva, mindenkor valami *változtatást* kíván az állami élet irányán, tehát elsősorban alkotmányán. A közigazgatásnak célja és rendeltetése pedig a konkrété meglevő, hatályos alkotmány *gyakorlata*. Az állami életnek — esetleges kezdeti előnyökön túl — mindig csak kárára, és pedig rendszeren az összeomlásig vezető kárára válik a kettőnek összevegyítése, tehát a kormánynak is csak érdeke az ellene való védekezés. Valóságos vagy történelmi felelőssége tekintetéből hogyan is egyeztethetné össze *ezt az* eljárását vagy mulasztását éppen a jelen, tehát az alkotmány *jobb gyakorlatát célzó* eljárással.

Nyilván a törvényhozás elé terjesztendő elébb említett jelentés kapcsán kerül majd e kérdés vizsgálat és megvitatás alá. És ha akkor a tárgyalt szelekciós rendszabályok további fenntartása mellett következik be az állásfoglalás, ami iránt az előadottakhoz képest nem lehet kétség, állásfoglalás fog történni a jelentésadás további fenntartása, vagy elejtése ügyében is.

6. Éppen úgy túlesik már jelen vizsgálódásunk körén annak, az egyébként jogosult kérdésnek tüzetes taglalása, vajjon az 1934-évi szelekciós törvényünknek megfelelő, *állandó* alkalma-

zása felmenti-e a törvényhozást és kormányzatot a probléma további kiművelése alól, vagy — amint e folyóirat érdemes szerkesztője vetette fel — várhatni-e, hogy a törvény végrehajtása meghozza a *társadalom érdekében szükséges* szelekciót?

Erre az aggódó kérdésre csak az lehet a feleletünk, hogy — koránt sem; aminthogy alkotmányunkban máris nem ez a törvény az egyetlen szelekciós rendszabály.¹

Hiszen törvényünk csupán a már közszolgálatban lévők körében biztosítja a szelektálásnak szabályozott, nyugodt alkalmazását. Sőt ezt a feladatot is, mondhatnók, *csak negatív* vonatkozásban: az alkalmatlanok eltávolításával oldja meg. A nyilván kívánatos nagyobb eredményhez, a «megfelelő ember a megfelelő helyre» elv maradéktalan érvényesüléséhez további, illetve más szelektálás is szükséges; további szelektálás a meghagyott alkalmazottak körén belül, főleg a vezetésre alkalmasok kiszemelésére; szelektálás az alkalmaztatásra jelentkezők körében és még ezt is megelőzően, szelektálás az előkészítő oktatásban.

Az utánpótlás teljes biztosítása tehát nagyon is szétágazó művelet. De mégsem lehet kétség, hogy az 1934. évi törvénnyel rendszerezett szelektálás önmagában is kimagasló jelentőségű és amellet minden más szelekciós intézkedésnek mintegy betetőzője, correctivuma.

Önmagában való nagy jelentőségét az adja meg, hogy a közszolgálatban állókkal szemben támasztott mindenkori értelmi és erkölcsi követelmények summájának *alsó határát* érvényesíti. Minél magasabb lesz ez a határvonal, annál emelkedettebben alakul ki a közszolgálati kar átlagos szintje. Másfelől: minden *más* szelekciós rendszer, terjessze ki bár egyaránt figyelmét a képzettség, a szorgalom és egyéb erkölcsi követelmények hármás irányában, valójában csak a képzettség területét képes igazában megfogni. Az ezzel egyazon jelentőségű erkölcsi követelmények területén mégis inkább csak tapogatózásra, jóakarató reményekre és feltevésekre van szorítva; nem is szólva arról, hogy minden képesítési vizsga mégis csak leginkább az emlékezés dolga, és hogy a vizsgálaton kielégítőnek talált képzettségre

¹ L. bővebben: Dr. Mártonffy Károly: A közszolgálat utánpótlása.

nem nagyon ritkán, eredményekben szegény gyakorlat következik. Az ily esetekben indokolt és szükséges correctivumot az 1934. évi rendszabály adja. Minden kiválasztás, lényegében véve, a nevelés által biztosítható paedagógiai és erkölcsi követelmények fokozottabb érvényesítése lévén, érthető a túlzás, mely a nevelést mindenestül a kiválasztás alá rendelni s így már az *általános* (az alsó- és középfokú) oktatást is szinte kizárólag a szelektálás szemszögéből kívánja berendezni. Nemzetünk összessége szempontjából és a más nemzetekkel folyó láthatatlan verseny tekintetéből az ily túlzást egyenesen károsnak kell mondani. Minden *általános* nevelésnek és oktatásnak, vagyis minden oly tanulmánynak, melynek közvetlen kapcsolata egyetlen hivatással sincsen, tehát még a főiskolai és a szakoktatásban is jelentkező általános tanulmányoknak, — bár megmérhető eredményeikben szelektálást tüntetnek fel, — más a céljuk. Azok az óriási erőfeszítések és áldozatok, amiket az egyes nemzetek az *általános oktatás* feladatainak megoldására hoznak, azt célozzák a nemzet-egész szempontjából, hogy az erkölcsi és szellemi színvonal valamennyi rétegben, lehető széles terjedelemben emeltessék. Emeltessék pedig az által, hogy felnyitják az értelmet és anyaggal látják el a szellemet. Ehhez képest is választandók meg e tanulmányok tartalma, terjedelme és eszközei.

A különböző *szakoktatások* — saját szakmabeli célkitűzésük mellett — már kifejezett szelektációs célokat szolgálhatnak. Ezzel van adva a jogosultság azokra a megszorító rendszabályokra, amiket a szakoktatás, mint ilyen, terjedelmében, eszközeiben és az általános oktatás önként adódó szelektálási eredményeinek óvatos felhasználásában felállítani szokott.

Itt is szokott, emberileg érthető túlzás jelentkezni, főleg a tartalom felfokozásában. Ha valamikor, hát a mi korunkra áll, hogy nincs egyéb maradandóságunk, mint a változás, a fejlődés. A tartalom keretei növelésének szerelmeseire örökös versenyfutás vár, a szak fejlődése és az oktatás tartalmának növelése között. Egyensúlyt az itt is kötelező józan kiválasztás biztosít, párosítva elmélyedéssel, az alapelvekre, a belső összefüggésre rávillantó éles és mély gondolatokkal. Elkerülve a fizikai lenyűgözés veszedelmeit, ez úton szolgálhatják leginkább a magas intelligencia, a széles látókör, a gyors áttekintő és felfogóképes-

ség, a szellemi rugékonyság ápolását. Végre is minden szakban erre van szükség s távolról sem a már előre kifárasztott elmékre.

Ugyaneme szempontnak kell érvényesülni az alkalmaztatásra jelentkezők kiválogatása céljaira beállított különböző gyakorlatokban, verseny-, vagy szakvizsgákban is. Csak éppen nem lehet — a szorosan vett közszolgálatban sem — megállani a bevezető lépésnél. Ahogy ez már több ágazatnál, többé-kevésbé bátortalanul — kezdeményeztetett is, lehetőséget és kötelezettséget kellene megállapítani a *tovább-képzésre*, esetleg *újabb gyakorlati vizsgáknak* (szigorúan elbírálandó beszámolásoknak) sikeres kiállításától téve függővé a magasabb előhaladást.

Ami végül a vezetésre hivatottak kiszemelésének fontos kérdését illeti, az intézményes rendezést itt-ott nálunk is megkísérelték, a feladat azonban általánosságban rendezve nálunk sincs.

Postulatumként itt a tehetség és képzettség mellett magas erkölcsi és jellembeli tulajdonságok lépnek hangsúlyozottan előtérbe, mint a felelősség tudata, mély erkölcsi komolyság, ingathatlan hűség, az emberekkel bánni tudás, eredetiség, kezdeményező szellem. Ezek pontos lemérésére megbízható mérték intézményesen nem állítható fel. És vannak itt természetes ellentmondások: tetterős, kezdeményező szellemet, általában rugalmasságot hajlandók vagyunk inkább a fiatalabb kortól várni, de ugyanott nélkülöznünk kell a vállalandó felelősséggel arányos óvatosságot és főleg a tapasztalatokban és eredményekben való gazdagságot. Vagy: a kiválogató szerv közelében való huzamosabb tartózkodás felette alkalmas az alapos kiismerésre, de ugyanez vezethet optikai csalódásra is, még ha nem is vesszük teljesen betű szerint a Korán szavait: «az uralkodó, ki valakit hivatalra emel, midőn országában van *még egy más* arra képesebb egyén, vétkezik Isten, vétkezik az állam ellen».

Ügylátszik, mintha ezt a szelekciót, a postulatum leszegezése mellett, mindig is csak discretionarius hatáskörben kellene hagynunk s intézményesen legfeljebb a negatívumokat szabályozni. Pl. a vezető szerepre kiszemelés ténye ne járjon az illetőtől vissza sem vonható előnyökkel, mert ilyenek élvezetének, csalódás esetén is, meghagyása célelles, sőt igazságtalan, — viszont aránytalanul megbélyegző eljárás mellett való vissza-

vétele méltánytalan. Vagy: vezetőket megillető előnyökhöz a kiszemeltek csak eredményes próbálás után, mások semmi módon se jussanak. Főleg pedig: vezető szerepre kiszemelés ne járjon a rangban netáni idősebb, mellőzött kartársak előhaladásának csorbításával, mert ez a mellőzöttek oldalán, emberileg teljesen megérthető elkedvetlenedést, avagy a vezetésre alkalmasság mímelését szüli. Már pedig jó vezetők mellett is szükség van jó munkatársakra, minthogy egyetlen, bármily kiváló vezető tevékenysége nem pótolhatja, elkedvetlenített számos munkatársának buzgóságát.

Mészáros Károly.

TÁRSADALOMPUSZTÍTÓ HATÁSOK A KÖZ- VÉLEMÉNYBEN.

(Kísérlet az orvosi-biológiai gondolatnak a társadalomtudományban való gyakorlati felhasználására.)

«Az állam igazi vagyona nem a pénz, igazi ereje nem a katonaság, hanem úgy vagyona, mint ereje a polgárok egészsége.» *Aristoteles.*

1. A szociálpolitika és az orvosi gyakorlat kölcsönös egymásrautaltsága.

Korunk jellegzetes tünete, hogy az emberek társas viszonya egyre szorosabb lévén, egymásrautaltságuk is nő. Ennek kettős velejárója van. Egyfelől az, hogy fokozódik az egyedekben saját egyéni jelentőségük jogos érzése, másfelől pedig az, hogy mindenki a saját speciális szaktudását a szociálpolitika síkjára is rá vetíti. E két jelenség a társadalomtudománynak úgy alanyi, mint tárgyi értelemben való előtérbe jutását, de egyúttal fokozott differenciálódását, komplikálódását és kimélyülését is eredményezi. Meg vagyunk győződve arról, hogy amint a szociálpolitika és a szociológia tanulságokat nyerhet a geográfustól és közgazdásztól, éppen úgy nyerhet az etnografustól, kultúrtörténésztől, jogásztól, katonától, teológustól, filozófustól, filológustól, paedagógustól, nemzetgazdásztól, szóval mindenkitől, aki emberek megfigyelésével foglalkozik, és így az orvostól is. Ez adja e munkának azt a bátorítást, hogy hasonló célból az orvosi gyakorlat és a biológiai szemlélet részére szót kérjen. Csak egy teljesen komplex alépítmény emelheti a társadalomtudományt az őt megillető, irányítóképességű, életerős, gyakorlati és exakt megfigyeléseken alapuló tudományos munkaemlétté, amely a gyakorlatban, mint irányító szociálpolitika, helyállani képes. Hiszen az orvostudomány is azáltal válik az eredetileg alanyi és naiv intuíciókon alapuló kuruzslásból objektív és oksági alapokon nyugvó, használható

exakt tudománnyá, hogy a bonctan, élettan, vegytan, kórtan, fejlődéstan, valamint gyógyszerhatástan és egyéb természet-tudományok fejlesztésével fokozottan erősödő alépitményt nyert, katonai nyelven szólva a gyakorlat frontja előtt az előretolt állásokban tervszerű, erős előkészítő és felderítő munka folyik az állandó kritika ellenőrzése mellett.

Az orvosi munka és a szociálpolitika a gyakorlatban korábban került egymással összeköttetésbe, mintsem, hogy egy elméleti híd a két embergondozó munkateret szervesen összekapcsolta volna. Az orvosi részről már Virchow hangsúlyozta: «Die Ärzte sind die natürliche Anwälte der Armen und die soziale Frage fällt zu einem erheblichen Teil in ihre Jurisdiction». Gortvay külföldi szerzők hatalmas sorozatához csatlakozva utal a betegségek szociális szemléletének és az orvostudomány szociális orientációjának jelentőségére. A társadalomtudományi részről nem áll itt módomban részletesebben foglalkozni a századunk elején elkezdődött és azóta folyton erősödő szociálpolitikai éra külföldi, elméleti kifejezőivel, csak egy hazai jelenséget említek meg, ami idevonatkozóan és szociálpolitikai jelentőségűnek tartható: az 1935. évi őszi egészségügyi kiállítás megnyitásakor vitéz leveldi Kozma Miklós belügyminiszter hangsúlyozta, hogy a közvélemény támogatása nélkül eredményes egészségügyi politikát végezni nem lehet. Közegészségügyet intézni az emberek akarata ellen nem lehet. Ugyanakkor dr. Johan Béla államtitkár arra mutatott rá, hogy nálunk a közegészségügyi ideális és lehetőség szerinti megoldások nem esnek egybe. Mindezek a szociológiának a közvélemény egészségügyi értelmű irányításában is megnyilvánuló gyakorlati akcióbalépését szorgalmazzák annál is inkább, mert a közvélemény általános nihilizmusának jelei mutatkoznak. Dékány a város és falu kérdése kapcsán utal arra, hogy: «Az alulról jövő természetes közvéleménynek főleg a városokban való kimaradása egy mesterséges közvélemény kifejlesztését teszi szükségessé». Ilyen közvélemény megalkotására csak egy, minden embergondozó tevékenységet összefogó szociológia és szociálpolitika képes, mely nemcsak elméleti ködképek alkotására képes, hanem gyakorlati felkészültséggel is rendelkezik. Ehhez a gyakorlati felkészültséghez az orvosbiológiai gondolat sem nélkülözhető.

2. A szociológia és a biológia egymással való viszonyáról.

Az orvosi gyakorlat és a biológia mint tudomány, valamint a szociológia mint komplex életszemlélet és a szociálpolitika, mint e szemlélet hatása alatt álló irányítás egymással nemcsak egy távoli elérendő célban kapcsolódnak szerves munkaközösségbe, hanem elméleti részeik: a biológia és a szociológia tudományelméletileg is hasonlóak az eredetüket illetőleg. Ha u. i. általában az emberi alkotások — gépek, eszközök, ész- és érzésszándékuk — mint Huzella mondja: «egy bizonyos biológiai formatív elv transzponálódásának megnyilatkozásai», úgy a társadalom is biológiai jelenség, hiszen élő anyagnak — nemzedékek sorozatának spontán alkotása, melyben biológiai erők hatásai ismerhetők fel a tömeghatásokban, valamint a primitív és egyenrangú sejtekből élő kolóniáktól egészen a fejlettebb magasrendű egyén fokozatáig terjedő alakulatokban. Ez utóbbi — az időbeli hosszmetset¹ — a maga teljes egészében még nincsen minden irányban társadalombiológiailag feldolgozva.²

Az időbeli keresztmetset, vagyis egy körülírt időpont társadalmi állapotának biológiai szemlélete már régi eredetű. Közismert Menenius Agrippa előadása, amikor az egyes foglalkozásokat az ember különböző testrészeihez hasonlította. Aristoteles az államot élőlénynek, *zoonnak* tekintette, amelyet élőlény módjára kell vizsgálni és fejleszteni. Platón szerint az állam nem egyéb, mint az ember nagyban. Carlyle, Kopp, Spencer, Spengler, Ribot, Verworn, De Vries és még sokan mások ugyanezt a gondolatot mélyítik ki és formálnak jogot a biológia részére a szociológiához való hozzászólásra. Virchow szerint az orvostudomány valójában társadalomtudomány. Hertwig szerint «minden mélyebb belepillantás a szerves fejlődés törvény-

¹ *Aristoteles*: «Aki a dolgokat kezdetüktől fogva látja nőni, az látja őket legjobban».

² Speciális nézőpontból ilyenre vonatkozott 1935 májusában a Magyar Orvosi Nagyhéten a Hygienikusok Társaságában tartott előadásom «Kultúrfejlődési maradványok, mint az államilag irányítandó népegészségügyi haladás kerékkötői napjainkban» cím alatt, amelynek továbbfejlesztésére e sorok is törekednek.

szerűségeibe: a társadalomtudományban is fejlődést segít elő». Kollarits is körvonalazza, hogy semmiesetre sem hanyagolható el a biológiai szempont és álláspont a szociológiában. Hesse és Walter Scheidt határozott szociálbiológiai terveket is adnak, főleg az utóbbi. Nálunk Huzella már egy *folyamat* biomorfizálásával tűnt ki, amikor a «Háború és béke» c. munkájában a paszszívvá lett tömegember háborús kórokozóvá válását írta le erősen konzervatív tendenciájú művében.

Nemcsak az időbeli keresztmetszetek társadalombiológiai tanulmányozása indokolt, hanem az időbeli hosszmetseteknek a konstruktív célok érdekében való alapos tanulmányozása is. Ha Treviranus a 18. században a biológiát az élő természet filozófiájának nevezte el, úgy mi a szociológiát *bizonyos* hasonlattal a társadalom élettudományának mondhatjuk. Azonban vigyáznunk kell, mert a túlzások abszurdumhoz vezetnek és pedig részint azért, hogy a biológiai tényezők keresése helyett egyesek anatómiai részeket kívánnak találni. Ily hibába esik pl. Hertwig is, aki pl. a telefonhuzalokat az idegekkel azonosítja. Hibás eljárásnak mutatkozott az, hogy egyes elmélkedők a folytonos abstrahálással és tipizálással, mint Oppenheim megjegyezte, észleleteiket az élettől magától fosztják meg, ennek folytán válnak használhatatlanná a gyakorlati megvalósítás terén. Huzella figyelmeztet reá, hogy nem az a cél, hogy erőltetett és legtöbbször sántító hasonlatokat és analógiákat keressünk, hanem az, hogy a szociológiában is hasznát vegyük — ott, ahol lehet — a biológiai kutatási módszereknek.

3. A beteg társadalom orvosi szemszögből.

E vázlatos tanulmány az előbbieken mondottak szem előtt tartásával a társadalom egészségi állapotát, fejlődéstani, fertőző és öröklődő, továbbfolytatódó közvéleményjelenségek komplexuma által részben beteggé lett és célszerűségében megzavart — diszteleologikus — jelenségek miatt elpusztulással fenyegetettnek mutatja be. Célja szociálpolitikai, tárgya részben szociológiai, elméleti eredete biológiai, beállítása és iránya szociálpáthológiai, tehát gyakorlati-orvosi és speciálisan tisztiorvosi. Kissé tán éles, sőt néhol egyenesen agitációs hangját pedig az az orvosi tapasztalatom diktálta, hogy vannak esetek,

amikor elég egy-egy ferdeségre egyszerűen és könyörtelenül, de megszívlelendő módon rámutatni és az magától megszűnik. Ilyennek képzelem el azt a gyakorlati szociálpolitikát, amely a közvéleményre hatni hivatott, de mindig szem előtt tartva a «*sum cuique*» elvét.

4. A közvélemény jelentősége.

A közvélemény jelentőségének fejlődése — és azt lehet mondani, hogy a szociológia fejlődése is — az egyén jelentőségének kirobbanásszerű előretörésével párhuzamos. A természethez való visszatérés újkori vágya (Rousseau) és a materiális élet-szemlélet (Marx) az egyén közép- és újkori elnyomatásának reakciójaképpen az egyén jelentőségének oly abszurd ideálját teremtette meg, amely teljesen élettudomány ellenes és így el is kellett amaz ideálnak sorvadnia. A «szabadság-egyenlőség-testvériség» forradalmi céltriászából a túlzott igényekkel fellépő szabadság eszméje a szabad haladás és vállalkozás, továbbá a kölcsönös türelem fogalmára korlátozódott, az egyenlőség eszméje pedig a különböző tekintélyi jelleget és megkülönböztetett ellátást is megengedő, sőt megkövetelő, tehát már biológiai aequivalentiával bíró testvériség-eszmében oldódott fel. A mai közvéleményben azonban, amely a testvériség (közös eredet, együttes küzdés és cél) eszméjét érlelte ki, egy súlyosan élettudományellenes eszme él: ez éppen a mai egyén, mely cél-összefüggéseket rontani is képes tényezővé vált. Egy biológiai követelmény: az egységbefoglalhatóság, a szintetizálhatóság elve erőlesen tiltakozik ez egyénistenítés ellen. Az egyén nem tekinthető egységnek; az egyén egy mesterséges feldarabolásnak olyan távoli határát képviseli, amely az egésznek — tehát a belőle összerakott komplexumnak — lényeges cselekvő tulajdonságaival már nem bír. Az egyén épügy nem lehet társadalombiológiai egység, mint nem egység az állandó vegyületekre éhes atom. Mert nem lehet egység az, ami az élő természetben magánosan elő sem fordul. Egység a molekula. Épügy egység — mivel valóban társadalomalkotó jelentőségű — a család. A gondolatilag egységként felvett egyén és ridegen «egyéni» szempontjainak természetszerű túlhajtása már magában véve is elsörendű kórokozó tényezője a gazdaságilag, sőt politikailag is világszerte

súlyos válságban élő társadalmunknak. Sok tekintetben egyedül ez, a túlhajtott individualizmus eredményezte a valóban egyésként felfogható családnak figyelmen kívül hagyását és ezzel a társadalom életképességének csökkenését. Világosan látható, hogy az élő társadalomnak a közvélemény oly életjelensége, amely a társadalom életére, jövőjére nézve sorsdöntő jelentőségű.

5. A közvélemény, mint természeti jelenség.

A közvéleményben az élet értékelt elemeiről való egyéni szemléletek jutnak kifejezésre. Az egyéni szemléletek azonban nem egyszerű összegeződés alapján érvényesülnek benne, hanem az egyes erőösszetevők eredőinek értelmében és irányában eltolódva. A népegészségügyi kérdések és a gazdasági viszonyok fatalisztikus párhuzamossága miatt a közvélemény a két jelenséget mindig a társadalmi élet két pillérének tekintette, viszont a népegészségügyi érdekeknek a közvéleményben való kifejezésre jutásakor következetes háttérbe szorulása arra mutat, hogy a gazdasági érdekek a nagyobb nyomatékúak.

A közvélemény, mint tudományosan megfigyelendő társadalmi életjelenség, nemcsak a mennyiségi értelemben vett hatások törvényszerűségeit mutatja; finomabb, minőségi szempontból is emlékeztet egyes természeti életjelenségekre, folyamatokra. Legyen szabad egy természettudományi analógiára utalnom. A közvélemény követelményeinek konkrét kifejezésre jutásai bizonyos megkapó hasonlóságot mutatnak az oldatokban képződő kristályosodások törvényszerűségeivel is; a közfelfogás — vagyis az életre vonatkozó szemléletek valóságos összegeződése — és a közakarat — vagyis az előbbiekből eredője — nagytömegű oldatában azonos értelmű, összetételű részek (kellő nyugalmi idő alatt, kellő részleges nyomás, kellő általános hőfok és kellő töménység mellett) többé-kevésbé maradandóan, úgyszólván spontán kikristályosodnak egyes centrum-magok körül. Az oldódás, majd más, szintén az oldatban lévő anyagok további kikristályosodásainak feltételei és folyamata viszont a közvélemény vezérgondolatainak változásával, konkrét követelmények átcsoportosulásaival mutatnak analógiát. Igen plasztikus Huzella 1922-ből származó hasonlata, amelyben először került a közvélemény természettudományos megvilágításba.

Szerinte a közvélemény az általa ismertetett rugalmas rácsrostrendszerhez hasonló. Ugyanis az egyes sejtek és szövetek között van egy kifeszülő rugalmas tartóváz, mely dinamikailag egyensúlyban tartja az egyes szöveti képleteket, irányítja a regenerációkat és fékentartja az esetleg mértéktelen továbbfejlődés expansiós képességeit és hajlamait. A közvélemény hasonlóan rugalmas váz, amelyben a társadalom húzó és taszító erőkészlete a közerkölcs alakjában finoman eloszolva egyensúlyban él. Az alapelemek gyengülése esetén ezek a vázak túltengenek és circulus-vitiosus-szerűen összenyomorítják a már amúgy is gyengült egyedeket, amelyek passzív tömegekké értékelenednek.

A közvélemény tehát az örökéletű társadalomnak¹ oly életjelensége, amely a maga természetes útjain lassú és fokozatos változásoknak van kitéve, és így a kaleidoszkópszerűen hirtelen fellépő szín- és jellegváltozások nem felelnek meg azoknak a törvényeknek, amelyek itt érvényesülnek. Ezért a szociálbiológus előtt sohasem a felkorbácsolt utcának efemer hangulata értendő közvélemény alatt, hanem a közvélemény egy hosszadalmas és fokozatos folyamat pillanatfelvétele. Ezt a folyamatot, amelynek egy nemzedékváltozás csupán egy lélekzététele, csak állandó céltudatossággal és lassan szabad irányítani. Ellenkező felfogás esetén a szemnek tán tetsző közvéleményhullám, u. i. nyom nélkül haladna keresztül éppen a nagy megoldandó problémákon, sőt esetleg értékes alkotásokat is szétrombolna.

A társadalom tehát alkotója, majd hordozója a saját közvélemény-produktumainak, amelyek lehetnek a fejlődés folyamán aktivitásukat megőrzők és lehetnek inaktívok, mozdulatlanok, mint a csontrendszer. Érthető, hogy, ha az előbbieket elvesztik korszerűségüket, kerékkötőivé lesznek a haladásnak, míg utóbbiak éppen inaktivitásuknál fogva a társadalom erkölcsi erőkészletét hivatottak fenntartani. Analóg jelenség azzal, hogy a biológiából ismert módon jóindulatú és rosszindulatú faj fejlődési és egyénfejlődési emlékeket viselhet minden élőlény.

¹ Ennek időegysége nem kevesebb, mint egy emberöltő!

6. A közvélemény és a népbetegségek.

A közvéleménynek az előbbieken elmondottak szem előtt tartása mellett különös nagy jelentőségét kell látnunk — amennyiben a társadalom bizonyos alkati adottságát (konstitúcióját) és így sorsát is ez állapítja meg — a mai népegészségügyi célkitűzésekben. Korunk vívmánya ugyanis, hogy a népegészségügyi tevékenység az eddigi merev *«egészségrendészeti»* tevékenységeken kívül — ami alatt a természettudományos egyéni és miliőhigiéné vívmányainak közhatalmi úton való általános érvényesítése értendő — napjainkban fokozódó mértékben irányul a társas egységek speciális higiénéje felé is. A társadalom egészének biológiai erő- és értékállagát a népbetegségek elleni küzdelem útján igyekszik feljavítani. A kezelhetőség és javíthatóság érdekében itt van szükség a társadalmi alkat ismeretére. Amint az egyénnél egy megbetegülési jelenség fellépése inkább függ az egyén visszahatóképességétől, mint a sokszor elkerülhetetlen kórokozó mikrobától is így van ez a társadalom körében is. Az egyéni adottság ma még nem állapítható meg az egyes betegségekre vonatkozólag, ezzel szemben a társadalmi adottság, amely a népbetegségek fellépését lehetővé teszi, meggyőződésünk szerint pontosan megállapítható és ennek megfelelő mértékben a javítás is végrehajtható. Az egyéni adottság ma még a laboratóriumok álmában és a mikroszkóp mögött van elrejtve. Ezzel szemben az a társadalmi adottság (konstitúció), amely a népbetegségeket elkerülhetetlenül létrehozza, aránylag jól leírható, hiszen a társadalom jól látható hatalmas test és életnyilvánulásai, népbetegségei is szabad szemmel és úgy a maguk statisztikai egységében, mint mindig feltárt apró részleteikben is alaposan vizsgálhatók. A társadalomalkat tana így az egyénéhez képest fejlettebb lehetett: *filius ante patrem*.

Figyeljünk meg néhány népbetegséget:

Az újszülötthalálózások és csecsemőhalálózások magas

¹ *Pettenkoffer* 1894-ben saját magán bizonyította be, hogy a kórokozó *mikrobák* egymagukban még nem jelentenek betegséget: hatalmas adag erősen virulens kolera-csírát vett be minden betegséget követő kezmény nélkül. Hurutmentes, jól emésztő gyomra és erőteljes alkata nem engedték meg, hogy a mikrobák beteggé tegyék.

száma mint népbetegség nem a rossz életesélyekkel való veleszületés rejtélyes és ismeretlen okaival magyarázandó meg, hanem a szemellátható kuruzslásokkal, babonákkal és egyéb kontárkodásokkal szelvényben-hosszában fertőzött társadalmi mentalitással, a kuruzslások büntetlenségével, a fertőző betegségeknek különösen faluhelyen való gondozatlanságával, továbbá nem kis részben a házasságkötések és a családok egészségvédelmének hiányával, anyagilag pedig az általános társadalmi egészségvédelem hiányával. Ezek valamennyien ugyanazon társadalmi adottságban összefutó jelenségek. (Lásd a grafikai ábrázolást.)

A tuberkulózist, mint népbetegséget, nem a mindenütt előforduló Koch-bacillus idézi elő, mint az egyénnél, hanem a pauperizmus, a házasságkötések és családok egészségvédelmének hiánya következtében beálló elfajzások, a gondozatlanság, a babonázások és kuruzslások mentalitása, az általános társadalmi egészségvédelem hiányával tetéztve: kóros társadalmi jelenségek, amelyek ismét ugyanazon társadalomszerkezetre utalnak.

A nemibetegségeket, mint népbetegséget, nem a Schaudin-féle spirocheta pallida, nem az Unna-Ducrey-féle bacillus és nem is a Neisser-féle gonococcus idézi elő, mint az egyénben, hanem az eddig részben felsorolt kór jelenségeken kívül elsősorban a házasságon kívüli érintkezések, amelyek a túlzottan szabad férfiúi nemi élet által lehetővé vannak téve és, amire az ismét igen sokféle társadalmi kórjelenség miatt az ifjúkori házasságkötések elmaradása kényszerítőleg hat.

Az egyiket mint népbetegséget nem egy morális degeneráció jeleként felfogandó elsődleges gyermekiszony idézi elő, sőt éppen annak ellenkezője, amelyet eredetileg bizonyos anyagi kényszerhelyzet és divatos jelszavak váltottak ki és amelyet bizonyos egyéni hiúságnak és az alanyi jogoknak önző kultuszában ismét maga a közvélemény teremtett meg.

Így van ez végig az összes népbetegségekkel. Különböző kórformákon át ezek mind hasonló alkalmi (diszpozicionális) és ugyanazon állandó (konstitucionális) végső okra vezethetők vissza egyértelműen. Érdekes kivétel csupán az alkoholizmus, morfinizmus és öngyilkosságok népbetegségcsoportja. Ezeknek

sem diszpozicionális, sem kórformai kapcsolata nincs és így mintegy saját tünetként szerepel a konstitúciónak tüneteként, amely így végső és kiinduló oka valamennyi népbetegségnek. Ez a konstitúció, ez a társadalomkörtani adottság pedig a különféle anakronizmusokkal béklyózott közvélemény, melyből hiányzik egy vonás, egy koncentrikus hajlam, melyet legyen szabad — biológiai műszóval élve — *koercitív* neveltségnek neveznünk.¹

7. Különbségek a népbetegségek és az egyén betegségei között.

A levezetett kiindulópontból az ábrán feltüntetett összes népbetegségek, jóllehet épúgy bizonyos bajok tünetei alakjában jelentkeznek, akár az egyén betegségei, mégsem ítéltethők meg Hippokrates értelmezése szerinti «betegségeknek» a társadalom élő egésze szempontjából. Ugyanis a betegségek *reverzibilisek*, sőt néha immunitást hagynak maguk után, bizonyos egyensúlyi állapotot bolygatnak meg, tehát csupán egészségháborító

¹ *Koercitív* szóval nevezzük biológiai műszóval egy soksejtű és magasrendű élőlénynek, amilyen például az ember is, *koncentrikusan* *egyfelé törekvő sejteit* és minden alkatrészét. Ez a törekvés a sejtek közös eredetének, együttes munkájának és így a célazonosságának természetes iólyománya. A sejteknek ez az egyértelműsége nemcsak működésük *irányát*, hanem *arányait* is az egész együttes érdekeinek veti alá és *belső egyensúlyt hozva létre*, a részek oly harmóniáját eredményezi, amely-nél fogva az ilyen igen komplikált soksejtűvé lett szervezet nem sejt-tömegként, hanem mint egységes egyéniség tud megnyilatkozni.

Kissé szabadon felfogva a fogalmat, körülbelül ilyen koercitív neveltséget akar elérni az újabban Németországban megindult «Ich für Dich» mozgalom.

A *kollektív* szó nem fedi a *koercitív* szóban kifejezett gondolatot, mert utóbbi biológiai fogalom a nevelés irányára és arányára is vonatkozik, kifejezve azt is, hogy ez eredeti, veleszületett és tartós, míg előbbi tisztán szociológiai fogalom, csak egy alkalmi kommunisztikus összefogást jelent és inkább az irány kényszert, mint a spontán aránynevelődést kívánja meg.

Ily módon «kollektív»-nek mondjuk az alanyi érdekek viszonyát, amely tehát csupán csak egymás *mellé* helyezett egyedek közötti alkalmi, efemer és anyagias célzatú társulásokat jelent, minők az életképtelenek bizonyult internacionálék.

Viszont «koercitívek» a biológiai egyének, tehát az élőlények alkatrészei: majd az ezeket az élőlényeket produkáló családok és az ezekből a családokból formálódó életképes nemzeti társadalmak *alárendelt* alkatrészeit illetőleg.

A közvelemény népbetegségeket előidéző képességének grafikai ábrázolása.

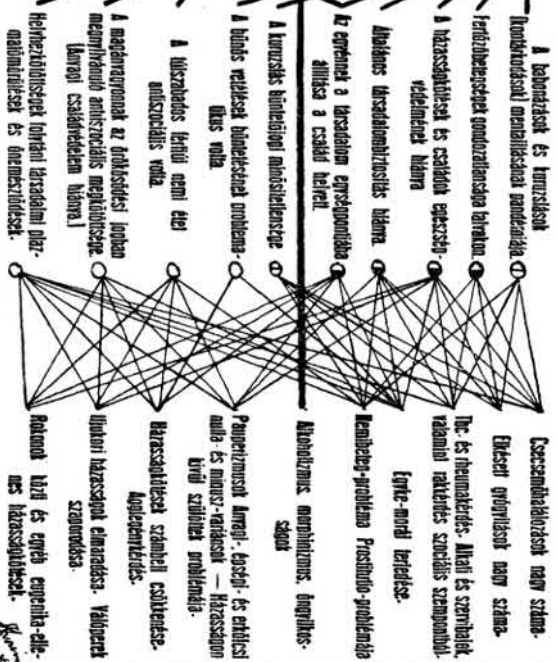
I. Körkörös II. Nöbbetegségi III. Társadalombiológiai IV. Körünetek, vagyis népbetegségeik
 constitutio: dispositiók: kórfarmák: kórfarmák:

A magánegészség nemzeti jelentőségének hiányos kifejezése.

Kulturrejlődési maradványokkal bekilyóztott és coerctív neveltség nélküli KÖZVELEMÉNY.

Az alanyi jogok kultuszának közérdekellene túltengése.

Jelek magyarázata:
 Teljesen orvosi kórfarmák: ●
 Orvosi alatt álló kórfarmák: ○
 Részben orvosi kórfarmák: ⊙
 Orvosiatlan kórfarmák: ○

1950

ártalmak, minők az egyén betegségei; ezek tehát egyenesen fokozott élet jelenségeket produkáló folyamatok. A népbetegségek ellenben kivétel nélkül *irreverzibilis* folyamat jelei; nem külső ártalmak hatására létrejött működési pluszt, hanem mélyen rejlő, belső adottsági alapon előálló mínuszt jelentenek. A népbetegségek társadalmi kórságok üszkös gerendái, tehát bár csak részleges, de valóságos végleges pusztulási tünetei a társadalom élő egészének. E közös tulajdonság készítetett arra, hogy több ily tünetet is szerepeltessenek, mint amit általában «népbetegségnek» szokás nevezni.

Mint a grafikai ábrázolás is illusztrálja, a népbetegségek annyiban hasonlítanak az egyén betegségeihez, hogy egyféle tünet többféle kórsággal közös,

egy kórság többféle tünetet is létrehozhat, végül

az egyes tünetek egymásra is hatnak és pedig fokozólag. Viszont azonban kardinálisán különböznek az egyén betegségeitől a fenti hippokratesi értelmezésen kívül abban, hogy (egy csoportnak a kivételével) minden egyes népbetegségi tünet létrejöttéhez többféle kórság egyidejűleg való jelenléte elengedhetetlenül szükséges. Ez az általános kórtani okszerűség szempontjából merőben bizarr képtelenség, azonban csak látszólag, mert viszont valamennyi különféle kórságnak — az okok láncolatának végén — közös és egyetlen az eredete és ez a népi közvéleménynek az előbbieken levezetett adottsága.

3. A népbetegségek okszerű gyógyítása.

Szontágh Félix emlékét felidéző és a népbetegségek szétfolyó kérdéskomplexumának fent jelzett áttekintő szemléletével a társadalmi konstitúcióra és diszpozíciókra irányuló beavatkozás szükségességére utalunk. Kimutatni óhajtjuk, hogy a tünetek elleni eddigi költségeskedések és fáradozások egymagukban hiábavalóak. A biológiai okság érveire támaszkodó szemléletünk a népbetegségek kezelését eo ipso a megelőzésekben jelöli meg, amely természetesen minden ponton egyidejűleg elkezdve és arcvonalszerűleg előrehaladva hajtandó végre. Megszívlelendő ugyanis az, hogy egyik láncszem kiemelése a többi rovására, vagy pedig csak egyetlen láncszemnek az elhanyagolása is egyenesen fokozni, nem pedig enyhíteni fogja a társadalompusztulás

tüneteinek hevesességét. Tekintetbe veendő az is, hogy az okszerűség elve a gyógyeljárások felcserélése ellen határozottan tiltakozik. A gyógyeljárások a következőkben vázolhatók:

1. A tünetek következményei ellen egyéngyógyításokkal élünk. (Therápiás profilaxis: Gortvay elnevezése szerint.)

A tünetek ellen alkalmazhatók védoltások, szociális karitás, gondozások. (E ponton túl bűn volna a gyógyító orvostudományt¹, a gyakorlóorvos munkáját a társas egységek higiéniájának céljaira, tehát a «fajhigiénié» céljaira felhasználni akarni.)

A kórformák ellen alkalmazhatók törvényhozási és egyéb utakon való közhatalmi intézkedések.

A diszpozíciók ellen szükséges a társadalom közvéleményének értékelési fejlesztése. (Burkhardt.)

A konstitúció ellen pedig szükséges a közvélemény «koercitív» társadalombiológiai nevelése.

A népbetegségek kérdéstömege az orvostudományok hatalmas fejlettsége dacára, egyedül kórházakkal (Neuber, Doros), egyedül a szociális diagnózis és szociális therápia alapján álló

¹ A gyógyító jelleg az orvosi tevékenységnek egyik jellemzője; ezzel szemben a megelőző jelleg a praeventívé. Gyógyít, aki beteget, tehát egyént kezel és megelőz, aki a társadalomban — akár ennek egészében, akár pedig ennek egyes tagjaiban — bármilyen módon betegségek felléptét megelőzi, megakadályozza. Bölcséleti alapon azonban, ha e tevékenységeknek nem a folyamatát, hanem az eredményét tekintjük, e két tevékenység jellege felcserélődik. Ugyanis a gyógyító orvos, mivel oly állapotot talál, amelyben a fenyegető halált, vagy pedig a fenyegető elnyomorodást kell elhárítania, valójában megelőz, viszont a megelőző orvos, mivel egy előre gyengének bizonyuló biológiai értéket kell, hogy felerősítsen, fokozzon úgy az embereken, mint a milióban végrehajtandó eljárással, valójában «gyógyít». Az elérhető optimális cél a gyógyító orvosnál egy, csak virtuálisan érthető «status quo ante», ezzel szemben a megelőző orvosnál egy tényleges értékelkedés: ha nem is gondolunk mindjárt az egész társadalom biológiai erőállagának összbilológiai (eugenika), vagy szociálpolitikai (nevelés) értelmű fokozására, csak a bizonyos irányban fokozott biológiai értéket adó védoltásokra, e tétel máris igazoltnak tekinthető. A két orvosi tevékenység egyáltalában nem állítható egymással szembe ellenfélként, a kettő szervesen kiegészíti egymást, sőt pl. a therápiás profilaxisban egybe is olvad: gondoljunk csak arra, hogy főleg falun a megelőző orvosi tevékenységek hiánya okozza a gyógyító orvosi tevékenységnek. aránylag oly gyenge eredményeit.

gondozásokkal (Bielek), még nagy pénzáldozatok mellett is, látjuk, csak igen szűk határok között volt megoldható. Látjuk, miért nem várható a jövőben sem százszázalékos eredmény még a három itt felsorolt eszközzel egyszerre végzett beavatkozásoktól sem. A felületen mozgó és kizárólag orvosi és pénzügyi erőfeszítések *a mélyebben rejlő szociálpolitikai konstitúciót és diszpozíciókat megoldatlanul kénytelenek hagyni*. A konstitúciónak és diszpozíciónak megoldására, vagyis a társadalom élő és működő közvéleménye koercitív beállítottságának fontosságára már az úttörő Galton, a nagy Darwin unokája utalt, amikor fontosnak tartotta, hogy «a szociális lelkiismeret és felelősségérzet a társadalom minden egyes tagjában nemesítendő». Ezt ma már ki kell terjesztenünk az *egész* közvéleményre és főképen annak intézményeire, «nemesítés alatt» pedig nevelést kell értenünk. Ez a nevelés a biológiai (biopolitikai értelmű) eugenikának szociálpolitikai megfelelője, mert egy jobb és nemesebb társadalmi erőképzletet hivatott létrehozni a társadalomnak nem biológiai, hanem erkölcsi megnyilatkozásában: a közvéleményben. Ennek a munkának érdekében lép át a népegészségügy munkása a kimondottan orvosi munkakörből a szociálpolitikai küzdőtérre, illusztrálva Grotjahnnak a régi népegészségügyi célkitűzések alapján meg nem érthető kijelentését, hogy t. i. «a szociálhigiéné sem fogalmilag, sem eszmeileg nem állhat perszonális unióban a természettudományos higiénével». Elérkezett az idő, amikor az orvostudomány a szociálpolitikával való együttműködést keresi, valamint a népnevelővel is kapcsolatba lép, csupán azt kötve ki, hogy «nevelés» alatt semmiesetre sem «tanítást», tehát ismeretközlő tájékoztatást ért, mert nem az ismeretek hiánya, hanem a viselkedés az, ami antiszociális.

9. A közvéleménynek a mai életfelfogásban gyökerező alapja.

A közvélemény kimutatott vonását, a társadalomnak a népbetegségekre való hajlamát, csak tagadólag határozza meg az a megállapítás, hogy a közvélemény nem koncentrikus hajlamú, (nem koercitív jellegű). Az igenleges megállapítások világosan csupán az ezen konstitúcióra utaló diszpozicionális összetevőkből olvashatók ki, amelyek a társadalom közvéleményének pozitív irányítottságát valóban mutatják. A mai társada-

lom cselekvő közvéleményének szerkezete, amely a diszpozíciókat, a konstitúció ezen alkalmi megnyilatkozásait tartalmazza, a társadalomfejlődés mai időbeli keresztmetszetében híven mutatja a hosszmetsetnek csökevényesedő és még egészen virulens állapotban megőrzött különböző maradványait, amelyek jól feltűntetik a szociális értékelések igen csekély és igen lassú fejlődését. Egyik ilyen diszpozíciónak tekintett maradvány a társadalomnak a legősibb, kolóniaszerű állapotából maradt fenn és *a magánegészség társadalmi jelentőségének hiányos kifejeződésében* nyilvánul meg. Ez a maradvány már erősen csökevényes: az általa előidézhető kórformák már nagyrészt törvényhozásilag elfojtattak vagy elfojtás alatt állanak (lásd a grafikont). A másik diszpozicionális maradvány valamivel fejlettebb stádiumból származik, azonban ez igen virulens: az akarat és érdek önző ösztöneire épített egyoldalú szabadságjogoknak, az *alanyi jogoknak* a férfi- és vagyondiktatúra irányában kifejlesztett és túltengett *kultusza* ez. Oly magasabb fejlődési stádiumra, amely az emberrel, az emberi szervezettel, mint biológiai jelenséggel analógiába volna hozható: egyik maradvány sem mutat még nyomokat sem. A társadalmi közvélemény még nem indult meg a teremtés koronájához csak némileg is méltó fejlődés útján . . .

Az összehasonlító-biológiai szemlélet ezen megállapítása — v. ö. természetek, hangyák, méhek társadalma — a szociálpolitikai tevékenység irányvételére hathat serkentőleg.

Azonban a társadalmi aktív közvélemény alkati adottságának a mai életfelfogásban gyökerező említett alapjai is még tartalmaznak tagadólagos megállapítást (mint pl. a magánegészség társadalmi jelentőségének *hiányos* kifejeződése); az említett két diszpozicionális alkatrésznek csupán logikai összekapcsolásából eredő az a megállapítás pedig, hogy a lényeg az egyénkultusz, bár tagadólagosságot nem is mutat már, de viszont alkati végső alapnak még mindig nem tekinthető, mert további ok-keresésre utal. Újabb nyomozási irányra van szükség, mert a biológiai rendszer szerinti vizsgálat, amit e tanulmány eddig pontosan követni igyekezett, a végső okig követeli a levezetést és a végeredményben nem tűri meg, hogy egy természeti jelenségnek a definíciója bármily kis mértékben is bár,

de tagadólagos legyen és negációt tartalmazzon. E célból figyeljük meg a mai közvéleménynek elvi álláspont-elfoglaló képességét és próbáljuk meg a közvéleményt valamilyen nyilatkozatra bírni és ezzel az eddigi, csupán alaktani-biológiai megfigyeléseken alapuló vizsgálódásokat egy élettani működési kísérlettel kiegészíteni. Adjuk fel a társadalom különböző kifejezőinek, vezetőknek és vezetetteknek a megfelelő formában a következő kérdést: «Tény, hogy mai életszemléletünket a szociális érzékek, vagyis a közösséghez való tartozások érzésének csekélysége jellemzi és látható, hogy ma is még igen sok ideális szociálpolitikai megoldás valóban lehetetlen: mi lehet ennek az oka?» Eltekintve attól, hogy mindenki egyértelműleg a saját alanyi osztálykérdésének vagy egyéb speciális és kisebb érdekeltiségének hiányos érvényesülésében és hol a túlerős, hol a túlgynge hatalmi erőben látja az okok egyrészét, a megokolás másik részét azonban tárgyilagosnak lehet tekinteni és ennek az okcsoportnak a lényege az, hogy bizonyára nem elég fejlett a civilizációnk és így nem elég magas a kultúrívóink. A stereotyp napirendretérésnek ez a közhelyé lett kézlegyintése elszomorító és lesújtó fogalmi káoszra mutat és a közvélemény enervált értékelési nihilizmusára, de legalább is semleges közönyére vet világot. A mai egyénkultuszunk, amely világszerte egy erős technikai és indusztriálódási fejlődésben, valamint mindenféle egyénkényelmi szempontokban éli ki magát, a maga materiális és a társadalom jövőjébe nem néző életszemléletével nem más, mint egy szerkezetileg erősen túlterhelt (Lothrop Stoddard: «Lázadás a civilizáció ellen»), tartalmilag pedig részleges elhalásra ítélt: «Faust-kultúra», amely meglehetősen érzéketlen a kultúra és a civilizáció fogalmi elkülönítése iránt is. Mai életszemléletünk valóban csaknem semleges és passzív helyet foglal el a civilizációra (vagyis a külső természeti erők nyújtotta életlehetőségek jobb kihasználására) és a kultúrára (vagyis az embernek és a társadalomnak valóságos belső értékében és életképességében való tényleges fokozására) jellemző törekvések határozott jellemű célkitűzései között.¹

¹ A kultúrát felületes megfigyelés alapján vádolja a historikus azzal, hogy az egy okvetlenül halálosvégű életforma (Hézszer idézete), amelybe eddig minden nép belepusztult. Az alaposabb megfigyelés arról

Ez a semleges állapot, amely élet jelensége az egyénkultusz kialakulásának, már megfelel — mivel ha két jelenség ugyanazon harmadikkal egyenlő, akkor egymás között is egyenlő — annak az igenleges és végleges oki alapnak, amit a nemleges jellegűnek feltüntetett közvéleményadottság (lásd a grafikont) valójában jelent.

Ez a mintegy kultúrbiológiai megállapítás a közvélemény fejlődésére hathat serkentőleg. A közvéleménynek sürgősen be kell látnia, hogy a további alanyi jogokra éhes társadalmunkat a hullám-interferenciális jelenségek okozta null-pontjából, vagyis a jelenlegi semleges helyzetéből csak egy újonnan megteremtendő kultúra hullámhegye mentheti meg és észre kell vennie, hogy minden mai tevékenykedéseink máris a civilizáció egyoldalú életszemléletében élnek és ennek társadalompusztító hullámvölgyét készítik elő, valamint be kell ismernie, hogy úgy a munkások részéről végzett mai munkahétköznapok teljesítményei, mint a kiválasztottak munka-ünnepnapjainak tevékenykedései, az esztétikai és etikai produktumok, valamint az egész társadalomnak összes divathóbortjai csaknem kivétel nélkül ennek a kényelmes, de veszélyes jellegű életszemléletnek tehetetlen, alkalmazkodó eszközei, és nem az építő kultúrának alkalmazói tényezői, segítői.

* * *

Kultúra nélkül az *ember* vész el az *élet* szolgálatában és imádatában. Goethe megállapítása — «az élet célja maga az élet» — könnyebben kisajátítható a civilizáció, mint a kultúra részére és félre is magyarázható, sőt egyenesen felhasználható a civilizáció agitációs céljaira. Az igazi kultúra félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan jelszavát a fenti goethei stílusban, de már Madách szellemében (tehát az állandóan alárendelt és

kell, hogy meggyőzőn, hogy a pusztulás mindig olyan stádiumban következett be, amikor az egész kultúra személytelenné válva, maradék nélkül civilizációvá alakult: civilizációvá, amelyben aztán a pusztulások előidéző körtevényezők táptalajra találhattak, és ezek a történelmi szereplésre többé igényt nem tartó, jövőjével többé nem törődő népeknek a beolvasás, vagy pusztulásos öngyilkosságát eredményezték a közvélemény szintjének egyszerű eltolódása és leszállása folytán.

önzetlen küzdés megkövetelt princípiumát tartalmazó, de azért a szolgáltságot már meg nem engedő mondatban) inkább így véljük biológiai-orvosi nézőpontból hangsúlyozni: «*Az ember nem pusztá eszköz: célja maga az emben.*» E mondat a jelen orvos-szociológiai tanulmány végső konklúziója, amely a szociálpolitikában és általa a közvéleményben otthont kíván találni és visszhangot nyerve oly eszmékké termékenyülhet, amelyek mai társadalmunkat éppé fejleszteni képes tettekben kelhetnek életre. Ha a biológiai tanítások szerint az életképességnek a fejlődékenység és az újjáépülő készség az egyedüli jele, akkor a társadalomnak egyáltalában nem feltételezhető katasztrofális életképtelenségét bizonyítaná az, ha ezen kettős követelményt nem volna képes teljesíteni. Az élettudományi szempontból megállapított jelszó: «Az ember célja maga az ember» oly élet-szemléletet ad, amely a szociális jelenségeknek hézagpótló biológiai értelmezése és értékelése alapján egy határozott munkairány kitűzését tartalmazza és ebben az irányban való haladás alkalmat ad egy elengedhetetlen, de eddig ki nem fejezett *családközpontú vonalvezetés* érvényesüléséhez. Kifejezi a család fogalmában azt az élettudományi alapon álló társadalmi mértékegységet, amelynek egyszerű megsokszorozásából, tehát bonyolult eljárások mellőzésével a társadalomnak minden problémája minden más szemléleténél megoldhatóbb alakban bontakozik ki. Az így alkalmazott biológiai szemlélet gyakorlatilag segítségére lesz a népegészségügyi munkának és elméletileg sem fogja a szociológiát és a szociálpolitikát forradalmasítani (amit Russel megjósolt), sőt mintául kíván szolgálni egyéb szociológiai kérdések összefogására is, kimutatva, hogy minden szociálpolitikai haladás a közvélemény — intézményeire is kiható — fejlődésének függvénye.

Kalló Sándor.

AZ ERDÉLYI VITA.

A múlt év vége óta egy minduntalan megújuló polémia a csonkaországi és az erdélyi sajtóban Erdély vérző sebeire hívja fel figyelmünket. Egy önmagában is elfáradt, a Csonkaország méreteire már beidegződött közvélemény bizonyos rezignációval veszi tudomásul a fiatalabb magyar írónemzedék erdélyi útleírásaiból¹ kitetsző pesszimizmust az erdélyi magyarság súlyos belső bajairól, társadalmi, politikai és gazdasági szervezetlenségéről és az ennek következtében fenyegető katasztrófáról. A trianoni évtizedek legszomorúbb magyar közéleti tünete a közvéleménynek ez a belső trianonizálódása, a másik, az igazibb Trianon. Erdély felől azonban levelekben, cikkekben egyre erősebb és keményebb visszautasítás jön, az erdélyi életerő komoly megnyilvánulása, amellyel a magyarországi utazók sötét jelentéseit visszautasítják. Drámai erejű Spectatornak, Erdély vezető publicistájának válasza, mely már címében is «Magyar Scotus Viatorok Erdélyben»² súlyosan támadó és amely így végződik: «... ne álljunk többé szóba irodalmi utasokkal, akik Scotus Viatorok tudománya, tanulmánya, rokonszenve nélkül csak vajakalni jönnek sebeinkben. Egyáltalában hagyjanak magunkra. Hagyjanak békében, hagyjanak sorsunkra. Igen sok vonatkozásban.

¹ *Boldizsár Iván*: «Erdély második Trianonja», Napkelet, 1935, november 2, 733—740. lapjain. *Németh László*: «Magyarok Romániában», Tanú, 1935, III—IV. száma, 113—182. lapjain. E két tanulmánnyal kapcsolatban a Katholikus Szemle februári száma szerint 27 különböző dolgozat jelent meg, ezek közül az idézetteken kívül kiemelkedők: a Keleti Újság 1935 december 23-i számában Zágoni István, február 6-i számában Hegedűs Nándor cikkei. Bertalan István: »Romon nőtt virág.« (Budapesti Hírlap, 1936, február 1.) «Vád alatt a dzsentrí.» (Pesti Napló, 1935, december 31-i száma.) Ravasz László tanulmánya a Magyar Szemle áprilisi számában. Albrecht Dezső: Az építő Erdély a Kolozsvári Hírel 1936. évi számában.

² Magyarország 1936. évi január 15-i száma.

Ha meg kell halnunk, tudunk hívatlan prókátorok és orvosok nélkül is elpusztulni. Ha pedig élnünk lehet a vétek, az ármány, a lustaság, az akaratlan vérveszteség, az elkerülhetetlen áldozatok után, majd csak megtaláljuk a helyes tennivalónkat, jó utakat, a termékeny pótlást az erdélyi hagyományokból és korszellemből merítve. Ha teljes függetlenségre kaphatunk, ha nem kell folyton történelmi érzékenységekre tekintenünk, ha kívülről nem raknak szabad elhatározásunkra pányvákat, valószínűleg jobban fogunk megbirkózni a nehézségekkel, anélkül, hogy hűtlenek lennénk az egyetemes magyarság kötelességeihez, a lélek és szellem tökéletes integritásához. Legalább is a testvérek ne üssenek föbe és ne tapossák meg esendő lelkünket, bár gyarló munkánk alatt».

Valóban igazak-e a vádak, melyeket itt hangoztattak az erdélyi magyarság politikai és szellemi vezetői ellen, megvitatandó, még akkor is, ha azok, akik a vádat emelik, annak emelésére nem jogosultak és a magyar közvéleménynek, ha még nemzeti jövője kérdései iránt érdeklődik, ebben állást kell foglalnia. Az a szörnyű helyzet, melyben az erdélyi magyarság ma van, valóban önhibái által idéztetett-e fel, vagy pedig a román politikának természetzerű sikere-e? Súlyos kérdés, melyre felelni kell, ha nem is könnyű a felelet és még akkor is, mikor lent Erdélyben az élet-halálharc önemésztő kétségek közepette folyik.

Mindenekelőtt, mielőtt a kérdés tárgyi vizsgálatába bocsájtkoznánk, nyomatékosan tiltakoznunk kell azon Erdélyben is kialakult történelemszemlélet ellen, amely Erdély elvesztésében egy okszerű, összefüggő, magyar hibákból és tévedésekből keletkezett elbukást lát a maga ösztönös erejében, szívós, céltudatos és csendes munkával dolgozó románsággal szemben. Ez a felfogás azonban ténybeli alapjaiban, s az azokhoz fűzött következtetéseiben egyaránt hamis. Erdély azért veszett el, mert az októberi forradalom folytán nem volt elégséges magyar katonai erő, amely birtokban tarthatta volna és még 1918 október közepén, amikor a monarchia katonai hatalma úgy ahogy, de állott, semmiféle komoly jel nem mutatott arra, hogy Erdélynek el kell vesznie. Az erdélyi kérdés megítélésében ez a döntő szempont. Nem az erdélyi románság szerves, belső fejlődése, vagy az erdélyi magyarság életerőinek Erdélyben joggal bírt —

kulturális, gazdasági és politikai fölényén alapuló — befolyásának belső összeomlása idézte elő Erdély sorsában a döntő fordulatot. A magyar fegyveres erő hiánya Erdély védelmében az egyedüli oka Erdély mai sorsának.

Ha pedig ez így van, akkor Erdélyben a magyarság pusztulása, kétségbeejtő sorsa, nem a faj természetes elgyengülésének, hanem azon román politikának következménye, amely Erdély megszállása óta következetesen véghez vitetett, amely, ha külső megnyilvánulásaiban új is, mert az életnek olyan területein is hat, ahol régen politika még nem befolyásolta a viszonyokat, de történelmi jelentőségében nem más, mint a magyar történelem folyamán megismétlődő politikai rendszerek egyike, amelyek a magyarság életerejét — mindig azon kor legerőszakosabb politikai módszereivel — megtörni igyekeztek. A tatárdúlás, a törökvész, a nagynémet hódító politika, az abszolutizmus, a «bécsi kéz», mind megannyi törekvés volt a magyarság elpusztítására. A magyarság a maga ösztönös, többnyire nem szervezett életerejével diadalmasan ellentállott. A magyarelles politikai rendszerek következtében a magyarság történelmi feladata és hivatásérzete és az ezek valóra váltásához szükséges energiák között előállott ugyan egy bizonyosfokú aránytalanság és hiány, ezt azonban a magyarság a politikai értelem és belátás erejével pótolta.

Erdély mai helyzetében is történelmünknek e századonkint visszatérő, súlyos jelensége ismétlődik, amikor a magyarság önléte fenntartásáért nehéz harcba kényszerül. Csupán ösztönös életerejére utalva, komoly társadalmi, gazdasági és politikai szervezetség nélkül küzd azzal az elnyomó politikai rendszerrel szemben, amely több-kevesebb céltudatossággal megsemmisítésére tör. Az elnyomó rendszerek természete szerint azonban ebben is csak annyi az energia, mint amennyit a legkomprimáltabb társadalmi szervezet, az állam rendelkezésére tud bocsájtani, amelynek tehát egyszer egy megváltozott nemzetközi helyzetben vége is lesz.

Mondhatják: a történetfilozófia nem segít a mindennapnak szörnyű, emberileg alig elviselhető terheivel szemben. A tétlenség és a letargia, amellyel a magyarság egyeteme Erdély mai sorsát nézi, biztos jele az előbb-utóbb bekövetkező halálnak.

Vájjon valóban így van-e?

Hagyjuk figyelmen kívül a történelem tanításait és példáit, vizsgáljuk meg az erdélyi magyarságot mai állapotában s lássuk, a menthetetlenül bekövetkező véget sejteti-e, vagy azt az élet-erőt, amely biztosít és megnyugtat Erdély jövő sorsa felől.

Az első válasz olvasható ki az erdélyi magyarság társadalom-rajzából. Egy önmagában meghasonlott, rétegeire és alkotó-elemeire bomlott társadalom ez, minden egységes társadalmi és politikai vezetés híján. Ez Erdély mai helyzetéből következik. Az autochton, régi erdélyi vezető társadalom, amely még a XVIII. és XIX. század fordulóján kezében tartotta Erdély sorsát, ma már csak egy viszonylag szűk és kisszámú társadalmi rétegben él tovább. Nincs sehol és még hamarabb pusztult el az erdélyi birtokos-nemesség, amely az 1848-iki jobbágyszabadítással és a liberális korszak gazdaságpolitikájával járó nagy gazdasági megpróbáltatást nem bírta el és a liberális korban elpusztult, helyet adva a darwini törvény értelmében életerősebb, feltörekvő román parasztságnak. Jegyezzük fel e két történelmi osztály érdeméül, hogy az 1848-as jobbágyszabadítás következtében 1,615.574 kat. holdat adott át a jórészt román jobbágyságnak számbavehető kártérítés nélkül, amelyért csak 1 frt. 10 kr. holdankinti évjáradék tőkésített ellenértékét kapta kötvényekben. A polgári középosztály, amely tisztviselő volt, vagy szabad értelmiséghöz tartozott, a kiegyezés korszakában elmerült az egységesülő magyar állam új közszellemében s az a magyar állam, amely 1867-től Erdélyben berendezkedett, inkább egy nagy bürokratikus organizáció volt, mint a nemzetnek és az államnak az a szerves egysége, amiképen ma már az államot látjuk és amely egységet megkövetelünk. A nép, a magyar tömegek jórészt elhanyagoltan, saját életerejükre utalva, élték életüket, de Erdély jórészében az a patriarkális közösség, amely a régi Erdélyt annyira jellemezte, napjainkig fennmaradt és a magyar államberendezkedés bürokratikus közönyét nagyban enyhítette. A történelmi egyházak szervezete viszont, főleg az egyházközségi életben, kizárólag népi erőn nyugodott s az erdélyi magyarság megváltozott viszonyai közepette a meginduló új erdélyi életnek alapjává is vált.

Ehhez a megbomlott társadalomhoz, amely csakis egyházi és agrártársadalmi berendezkedéseiben őrizte meg a régi Erdély

lényegéhez tartozó és önfenntartó erejét tápláló patriárkálitást, vegyük még hozzá a kiegyezési korszak súlyos magyar belpolitikai ellentétét, amely választóvízként két táborra szakította az erdélyi magyarságot és Budapest politikai spektrumán át mutatta meg a magyarság politikai problémáit. Az erdélyi kérdés a maga halálos komolyságával teljesen hiányzott e problémák közül s a 48 és 67 országveszejtő ellentétei közepett az erdélyi magyarság komoly, egy világváltozás esetére való előzetes megszervezésére nem gondolt senki. Az «elnémult harangok» romantikus pesszimizmusa és a «harmincmillió magyar» kódös képzetei között lassan közeledett Erdély történelmi végzete.

Ebben a bomladozó, még újjá nem alakult, a modern magyar nemzeti államot a liberális gazdaságpolitikai orthodoxia útjain kereső, a föld sajátos, történelmi egyéniségének és rendeltetésének megfelelő jogrend és gazdaságpolitika iránt érzéketlen korban — a «Huszadik század» radikális, a nemzetiségi kérdés belső energetikai irányait tagadó szelleme által befolyásolt, világnézeti, társadalmi és gazdasági káoszban érte az erdélyi magyarságot az összeomlás hajótörése és aki partot ért, ugyanabba a fizikai világba, de életének egészen más feltételei közé került.

Így adódott az a helyzet, amelyben a Magyar Szövetség és később utóda, a Magyar Párt az erdélyi magyarság politikai életének irányítását kezébe vette. Az erdélyi magyar társadalom életéből eltűnt a magyar államfogalom és a forradalom által súlyosan kompromitáltatott az a liberális-radikális szabadkőműves eszmekör, amelyben az erdélyi magyar értelmiségnek egyik, nemcsak zsidó, része élt. Az a nagy lelki megrázkódtatás, amelyet az impériumváltozás az erdélyi magyarság lelkében előidézett, hosszú ideig megbénított minden magyar cselekvést.

A román politika pedig gyorsan rombolta le az erdélyi magyar társadalom erődítéseit. Az eskü-kérdéssel a magyar tiszt viselőtársadalmat, az agrárreformmal a magyar történelmi osztályokat, mondhatni egyik napról a másikra eltüntette és teljesen más politikai és gazdasági viszonyok közepette kellett az erdélyi magyarságnak a maga politikai életét megkezdenie. Az új államhatalom kegyetlenül és brutálisan végezte munkáját a hódítás minden előjogát kiélvezve. Egy nagy sorsfordulat remény, hitet romboló és köztudattá vált pesszimizmusával

szemben kellett az erdélyi magyarság politikai szervezetének megalakulnia. Egy félszázados tétlenség után újra kezébe vennie önnön sorsának irányítását, egy új világban megállapítania létének politikai feltételeit és megalkotnia politikai programját. Az új állam nyomasztó hatalmával, gyanúsításával és ellenségeskedésével szemben, szemben a jóhiszemű magyarok keserű, minden — mindegy — pesszimizmusával és irodalmi romantikájával, szemben az erdélyi értelmiség egyik részének az emigráció által is fűtött, a húszas évek nagy szociális-radikális előtörésével és a nemzet jogosultságát tagadó marxista materialista világfelfogásával. Egy ilyen világnézeti zűrzavarban, amikor bizonytalan volt a világejlődésnek várható iránya, amikor a nemzeti lét szüksége is tagadásba vététt, kellett nemcsak politikai programot, amely szükségképpen világnézet is, hanem ami még nehezebb, ennyi nehézség közepette politikai szervezetet is létesíteni, hogy a politikai szabadságjogokat minimumra csökkentő román közéletben az erdélyi magyarságot képviselje. Ma, tizenöt évvel megalakulása után, nagyon könnyű a kritika. Ez azonban természetes jelensége minden közéletnek és a bírálat jogának tagadása tulajdonképpen tagadása a cselekvő közéletnek. A Magyar Pártnak is, mint minden organizációnak vannak hibái és tévedései, de történelmi érdeme és a magyar nemzeti politika szempontjából jelentősége abban van, hogy tizenöt év alatt nem alkudott el semmit az erdélyi magyarság nemzetközileg is biztosított kisebbségi jogaiból, világosan és határozottan megőrizte az erdélyi magyarság politikai jogállományát és átmentette az erdélyi magyarság nagy kérdését arra az időre, amikor az a nemzetközi helyzet alakulása mellett újra felvethető lesz. Megtartotta és megőrizte a magyar gondolatot, — minden irredenta tendencia nélkül —; mint politikai szervezet pedig többkevesebb eredménnyel működött s ezáltal ébren tartotta a magyar tömegekben a nemzeti együvértartozás érzetét. Voltak és vannak belső ellentétei és válságai, hiszen heterogén elemeket kellett a magyar gondolat jegyében összefognia. Mérhetetlen és elképzelhetetlen nehézségekkel kell azonban megküzdenie, kifelé és befelé egyaránt. A román államhatalomnak és a román politikai pártoknak az élet minden viszonylatában támasztott ellenállásába ütközik lépten-nyomon s minthogy hatalmas ellenfele

nem utolsó sorban az emberi gyengeségekre építette fel számításait, sikereket is ért el.

Az a nemzedék, amely ma a Magyar Párt élén áll — Bethlen György gróf, Jakabffy Elemér, Gyárfás Elemér — a férfikor derekán van, de politikai pályájuk kezdete még a magyar államiság idejében gyökeredzik. Világnézetükben és politikai módszereikben a legnemesebb magyar politikai hagyományokat őrzik. Azok a támadások, amelyek a Magyar Pártot lent érik s amelyeknek visszhangja most sokkal erősebben érkezett el hozzánk, mint amennyire súlyos az ellentét odalent, két irányból jönnek. Az egyik a világnézeti ellentét. Az erdélyi magyar intelligencia jórészt megérintette bizonyos radikális-szabadkőműves világnézet, amelyet hiába haladt túl és cáfolt meg az idő, az mégis konzerválódott Erdélyben és mert bizonyos tekintéllyel és pozícióval bíró elemek is még ez ideológiában élnek, természetesen idegen és érthetetlen előttük a Magyar Párt világnézete és politikai iránya. Nem a Magyar Párt kergette át a magyarok legjobbjait a szabadkőművesek és kommunisták táborába, hanem a Magyar Párt, amely később alakult és szerveződött, találkozott a szabadkőműves és kommunista magyarok tudatos idegenkedésével, néha ellenségeskedésével és ez tette nehezzé a szervezkedést és az igazi magyar egység megteremtését. A másik a nemzedékbeli ellentét. Jancsó Benedek, felejthetetlen tanítómesterünk az erdélyi ügyekben, a Magyar Szemlében is rámutatott az erdélyi főiskolások statisztikáját vizsgálván, hogy a főiskolai hallgatók között a régi vezető osztályok egyetlen fiatalja sincs és már akkor figyelmeztetett, hogy ennek az erdélyi sors alakulásában döntő következménye is lesz. A történelmi erdélyi családok tagjai, már a fiatalabbak, de jórészt a régi és ott maradt intelligencia fiai, nem végezték el a román egyetemeket; vagy nem tanultak, vagy Magyarországra jöttek vagy külföldre, így váratlanul egy egészen új, nem a történelmi magyarság levegőjében és céljaiban felnőtt értelmiség képződik ki és veszi majd át a magyarság vezetését. Ez az új értelmiség is bizonyos idegenkedéssel áll a Magyar Párttal szemben. A román egyetemi élet nyers demokráciája, az étellel való kemény és nehéz küzdelem, a politikai nevelés hiánya érthetlenné teszik számára a Magyar Pártot. Természetesen az a világnézeti ellentét, amely az idősebb

réteg tagjai között fennáll, ebben az irányban is hat és ront. A Magyar Part dicséretre méltó energiával folytatja diáksegélyző akcióját, a főiskolai internátusok is szépen működnek, de a fiatal értelmiség az életbe érve bizonyos idegenkedéssel áll a magyarság politikai szervezetével szemben, ugyanakkor azonban — lelkes és meg nem alkuvó magyar. Ennek az erdélyi fiatal nemzedéknek megfelelő magyar politikai neveléséről nem történt gondoskodás. A Magyar Párt vezetérei még látták és éltek a magyar impériumot Erdélyben, a régi magyar társadalmi felfogásban gyökeredző előítéleteik is vannak, ez a fiatalság pedig a magyarság politikai és államalkotó hivatása iránt bizonyos közönnyel van, de a faj és a vér titokzatos közössége által a magyarsághoz fűzve, mégis csak ők lesznek a magyarság vezetői. Ennek a fiatal magyar nemzedéknek, kivéve a magyarsághoz való tartozás legyőzhetetlen ösztönét, nincs határozott és világos politikai programja.

Ennek a nemzedékbeli ellentétnek kiegyenlítése az erdélyi magyarság vezetőinek halaszthatatlan feladata és életük munkája, amelyet a magyarság nagy ügye szolgálatának önzetlenül szenteltek, nyomtalanul fog elmúlni és az utánuk jövő nemzedék elismerése is elmarad, ha ezt a kiegyenlítést meg nem találják. Ha a belátás, az elérhető célok világos felismerése és azok elérésére törekvő elszánt, meg nem alkuvó akarat elvesztik befolyásukat a magyarság politikai vezetésében, helyükbe az ösztönök, a vak véletlenek iránya lép s történelmünk tanúsága szerint nemzetünk nem változó politikai egyénisége következtében, a katasztrófa menthetetlenül bekövetkezik.

Világosan meg kell látnunk azonban azt is, hogy Erdélyben a magyar társadalomnak egy egészen új formája alakul ki és, mint az északi kis népeknél, melyek függetlenségüket elvesztvén orosz elnyomás alatt kétosztályú társadalmat alakítottak ki, így Erdélyben is egy évtized múlva alig lesz más, mint a széles magyar népi tömegek és az ezek mellett és ezekből megélni tudó magyar intelligencia. A felső osztályok menthetetlenül megszűnnek politikai értelemben még akkor is, ha a társadalmi averziók talán egy félszázad múlva is hatni fognak. Az új intelligencia anyagi ereje nem lesz elég, hogy politikai feladatait ellássa. Gondoskodni kell tehát a modern társadalom-szervezés érdekében egy magyar politikai elit kialakításáról, anyagi élet-

lehetőségeinek megállapításáról és biztosításáról. Az erdélyi magyar életprogram nem lehet más, mint a megmaradt, érintetlen és hatalmas magyar népi erő egészséges politikai és gazdasági megszervezéséről gondoskodni egy olyan magyar elit útján, amelyben elevenen élnek a magyarság még használható történelmi és politikai hagyományai, de amellet világosan felismeri az új korszak követelését is, hogy a néperő jobban megbecsültessek, mint korábban. A modern tömegszervezés eszközeinek igénybevételével a magyar tömegeket összetartani, nemzeti és egyéni létük feltételeit biztosítani, ez lehet csupán az erdélyi magyarság politikai programja.

Az elmúlt másfél évtized erdélyi magyar politikája során a magyarság nagy és eredményes küzdelmet folytatott léte fenn tartásáért és biztosításáért. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy ez a nagy önvédelmi harc a magyar életnek csak bizonyos vonalán érvényesült. A politikai és a kulturális frontot erőteljesebben védte, mint a gazdaságát és a politikai szervezet kiépítésénél a hagyományos magyar politikai módszert, az inszurrekciót, alkalmazta. Nincs megbízható statisztikánk arról az óriási anyagi veszteségről, amely az erdélyi magyarságot érte, de bizonyos, hogy az nehezen lesz pótolható, hiszen felületes számítás szerint is meghaladja a négymilliárd aranykoronát. Az agrárreform nem volt megakadályozható, de az ingótoke és a kereskedelem helyes szervezésével még tekintélyes magyar vagyont lehetett volna megmenteni. Nem idézhetjük eleget Gyárfás Elemérnek azt a cikkét,¹ melyben éles kritikában részesíti a magyar gazdasági politikát és reámutat nemzeti életünk teljességének arra a hiányára, amely a gazdasági életben fennáll. «A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlése — közgazdasági vonatkozásban — élesen állást foglalt egyes magyarországi gazdasági tényezők itteni üzleti politikája ellen, melyek az erdélyi magyarság érdekeinek figyelembevétele nélkül, sőt gyakran e nagy érdekek egyenes kárára igyekeznek apró és nagyobb üzleteiket nálunk nyélbeütni és lebonyolítani, époly rideg kalmárszellemben, mintha Tripolisz vagy más egzotikus gyarmat kihasználásáról volna szó.»

Ennek az együttműködésnek biztosítása és önálló erdélyi

¹ Magyar Kisebbség 1933 szeptember 16.

magyar gazdasági élet megteremtése természetesen nem lehet a Magyar Párt közvetlen feladata. De feltételeinek megteremtése époly sürgős és halaszthatatlan, mint egy-egy iskola megmentése.

Magyar Pártnak, mint politikai szervezetnek még erőteljesebb tömegszervezést kell végeznie. Egy demokratikus politikai szerkezetű államban, minő Románia, ez amúgy is a politikai súly nélkülözhetetlen kelléke. Hozzávetőleges számítás szerint 335.000 magyar választó van Romániában¹ s ezekből a Magyar Párt szavazatai 120—170.000 között mozogtak; ha a választók és a Magyar Párt szavazata közti különbség felét a román választói visszaélések terhére számoljuk el, még mindig marad egy megszervezendő tömeg, amelynek a magyarság politikai közösségébe való bevonása szükséges.

E tények és események körül alakul az erdélyi magyar élet, ezekből fakadnak feladatai. A generációs ellentét feloldása, a magyar gazdasági élet és a magyar tömegek politikai megszervezése egy olyan magyar elit által, amely tisztában van a magyarság történeti hivatásával, a közeljövő erdélyi magyar élet-programmja. Az erdélyi magyarság létkérdése sohasem lesz megoldható önmagában, az erdélyi románságra való tekintet nélkül. A kérdés itt mélyül el és válik rendkívül súlyossá és ez az erdélyi probléma lényege. Az erdélyi kérdés, amely eleinte a nemzetközi érdeklődés homlokterében állott, még ha a sokat emlegetett optáns-per formájában is, ma a nemzetközi életben szinte teljesen elvesztette jelentőségét. Bethlen István gróf erdélyi politikájának két sarkpontja, hogy az erdélyi magyarság kisebbségi jogainak és nemzeti létének egyedüli biztosítója a Csonkaország, nemzetközi ereje és súlya továbbá, hogy a román nemzettel a történelmi Erdély államiságának újjáélesztésével meg kell találni a kiegyezést, — azt hisszük, — ma is helyes alaptételei az erdélyi magyarság sorsának. Ha a románság hatalmi mámorának diadal-érzetében ma még nem igen figyel a magyar-román kérdésre, a történelem logikája, a nemzetközi viszonyok kényszerű alakulása mégis figyelmeztetni fogják erre, mint azt Winston Churchill is tette az angol alsóházban 1932 november 23-i beszédében. Amíg Titulescu lengyel közvetítésű magyar megoldás helyett

¹ *Papp Etele*: Románia magyarsága a választások tükrében. Országút 1936 januári szám.

inkább Oroszországgal keres szövetséget és ezzel saját államát sodorja veszélybe, amíg a román közvélemény helyeslése mellett tovább folyik az erőszakos hódítás politikája Erdélyben a türelmetlen nacionalizmus bódulatában, addig egyre halkabb lesz a magyar közvélemény előtt azoknak a hangja, akik bízva az erdélyi magyarság életerejében, Wesselényi Miklós, Tisza István és Bethlen István nyomán, a román-magyar kérdésnek kiegyenlítő megoldását keresik mindkét nemzet érdekében.

A román-magyar kultúrközeledésnek ma még kezdetleges jelenségei, Erdélyben a népek sorsközössége, a dunai kérdés jelei és lehetőségei ennek a lassan érlelődő politikának. A nagy román álmvilágban élő román közvélemény előtt azonban ma még érthetetlen, ha Tiberiu Rebreanu, az új román nemzedék «Noi» című folyóiratának szerkesztője lapjában így ír: «az a szeretet és felelősségérzés, melyet a román és magyar diákság egyformán érez népével szemben, feltétlen közeledésre vezet a két ifjúságot. Hiszem, hogy kevés időnek kell elmúlnia és amint a hivatalos szász ifjúsági szervezetekkel, úgy az arra illetékes magyar ifjúsági mozgalmakkal felvehetjük a kapcsolatot és akkor a három erdélyi történelmi testvérnép fia együttes munkával kezdhet a jövő építéséhez.»¹

A román-magyar ellentét, amely 1916. és 1920. évek között robbant ki a leghevesebben, de amely az azonos történelmi érdekű két nemzetet, még mindig változatlanul szembeállítja, annyiban enyhült, hogy ma már lehet a békés megoldásról is beszélni. Megvalósulása ma tisztán a román politikán és a román közvéleményen múlik.

Addig pedig tovább fog folyni Erdélyben a nagy küzdelem, ha olykor kétségbeesetten s szinte reménytelenül is. Ennek a nagy küzdelemnek lesznek még további áldozatai, de vannak már eredményei is. Minden politikai vitától eltekintve, maga az a tény, hogy a magyarság faji propagációja nem csökkent,² az élet-erőnek kétségbevonhatatlan jele. Az erdélyi magyarságnak azonban azt is éreznie kell, hogy az anyaország magyarsága erdélyi testvéreinek ügyét nem látja reménytelennek.

Albrecht Ferenc.

¹ Kolozsvári Ellenzék 1935 augusztus 11-i száma, 6. lap.

² Magyar Kisebbség 1936 február 16-i számában.

FIGYELŐ

«PUSZTÁK NÉPE.»

Petőfi daloló kisbérese, aki a szekéroidalán kifelé vetett lábbal és hosszúra eresztett karikásostorral hajtja az idilli «hat-ökröt» —: kissé realisabban jelenik meg a mai irodalomban, amikor megtudjuk róla, hogy egy esztendőre bérbeadott és helyhezkött ifjúi munkaerejéért cserébe évi 24 P készpénzt, 4 q búzát, 4 q rozsot, 2 q árpát, 1 m³ fát és 800 □-öl tengeriföldet kap s ezek pénzbeli értéke 1925-től 1933-ig 149 pengőről 56 pengőre esett.¹ Ez az alig 15 fillér a napi elementáris szükségletek kielégítésére, élelemre, ruhára, fűtésre nem elég — hacsak a szervezetet be nem csapják azzal, hogy nem adják meg neki a szükséges kalóriamennyiséget, — az emberanyag rettenetes fizikai lezülése árán.

Az egyes mélyebb néprétegeinkről való romantikus és felszínes irodalmi képzeteink alapos revíziója tehát az utóbbi években elkezdődött s a gazdasági cseléd sorsáról már itt-ott Ilyés Gyula: Puszták népe c. könyve előtt is olvashattunk. Agrár-lakosságunk négy és fél millió. Ebből három millió (családtags-
tul) mezőgazdasági munkás, törpebirtokos és mezőgazdasági cseléd. Közülük is legalacsonyabb társadalmi osztályosban a cselédek vannak (600.000 lélek, lakosságunk közel 7%-a), mivel ingatlanul egyáltalán nem bírnak s egyedül két karjuk egész évre lekötött munkaereje biztosítja létük minimális kereteit. Fizetésük, — amint az a külterjes mívelés alacsonyabb közgazdasági fokán szokásos, — nem készpénz, hanem természetbeni, a *szegődmény* pontjai — és a cselédállomány rangfokozatai szerint. Legtöbb az *előljáróé*, kevesebb az *egész- és gyalog-béresé*, leg-

¹ Kovács Imre: A magyar gazdasági cseléd sorsa. Magyar Út 1935. Magyar Szemle 1935.

kevesebb a *kisbéresé* — azaz az előjárótól a gyalogbéresig (dunántúli uradalmakban) évi 100 pengő készpénztől 40 pengőig, — 22.00 q gabona-féltől 14.00 q-ig, — 8 m³ tűzifától 6 m³-ig, — 3000 □-öl használatra kapott földtől 1900 □-ölig, 20 kg sótól 0 kg-ig és napi 3 l. tejtől napi 1 literig terjedő fizetést kapnak. A használati szántóföldön tengerit és babot, a kertben pedig a főzéshez szükséges zöldségeket és burgonyát termelhetnek. A tengerin hizlalják meg az esetleg engedélyezett sertést s néhány baromfit. Nem piaci rentabilitásra termelnek, hanem csak egy *szükséglet-fedezeti* üzem kereteiben — azaz a gabonát beőrlik lisztnek, a tengerivel sertést hizlalnak és az esetleg eladott állatok árán is élelmiszert, sót, ecetet, petróleumot stb. és ruhaneműt, csizmát, kabátot stb. vásárolnak. A konvenció pénzürtéke azonban nagyon ingadozó, mert 1929-ben kinyílt az agráröllő és évenként kevesebbet-kevesebbet lehetett vásárolni a mezőgazdasági termelvények lezuhanó ára mellett a felugró iparcikkekből. A választás tehát áttekinthetővé szimplifikálódott: jó ruha vagy korgó gyomor! Azonkívül a nagyszámú kilowatt-órával mérhető óriási munkateljesítményükhöz nincs meg a kalória-fedezet sem, az egy családra eső évi hatmilliós kalóriaszükséglethez — ha a cselédcsalád összes élelmiszereinek átlagos egyévi kalóriaértékét kiszámítjuk — csak 4 és fél millió kalória áll rendelkezésre.¹

* * *

Ilyen exakt előzmények után jött az Illyés cseppet sem tudós és tudóskodó könyve, amely *szépirodalmi eszközökkel*, mégis szociológiai érdekű látomást ad társadalmunk legalsó rétegéről, a gazdasági cselédségről. Ez a réteg szellemi és anyagi gondozásába sosem tartozott senkinek s jogi, papírforma-szerű felszabadítása után 88 esztendővel várja, hogy gazdasági, szellemi és közigazgatási tényleges szabadságot kapjon. Szinte exotikus fajtának tetszik városiak előtt hallatlan elszigeteltségében s a rajtuk való segítség előfeltétele — minden társadalomsegítő szociálpolitikai intézkedése is —: a tárgyilagos helyzetfeltárás Illyés könyvében, amennyire az előmunkálatok abszolút

¹ U. ott.

hiánya mellett ez lehetséges — megtörtént. Ezért érdemli meg Illyés a részletes figyelmet s azért, mert maga is abból a cselédségből való, melynek sem szellemi, sem anyagi lehetősége arra, hogy öntudatosuljon, felemelkedjék, helyzetéről illetékesek előtt panaszt tegyen. Gyermekkorában ott élt ő is a dunántúli, tolnai, somogyi pusztákon, amikor a nagybirtok már sokat veszített pátriárkális-feudális jellegéből és kezd áttérni a racionálisabb, kapitalista termelésre.

Ifjúságának a háború-előttre eső emlékeit hasznosítja könyvében s a történés kerete saját családjának életfolyamata, amelyben már az ő középosztályba felkerülése is adva volt,— családjában egyúttal a társadalmi feltörekvés szociológiai típusjegyeit is szemlélhetjük. És Illyés ama megbecsülendő kevés kivételhez tartozik, aki ugyan felkerült ebből a rétegből, de nem szűnt meg érdeklődni problémái iránt, — amint az az életformaváltódás törvényszerűségei szerint történni szokott.

* * *

Ez a «felfedezett» vidék tehát a *puszta*, mely itt egészen más fogalmat jelent, mint az Alföldön és irodalmi képzeleteinkben. A latifundium közepén majdnem falu-nagyságú település, hosszú cselédlakások, ölak, magtárak, fészerek, tisztalakások és az elkülönített kastély; — nem lehet tanyának sem nevezni, mert egyen-egyen 150—200 család is él. Egészségtelen, földes szobákban igen gyakran több család is együtt lakik, életük legintimebb rezdülése is ordenaré — s mondjuk azt, hogy erkölcstelen? — nyilvánoskodásban durvul el, érzelmi szükségük fiziológiai aktusokká degradálódnak. Közös konyhán — állandó civódás közben — készítik a nők az ebédet s a látástól-vakulásig megállás nélkül dolgozó férjeik után viszik a gyengén tápláló híg leveseket ki a mezőre. Az ételvivés csaknem formalizmus már, mert megesik, hogy az egymástól jömessze ülő béresek csak az üres kanalat emelgetik szájukhoz, szégyelletükben s némi kis kenyeret esznek. Csontosak és szikarak is, mozgásuk bágyadt és mechanikus, az állandó, erőltetett munkaritmust csak ezzel az ázsiai lassúsággal lehet bírni. Mindig jönnek-mennek, pillanatig se szűnik a tempó, — de minden életes lendület nélkül s örömtelenül fogják magukat a dologba, — gyermekeikkel nem

törődnek, a pusztán kóborló vad bandákban, nemi előítéletek nélkül nőnek azok 12 éves korig s akkor befogják őket is *kisbéresnek*, a rendesen népes családra felfér a *félkereset* is. A leányok nemileg teljesen ki vannak szolgáltva a gazdasági tiszteknek s anyagi függőségükkel illetően való visszaélésbe beletörődnek, sőt az ellene való lázadást veszik természetellenesnek. A pusztá közköztudása rendkívül hiányos, a közegészségügy elhanyagolt, orvos helyett nagyobbára a kuruzslás járja. Életterük még vasárnap is a pusztá marad — a környező falukba nem igen mennek, hiszen óriási társadalom-lélektani szakadékok vannak közöttük — ahelyett inkább otthon maradnak s etetéstől etetésig néhány szabad órában a fiatalok eljátszogatnak és az öregek elemlekezgetnek. S mi az eredménye egy ilyen életnek? Illyés szülei és hozzátartozóitól megtudjuk, hogy régebben még néhány lassan meggyarapodhatott, a legközelebbi faluban szerezhetett egy kis vityillót, — de ma már a nagybirtok áttért a rentábilizációs, piaci haszonra dolgozó üzemtermelésre, kevesebb a szükséges emberanyag, a cselédeket pelyvaként szórja szét a társadalmon-kívülség nihiljébe a szél, mint veszedelmes spóratelepeket.

Saját családján és önmaga gyermekkorának emlékem keresztül építi fel a puszták népének sajátságos életformáját és a magyar néplélek egy-egy ismeretlen foltját festi színesre. Könyve igazi «novumokat» is szolgáltat itt.

* * *

Vizsgáljunk meg tehát egynehány ilyen jellemzót ezek közül.

Egészen fantasztikusnak tűnnek előttünk a magántulajdonról való fogalmaink, merőben mások, mint amilyenek a fentálló törvények kodifikálása közben a kodifikátorok lelkében élhettek.

Tulajdonjogi felfogásuk «mindenesetre az eredendőbb, konzervatívabb, az ősbibb; az őrszi a hagyományát valamilyen hajdani közösségnek, melyben az enyém-tied fogalmát sem a földben, sem a szerelemben nem határolták olyan mély árkok, mint manapság. A pusztá, a pár ezer, nem egyszer pár tízezer holdas birodalom nem oszlik apró parcellákra. A közősen mívelt hatalmas búza- és rozstáblák látványa, a láthatárba vesző óriási zöld és sárga mezők hullámzó végtelensége annyira rokona a közős mennyboltnak és tengernek, hogy előttük az egyszerű lélek valóban csak

a föld erejét, áldását vagy makrancosságát érzi és kellő és gyakori figyelmeztetések híján hajlamos feledni, hogy a közös művelés parancsszóra, a termés pedig egy ember hasznára folyik. A természet általában mostohán fizet, a pusztaiaknak ez a tapasztalata az Árpádok óta; ha az ember nem hal éhen, akkor már jól megy a dolog . . . Hogy a földről a jég, a tatár, a gróf, vagy a gróf Schlésingere viszi-e el azt a *több* búzát, amiből több kenyér s tán kalács is kerülne, az csak részlete a kérdésnek. Szóval dolgoznak, művelik a földet s ha a koplalástól nem fordulnak fel, nem kérdezik, hogy miért csak annyi jut nekik, amennyi felháborítóan kevés jut. Viszont azt sem lehet könnyen kiverni a fejükből, hogy a földhöz, amellyel birkóznak, elsősorban nekik van közük, hogy a természet az természet, vagyis mindenkié. Nagy penchantjuk van arra, amint előttem az egyik jószágigazgatóné egyszer helyesen kifejtette, hogy ami termés a kezükön átfolyik, az az ujjukhoz tapadjon . . . A ma született bárány ártatlan eszmevilágával szedtem össze például a lekaszált csalamádét a szomszéd kertjéből, mikor a sváb gazda, akinél német szóra voltam, takarmányért küldött. Csalamádé az ő kertjében is volt. A harmadik nyakleves után értettem meg, hogy loptam. — Hát nem urasági? — kérdeztem felháborodva. Urasági vagy grófi, azaz közös, amelyből mindenki nyalából. . . »

* * *

A szerelem megnyilvánulási formái is (— eltekintve attól, hogy a nagy társadalmi leszorítottság miatt ide kanalizálódik és itt vezetődik le az indulatok és ösztönök nagy része s meghatározó megdőbentő konfigurációkat hoz létre —) ide vezethetők vissza.

«A pusztai fogalmak közt valóban a szüzesség is úgy szerepel, mint a magántulajdon többi tartozéka . . . A hűség többet jelent a test hű megőrzésénél, átfogóbb annál, mondhatni emelkedettebb. A besorozott újonc szeretője vagy felesége legtöbbször türelmes megtartóztatással várja vissza párját, de ha másképp viselkedik, abból sem keletkezik különösebb bonyodalom . . . Egész más természetű esemény elbeszélése közben egyik béres véletlenül megemlíti, hogy az ő szeretője se maradt hű hozzá, míg ő másfél évig távol volt, állatokkal a Felvidéken. Kérdő pillantásomra: «Jó pajtásom volt nekem az a Deli, vele mulattam ki magam mikor megjöttem». A lányra se volt panasza, mert «az azért kitarott mellette.»

Házasságtörésnél is csak akkor történik nagyobb hercehurca, ha a férj családját anyagilag megrövidítve búzát, zsírt, miegyebet kezd hordani szeretőjének. (Ez azonban már az egész parasztságra is jellemző, ahogy Tomori Viola vizsgálódásaiból s a magam szatmármegyei tapasztalataiból tudom.)

S mintha a gazdaság tartozéka volna a leányok nemisége is,

mely felett a tisztek szabadon rendelkeznek! Este az a leány megy szónélkül fel a kastélyba «mosni», akire éppen gusztusa esett a számtartónak vagy segédjének: ez a dolgok természetes menete, senki nem tiltakozik ellene, se szülő, se vőlegény és sem a leány, sem családja nem formál jogot bizonyos elnézésekre a munkavégzés körül s a kitüntetett nem él vissza a kegyvel úgy, hogy azzal eldicsekednék, vagy kiosztott dolgát ne végezné olyan lelkiismeretességgel, mintha mi sem történt volna. Legtöbbször serényebbek lesznek — amint a tisztek később Illyésnek felnőtt korában, mint híres «szerkesztőnek» eldicsekedtek —: «Mintha az embernek kedvében akarnának járni . . . Még jobban elismerik parancsolónak; mintha a dologból lehetne valami . . . Szóval asszonyok». Egyetlen megindító példát hoz fel, mint szabályerősítő kivételt, aki a kastély ágyából egyenesen a kútnak futott és beleölte magát és ezen — Illyés szerint — mindenki, cselédek, szülők és segédtszít csak azért botránkozott meg, mert ilyenre még nem volt példa. «Ezt a lázadást sem ő, (t. i. a «csábító»), sem a cselédek nem értették meg ... A leány azonban azáltal, hogy meghalt, egyszerre egyéniség lett, kivált a közönségből. Megtörhetetlen némaságával maga ellen bősztítette tulajdon apját is, aki csodálkozó méltatlankodásában levett kalappal emelgette s ejtegette combjához karjait, mintegy mentegetőzve, a tiszt előtt.» A városi szolgálóleányok és gépírónok kiszolgáltatottságával összehasonlítva a pusztaiakét — Illyés megállapítja, hogy ezeké csak annyival nagyobb amazokénál, amennyivel elzártaságuk, műveletlenségük és helyhezkötttségük is nagyobb. És ha nem is találja minden apa magától értetődőnek ezt a helyzetet — nyolc-tíz többi gyermekével és egész kis ingóságával nem indulóskodhat neki, mert egy leányának — akár mennyire legvalóságosabban *egzisztenciális* okokból is — mehetnekje támadt. «S ha az év végén fölkerekednék is, másutt tán különb sor vár rájuk? Más módot a megélésre pedig, mint a cselédkedés — nem ismernek.»

Nem rangon felüli — tehát egymásközötti szerelmi életük sokkal intenzívebb — tudjuk meg továbbá Illyés könyvéből — a sokkal szabadabb társadalmi életformában élő földműves és kisbirtokos parasztokénál, mert náluk a személyiségük kifejtetésére és érvényesítésére sokkal kevesebb az akció-tér, — a

szerellem csaknem egyedüli, mindenesetre a legfontosabb — hiszen ebben test és lélek egyformán vesz részt.

* * *

Szintén a társadalmi leszorítottság kitermelte feszültséget, mérges gőzöket vezet le ugyancsak érzelmi lereagálás útján a *szitkozódás*, melynek pontos hierarchiája van a gazdatisztól le az utolsó béresig, aki már csak az ökröt szidhatja. A kényszerű s állandó együttlét és az azonos elfojtások azonos gátlásokat váltanak ki a cselédekből, akik így roppant türelmetlenek egymás iránt, saját *tükörképeik* iránt s szinte dühöngő káromkodók. «A lelkük mélyén ezek az alázatos és békés népek a hízalgést és jókívánatot is vaskos átkozódással fejezik ki. A káromkodás skáláján közlik a léleknek mindazt a halvány-finom mondanódját, amelyet a parasztok a bonyolult szokásokkal tudatnak.» A pusztaiak káromkodásának merész képezettársításait, friss képalkotó fantáziáját, a jelzők eldugulását, majd nekizúdulását, a körmondatok receptszerű szerkesztési módját és ritmikus lüktetését s rögtönzéseit a vogul népköltéssel hozza kapcsolatba Illyés. «Kétségtelen, hogy ritka művészi érték csapott itt ki rendes medréből s posványosodott el a trágárság szittyóiban, — a népköltészet egyik műfaja ez. Vagy talán valami ősi vallásos érzület korcs maradványa? Valami kétségbeesett, az egek ellen csak haragot tápláló nép vallásáé? Micsoda elfojtott szörnyű indulat sípoltatja szelepeit ezekben az átkokban? Mi feszül a lelkekben, hogy csak végletekben tudnak megnyilatkozni, ázsiai édességű becézésben és ázsiai tajtékzású varázsszavakban? A szerelmesek violát, gyöngyöt és galambot emlegetnek, majd a pusztulásnak olyan módjait, melyeket leírni sem lehet.» (Persze, a parasztság káromkodásának lélektana a magasabb rétegekre is érvényes, csak mivel ez a legelnyomottabb — itt kulminál.)

Az egész tolnai cselédség háborúk idején, mint egy szúrásra-kész kard! De Illyés attól tart, ez csak ürügy, — s minden alkalmat megragadnak, ahol vért lehet ontani — egy megmagyarázhatatlan bosszúvágy s fojtott, objektívatlan keserűség belső bujtogatására. A világháborúban ezredük négyszer semmisült meg és négyszer újjult meg, haditetteikről csodákat mesélnek. De a bálban is általános a legprecízebb anatómiai otthonossággal

irányított szurkálások; jellemző közmondásuk: «bicska a templomban is jó» és «magyar ember kés nélkül a kiskapun se lép ki» — a döfés módjáról pedig vidékenkint meg lehet ismerni őket.

A testi és lelki energiák poláris kanalizálódásának¹ iskola-példája a pusztaiak élete. A termelés majdnem teljesen szünet nélküli folyamata leköti az önkifejtés primer ösztönét, — de ha munka közben a lefojtás sikerül is — az «önkifejtési kényszer» azért csak megkeresi a maga érvényesülési útját s ellentétekben robban ki. A cseléd — amint Illyés olyan meggyőző analitikával festi — munka közben szelíd, türelmes, lassú, — vasárnapi kis szabadidejében azonban cselekvési vágya olykor a féktelenségig ragadja s a bálban csak egy indulatszó s máris beledöfte bicskáját társába, aki vigadásában, amikor örömvágyának eldugult csatornáit valósággal felszakadnak — bár a legkisebbel is meg akarta gátolni; — a cseléd hétköznap szűkölködik, de ha valahogy alkalma adódik, pl. disznótornál: a leölt állat nagyrészt elküldözgeti ajándékba, mert a felszabadulás remek perceiben minden földi jó csak arravaló, hogy gazdáját szolgálja, emberiségét rangosabbá emelje s kárpótolja személyiségének minden megcsonkulásáért; — a cseléd gyáva s a tisztartó legkisebb szavára ijedten kushad, — de ha úgy jön, pl. az ozorai csendőrt elevenen felfeszíti egy fél falu asszisztenciája mellett, mert az mulatásában valamiképp gátolni akarta; — mogorva és hallgatólag — de vasárnap délután hetvenéves aggok fogatlan villogással, gyermeki szószátyárkodással diskurálnak az istálló előtt sütkérezve; — gyermekét szereti — de az első alkalomkor, amikor a legkisebbel felingerli, indulatát rögtön lereagálja például abban, hogy a kezében lévő kést, seprűt vagy baltát gondolkodás nélkül utána vágja kedvencének s kurgatja keresztül a pusztán s ha a szerszám talál: égreható jajgatással kapja ölbe és dédelgeti, önmagát átkozva.

* * *

Nézzük meg végül, mi a kapcsolata a puszták népének a társadalommal, azok magasabb rétegeivel, mert hiszen csak

¹ Törvényeit nálunk legvilágosabban és legelőször Tomori Viola fogalmazta meg.

magasabb rétegekkel lehet kapcsolatuk a társadalmi ranglétra legalsó fokán lévőknek — s mi lesz a sorsuk, ha a pusztáról faluba vagy városba kerülnek.

Saját világukon belül is a legridegebb kasztszellem uralkodik: pusztagazda, béresgazda, szérúpásztor, kulcsár, kocsis: az előkelőségek; első szekeresbéres, szekeresbéres, gyalogbéres és kisbéres, — akiből sosem lehet előkelőség, mert akit egyszer béresnek szegődttetek, magvaszakadtáig az marad, még kocsissá se «avanzsálhat». A magasabb «stallumok» apáról-fira szállanak; a kulcsár-származékból előbb-utóbb kulcsár lesz, a pusztagazda fiából is öregségére gazda lesz, a kocsist nem lehet béressé degradálni tragédia nélkül, de még a szekeresbérest se gyalogossá; kocsis- és béres-család közt nagyritkán előforduló összeházasodás nemhogy «mésalliance»-nak minősülne, de «enyhébb faj fertőzésnek hat». A legelőkelőbbek közöttük mégis «ösidőktől fogva a pásztorok, a legősibb foglalkozás üzöi ... A gulyások kihúzott nyakkal úgy jártak a pusztán, mint az őslakók a gyülevész idegenek között. A béresleányok elpirultak a meghatottságtól, ha egy csikós derékon kapta őket . . . mind elhallgattak, ha társaságukban egy juhász megszólalt». S a kanász, gulyás, csikós, juhász, hogy következett egymás után, ősi grádusokon — azt városi ember aligha érti meg.

Jöttek aztán idénymunkára az ország más vidékéről summások és a közvetlen szomszéd falvakból részes aratók. «Mindkét csoport a zsellérségből kerül ki, de csak a szórakozott, felületes szemlélő tekinthette hasonlóknak őket. Lefelé, a nyomor alvilágában a társadalmi rétegek közt talán még nagyobb a távolság, mint felfelé . . . Csak a pusztán, a közös kukorica kapálás közben érintkeztek, ahogy a bankárok és arisztokraták valami nagyvilági szalonban.» Ellenben a summások és a pusztaiak nagyon meg tudtak barátkozni. Tavasszal már rendszeren várták a kövesdikeket, akik kiéhezve, megnyúlva érkeztek, első nap kikérték egy havi részüket és küldték haza azonnal s a második havit az elrendezkedésre engedélyezett két nap állandóan ették. «A cselédek szíve őszintén megesett ezeken a messziről jött időszaki munkásokon; fejcsóválva nézegették őket s igyekeztek segíteni rajtuk. Mivel? Hol van az a fok, amelyen túl már az ember nem segíthet emberen? Segítették nekik szalmát keríteni, elmosogat-

tak helyettük, pokrócot kölcsönöztek. Még vendégül is látták őket.»

«Rejtelmes magasságban» éltek fölöttük, fent a kastélyban a gazdatisztek és segédek, szigorú rangfokozatban. «De bármekkora különbség is volt köztük s bármennyit huzalkodtak egymással, ezt a lenti halandók nem látták. Kimértség, szigorúság, kíméletlenség ismertető jegyük, akadt közöttük megértő is, kivált, mikor az ő fizetésük is csökkenni kezdett, — de a legtöbbszörük tradicionális hűséggel szigorkodott, magával a néppel nem is érintkezett s a pusztagazdákra bízta részletes akaratukat.» «Ez a középréteg szűrte és alakította át hatékonyra a felső irányelveket. A különféle gazdák nem urak, egy-két kivétellel rosszabbak voltak azoknál is: az urak szolgálói voltak» és «szólitás-kor», amikor az uradalom kinek-kinek tudtára adta, hogy újévkor kinek a szolgálatára számít tovább vagy kiére nem — ezek úgy viselkednek, mint a porkoláb. Aki aztán a pusztai akasztófa-humorral «gatyaremegetető»-nek nevezett napon kezéhez kapta cselédkönyvét, rögtön útrakél a szomszéd puszták felé, hátha ott befogadják. Pest meg egyenesen úgy élt a cselédek képzetében, amikor a nagybirtok racionális kezelése lépett mindinkább az előtérbe — mint «gyönyörű tündérvilág, kacsalábon forgó vár . . . messze, magasan a puszták átokverte posványai felett». A katonáskodásból egyre kevesebben térnek vissza s az öregje is sietve menekül —: a környező falvak zsellértömegei nyelik el őket. A kikopott cselédeket azonban csak a falu széle vette be, a törzsökös őslakosság nem engedi beljebb fészkelni őket — kinézik maguk közül mint jöttmenteket — munkát se igen adnak nekik s a tengő-lengő népség újra csak az uradalmak néhányhetes munkaalkalmaira vár s egyre duzzasztja a szintén munkaalkalomra leső faluvégi zsellérek milliós tömegét. «A pusztáról rendes kivezető út csak lefelé nyílt» mindig, mert a falvak csillagközi idegenséggel fogadták őket. «A summások és hónapszamosok sorsa várt volna rájuk, ha ismerték volna ezt a sorsot. De abba is születni kellett, annak kitapasztalásához is egy élet kellett. A pusztaiak tántorogtak az új légkörben, esetlenek voltak, élehetlenek. Első nemzedékükre a faluban a zsellérek is lefelé néztek. A «most-gyöttek» félszegen kéredeztek az aratóbandákba; nemigen vették be őket, a régebbiek szerint aratni se tudtak.»

Egészen kivételes eset, hogy pusztai városba kerülhessen. De ha mégis odakerült, mint levélhordó, bolti szolga, vasúti hordár, villamoskalauz, rendőr vagy viceházmester: az aztán az életforma-váltódás természetes konzekvenciái szerint engesztelhetetlen gyűlölettel van a pusztára iránt, soha vissza nem tér.

És a szellemi pályák?

«A nyers állati bőr finom szattyán állapotáig nem megy át több áztatáson, cserzésen, gyúrásán, vakarásán, mint a pusztai fiú, aki valami csodás véletlen folytán középiskolába jut és tagja lesz a látható társadalomnak.» Még ezrelékben sem lehet kifejezni, hányadrészét adja a főiskolai hallgatóságnak a többmilliószelvényesség és cselédség. Önmagunk ellen alkalmazott numerus clausus ez! A szellem fegyvereihez rendszeresen a városba jutottak második, harmadik nemzedéke jut legfeljebb el — s emelkedésükkel sem fajtájuk, sem maguk nem mennek sokra, mert a felelősség és közösség kihal belőlük s felemás, gyökértelen, neurózisokkal eltelt, fél- vagy negyed-polgárokká válnak.

* * *

Íme a «Puszták Népe».

Általános emberi és általános magyar vonások adnak jellemükben egymásnak találkozókat a legspecifikusabban helyi, regionális tulajdonságokkal. A szolgaság általános tünettana közben megismerjük a magyar szolgát is.

A fentiekben mindkettőből az eddig felderítetlent, a *nóvu-mot* vettük sorra, de ezer és egy érdekes adatot tudunk meg a puszták népéről ezeken kívül —: egész életrendjét, annak minden zege-zugát, apróbb és nagyobb szokásait, konvencióit, anyagi és szellemi állapotát egyformán — szóval egy valóságos külön életformát. Magyarságot a magyarságon belül — parasztságot a parasztságban. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a fővárosi kritika lelkendezése a puszták népének *exotikumáról* — a helyzet nem ismerésén alapszik. Még a legspecifikusabbaknak látszó tipológiai jegyeiben is általánosíthatók — amint fentebb láttuk. Hiedelemvilága, kuruzslásai, babonáskodásai, egész szellemi kincse meg különösen általánosítható az egész parasztságra — elsősorban a hozzá gazdaságilag legközelebb fekvő rétegekre. (A tolnai cselédség folklórijának azért — persze — megvan a maga helyi okadatolása, színezettsége is.)

Illyés bizonyos fokig maga is oka lett, hogy felfedezett «fajtájában» exotikumot szagolnak, — mert egy *történetileg nem követ-hető ősiségig* akarja visszavezetni a jelenségeket. Eltekintve Marjalaki Kiss elméletének elfogadásától, amely a szigorú történettudományi módszeresség utánakutatását és kritikájának próbakövét még nem igen állotta ki — maga is engedi eltolódni a jelenségeket egy mitikus-ázsiai síkba. Pl. a szokatlan méretű káromkodási ingereknél ahelyett, hogy a leghatározottabban és kizárólag a *társadalmi-lélektani okokra* mutatna rá, — a felcsigázott érdeklődésű polgár előtt egy rejtelmes függőnyt is meg-
lebbent, mely a megszállottan káromkodók istenét «valami szörnyvigyorbba torzult kínai bálvány» alakjában mutatja, — ami a polgárosult érdeklődést feltétlenül frappírozni fogja. Ezzel a — megengedem: nem tudatos — törekvéssel pontosan találkozunk az *irodalmasítás* művészi szándéka.

A műben különben hármassal ellenpontozás fedezhető fel, erre épül a remek szerkezet. I. Apja-anya, családja regényi figurái: kiugranak szinte a papiros virtuális síkjáról — kitűnő nyersanyaga egy még el nem vesztett regénynek, amelyet ha megírna Illyés: tető-, de nem tudom nem holt-pontja is lenne-e a magyar regénynek, mert emberábrázolása egyáltalán nem haladja túl pl. Móriczét. Ebben a masszában semmiesetre sem rejlik valamiféle műfaji feszengés. II. A cselédség és környezete — relációi az összes társadalmi fokok felé. Általában a puszták népének a társadalmi ranglétrán való pontos elhelyezésében remekel Illyés, — ez igazán kifogástalan. III. Adatok, cselédtörvény, statisztika, történelmi felvilágosítás. Cs. Szabó Lászlónak fenntartás nélkül kell helyeselnünk, amikor itt Illyést korrigálja. Illyés szerint u. i. a parasztnak mindig csak a paraszt szerzett földet s ha ez a cselédség nem szerzett eddig — nyilván született szolga. Azonban! «A parasztnak általában a városi forradalmak szereztek szabadságot; a város az a vegyszer, mely a társadalmakat, így a hűbérest, újra és újra elemeire bontotta. A nyugateurópai s a magyar parasztsors különbsége nem a harcias türk pásztornép szervezett területfoglalásán múlott, hanem azon, hogy Nyugaton nagyobb s korábbi volt a városi civilizáció. Ahol a városok alulmaradtak, a parasztnak is rosszabbul ment a dolga, a keletporoszé is rosszabb volt például, mint akár az

angolé, akár a flamandé, akár az északolaszé. De még ha másképp is történik Magyarországon s a földműves ugor-nép lerázza a türk hódítás agráremlékeit, a fejlődést a török megszállás s nyomában az ország teljes összeomlása amúgyis elrontotta volna. Ahogy Budapest története a visszafoglalással kezdődik s ami előtte volt, csak történelmi kuriózum, a magyar földművelés története és társadalmi vetülete is csak a neoacquistica commissióig nyúlik.» S a mi magyar városaink, a paraszt mezővárosok sem igazi városok nem voltak, sem a paraszton nem volt módjukban segíteni. Illyés magatartása általában a háborúelőtti radikális értelmiséghez hasonlít —: a társadalom sebeit anatómus-elszánt-sággal elemezni. Ezt a könyvet nem kevésbé dühös jogos keserűséggel, de Illyés sokat dicsért, differenciálatlanabb «egészségével» szemben több «dekadenciával» Ady Endre is így írta volna meg — azaz: a társadalomsegítésnek körültekintőbb és raffináltabb receptjével, mint az egyszerű, mechanisztikus földosztás.

Erdős Jenő.

A HÁZTARTÁS A TÁRSADALOMRAJZBAN.

Nemrégiben mondta egyik politikusunk a gazdasági helyzettel foglalkozva, hogy a kilencmillió magyarból három millió már a létminimum alatt él. Talán túlzott ez az állítás, azonban arra mutat, hogy vannak társadalmi rétegek, melyeknek életszínvonalát a nemzet egyeteme érdekében emelni kell. Fontos kötelesség ezeknek a rétegeknek felkutatása, életviszonyaik feltárása, mert helyes politikai irányítás csak a tények pontos ismerete alapján lehetséges. Az életszínvonal, az életviszonyok kutatását a legutóbbi időkig — mind a gyakorlatban, mind elméleti téren — meglehetősen elhanyagolták, az utolsó években azonban már — főként a gazdasági helyzet nyomására — egyre erősödik iránta az érdeklődés; egymásután jelennek meg tanulmányok, amelyek egy-egy társadalmi osztály, illetőleg csoport vagy község, vidék életviszonyairól adnak képet. Egyes ifjúsági szervezetek is nagy buzgalommal fogtak hozzá az ország különböző vidékém a szociális állapotok megismeréséhez, illetőleg ismertetéséhez.

Nem lesz talán érdektelen, ha itt most az életszínvonal-

vizsgálat egyik fontos eszközének, a háztartási statisztikának különböző módszereivel és lehetőségeivel foglalkozunk.

A háztartási statisztika a statisztikai tudomány legfiatalabb ágához, a társadalmi statisztikához tartozik, annak legáltalánosabb és legátfogóbb faja, mert ha felvétele helyes módszertani elvek alapján hajtattott végre, a szociális statisztika egyéb ágai számára is értékes eredményeket szolgáltat. Módszere nem tömegmegfigyelés, hanem a tipikus esetek vizsgálatán alapuló monografikus statisztika.

Az első háztartási statisztikai jellegű adatgyűjtés — amit a háztartási statisztika módszertanával foglalkozók általában annak ismernek el — 1699-ből, Gregory Kingtől származik. Azóta a gyűjtések úgyszólván mind más-más módszer alapján történtek, ami az ebben a körben felmerülő problémák sokaságára és súlyosságára mutat.

Egy hazai kutató szerint a háztartási statisztika módszerének olyannak kell lenni, amely lokalizálni, specializálni és individualizálni képes.¹ Ezekre a hiánynélküli tömegészlelés a legkevésbé alkalmas. Viszont egy háztartási statisztikai adatgyűjtésnél az egyes háztartások statisztikája, amely bizonyos időtartamra vonatkozó feljegyzéseket tartalmaz, magángazdasági szempontból megfelel a Mayr-féle értelemben vett statisztikai tömegészlelés elvének.²

A hiánynélküli tömegészlelés végrehajtásának a háztartási statisztikában mutatkozó nagy nehézségeit akarja elkerülni a vele legellentétebb, már említett monografikus módszer, amely figyelmen kívül hagyva a szociális sokaság tömegszerűségét, egy, vagy egynéhány kiválasztott eset leírásával foglalkozik és ebből igyekszik általános következtetéseket levonni.

A monografikus módszert különösen Le Play alkalmazta nagy sikerrel, aki tulajdonképpen megalapítója is ennek a módszernek. A legkülönbözőbb országokban gyűjtött adatok alapján készült munkája 1855-ben jelent meg.

A monografikus módszer az egyes családok helyzetének részletes leírását adja. Részletekbe behatoló, tehát a megfigye-

¹Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete.

²Mayr: A társadalmi élet törvényszerűsége.

léseknek egyszerre csak szűk körére terjedhet ki. Ezért felvetődik a kérdés, hogy az így levont következtetések általánosíthatók-e? A monografikus módszer alapján megállapított tények és következtetések általánosíthatóságának előfeltétele, hogy azok tipikus esetek alapján megállapítottak legyenek. Tehát csak tipikus családokra, illetőleg tipikus-esetek kivizsgálására alkalmazható. Már Le Play is csak egyes elszigetelt tipikus családok életviszonyainak leírását tekintette igazi monográfiának.

Hogy tipikus családok vannak és hogy ezek a tipikus családokon alapuló monográfiák értékesek lehetnek, az következik abból, hogy különösen az alsóbb osztályok, a munkásosztály családjainál a jövedelem éppen csak a megélhetést teszi lehetővé, illetőleg azonfelül csekély összeg marad az egyéni kiadások fedezésére, úgyhogy a háztartási tételek nagyrésze az egyenlő életkörülmények folytán megegyező.

Mínhogy a legtöbb család a saját körében bizonyos mértékig tipikusnak tekinthető, viszont az egészen tipikus családok felkutatása nagy nehézséggel jár, a monografikus módszer alkalmazása mellett is el lehet tekinteni az egészen tipikus esetek felkutatásától. Ez a módszer használhatóságát nagyban kiterjeszti.

A tömegészlelés módszerétől a monografikus módszerhez mintegy átmenet a reprezentatív módszer, amit tömegészlelésnek is tekinthetünk, csak nem hiánynélküli, azaz teljesen kimerítő tömegészlelésnek. A reprezentatív módszer ugyanis részszámlálás. A monografikus módszerrel annyiban rokon, hogy ez is egyesek, a reprezentánsok kiválasztását követeli meg. A fősúly itt azon van, hogy olyan családokat válasszunk ki reprezentánsokul, amelyek mintegy az össztömeg kicsinyített másai. A reprezentatív módszernél minden típus-esetet fel kell ölelni, mert a reprezentatív tömegnek olyan arányúnak, valamint olyan minőségűnek kell lenni, hogy abban a nagy számok törvénye érvényesülhessen az egészre vonatkozóan. A reprezentatív módszer a reprezentánsok helyes kiválasztása esetén a tömegészlelés, azaz a teljes felvétel egyenrangú pótlásának tekinthető. Előnyéül írható még azzal szemben, hogy mivel kisebb körre terjed ki, részletesebb és mélyrehatóbb lehet.

Mint már megemlítettük, akár a tömegészlelés módszere, akár a monografikus módszer, vagy reprezentatív módszer fogadtatik el alapul, a továbbiakban illetőleg ezeken belül még különféle módszerek alkalmazhatók a kutatásnál. Így az észlelés végrehajtható szóbelileg. Ez a módszer természetesen főként a monografikus módszer anyaggyűjtésénél szerepel. Ily módszer alapján készült monográfiák, mint az egyes családok életviszonyainak kimutatására szolgáló eszközök, régebben voltak inkább használatosak. Ezt a módszert alkalmazta monográfiáinak készítésénél Le Play is, aki pompásan értette a kérdezés és megfigyelés művészetét.

Az ilyen alapon történt kutatások eredményei természetesen csak nagy vonásokban tárják elénk a viszonyokat. Engel szerint az így készült leírás a családi háztartás portréjának vázlatrajza csupán. Ezzel a jellemzéssel mintegy megállapítottuk a módszer értékét is, vagyis hogy általános kép nyújtására alkalmas.

Le Play az egyes családokkal folytatott személyes érintkezés és megfigyelés, azaz szóbeli úton gyűjtött adatok alapján készítette el az egyes családok budgetjét, bevételek és kiadások szembeállításával nyert vagyoni helyzetképét, amely így természetesen csak nagyon hozzávetőleges adatokat tartalmazott. Azonban ez az ő módszere mégis mindenütt alkalmazásra találhat, ahol pontosabb módszer (háztartási naplóvezetés) alkalmazása nem lehetséges. Minthogy kétségkívül vannak ilyen esetek (teljesen kulturálatlan munkáscsaládok, mezőgazdasági munkáscsaládok) Schnapper Arndt igyekezett e módszer hiányain javítani módszerével, amelyet ő konkrét rekonstruáló módszernek nevez.¹ Ennek lényege, hogy ő a szóbeli kérdések útján szerzett adatokat egy meghatározott időszakra vonatkoztatva, azok, valamint a leltár, számlák, nyugták, a telekkönyv-kivonatnak a művelés és a jövedelemre vonatkozó adatai, továbbá a napi fogyasztásnak hosszabb időn át való mérlegelése (2 hónap) alapján állította össze az egyes családok budgetjait. Azonban egyrészt ezek is csak becslésszerűek, másrészt igen sok munkát, személyes utánjárást és sok időt igényelnek. Éppen

¹ Schnapper Arndt: Zur Theorie und Geschichte der Privatwirtschaftsstatistik.

ezért alkalmazása csak ott ajánlható, ahol más, jobb módszer alkalmazása nem lehetséges.

Ezzel rá is térhetünk a Schnapper Arndt által is mint a háztartási statisztika kutatói közül a legtöbb által — így Engel, Landolt, Illés által — a legjobbnak elismert módszerére a háztartási statisztikának, a háztartási számadás, azaz a háztartási naplóvezetés módszerére. E módszer legelső előnyéül kell tudnunk, hogy benne egyesíthetők mind a tömegészlelés, mind a monografikus észlelés előnyei, amennyiben — minthogy az egyes családok kiadásairól és bevételeiről meghatározott időtartamon belül teljes és pontos feljegyzéseket nyújt — megfelel legalább is mezőgazdasági szempontból, a statisztikai tömegészlelés követelményeinek, azonkívül emellett a számadatokból ki nem tűnő viszonyok leírásával az egyes családok társadalomrajzává egészíthető ki.

E módszer egyedüli hátrányának mondható, hogy a megfigyelték esetleg valamely okból, — megadóztatástól való félelemből, vagy abban a reményben, hogy támogatást kapnak, a valóságnál rosszabb, vagy éppen szegyenérzetből annál jobb, tehát — nem a valóságnak megfelelő adatokat tüntetnek fel, ami azonban az egyéb módszerek alapján készült felvételeknél is előfordulhat, sőt ennél a módszernél megfelelő ellenőrzéssel még leginkább elkerülhető. Sokan éppen ezért azon a nézetten vannak, hogy már kész háztartási naplókat, tehát az egyes családok önszántából s nem a kutatással kapcsolatban vezetett háztartási naplókat kell felhasználni. Ezek azonban eltekintve attól, hogy nem állanak rendelkezésre ott és amikor azokra szükség lenne, egyéb hátrányokkal is járnak (így pl. különféle tételek vannak egy csoportba foglalva, egyes tételek nincsenek világosan megjelölve stb.), amelyek a feldolgozást rendkívül megnehezítik.

A háztartási könyv miként való vezetése, illetőleg a tételek helyes rendezése, nagy befolyást gyakorol a gyűjtött anyag értékére és használhatóságára. Fontos követelmény a háztartási naplóvezetés módszerének alkalmazásánál az, hogy a naplók egységesek legyenek. Az egységességnek a háztartási tételek megnevezésére, csoportosítására, továbbá az élelmiszerek súlyos árviszonyainak jegyzésére kell kiterjedni. Ezért a leghelyesebb

az előre rovatozott kinyomtatott naplók alkalmazása, ami biztosítja az egységességet, azonkívül a feldolgozást is megkönnyíti. A háztartási napló tételeinek összeállításánál főkövetelmény, hogy a bevételi és kiadási tételeknél a legmesszebbmenő részletezés érvényesüljön és így a vegyes rovat használata lehetőleg elkerülhető legyen. Ezeknek az általános elveknek betartása mellett a bevételi és kiadási tételek a statisztikai felvétel célja szerint, illetőleg aszerint, hogy mit akarunk kidomborítani, megfelelően csoportosíthatók.

A háztartási naplóvezetés módszere, ha mint Engel mondja, tökéletesnek nem is, de a legjobbnak nevezhető a háztartási statisztika módszerei között. Amellett, hogy csak ez a módszer képes a háztartási statisztika elé állítható minden feladatnak megfelelni, nem velejárai azok a hibák, amelyek más módszerek-nél éppen önmagukból kifolyólag megvannak.

Így áttekintve a háztartási statisztika módszereit, azoknak előnyeit és hátrányait, véleményünk szerint a reprezentatív módszert alapul véve, a háztartási naplóvezetés módszere az, amely a háztartási statisztikai anyaggyűjtéseknél, illetőleg az életviszonyok kutatásainál a legjobban és legeredményesebben alkalmazható.

Újvári Julianna.

NÉPLÉLEKTANI KUTATÁS BEREGI FALVAKBAN.

Az emberi közösségeket, társadalmakat vizsgáló tudományokhoz az utóbbi évtizedekben a lélektan is csatlakozott, előbb néplélektan, majd közösséglélektan név alatt. Talán ez a tény is a közösségi érzés fokozódását bizonyítja. A közösséglélektan tárgya: emberi közösség — megegyezik a szociológia és az etnológia tárgyával, szempontja és módszere azonban élesen elkülöníti tőlük, amennyiben a közösséglélektan az illető társadalom kulturális, gazdasági, művészeti, vallási megnyilatkozásait nem önmagukban vizsgálja, hanem azt a közösségi lelket kutatja, mely ezeket a különböző síkon megnyilatkozó jelenségeket létrehozza, egységbe szervezi és éppen olyanokká teszi, amilyenek. Az egyre szükségesebbnek mutakozó tudományos magyar parasztismeret szép eredményeket várhat ettől a tudománytól.

Külföldön a közösséglélektani kutatások, — amennyiben

nemcsak fokozottabb lélektani ismerettel végzett szociológiai kutatásokról van szó, — csaknem kizárólag a «primitív» népekkel foglalkoznak, ami érthető, ha meggondoljuk, hogy a közösség-lélektan régebbi formájában (néplélektan, fejlődéslélektan, stb.) alig különbözött az erősebb lélektani szempontokat is figyelembevevő etnológiától. S talán valóban szükséges is bizonyos fokig, hogy a kutató egy számára idegen, az ő közösségétől különböző embercsoportot vizsgáljon, ha már a tudományos tárgyilagossághoz szükséges távlatot — jelenről lévén szó — az idő nem szolgáltathatja. Mindezek azonban éppen azt mutatják, hogy a magyar tudományra egyrészt nagy feladatok várnak éppen a közösséglélektan fejlesztése tekintetében, — hiszen saját határain belül rendelkezik olyan sajátos kultúrájú közösséggel, a parasztsággal, mely szinte önként kínálkozik a kutatások anyagául, — másrészt a kutatás eredményétől nemcsak teoretikus jellegű és tudományos értékű megismeréseket várhat, hanem ez a vizsgálódás közelebb vezetheti óhajtott céljához, a magyarság megismeréséhez is.

A következőkben csak ízelítőt adunk a közösséglélektani kutatások egyik leglényegesebb területéről, az anyaggyűjtésből. A magyar közösséglélektani, szorosabban a parasztság lélektanát kutató munkának végső célja az, hogy megállapítsa, vajjon a parasztság, mint foglalkozási kategória jelent-e egyúttal külön lélektani kategóriát is? Vagyis, hogy ez a szó, *paraszt-típus*, lélektanilag megállja-e a helyét. Vannak-e a parasztságnak, mint a társadalmi kategóriának olyan immanens lelki tulajdonságai, melyek őt a magyarság egyéb rétegeitől lelki minőség tekintetében elkülönítik. A kérdés csak úgy dönthető el, ha lehetőleg minden vidék parasztsága, sőt azokon belül gazdasági, társadalmi, vallási és egyéb csoportosító tényezők szerint elkülönülő parasztcsoportok lélektani adatai s ezek elemzése rendelkezésre állanak, így összehasonlítás útján lesznek majd felfedhetők azok az esetleges létező és nem pusztán csak az elzártságból következő fejlődésbeni sajátosságok, melyek különböző csoportok parasztságát, minden kétségtelenül létező eltérésük mellett, mégis egységbe kapcsolják. Kívánatos volna tehát a minél részletesebb adatgyűjtés s ehhez az adatgyűjtéshez kívánunk az alább következőkben hozzájárulni.

Az adatgyűjtés helye három csonkaberegmegyei határszéli falu: Vámosatya, Tizzaszalka és Tiszavid. Egyik falu lélekszáma sem haladja meg az ezret. Minthogy lélektani adatgyűjtésről van szó, a szükségesnek látszó egyéb (kulturális, gazdasági, stb.) adatokat mindig csak ott és olyan terjedelemben ismertetjük, amennyiben ez a lélektani megértés szempontjából kívánatosnak látszik.

Munkács várának közelében a vidék lakossága erős kuruc tradíciókat őriz még ma is. Bár határozott és öntudatos politikai orientálódásról nem beszélhetünk, minden az «uraktól» jövő állítás és ígérettel szemben erős kritikai beállítódást árulnak el.

Érdekes volt megfigyelni, hogy egy népművelő előadás alatt ős parasztemberek milyen kételkedő fejcsoválással és huncutul nevető szemmel kísérték az előadó fejtegetéseit. Sőt a felszólalásokat alig lehetett mérsékelni, pedig amint utólag kiderült, a leghevesebb hozzászóló pl. sem írni, sem olvasni nem tud. Ellenzékies gyanakvásuknak és bizalmatlanságuknak néha erőszakosan is bizonyítékát adják. Tiszaviden például az előző tanítót addig bosszantották, bántották (szőlőjét levagdosták, fát kitördelték), míg csak el nem hagyta a falut. Mostani tanítójukat, aki már 26 éve tanít a faluban s aki valóban hivatása magaslatán áll, az egész falu őszintén szerette, — de mióta az utolsó választás alkalmával a kormány jelöltje érdekében propagandát fejtett ki, a falu bizalma benne is megrendült. A több évtized alatt fejlődött meleg kapcsolatnak egyszerre végeszakadt s olyan hangok is hallatszottak, hogy «öljük meg a tanítót».

Kemény, nyakas természetüket egy másik körülmény következtében fejlődött büszkeségük, sőt gögjük még jobban kidomborítja. Ez a körülmény abban áll, hogy valamelyik hadjárat alatt ezen a vidéken igen sokan kaptak nemességet. Sőt az egyik falu, Tiszavid lakói abban az időben csaknem mind részesültek ebben a rangemelésben. Anyagilag ez nem sokat jelentett, de jelentette azt, hogy évszázadokra visszamenőleg szabad életet élt a lakosság, a maguk elzárt területén senki sem parancsolt nekik s így alkalom sem volt arra, hogy alázatosság vagy szolgatérmettség fejlődjék ki bennük. Valóban, ilyen tulajdonságoknak nyoma sincs. Ma már a lakoságnak legalább ötven százaléka később bevándorolt, nem-nemesek ivadékaiból telik ki, de ezek

is hasonulva a falu régi lakóihoz, épúgy felvették azok magatartását, szokásait. Arról például szó sem lehet, hogyha valaki beszélni akar egy paraszttal, csak egyszerűen magához hivatassa. Ha dolga van velem, gyűjön hozzám, — hangzik a válasz. Pedig a nemesség és nem nemesség között ma is, mikor ez a megkülönböztetés városon már rég idejét múlta, náluk még mindig erősen érvényben van. Egy jó évtizeddel ezelőtt például, mikor az asszonyok még a régi divat szerint öltözködtek, ha a nemesember parasztsorból kikerült felesége nemesasszonynak kijáró fejkötőt tett a fejére, templomból kijövet a többi nemesasszony bizony letépte a fejről. Pedig a nemesek sok esetben szegényebb sorsban éltek, mint a parasztok. Mikor tizenöt évvel ezelőtt az új református templom ülőhelyeit pénzért kellett megváltani, a módosabb nemesek kifizették a legszegényebb nemesek váltásdíját, nehogy véletlenül egy jómódú paraszt kerüljön közéjük, az első székbe. A környék egyik legkiterjedtebb s egyben legbüszkébb nemescsaládja, a Koszta-család tagjai, a később bevándorolt s ugyancsak Koszta-nevű parasztokat megvető megkülönböztetéssel: Vízhozta Kosztának nevezik. S ha egy nincstelen «nemes» bármilyen jómódú parasztgazdához jár is napszámba, a gazda úrnak szólítja saját napszámosát. Itt tehát a minden faluban uralkodó társadalmi rétegeződés nem a birtoknagysághoz igazodik, mint az általában lenni szokott, hanem a lakosság két, élesen elválasztott csoportra oszlik: nemesek és nemnemesekre. Ha valaki a parasztok közül — bár ez csak egészen elvétve fordul elő — házasság révén a nemesek osztályába emelkedik, ezt mindig szemére hányják, ahányszor valamin összevesznek. Ha pedig valaki a parasztok közül ügyessége és anyagi tekintélye révén a presbitériumba, vagy a községi tanácsba kerül, este meglesik a «nemesek» és elverik.

Nyakasságuk és büszkeségük mellett sajátos gazdasági viszonyaik következtében még egy harmadik, az előzőkhöz ugyancsak stílusosan igazodó jellemvonás is járul: a bizonyos fokig általánosnak mondható paraszti jellemvonásnak, a duhaj-ságnak, egy már szinte a kegyetlenségig fokozódó formája. Negyven évvel ezelőtt ugyanis, míg csak a Tisza töltése a földművelést lehetővé nem tette, nádas, bozótos vidékükön egyetlen fejlettebb munkaágot ismertek s ez a szilvapalinka főzése volt. Állataik

egész évben kint legeltek a szabadban s állataik húsán kívül csaknem kizárólagosan kertjeikben minden különösebb gondozás nélkül szabadon termő gyümölcsöt ettek. Legelterjedtebb gyümölcsük az alma és a dúsan termő, nem kényes vörösszilva volt. Ebből készítették az asszonyok az ú. n. szilvézt, mégpedig úgy, hogy a szilvát csak addig főzték, míg egy kicsit szétesett, azután kiszedett magjából egy lapos deszkán gátat készítettek, abba ujnyi vastagon beléöntötték a megpuhult anyagot s a napon megszáritották. Ez a természetesen cukor nélkül készült, szíjjasra száradt anyag pótolta a kenyeret. Búzát egyáltalán nem használtak s rozshoz is csak csere útján jutottak, hébe-korba. Alsó- és felsőruhájukat asszonyaik készítették, háziszóttos kendervászomból és gyapjúból. «Pacsitos» házakban laktak, melyek úgy készültek, hogy a ház sarkait képező oszlopok közé font sövényt sárral behányták. Minden évben legalább egyszer elöntötte őket a Tisza s ilyenkor felmenekültek favázú házaik padlására, állataikat pedig kiemelkedő dombokra hajtották. Ha az ár visszahúzódott, a víztől lemosott sövényfalakra «visszapacsitolták» a sarat s kezdődött ismét a gondtalan élet. A pásztorokon kívül csak az asszonyok dolgoztak, a férfiak pedig, különösen ha egy kicsit jobbmódúak voltak, egész nap a szeszfőzőben mulatoztak, ittak. (Valószínűleg ez is oka annak, hogy még ma sem lehet őket leszoktatni arról, hogy gyermekeiknek ne adjanak bort, ugyanakkor, mikor az olcsóbb tejet megtagadják tőlük.) A szeszfőzőben a vidám mulatozás és táncolás mellett igen sokszor verekedésre is került a sor. Morotvával keresztülszótt, nádas, bozótos vidékükön a hatósági ellenőrzés is gyengébb volt s így ők maguk intézték az igazságszolgáltatást is, a maguk módján. A vérbosszú még a mai öregemberek fiatalságának idején is divatban volt. Legtöbbször egészen csekély ok miatt is bosszút álltak. Bogáti Mihály például egyszer kérés nélkül megtöltötte a pipáját Szécsi Ödön dohányzacskójából. Szécsi ezt olyan tiszteletlenségnek érezte, hogy pofon vágta Bogáti Mihályt. Az nem állt rögtön bosszút, ellenben az ellenségeskedés attól kezdve folyton nőtt közöttük. Bogáti fiai tizenöt év múlva, mikor egy kicsit becsíptek a szeszfőzőben, elhívták Szécsi Ödönt a korcsmába, ott leitatták s számonkérve tőle az apjukon elkövetett gyalázatot, megölték. Más alkalommal, ahogy a kondás

hajtotta a disznókat, egy disznó széttépett egy libát. A liba gazdája olyan éktelen haragra gerjedt, hogy nekiesve a kondásnak, fejbeverte, lábát is eltörte s csak a szomszédok tudták a kondást megmenteni. Még ma is él ezen a környéken nem is egy ember, aki fiatal korában bosszúból, vagy egyszerűen csak duhajságból gyilkolt. Sőt ebben az esztendőben az egyik faluban testvérgyilkosság is történt, mégpedig egyszerűen csak azért, mert a bátya meg akarta akadályozni öccsét egy régi bosszú végrehajtásában. Mikor látta, hogy az öccse csizmaszárában a nagy konyhakéssel elindul, vele ment, mire a feldühödött fiú a bátyja hátába szúrta a kést. A legkülönbözőbb okok verekedést váltottak ki. Ha idegen falubeli legény udvarolt egy leánynak, akkor a falu legényei este meglesték s alaposan helybenhagyták. Ha a leány is húzott az idegen legényhez, akkor éjjel lekaszálták a kenderét s ezzel helyrehozhatatlan, kegyetlen kárt okoztak a leánynak. Szórakozásaikban is nyersekek, még ma is. Húshagyó kedden a fiatal legények összeszedik a falu kolompjait és csengőit s elindulnak «kongatni». Éktelen lármát, kolompolást csapnak a farsang alatt pártában maradt leányok ablaka alatt, míg a leány tüzes hamut nem önt a fejükre. Húsvét első napján, este elindulnak hímes-tojást szedni s nem épen illendő szavakkal kérnek a lányosházaknál tojást. A kapott tojásokat összekötik egy kendőbe, de végül a sok legény rendszerint összevesz s a tojásokat nagy nevetés között halomra törik.

Ebben az elzárt, de önmagában színes és életerős világban dúsan tenyésztett a babona, hiedelem, látomás, — különösen az asszonyok között. Rendkívüli emberek, boszorkányok mágikus hatalmában hittek. A boszorkányoktól különösen a teheneket féltették. Sok helyen még ma is megsózzák a tejet, amit a házból kiadnak, mert ezzel elejét veszik a rontásnak. Szentgyörgynap éjjelén körül kell szórni az istállót köleskásával, — meséli az öreg Serfőző bácsi, — mert a boszorkány addig nem jöhet be, míg fel nem szedi. Közben pedig már megvirrad s a boszorkány elveszti a hatalmát. De az is jó, — bizonygatja a felesége, — ha az első elles előtt fokhagymával háromszor végigkenik a tehen gerincét. A tiszaszalkai révészek szerint viszont legcélszerűbb védekezés-mód az istállóajtóra keresztet meszelni. Ma is ott látható a fehér kereszt a Tisza gátjának tövében álló istállón. A tehen megron-

tása a három község «tudós» emberei és asszonyai egyhangú véleménye szerint úgy történik, hogy a boszorkány elcsen a tehénistálló kapufélfájából egy darabot, azt otthon cséppel összetöri, de hogy közben milyen varázslatos szavakat mond, azt már csak ő maga mondhatná meg. Viszont nemcsak mágikus tudományukat, hanem «becsületes tudományukat» is féltékenyen őrzik. Sőt, nem is csak féltékenyen, hanem félve is, mert a titkok örökösei súlyos átok terhe alatt részesülnek csak a bűvös hatalmat biztosító örökségben. Leggyakoribb átok, hogy a föld vesse ki az illetőt, ha másnak, mint a család valamely tagjának elárulja a titkot. Ez köti az öreg Zsófi-nénit is, aki azonban nem titkos erők, hanem csak egy biztos orvosság egyetlen birtokosa. Egy kis operációval a nyelv alatt s egy kis pálinkában bevehető, nem épen illatos füvekből álló orvossággal gyógyítja a veszettséget. Embereket és állatokat egyaránt. A gyógyításért nem fogad el pénzt s felháborodik azon a kérdésen, vajjon kell-e valami mondókát is mellékelni az orvossághoz. Ő nem kuruzsló, hanem egyszerűen egy évszázados tapasztalatok alapján kialakult recept egyetlen ma élő gazdája. Ezrekért sem hajlandó eladni a tudományát, mert fél, hogy akkor ő is úgy járna, mint egy szomszéd falubeli ember, akit még életében megátkoztak, hogy holttestét a föld se fogadja magába s lám ma is ott fekszik a koporsója takaratlanul a sírján, ahogy a föld kivetette. Ő maga azonban ismerőst, idegent, szegényt, gazdagot, embert, állatot egyforma szívességgel gyógyít. Becsülik is a környéken mindenütt s büszkén dicsekednek vele. Elődjét, Kálmándi Károlyt azonban megvetéssel, de egyben egy kis borzongással is emlegetik. Ez ugyanis nemcsak gyógyítani tudott, hanem ártani is. A veszett kutyát egy mozdulattal a gulyába küldte, hogy azután az egész gulyát neki kelljen meggyógyítani, persze nem ingyen. Le is csukták egyszer Szabolcsban s attól kezdve bosszúból szabolcsi embert semmi pénzért nem gyógyított. Egyszer is — meséli az öreg Serfőző bácsi — egy szabolcsi ember jött hozzá. Ígért neki mindent, könyörgött, de Kálmándi Károly csak nem gyógyította meg. Mire az ember a révhez ért, már meg is veszett. Sok más rejtélyes dolog is történt s történik az ő számukra még ma is. De nemcsak a maguk hús-vér embereit ruházzák fel természetfeletti erőkkel, hanem a földöntúlnak elképzelt lényeket viszont

a maguk hasonlatosságára alakítják, — így mosva el a határt reális és irreális világ között. A két világ összekeveredése, összefonódása az ő számukra egyetlen valóságot jelent. Színes képzeletük a meghalt emberek életét is tovább bonyolítja, mígcsak emlékük feledésbe nem merül.

Mikor Serfözőék családjában egy fiatal legény meghalt, egy lázas beteg, tizenkét éves húgának mondta el túlvilági rendelkezéseit. A leány egyszer csak riadtan szólította édesanyját:

Édesanyám, János bácsit látom. Ott áll az ajtó megett, a seprű mellett.

Kérdezd meg tőle, miért jött — mondta egyszerűen, cseppet sem csodálkozva az anyja.

A szomszédomnak adós maradtam negyven dióval, a menyasszonyomnak meg elfelejtettem visszaadni a kicsi keszkenőjét — válaszolta a halott, de csak a beteg leány számára hallhatóan. — Adjátok nekik vissza a tartozásomat, hogy megnyugodhassak.

Serfözőék természetesen teljesítették a halott kívánságait, de a beteg leány nyakába «szenteltek» akasztottak, hogy a halott el ne szívhasza az erejét. Fürösztés közben azonban levették a nyakáról az elhárító «szenteltek», mire a halott azonnal megjelent.

— Csak azért jöttem vissza, hogy megköszönjem a jóságotokat. — Ezután örökre eltűnt.

Nyers, erős, színes fantáziájú nép ez, melyet sajátos életkörülményei alakítottak ilyenné. Az életkörülmények, különösen az utolsó negyven esztendőben, megváltoztak, de a kialakult jellemvonások csak lassan cserélődnek ki. Egy új vonás azonban már örvendetesen eluralkodott a falvak lakóin, akik a Tisza szabályozásával és az utolsó évtizedek rohamos változásaival magasabb gazdaságkultúrát igénylő életkörülmények közé kerültek. Ez az új tulajdonság pedig a lázas szorgalom, a munkaszereget, melyen érzik még az újonnan fejlődött lelki tulajdonságok túlzásrahajló, első nagy fellobbanása, de amely már mégis úgy beléjük vésődött, mint azelőtt az ivás és duhajkodás szenvedélye. Szívós kitartással szerzik meg a környéken esetleg eladásra kerülő földeket, nagybirtokok töredékeit s vasszorgalommal varázsolnak a néhány évtized előtt még nádas, mocsaras területből mintaszerűen művelt szántóföldeket. Az egyik falu, Tiszavid például — magyar viszonylatban szinte ritkaság! — jómódúnak mondható. Csaknem mindenki a maga földjének jövedelméből

él s nincstelének csak elvétve akadnak. S mindez azért vált lehetővé, mert a Tiszagát megépítése által egy kis külső segítségben, gondoskodásban volt részük. Tehát pusztán a feltételek megteremtése elég volt, hogy a nép lefojtott erői önmagukból új fellendülést indítsanak el. Valószínűleg ugyanezen az alapon lehetne a további fejlődés útját is kijelölni.

Ennek a fejlődésnek még kétségtelenül súlyos akadályai vannak. Elsősorban gazdasági természetűek. A műtrágya drága s így az agyagosabb földeken a szeszélyes beregi időjárás mellett megtörténik, hogy az a föld, mely egyik évben tíz mázsa búzát termett, a következő esztendőben még a vetőmagot sem adja vissza, mint ez pl. Vámosatya határában sajnos gyakran gesik. Továbbá vasúttól távol esve, pénz hiányában a ruhanemű beszerzésében házalókra, úgynevezett «hátasokra» szorulnak, kikkel cserekereskedelmet folytatnak. Az ilyen üzlet, amikor pl. egy méter silány kartonért másfél méter finomszálú háziszőttest fizetnek, természetesen az ő rovásukra megy. De a rossz értékesítési viszonyok mellett sokszor még fűszerre sem telik pénz s két szem cukrot egy cső kukoricáért, egy skatulya gyufát egy tojásért vesznek. Ilyen viszonyok mellett természetesen lelkiismereti furdalás nélkül fordulnak a csempészéshez is. Szalonnát, búzát, libát csempésznek ki gyarmatáruért.

De az a nép, mely csaknem a nomád életből néhány évtized alatt a maga keretei közt színvonalas mezőgazdasági termelésre tért át, le fogja küzdeni a még fennálló akadályokat, ha erre módot nyújtanak neki. Legalább is úgy látszik, hogy a további fejlődés eredménye nem rajta múlik. Lélektani vizsgálódásaink ezt a végkövetkeztetést jogosulttá teszik.

Tomori Viola.

A MAGYAROSÍTÁS LÉLEKTANÁHOZ.

Nagy érdeklődéssel nyúltunk Isbert O. A. dr. úrnak, a berlini politikai főiskola tanárának a Deutsches Grenzlandba fenti címmel írt tanulmányához. Sajnos, hamar kiderült, hogy cikke érdemtelenül viseli címét homlokán, mert a szerzőnek nem sikerült eljutnia sem a magyarosítás, sem a magyarosodás lélektani problémájáig. Pedig Isbert úr jobban látszik ismerni a magyarországi németiség helyzetét, mint a többi nagynémet

soviniszták s mert őszintébb is, jóhiszeműbb is társainál. Nagyobb elmélyedéssel talán rámutathatott volna német testvéreinek olyan lelki vonásaira, amelyeket mi esetleg meg sem látunk, amelyek azonban érthetővé teszik a magyarországi németségnek a szerző által is csodált nagy hajlamát a magyarosodásra. E helyett azonban mit kaptunk az írótól? Felszínes közhelyeket nemzetiségi problémáink múltjáról, a kis entente-től kölcsönzött moralizálást a magyar sovinizmus megérdemelt büntetéséről (Trianon) s végül egy szintén a Dimbovica partján fogant és istenien naiv jótanácsot: cseréljük ki kölcsönös áttelepítéssel az erdélyi magyarságot a magyarországi németséggel. . .

Megint kitűnt, hogy a külföldi nem értheti meg a történeti Magyarország nemzetiségi kérdését. A más népeknél látottak analógiája nem hozza itt meg a megértés logikáját. Isbert maga is érzi, hogy a «Madjarisierung» egészen más dolog, mint a germanizálás vagy a szlavizálás, azonban e különbség megismerésének küszöbéig sem jut el. Hogyan is juthatna olyanvalaki, aki Széchenyiben, Petőfiben, Kossuthban egyszerű renegátot lát, Széchenyiben azon a címen, hogy «anyja egy bécsi nő volt». (Festetics Pál zalamegyei főispán és Bossányi Júlia leánya, a Keszthelyi Georgikon alapítójának testvére és a Magyar Nemzeti Múzeum alapítójának felesége, gróf Festetics Júlia, mi is lehetett volna más, mint «egy bécsi nő» és mi köze is lehetett a magyarsághoz és szülhetett-e más magyart — igaz, hogy Bécsben! — mint legfeljebb egy renegátot?) Aki így szimplifikál, attól valóban nehéz a magyar nemzeti eszme és asszimiláló erő tudományos elemzését várni.

Isbert tanár úr ismeri azt az érdekes szociológiai jelenséget, hogy az anyanyelv és a nemzeti érzés néha külön ösvényen halad. Maga is említi, hogy Magyarországon szép számmal vannak magyar érzelmű, de német vagy szláv anyanyelvű lakosok. Ezeket ő «magyarónoknak» nevezi s valami értelmetlen elfajzás-félet lát bennük. Tudós vénája nem súgta meg neki, hogy éppen itt van a probléma, melynek megoldásához tanulmányának címe szerint hozzá kellene járulnia. Azt sem érti, hogy elszakított területen, másfél évtizede távol minden magyar kapcsolattól, tisztán német vidék németjei magyarkodnak nyelvben és érzületben és tisztelettel őrzik, rejtegetik a régi

Magyarország zászlaját. «Übermadjaren» — írja róluk Isbert gúnyosan.

A magyar társadalom asszimiláló erejének feltárása több néplélektani és általában több társadalomtudományi ismeretet kíván, mint amennyit a berlini tanár úr dolgozata elárul. Elsősorban tudnia kell, hogy egy igen sokvonatkozású lelki folyamattal van dolga, mely éppen e sokrétúsége miatt népek, korok, vidékek, falvak, sőt családok és egyének szerint meglepő különbségeket, úgyhogy a kétségtelenül itt is megállapítható törvényszerűségek nagyon általános formuláival igazán nem mehetünk messzire. Lelki hatáskomplexumról van szó, az egyén és környezete kultúra-különbségének kiegyenlítő-déséről, hol a rejtett faji ösztönökön túl egy variációs gazdagságban jelentkező és bonyolult attitűd-dinamika érvényesül az eszmények és érdekek, vágyak és lehetőségek át sem tekinthető erőtenyezőinek hálózatában. Az erőknek ugyanez a néma és majdnem öntudatlan harca folyik a nyelvszigetek és nyelvhatárok körül, hol az egyedi tényezők szervezeti tényezőkkel is kapcsolatba kerülve még kiszámíthatatlanabbá teszik az egyének-nél jelentkező eredő vonalak irányát.

Aki ezt a folyamatot tisztán a hatalmi szervek nemzetiségi politikájából kívánja levezetni, olyan erőszakos egyszerűsítést követ el, amely szükségszerűen hamis megismerésre vezet. Még ott is, hol erőszakos elnyomó és beolvasztó politika folyik, mint a mai Romániában és Csehországban. Olyan államokban pedig, aminő Magyarország volt a háború előtt, inkább az következett be, hogy a nemzetiségi politika idomult hozzá a reális társadalmi folyamatokhoz. Nem kell más bizonyíték, mint az a közismert tény, — amelyet azonban a politikai agitáció nem szokott figyelemre méltatni, — hogy az 1867 utáni, tehát «az állam minden hatalmi eszközével űzött» nemzetiségi politika mennyire más és más volt az egyes magyarországi népekkel szemben, de még ugyanazon kisebbség más és más csoportjai irányában is. Hogy pl. csak a németek három nagy csoportját vegyük: más az erdélyi szászoknál, más a szepesi szászoknál és más a dunántúli és délvidéki sváboknál. A különbségtevés oka nem lehetett az államhatalom más elvi célkitűzése, hanem csakis az egymással szemben is nagy lelki, helyzeti különbségeket mutató és a magyar-

sághoz való viszonyát másképen látó három népcsoport egymástól eltérő asszimilációs attitűdje. Vagy hivatkozzunk-e a szerbekre, erre a számra jelentéktelen, szétszórtan elszigeteltségben élő nemzetiségre, amely a világháború végéig komoly külső pártfogóra sem támaszkodhatott, mégis a legmesszebbmenő kisebbségi jogokat élvezte, mert a németekkel ellentétben a szerbek kívántak legjobban ragaszkodni nemzetiségükhöz.

Másajkú testvéreink különböző mértékben érezték át és értékelték azt a helyzeti előnyt, amelyet anyanyelvük tudása mellett a magyar kultúrában való részesedés számukra jelentett. Egészen hibás és igazságtalan az az Isbert-féle beállítás, hogy 1848 előtt nemességüktől, azóta értelmiségi rétegüktől raboljuk meg nemzetiségeinket. Nem kell megfelekedezni arról, hogy a nemesség honvédelmi célú, kiváltságokkal jutalmazott vezetőréteg, amelynek elnyerése megtisztelő volt s nem feltételezte a magyar nyelvismeretet, csak a hazához és a királyhoz való hűséget. Ezrével voltak magyarul nem tudó nemeseink. Ami pedig az értelmiségi réteget illeti, itt is az egyes nemzetiségek igénye volt a döntő. Szerb és román értelmiség volt bőven, ugyanígy az erdélyi szászoknak is meg volt a maga virágzó intelligenciája. Az se maradjon titok, bármennyire szeretnek is erről hallgatni az érdekeltek, hogy a nemzetiségek iskolái, a népiskoláktól a középiskolákig és hittudományi főiskolákig, a magyar állam anyagi támogatásával működtek.

Volt tehát itt elmagyarosodás, csak erőszak és kényszerítés nem volt. Legfeljebb azzal lehetne megvádolni a magyar államot, hogy elmulasztotta erőhatalommal eltiporni a nemzetiségek csatlakozni kívánó részének a magyar szellemhez, érzülethez és kultúrához való vonzalmát.

Nem volt föderalisztikus nemzetiségi politikánk. Ausztriáé az volt. Neuilly nem volt kíméletesebb Trianonnál, pedig nekünk nem voltak cseheink a világháborúban, román és tót hű maradt a magyar koronához 1918-ig. Az a sokat szidott magyar sovinizmus mégsem lehetett olyan terhes és gyűlöletes másajkú polgártársaink szemében.

Isbert tanár úr őszintén sajnálkozik, hogy a kiadós magyar asszimilálás megrontotta a magyarság faji jellegét. Szeretnők megvizsgálni népünk barátját. Bizony, mi is szeretjük fajtán-

kat és örömmel telik meg lelkünk, amikor fővárosunk kevert népe szintiszta székely vagy somogyi, zalai magyarságot lát vendégül. Azonban minket megtanított rá a történelem, ezer és negyvenegy év története, hogy Európa e forgószéles országútján nem lehet vérkeveredés nélkül fennmaradni. Mi vállaltuk itt az államfenntartás feladatát nem kis részben a nyugati, német szomszédság nyugalma érdekében. Sokszor küzdöttünk az árral és aki az árral küzd, annak olykor innia is kell. Lehet, hogy bőséges, túlbőséges volt a vérkeveredés, azonban ez nem bizonyos, mert a magyar nép fajbiológiai vizsgálata még nem jutott el a végső eredményekig. De ha faj képletünk kevertségi foka nagyobb is egy-két árnyalattal a némettségénél (ámbár lehet, hogy homogeneitása nem nagyobb a miénknél), ez nem igen jogosíthatja fel a német nacionalizmust arra, hogy fajtisztító akciót indítson a magyarság körében az elmagyarosodott némettség visszánémetesítésére. Bármennyire fellelkesíti is Isbert tanár urat a Károlyi-féle telepéseknek Szatmár megyében a román uralom alatt megindult visszánémetesedése, bármilyen vérmes reménységet kelt is ez benne a csonkamagyarországi elmagyarosodott németek visszahódítása iránt, le kell hűtenünk lelkes optimizmusát. A szatmári példa ugyanis csak annyit mutat, hogy e telepések, ha már magyarok többé nem lehetnek, inkább németek akarnak lenni, mint románok. Ez bizony nem nagyon biztató Isbert tanár úrnak magyar-német csereakciójára sem, legalább is arra mutat, hogy németjeink nem örülnek a cserének s nem vágynak a román állam áldásaira, még akkor sem, ha ez németségük megacélozódását is jelentené. A mi szétszórta falusi németségünk s a 8—9 generáció alatt bőséges vérkeveredésen átment beolvadt németség másképen ítéli meg helyzetét, mint a berlini nacionalisták. A falusi német megbecsüli azt az alkalmat, melyet az iskola nyújt gyermekének a magyar nyelv megtanulására. Azzal is tisztában van minden értelmes német, hogy a magyar kultúra elsajátítása nélkül nem lehet tagja művelt középosztályunknak, mely eddig is korlátlanul részesítette a németség gyermekeit a magyar élet minden értékében. Német kultúrájú középosztály kialakítása elvileg nem lehetetlen ugyan, gyakorlatban azonban a némettség szétszórtsága és kis száma miatt az élethelethezégnek

olyan megszükülését jelentené itt a németiség számára, amelytől visszariad, jól tudván, hogy a magyarság abban a percben szakítani volna kénytelen eddigi páratlan liberalizmusával a németiségnek a magyar élet értelmiségi pozícióira való bebocsátásában. Isbert tanár úr idealizmusa tehát a németek érdekébe ütköző erőszakos népboldogítás. Ezzel azonban ő nem törődik. Megmondta már La Rochefoucauld herceg egyik maximájában: mindnyájan elég erősek vagyunk a mások bajainak elviselésére.

Pakodi Pál.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A. Menzel: *Griechische Soziologie.* Akad. d. Wiss. in Wien. Sitzungsberichte. 216. Bd. 1. Abt. 1936. 199 l.

A bécsi egyetem ismert államtani professzora már régóta foglalkozik (Kallikles stb.) a görög államtani írókkal s most e kitűnően megírt könyvében sikerrel száll szembe azzal az általános, de indokolatlan véleménnyel, hogy a görögségnek egyrésztől csak államtani íróik (Aristoteles), másrésztől csak társadalomfilozófusaik (Platón) lettek volna. A görög szövegek összeállításából nem azt deríti ki, hogy minő volt a társadalomfelfogásuk, hanem fordítva, azt keresi, minő problémái vannak a mi *mai* szociológiánknak s erről mennyit tudtak és mondtak a görögök, így meglepő eredmény tárul elénk. Hol egy Simmel, hol egy Spann, Giddings stb. nézeteit találjuk meg a görögöknél, eleven, mélyen átélt szociológiai problémák találhatók náluk, akárcsak nálunk. A szociológia, mint a társas *valóságnak* tudománya, modern értelemben már görög elmékben élt, ha nem is rendszeres formában, mint ahogy társadalomfilozófiájuk már rendszer is. Aki a görög írókat jól ismeri s egyben a mai szociológiát is, az előtt Menzel eredményei egészükben nem szolgálnak meglepetéssel. Mégis meglepetés az, amit így e szép és igen érdekesen megírt könyvében együtt találunk: látjuk, mennyi modern kérdésre van a görögségnek felelete, persze főképp a nagy elméknek, mint a filozófus Platónnak és a józan megfigyelőnek, minő Aristoteles.

Menzel könyve kitűnően tagolt, áttekinthető, tudós apparátussal túl nem terhelt mű, bár minden sorának súlya van. Bevezető fejtegetések után a görögök «társadalomlélektanát» ismerteti, oly témákkal, mint a társas ösztönök, tömeglélektan, vezetők szerepe. Majd ismerteti a «társas folyamatokat»: egyesülés, harci viszony, uralom, munkamegosztás, kontemplatív elkülönülés (íme Spann sajátos elkülönüléselmélete: Abgeschieden-

heitslehre jelenik meg már az ókorban). Erre a «társadalom csoportalakulatairól szóló tan» (morfológia) következik: a baráti csoport, a csoportok osztályozása, család, rabszolgaság, települési csoportok stb. Az 5. fej. az «állam szociológiájával» (nem politika!) foglalkozik, az állam elsőleges voltával (itt Tönnies közösségelméletének őstét kapjuk), az állam szervezőségével, autarkiórával, szuverenitásával, az állam céljával és «elemeivel» (itt Menzel kissé félrefog), szociológiai államformatannal.

Végül azt fejtegeti írónk, hogy mennyire hibás volt a *fejlődés* gondolatát elvitatni vaktában a görögöktől. A társadalmi fejlődés (dinamikai szociológia), mely átvezet a történelemfilozófiába (nézetem szerint a súlypontja ide esik át), szintén tanokban — nemcsak nyomokban — fedezhető fel a görögöknél; a forradalmi átalakulásokról is figyelemreméltó nézeteik vannak (Menzel sok mai tanítást figyelmen kívül hagy, pl. a nem tömeglélektani értelemben vett *vezető*, az *elit* problémáját, mely pedig Platónnál igen kiemelkedik).

Menzel könyve nagy nyeresége tudományunknak. Akik csak a modern szociológiával akarnak foglalkozni, azok is tanulsággal olvashatják, világos és érdekes fejtegetései sokszor lebilincselnek. Nincs értelme ma már annak, hogy a szociológiát — a szó megalkotásán túl — Comte nevéhez fűzzük, hiszen már Sombart a XVII. századra vitte vissza a «kezdeteket.» A kezdetek sokkal régebbiek, a görög szellem diadalát látjuk abban is, hogy a szociológiai kutatás kétezer éve megindult.

Hogy ezt nem ismertük fel jó ideje, annak oka nem a görögökben, a szövegekben van, hanem a mai olvasókban: a filológusokat nem érdekelte egy-egy elméleti szociológiai szövegrészlet, az államtani írók pedig csak a politikai részletekkel törődtek. Hogy végre a sui generis szociológiai részletek is felszínre jutottak, az kétségtelen Menzel maradandó érdeme.

Dékány István.

A «Pour la science» szociológiai kiadványai.

A «Pour la science» alapítványnak a szintézist célzó nemzetközi központja Parisban a többi tudományok mellett a szociológiai kérdések megvilágítására is előadásorozatokat tartott s ezeket az előadásokat vita is követte. Most a felolvasások a

vitákkal együtt négy kötetben megjelentek. Az első kötet a civilizációval foglalkozik («*Civilisation. Le mot et l'idée-n.*») és öt kutató (L. Febure, E. Tonnelat, M. Mauss, A. Niceforo és L. Weber) expozéit tartalmazza. Az első előadás a civilizáció szó eredetét és jelentésváltozásait kutatja. Megállapítja, hogy a szó francia eredetű, a XVIII. század közepén még alig használták, a század végén törvénykezési terminus is volt, később is számos más értelmezésben használták. A szó a XIX. század szelleméből született. A történeti vizsgálat után a civilizációeszmé fejlődését veszi elő és kíséri végig a mai napig. — A második előadás a kultúrával foglalkozik. Ez a szó a civilizációval szemben német eredetű. Az előbbi inkább eszmény (idée) és latin gondolat, az utóbbi inkább érzék (sens) és a germán lélek szülötte. — A harmadik felolvasás a civilizáció elemeiről és formáiról beszél. Felfogásban és eredményben is ez a kötet legérdekesebb fejezete. Merőben új és termékeny szempontokkal magyarázza a civilizáció és szellemiség összefüggését. — A negyedik a civilizációval kapcsolatban az érték problémáját veti fel, az utolsó pedig a civilizációt és technikát állítja egymással szembe. — Az egész kötet szembetűnő sajátága a primitív közösségekre vonatkozó adatok bőszeges felhasználása és itt tűnik fel, hogy az a mérhetetlen anyag, ami a mai társadalomtudomány rendelkezésére áll az alsóbbrendű társadalmakra vonatkozóan, milyen tisztázatlan és milyen nagy szükség volna, ha csak hozzávetőleges és kezdetleges is, de mégis valamilyen átfogó civilizáció-elméletre vagy kultúra-típustanra.

A második kötet («*Les origines de la societto*») hivatva volna ezt a hiányt legalább részben pótolni, de ehelyett további aránylag szűk szempontok alapján kifej lő gondolatmenetek kerülnek szóba. E. Rabaud az állati közösségekről beszél és főképen azt kutatja, hogy melyik az a jelenség, amelyet már szociálisnak lehet nevezni és keresi a «fait social»-t a nememberi életben. P. Grasse a rovar-társadalommal (termeszek, hangyák, méhek) foglalkozik. H. Breuil az európai hírű ősrégész és őskorkutató a prehistória, főképen a kőkorszak szociális helyzetéről beszél, G. Smeta pedig a primitívek társadalmáról, különös tekintettel a fejlődésben való megrekedésre (stagnation) és a visszafejlődésre (regres).

A harmadik kötet a leggazdagabb, de ugyanakkor a legkevesebb újat ez tudja mondani. A feladott téma: az egyéniség «(*l'individualité*)». Az öt előadó: M. Caullery, C. Bouglé, P. Janet, J. Piaget és L. Febure. Az első előadás tisztán ismeretétesszerű. Beszámol arról, hogy az élő organizmusokban, melyek az individualizálódás legfontosabb aspektusai. Aki az újabb német biológiának idevonatkozó kutatásait ismeri, annak ez az előadás különösen száraz és lényegtelen. — A második előadás a leginkább érezteti a germán tudományos eredmények hiányát. A tárgy: az egyéniség a lélektanban, — vagyis az a tárgy ez, amiről az utóbbi tíz év alatt a német tudományban talán a legtöbb könyv jelent meg és itt alkotott a német pszichológia, karakterológia, individuálszociológia olyan jelentékenyket, amit a szociológiának semmiesetre sem szabad figyelmen kívül hagyni. Az előadó még nagyrészt a múlt század végének pozitivisták légkörében mozog és így nem is tudja felhasználni azt a szétágazó, bonyolult és a társadalomtudomány kérdéseivel minduntalan összeszövődő egyéniségmagyarázatot, amit egy Hoffmann, Háberlin, Klages, Prinzhorn stb. felépített és kifejtett. — A következő három előadás azzal foglalkozik, hogy miképpen jelentkezett az egyéniség a történetben és pedig: az egyéniség és a szociális organizáció, — az egyéniség és az értelmi alakulás, — végül: a történeti személyiség. Igazán figyelemreméltó előadás csak a legutóbbi, amely a történeti erő és az emberi individuáció viszonyát szemléli és arra az eredményre jut, hogy a nagy történeti személyiség tulajdonképpen az, aki saját személyiségét feladja és teljesen azonosul a történeti feladattal — ez az egyéniség egy neme a deperszonalizációnak, mert az ember a műben valósul meg. A kötet végén található az a vita, amelyet az ülés résztvevői tartottak: «Az egyéniség és a társadalom» címen.

Az alapítvány negyedik kötete a tömeg kérdésével foglalkozik («*La foule*») és szintén öt előadást foglal össze. G. Bohn a «gregarizmus»-ról beszél, azzal a jelenséggel, amely úgy jelentkezik, hogy egyes lények nagy csoportokban, tömegekben élnek együtt. Ezt a jelenséget különösen a legalsóbb organizmusok világában vizsgálja meg. G. Hardy a primitívnek mondott társadalmakban kutatja a tömeg szerepét, különös figyelemmel

arra, hogy mi az, ami a tömeget összetartja (eszmény, vallás, gyakorlat stb.). P. Alphantéry a történeti tömegekről beszél és előadását a vallási tömeg vizsgálatának szenteli; G. Lefebure a tárgyat folytatja és a forradalmi tömeget szemléli. E. Dupréel a közvélemény kérdésére tér ki és közben érdekesen fejtegeti általában a csoport-lelkiséget. E kötet végén különös bibliográfiai naivitás található. A szerkesztő két lapnyi terjedelemben közli a közvéleményről szóló irodalmat s mialatt semmit sem tud a német művekről, pl. Tönnies könyvéről, felemlít egy cikket, amely a «Gartenlaube» 1908-as évfolyamában található.

Hamvas Béla.

Huntington Cairns: *Law and the social sciences.* London, Kegan Paul, Trendi, Trubner and Co. Ltd., New York: Harcourt, Brace and Co. 1935. — 266 oldal.

Maga Roscoe Pound írt előszót e kitűnő könyvhöz, amely a jog és a szociális tudományok egymáshoz való viszonyával foglalkozik. A könnyed stílusú munka szélesebbkörű olvasóközönségnek is készült és hasznos szolgálatot tesz. Az kétségtelen, hogy a jog a legszorosabb viszonyban van a társadalmi tudományok egyéb ágaival, különösen az embertannal, a gazdaságtannal, a szociológiával, a lélektannal és a politika tudományával, ismeretük nélkül sohasem lenne képes hivatását betölteni és egy rendszeres áttekintés az érintkezési pontok megállapításával szükséges és hézagpótló.

Sorbavéve a társadalomtudományokat; az embertan értékes adatokkal szolgál a jog természetére és a jogtörténetre vonatkozólag. Ha csak a család, a tulajdon és az öröklés kérdéseit kísérvük figyelemmel, máris látjuk, hogy a különféle elméletek milyen nyomot hagynak a jogra vonatkozó fejtegetésekben. A gazdaságtan a szociális intézmények és egyesülések megértését segíti elő és legfőbb kérdései egyúttal jogiak is, mint pl. tulajdon, szerződés, öröklés, kölcsön, munka stb. Pound helyes megállapítása, hogy a magánjog alapja nem az akarat, hanem a kötelelem. Vagyis a kérdés gazdasági vonatkozásai egészen világosan előtérbe lépnek.

A szociológia a görögöktől, Herakleitosztól Malthuson keresztül

tül napjainkig a legszorosabb viszonyban volt és van a jogtudománnyal, mely nélküle nem is létezhetne. A két tudomány különösen négy határkérdésben érintkezik egymással: 1. a jog természete, 2. a szociológiai módszer mint a jogalkotás eszköze, 3. a szocio-legális intézmények elemzése és 4. a kulturális változások elméletében.

A kapcsolat felismerői közül Montesquieu, Comte és Spencer után új utakon indul el Lester Ward, aki felismeri a lélektani mozzanatok óriási szerepét a szociológiában. A szociális fejlődés szerinte két tényező eredménye: a társadalmi erők, melyek mechanikai törvényeken alapulnak és ezen erők tudatos megfigyeléséé. A modern lélektani elemzés legjellegzetesebb elmélete az ú. n. Ross-féle szociális kényszer-elmélet, amely szerint a jog a legtökéletesebb kényszer és egyben a civilizáció összetartó lelke. A jog külső, míg a moralitás belső kényszer. A jog-szociológiai módszer legfontosabb szerephez a jogalkotásnál és az elemzésnél jut. A modern szociológusok közül Ogburn és Chapin a Spencer-féle biológikus és az ú. n. kulturális fejlődéstanal szemben a kulturális változások időszakaira, ciklusaira fordítják figyelmüket és szerintük van anyagi, nem anyagi és adaptív kultúra, melyek egymástól függetlenül és állandóan változnak.

Ezen a ponton különösen világos a szociológia kapcsolata a lélektannal és közvetve a jogtudománnyal, de óvatosan kell eljárunk, mert könnyen helytelen következtetésekre juthatunk. Mégis feltétlenül figyelembe kell venni a lélektan megállapításait, ha nem akarunk igazságtalanságot elkövetni. A lélektan az emberi cselekvések indítóokaival foglalkozik, a cselekvés pedig az akarat determinációja, mely az érzéki világban hatást hoz létre. A kötelmi jog, valamint a büntető jogban a tanúzásnak és a bűnösség tudatának kérdései elsődlegesen lélektani alapokon nyugsznak.

Az állam politikai elméletének keletkezése óta szoros kapcsolatot tart fenn a két tudomány és az előbbi a jogtudománytól kölcsönözte nemcsak terminológiáját, hanem fogalmai nagy részét és módszerét is. Legfontosabb érintkezési pontjaik: 1. a szuverenitás kérdése, 2. az államhatalom ágainak szétválasztása és 3. a jogok elmélete.

Az első kérdésnél az analitikusok iskolájával szemben a

pluralisták küzdenek történeti, hasznossági és etikai érveikkel, akik szerint a szuverenitást, az állami főhatalmat az adott idő körülményei határozzák meg. A főhatalmi ágak szétválasztásának a Locke és Montesquieu-féle klasszikus elméletek megalkotása óta sok és különböző irányhoz tartozó ellenzője akadt, van aki, mint pl. Duguit, azt is tagadja, hogy az államnak egyáltalán lenne hatalma mint olyannak, de mégis kétségtelen az, hogy a szabadság első feltétele az, hogy a hatalmi ágak szét legyenek választva. A jogok elmélete terén a politikai elmélet hatása az etikai haladásban jut kifejezésre, amely a törvényhozásra súlyos feladatot ró, utalunk pl. a munkához és a megélhetéshez való jog kérdéseire.

Az elmondottak alapján legfontosabb megállapítani először azt, hogy a társadalomtudományok kutatóinak megállapításai közül melyek bírnak a jogászra nézve értékkel. És itt nagy segítségünkre van az, hogy a szociális tudományok egyes ágai egymással nem egyesültek és így külön vizsgálhatjuk az alapvető elemeket. De nem is annyira az összefüggések felfedezése a fontos, mint az a kérdés, hogy milyen álláspontot foglaljunk el ezek után?

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szemléletnek két síkja van. Az egyik az ideologikus, amely a meglévőt minden változás ellen, minden eszközzel védeni akarja, a másik pedig az ú. n. utópisztikus nézet, amely az elképzelt tökéletességnek a megvalósítására törekszik. Éppen ezért a helyes álláspont középponton van, és abban áll, hogy előítéletek nélkül vizsgáljuk meg a jelenségeket és azután induljunk el. A társadalomtudományok el- és szétoszlatták az előítéleteket és az illúziókat. Különösen fontosak a jogász számára, mert a jog szociális tudomány és a többiekkel karöltve kell kivennie részét a közös kérdések megoldásában és a közös célok megvalósításában.

Konkoly-Thege Balázs.

The next five years. An essay in political agreement. Macmillan and Co., Limited, London, 1935.

A könyv húsz ív terjedelemben a «Liberty and Democratic Leadership» előkészítésében és szerkesztésében, széleskörű gyakorlatias irányú tájékozódás után íratott meg s a közvélemény

szert a közeljövőben megvalósítandó és megvalósíthatónak vélt célkitűzéseket tárgyalja. Az előszót az angol közélet 152 ismertebb szereplője (püspökök, képviselők, tanárok, írók stb.) írta alá, hogy a könyvben elmondottaknak ezzel is nagyobb súlyt kölcsönözzön.

A bevezetés megjelöli a haladéktalan megvalósításra váró feladatokat: ki kell alakítani a nemzetek életberendezkedésének háborús veszélytől mentes formáját s ugyanakkor olyan gazdasági rendszert kell kifejleszteni, amely a tudomány és a feltalálások mai eredménye mellett a szegénységet («an anachronism») kiküszöböli. A harmadik pontja a célkitűzésnek a politikai szabadság megőrzése és a demokratikus kormányforma erősítése. *A cél tehát a béke, a jólét és a politikai szabadság hármasszempontja.* Ennek az eszménynek a szemelölt tartásával kerülnek tárgyalásra a gazdaság- és szociálpolitikai, majd a bel- és külpolitikai kérdések.

Sorrendben a gazdasági irányítás problémája az első. Azzal kezd, hogy a gazdasági aktivitás legfőbb rugója ma már nem a vagyonszerzés vágya s úgy gondolja, hogy ezen a téren a jövőben még inkább a közösség szempontjai fognak érvényesülni.

A régebben bevált szabadverseny a megváltozott körülmények között önmagában már nem megfelelő szabályozója a gazdasági életnek s a közösség érdekei bizonyos irányítást tesznek szükségessé. Ez az irányítás azonban ne valamilyen irányított gazdaság («planned economy») elveiből induljon ki, hanem a gyakorlat szükségességéből, azaz ne sajátos elgondolásokat akarjon megvalósítani, hanem a meglévő valóságot igyekezzék esetről-esetre elbírálni és tökéletesíteni. Eszményeink kialakításánál sohasem szabad a valóságos élettől elszakadnunk. Mielőtt a jövő útjait kijelölnék, meg kell ismernünk a jelen valóságot.

A korszerű követelmények megvalósítása céljából a szerző egy olyan állandó gazdasági szerv létesítését kívánja, amely a gyakorlati élettől szoros kapcsolatban állna és amely szak-képzettségénél és erkölcsi emelkedettségénél fogva biztosítékul szolgálhatna arra, hogy a rábízott munkát a lehető legbölcsebben oldja meg. Ezt a szervet, illetőleg bizottságot semmiféle meg-

lévő intézmény nem pótolhatja. Magva a «permanent Economic General Staff» (állandó gazdasági vezérkar) volna, esetleg a miniszterelnök s még egy-két tárcanélküli miniszter vezetésével; időről-időre a gazdasági és szociálpolitikai szempontból szükséges tényezőkkel (Treasury, Board of Trade, Agriculture, Health, Robor) egészülne ki. Ennek a bizottságnak a közelebbi feladata volna, hogy a közgazdasági élet jelenségeit (ipar, kereskedelem, földművelés), valamint a népelet vitális körülményeit (élelmezés, lakás, szaporodás, munkafeltételek, munkanélküliségi segély, agkori ellátás stb.) állandóan figyelje és ismertesse.

A cél a közösség jólétének, boldogulásának előmozdítása és az igazságosságba, a demokratikus világfelfogásba vetett hitnek megerősítése. Hogy a «tárgyilagos közgazdasági igazságosságion mit értsünk, arról nem szól szerzőnk bővebben, mint a «szociális igazságosságról, amelynek külön fejezetet szentel; de ebből és a könyv többi fejezeteiből nyilvánvaló, hogy minden kalandos doktrínát már eleve elítél s hogy elejétől végig a magán-tulajdon elvén, a valóságos élet józan, gyakorlati megítélésén felépülő igazságosságról, az egész nemzet gazdasági jólétét előmozdító gazdaságpolitikáról van szó.

Nem tárgyalhatjuk a könyvet részletesen, rámutatunk azonban egyik-másik érdekes fejtegetésére.

A 3. fejezetben (National Development) szól a munkanélküliség problémájáról. Úgy véli, hogy a nagyarányú munkanélküliségért a kormány is felelős. Nem adott elég ösztönzést a magánvállalkozásnak s a pénz olcsósága és a fedezeti lehetőségek ellenére sem fogott érdemes közmunkákba (worth-while works). Pedig volna mibe kezdeni. Városrendezés, lakóházak építése (ezt különösen sürgősnek tartja a szerző, mert az szerinte az egész gazdasági helyzet kulcsa) vízellátás, villamosítás, erdősítés, telepítés, gyárak megfelelő helyre való telepítése, utak, hidak építése stb., mind megoldásra vár.

A fedezet előteremtése nem okoz komoly gondot s a szerző minden egyes esetben konkrét javaslatot tesz. Az utak építésénél pl. egyfelől a motorosok méltányos megadóztatásával kívánja a szükséges tőkét előteremteni, másfelől viszont idáig nem voltak arra tekintettel, hogy a közpénzekben épített utak révén az érdekelt birtokok értéke növekedett anélkül, hogy ezért a birtokos

valamilyen megfelelő teher viselésére lett volna kötelezve. A szerző úgy gondolja, hogy ezen a réven jelentékeny összegeket lehetne előteremteni. Másol az örökösödési adó felemelését ajánlja. A közmunkákat azonban semmiesetre sem szabad olyan mértékben végeztetni, hogy esetleg nagyobb tőkeelvonásokkal a magánvállalkozást bénítsa meg.

A 4. fejezetben az ipar problémáiról van szó. A szabadverseny egyes iparágakban ma is szép eredménnyel irányítja a termelést, másol viszont súlyos bajok vannak. Egyes vállalatok vagy érdekeltségek monopolizálják a termelés irányítását és pedig anélkül, hogy tekintettel volnának a közösség érdekeire. Bizonyos esetekben a tisztességes versenyt szabályozó törvényekre is szükség volna.

A szocializálást illetően óvatosságot ajánl: csak életképes vállalatok vezetését vegye kezébe az állam, ha a közérdek ezt így kívánja. Ilyen vállalatok lehetnek a vasút, az elektromosság, ipari biztosítás, fegyvergyártás, széntermelés és elosztás, amihez még a tej elosztást is felveszi.

A hitelélet körülményeit, a takarékoságot, a tőke mobilizálását és a bankok szerepét is tárgyalja. Azt kívánja, hogy a bankok nyilvános ellenőrzés alá kerüljenek. Megállapítja a szerző, hogy a munkanélküliség több mint felerészben a kivitel csökkenésének rovandó fel. A külkereskedelem felvirágoztatása egyik legfontosabb teendő, de nemcsak a kivitel, hanem a behozatal szempontjából is.

A nevelésügyről szólva, az iskolai kötelezettséget a 18. életévig akarja meghosszabbítani. Érdekes az aggkori biztosítás (Old Age Pension) tárgyalása is. A szerző statisztikai adatokkal kimutatja a születések arányának fokozatos visszaesését és a hatvan éven felüliek térfoglalását.

A béke problémáival kapcsolatban a mi sérelmeinket is szóvá teszi. Belátja a békeszerződések revíziójának szükségességét. Ahol Magyarországot névszerint is megemlíti, egy kissé melegebb ugyan a hang, de azért a dolgot egyáltalán nem tekinti sürgősnek. A Nemzetek Szövetségének nem áll hatalmában tagjaira ráparancsolni, hogy szerződéses jogaikat változtassák meg. Ez a szerző szerint a helyzet őszinte jellemzése.

Rakitovszky István.

Dr. N é k á m S á n d o r: *Az Északamerikai Egyesült Államok büntető igazságszolgáltatásának fogyatékosai.* Az Angyal-Szeminárium, kiadványai, 32.

E tanulmány a büntető jogszociológiának kiváló pragmatikus fejezete. Kérdezhetné azonban valaki, hogy amikor a magyar büntető törvénykezésnek ezernyi kérdése vár megoldásra, miért kell nekünk éppen az amerikaiakkal foglalkozni? A repülőgép, a rádió és a távolbalátás, a gazdasági, technikai és szellem-erkölcsi forgalom mai lehetőségei és esélyei korszakában nem lehet kis falunk templomtornyának látkörével megelégedni. Saját problémáink jobb meglátását és tökéletesebb megoldását éppen az összehasonlítás teszi lehetővé. Az összehasonlítás a jogtudományban ma elsőrangú kultúrkövetelmény. Amerika ma életstílust diktál a félvilágnak. Az állami élet terén szemeink előtt a közigazgatás hallatlanul modern rendszerét építi fel. Erre Magyary Zoltánnak e lap hasábjain is méltatott tanulmánya hívta fel a nagyközönség és a szakkörök figyelmét. Az Unió büntetőjogának hazai szemmel írt kritikája sem érdektelen. A szerző elgondolása szerint a szabad és egyelőre még demokratikus Amerika igazságszolgáltatásának fogyatékosai nem az anyagi, vagy alaki büntetőjog normatechnikai fejletlenségén múlnak, hanem az amerikai államélet viszonylagos fiatalságán, az amerikai társadalmi életstruktúra változásának hirtelenségén, a társadalmi erők kiegyensúlyozatlanságán. Mind- ezt folyamatosan és könnyedén tárja az olvasó elé, aki akkor is élvezettel és haszonnal forgatja azt a kis füzetet, ha nem a szakmabeli büntetőjogász, hanem szociológus érdeklődésével olvassa e munkát és figyeli benne a társadalmi jelenségek általánosan nagy összefüggéseit.

Hegedűs József.

E s z t e r h á s I s t v á n: *Nemzetpolitika.* A «Magyar Jövő Szövetség» kiadása. Budapest. Én. 207 lap.

A könyv voltaképpen két részre volna tagolható: 1. az egyén a maga társadalmi beágyazottságában, és 2. a nemzet és szervezete. Az első rész a sikerültebb. Tisztán elméleti szociológiai módszerrel elemzi végig az egyén viszonyát kapcsolatai-

val. Itt persze nem sok újat mond, de igyekszik újszerű fogalmazásra. Már itt is elő-előtűnik a második rész vezetőgondolata: a nemzetnek ki kell bontakoznia a liberális-kapitalista gazdasági rend fojtogató karjaiból.

A nemzet-fogalom ma az olasz és német társadalmi-politikai átalakulások hatása alatt maga is erjedő, homályos, bizonytalan lett. A szerző nem törekszik a fogalom-tisztázásra, mert sokkal jobban érdekli a gazdasági életterület a nemzetélet egyéb vonatkozásainál. A hangsúlyt erre veti s új felismerésként hirdeti, hogy a nemzet nem csak a faji-népi és a kulturális értékek hordozója, hanem a gazdaságiaké is. Kétségtelen, hogy ha ez nem is új eszme, hiszen a nemzetpolitikai célkitűzésekben a gazdasági felemelés már századokkal ezelőtt is szerepelt, a szabadversenyos liberalizmus társadalom felfogásával szemben időszerű gondolat.

A szerző fiatalos kedvvel, lendülettel, itt-ott szenvedéllyel tárgyalja a nemzetpolitika egész tárgykomplexumát. Szemmel láthatólag egy-két társadalompolitikus megvilágításában, a francia Le Bon és a magyar Balás Károly szemléletében látja a kérdéseket, ennek őszintén kifejezést is ad. Tárgyalásmódja elméleti-tudományos, gyakran kiütköző propagandisztikus zön-gével.

P. P.

Szabó Zoltán: *A tardi helyzet.* Szolgálat és írás Munkaközösség könyve Cserépfalvi kiadásában. 1936. 243 o.

Szabó Zoltán tardi társadalomrajza bevezetőül a táj és lakosság történeti összetételére pillant vissza s utána adja megszökentő képét a jelenlegi szociális helyzetnek a birtok-, munka-, egészség- és lakásviszonyok részletezésével, de különösen a táplálkozás embertelen hiányainak őszinte és részletes feltárásával. A városi ember előtt mind e mai napig az a romantikus szólam-szerű vélemény fejezi ki a vidék táplálkozásáról való közfelfogást: «Falun lehet jól élni», «ott főznek csak jól». E mondásokhoz a zsíros vidéki konyha rusztikus bősége és a híres magyar szakácsasszony képzete kapcsolódik felületes és a tények ismeretével és változásával nem számoló módon. Pedig ezzel a közhiedelemmel már több, mint fél évtizede a legnagyobb

határozottsággal, tudományos felkészültséggel szállt szembe Weis István «A mai magyar társadalom» c. munkájában. — Szabó Zoltán 15 éves könyvében mintegy négy íven keresztül tartja erre vonatkozó érdeklődésünket keresztülzben. Mi lehet a legcélravezetőbb módja, hogy a szociográfus megismerje a paraszti táplálkozást — ha néha lerándul Pestről és nem élhet állandóan életközösségekben velük? A felnőtteket nem kérdezheti ki eredménnyel, mert azok szégyellik, hogy nincs betevő falatjuk úri bőséggel; a szegénység különös szégyenével, szinte «osztály-tudatával» tagadják le, ha kikérdezett «menüjük» gyenge volt! Szabó Zoltán tehát a tanítók segítségével az iskolás gyermekekkel írat dolgozatokat a heti étlapjukról — mert a gyermek még őszinte, bár a felnőttek takargató gesztusa önkéntelen kezd rájuk is átragadni.

Ezekből az étrendi dolgozatokból egészen fantasztikus képet nyerünk, kiderül, hogy a tardi tízholdas nagygazda és az egyholdas törpebirtokos vagy nincstelen napszámos között semmi lényeges színvonalbeli különbség nincs.

Íme, a félholdas gyerek heti étlapja:

«Kedden édesanyám előhozta a kenyeret és leszegett egy karajt, ezt reggeliztem. Délben is kenyeret, este is kenyeret. Szerdán reggel semmit sem. Délben kenyeret, este kenyér-levest. Csütörtökön reggel kenyeret, délben tejet, este köménymagos levest. Pénteken kenyeret és rántottlevest. Délben kenyeret, vacsorára tejet. Szombaton früstökre kenyeret, forralt tejet. Délben tésztát, kenyeret pirított rá édesanyám. Este kenyeret pirított édesanyám és megzsírozta. Azért nem eszek tejet, mert a tehenünk jövő hónapban megellik.»

De csak valamivel jobb, tápdúsabb a gazdagabbé, mert a gyerekek dolgozata egy szörnyű monotonía: táplálékuk cereáliákból áll, nagyon kis változattal — mert az értékesebb élelmiszert beviszik a piacra — mint: a tejet és termékeit, tojást és baromfit. Mert miből pénzelhessenek másból? A tejből és tojásból látják azt a kevés effektív pénzt, ami kis háztartásukon keresztül megy, hogy sóra, ecetre, talán ruhára jusson. A beosztásuk is rossz, mert télen, viszonylagos pihenőjük közben fogyasztják el a levágott egyetlen sertés húsát s aratáskor kénytelenek a kemény munkát átszűkölni. Az étkezés monotonióját tehát csak a téli szalonna-féle pótolja némileg. A bort

nem tudják eladni: «tehát megisszuk!» Zöldfőzeléket — azt lehet mondani — legkevesebbet esznek s a cukorfogyasztás hiánya ma már közhely-számba megy. Az általuk fogyasztott étel nem áll arányban a szükségelt kalóriamennyiséggel. Egy 12 éves gyerek napi szükséglete 1800 kalóriára tehető s fogyasztásuk 7—800 kalória. Ehhez nem kell kommentár.

A továbbiakban a polgárosító erőket tárgyalja és azok hatásai nyomán a tardi társadalom fejlődési irányát próbálja felrajzolni. S itt Szabó Zoltán is a parasztkutatók általános hibájába esik s nem tudja egy nagyobb távlatban, történeti perspektívából nézni a parasztság változásait s változásukon mint *bomlás*on sajnálkozik, s egy egész társadalom feltörekvő tagjait szinte «osztályarúlással» vádolja meg, pedig egy egész osztály nyilván nem követhet el árulást önmaga ellen. Egyszerűen arról van szó, hogy nagy zökkenőkkel, kulturális, anyagi és erkölcsi átváltódásokkal a rendi állapotából most már végleg kapitalista-társadalmi állapotába jut át — rendi parasztból polgárosodó paraszt lesz. A civilizáció, a «városi kultúra», a «Hochkultur» hat rá — de rendi állapotának előállása is éppígy civilizatorikus eredmény volt valaha — a kulturális áramlatok «úr» és «paraszt», «város» és «falu» között állandóan fluktuáltak, felfelé és lefelé egyaránt irányult áramlásuk s egy főúri dalt bizonyos idő múlva népdalként kaphattunk vissza s a XVII. századi úri etikett még ma is él — a paraszti életrend konvencióiban. Bartók vizsgálódása nyomán tudjuk, hogy kialakulóban van egy új típusú népdal is, melyet a nép a most leszivárgó műdalemekekből alakít ki.

Ecsedi István: *A tiszántúli és debreceni magyar ember táplálkozása.* A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei. V. 256 o.

A debreceni Déri-múzeum most elhunyt igazgatója óriási anyagot hordott össze ebben az utolsó művében a tiszántúli, főleg hortobágyi és hajdú paraszt táplálkozásáról. Az étek lehetőleg teljes számbavételét illetőleg mindenkinek példa lehet — igaz, hogy ő egy egész élet tapasztalatait foglalta össze, hiszen maga is közülök származott — s ez az előnye feltétlenül

megvan a pesti szociográfusokkal szemben. Azonban bő anyagát elrendezni és termékeny szempontok szerint értelmezve egy szociológiai távlatba beállítani nem tudta. Sok olyan részlettel szolgált, amelyet a «Magyarság Tárgyi Néprajza» is kihagyott, pl. a szalonfogyasztást, mely éppen itt Hajdúban, de az egész keleti Tiszántúlon olyan fontos népelelem. Munkájából is megállapítható, hogy a magyar ember megveti a főzeléket s a babon és káposztán kívül alig eszik zöldséget; gyümölcs ezen a tájon nem is igen terem a kontinentális éghajlat miatt — de, ami terem is: zölden leverik a gyermekek. A hajdú magyar ember inkább levesevő, de ezt aztán egy egészen raffinált konyhaművészettel a legnagyobb változatokkal tudja készíteni a pöszmétéstől kezdve, a ribizlis, zöldpaszuly-leves, cibere, vízcibere, vereshagymás ecetes, habart-szilva, köménymagos, tejleves felsorolhatatlan változataiig. Szereti a vastag-szárasztást, mint a «nyögvenyelőt», «öhönt», «macskatalpot», a különféle haluskákat stb. Zsírosan főz, szereti a nehéz disznóságokat — ha van — és nem ismeri a kalória-dús főzést — inkább a könnyen lakató, nehéz, gyomorfekvő ételeket kedveli, olyanokat, amelyek éhségérzetét brutálisan és rövid időn belül hatóan elnyomják.

—s.

Bartha Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai.* (Magyar Tudományos Akadémia. 1935. 303 o.)

Bartha Dénes nagy szorgalommal és kitűnő szakképzettséggel összegyűjtött XVIII. századi diákmelodáriumaiból és nótáskönyveiből az a vidéki «kollégiumi» szellemiség árad, melynek Csokonai a megtestesítője: a kultúra szelétől megérintett Magyar Vidék félparasztos, félpolgári sznobsága, a tájékozódás pontosságra és sokoldalúságra törekvő fontoskodása — egyúttal gyakori megkésettsege. Latin-magyar diák-dévajkodások hamisítatlan népdalokkal, barokk-dallamok rokokóval változnak s egy speciálisan *református kollégiumi diák-barokk* alaphangulatát adják össze. Egy Európától átvett szellemi keretben megnyilatkozó magyar rusztikusság, vidékiesen-vaskos tréfák, patriarkális kedély —: népi ízű hagyományok világirodalmi reminiscenciákkal keveredtek itt. Ez azonban nemcsak

művelődés-, sokkal inkább társadalomtörténeti tény, mert a melodáriumok lejegyzőit, éneklőit s egyáltalán e kollégiumi szellemiség kialakítóit, a tiszántúli református Alma Materek emberanyagát egy társadalmi felhajtó erő nyomta a parasztságból a középosztályba, amelyet a protestantizmus kölcsönzött a mélyebb rétegeknek. A XVI. századtól kezdve a XVIII. legvégéig a paraszti életformából minden átmenet, átvezető nemzedékek közbeiktatódása nélkül a középosztályban találta magát prédikátorként, tanárként, rektorként és tudósként annyi és annyi parasztsarjadék.

Ezt a tényt fedte fel tulajdonkép és ennek a szellemnek zenefolklorisztikai megközelítését tette most már lehetővé Bartha Dénes kitűnő gyűjteménye, mely a Kollégiumok idevágó anyagát teljesen feldolgozta. Azonban figyelmen kívül hagyta azokat a «nótáskönyveket», melyeket éppen az e Kollégiumok emberanyagát szolgáltató privilegizált múltú, tiszántúli református nép kultúr-elitjét alkotó rétegeinél található. Nótáskönyvek alapanyaga sokban hasonlít a Kollégiumokéihez, hiszen az Alma Materek diákjai gyermekkorukban és vakációkban ebben a rétegben éltek. Magam is ismerek régi nótáskönyvet szatmári kisnemes családoknál — apáról fiúra szokott maradni s akiben közülük felébred az írásbafoglalás szellemi vágyai beleírják nótakincsüket — az eladó leányok, azok udvarlói, a házhoz járó kántorok, régi követválasztások izgalmát visszaáhitó vénhedt családfők — vagy éppen vakációra visszatérő diáksarjaik — azok, akik a Bartha Dénes által összegyűjtött melodáriumokat a szorgalmi évszakban az ódon auditoriumokban lejegyezték. Anyaga az ilyen kisnemes családok nótáskönyveinek nagyrészt népi, de található bennük eredeti szerzőtől való a legmagasabb irodalomból —: bizonyosságául, hogy miként terjeszkedik elemi kényszerűséggel mindenhová a kultúra. Szóval itt látható *in statu nascendi* a népdal, ahol egyikről-másikról még kitetszik, hogy nem a néptől eredt s kiviláglik az is — hol s milyen változással járt az ismert szerzőjű darabon az «adaptáció»: változat és valódivá válás összefüggés törvényei. Valósággal történeti ecetágya ez az áta-botában lejegyzett dalkincs a maga forrongó kialakulatlanságában a népdalköltészetnek. E gyűjtemények megközelítése — persze — fizikailag

ma már alig lehetséges. Igaz, hogy «raritások» és különösen értékes darabok kis számmal fordulnak itt elő — de ahogy Bartha gyűjteménye a XVIII. század *átlag-melódikájának* keresztmetszete — bennük is az átlagosan használt nótakincs található (szövegben): s ebben van éppen jelentőségük. —s.

Will Durant: *The Lesson of Russia.* London, G. P. Putnaris & Sons. 1935. 146 l.

Will Durant, a népszerű amerikai író 1932-ben tett utazása alapján írta e könyvet Oroszországról. Útleírással kezdi a szerző. Vancouverből a Csendes Óceánon át vonul be Szovjetszibériába, tele várakozással, szimpátiákkal a nagyszabású orosz kísérlet iránt. De már az út első állomásai keserves csalódást hoznak: bürokrata basáskodás, önkény, hanyagság; tömegnyomor, valóságos éhezés a lakosság csaknem valamennyi tagjánál; rettegés vagy fásultság mint uralkodó lelkiállapot; a szabadság teljes hiánya.

A szibériai fejezetek közt legmegkapóbb a «Lidércnyomás Omszkban.» A pályaudvaron a rettentően piszkos, toprongyos, hulladékokat rágicsáló, a nyomor, lezüllöttség végső fokára jutott emberek — férfiak, nők, gyermekek — sűrű tömege, akik heringmódra összezsúfolva várnak bizonytalan ideig, napokon, heteken át, míg talán sikerül feljutniok egy vonatra. «Sohasem láttunk ehhez fogható nyomorúságot», írja Durant, «még Kínában és Indiában sem; mert ott a legszegényebb nép meztelenül jár, már pedig az emberi testnek — hacsak nem nyomorék — megvan a természetes szépsége, veleszületett nemessége, amely kibékíti a szemlélőt; de itt ezt nem látjuk, itt egyebet se látunk, mint piszokréteggel borított rongyokat, amelyek a testek e tömleget takarják — oly testekét, amelyekben már alig van lélek».

A könyv útleírás a moszkvai megérkezés pillanatáig. Itt újult várakozással indul el a szerző szétnézni a bolsevizmus Mekkájában. Ezután műve átfogó ismertetés a mostani orosz világ különböző jelenségesoportjairól, a társadalomszervezeti, hatalmi, politikai, vallási és kulturális állapotokról, nép sorsáról, lelkiállapotáról.

A könyv további szakaszai (A kommunizmus válsága; Az

oroszlélek a szocializmus alatt; A vallás forradalma s végül Diktatúra a proletariátus fölött) egyrészt a szovjetállamok gazdasági küzdelmeit ismertetik, másrészt közvetlen, eleven, póztól, elfogultságtól, világnézeti doktrinarizmustól egész kivételesen mentes előadásában az «oroszlélek» elnyomatásáról, a vallás forradalmáról s általában a kulturális diktatúráról számolnak be.

Az újszerű jelenségek egész tömege tárul elénk. A Szovjet urai vegyes érzésekkel figyelik a születési arányszámot, amely óriási, nagyobb mint bárhol a civilizált világban. Egyrészt örülnek, hogy nő az állam munkástömege s a katonák létszáma; viszont a magzatelhajtások hihetetlen mérvű elszaporodása mellett a szakszerűtlen abortuszokból eredő nagy halálozási arány leküzdésére, törvényessé tették az abortuszt, sőt helyenkint, pl. Rostovban, születésszabályozási múzeumot létesítettek, amely népszerű felvilágosítást ad a fogamzás meggátlására szolgáló módszerekről.

A nők nem lelkesedhetnek túlságosan azért, hogy a Szovjetnek új polgártársakat szülessen. A munkásnő egy hónapi fizetéses szabadságot kap szülés előtt és után; ezután ismét jár a gyárba, gyermekét magával viszi, a gyárhoz tartozó gyermekóvóban megszoportja, miközben a másik emlőjéből szívókészülékkel kiszivattyúzzák a tejet a gyermek további táplálására, hogy többé egész nap ne kelljen munkáját félbeszakítani. Este hazaviheti a gyermekét, vagy ott is hagyhatja az óvóban, ha anyai ösztöne ebbe belenyugszik. A Szovjet vezetői úgy gondolják, elég lesz egy emberöltő és az anyai ösztön végkép kivész a nőkből.

Az újítás szenvedélye sokszor groteszk formában mutatkozik a névadásnál. Akad ilyen név, mint «Valden» vagy «Ninel»; ez mind a kettő a Vladimir Lenin változata; még különcködőbb, mikor a gyermeket Barricada-nak «keresztelik», vagy Elektrificatsia-nak, sőt Diamata-nak, ami rövidített formában anyyi, mint dialektikai materializmus!

A nők sorsában alapos változás ment végbe. A férfikkal való egyenjogúsítás a gyakorlatban másképp fest, mint elméletben. A nehéz életfeltételek közt a nő hamar elvirul, hamarabb, mint a férfi, aki így mindenképen fölül marad a szabad szerelem versenyében; a végletekig megkönnyített válás is neki kedvez elsősorban. Így előfordul, hogy a falusi gazda tavasszal nőszül,

jó erős, munkabíró nőt vesz el feleségül, egész nyáron ingyen dolgoztatja, ősszel elválik tőle. Az ifjú nemzedék a szerelmet nevetséges polgári csökevénynek tartja, csak nemi ösztönt ismer a szerelem helyett; amelyik leány nagyon kéreti magát, az kényeskedő burzsuj. Eredmény: Siemaskó egészségügyi népbiztos megállapítása szerint a nemi betegségek olyan mértékben terjedtek, hogy ez már valami szörnyű tömegjárványnak mondható.

Az életszínvonal általában rendkívül alacsony, nyugati fogalmak szerint siralmas. Sehol egy mosolygó arc, egy vidám dúdolás . . . Mindenütt nyomott hangulat. A gondolati szabadságnak nyoma sincs. Az óriási sajtópropaganda, könyvben, újságban, rádióban — mintha csak minden irodalmi és publicisztikai termék ugyanabból a tollból folynék, a központi akarat tollából. A dicsőített új vívmány, a kommunista «önkritika» a gyakorlatban besúgóhadjárat, amelytől mindenki retteg; számos esetben megtörtént, hogy az e fölötti elkeseredés a besúgók legyilkolásában robbant ki. Végül a vallás elleni gúny hadjárat, mely oly ízléstelenségig megy, hogy körmenetekben gyalázzák, ocsmány dalok éneklésével a csöcselék prédájává teszik mindazt, amit a keresztény vallás szentnek, magasztosnak hisz.

A szerző mégis igyekszik igazságos maradni a kommunista Oroszország iránt. Véleménye szerint a mérleg kedvező oldalára kell írni, hogy a szovjetállam 1. utat mutatott a tervgazdaság felé; 2. nagyjából megszüntette a munkanélküliséget; 3. az orosz népet, amely azelőtt lusta, dologkerülő fajta volt, céltudatos munkássá nevelte, aki már tudja, hogy érdemes dolgozni; 4. az ipari forradalmat oly tempóban valósította meg, amelyen még Japán sem tett túl; 5. az új kísérletezés minden zűrzavara közt is egy új gazdasági rend körvonalait tudta kibontakoztatni.

A kommunizmus a szerző szerint is vallás; a kommunista párt még szervezetében, úgyszintén szellemében is sokban hasonlít az egyház papi rendjéhez; akik nincsenek bent a pártban, azok képviselik a laikus «hívők» seregét. «Az új papság nevelése sejtrendszer alapján van megszervezve; tananyaguk legalább felerészben a hit tételeiből áll; szigorú fegyelmezett-seget, vak hitet, az én tökéletes alárendelését követelik tőlük.

Az új hit evangélistái Marx és Engels, egyházatyái Lenin és Sztálin. Az új istent sokféle alakban imádják: mint hatalmat, mint gépet, mint ipari fejlődést. A szertartás formája az industrializáció; a tízparancsolat itt egyetlen egy parancs mindenek fölött: termelj!»

«Melyik hit fog győzelmet aratni, az új vagy a régi? — vagy talán meg se születtek még a holnap istenei? *Que sais-je?* — mit tudom én? — kiált fel Durant, Montaignenek, a szkeptikusnak halhatatlanná vált szavaival. «Hát meg tudjuk-e azt mondani, mit gondolnak lelkük mélyén ezek a komoran hallgató, hajszott, rettegő milliók? Mi fog történni, ha a steppék lakói előtt semmibe foszlik az Utópia, a délibáb, ha majd álmukból arra ébrednek, hogy amit Oroszországban megteremtettek, nem paradicsomi állapot, hanem mindössze az industrializáció?

(Alighanem a régi hit erősebben fog újjá éledni Oroszországban, mint bárhol a világon . . . hiszen épp ez az ország volt készületlen a kommunizmus megvalósítására, éppen a marxi felfogás szerint.»

A szerző konklúziója az, hogy az Egyesült Államok jól tennék, ha segítségére sietnének az orosz néptömegeknek.

Ferenczy Valér.

S z e r g e j P l a t o n o v: *Oroszország története.* Fordította és függelékkel ellátta: Trócsányi Zoltán. Budapest, Athenaeum. 1936. 415 lap.

Platonov, ki a cári s utóbb a kommunista Oroszországnak egyaránt híres tudósa volt, nyugateurópai történész szemével foglalja össze országa történetét a politikai, társadalmi és gazdasági fejlődést egyaránt élesen megvilágítva. Munkáját különösen érdekessé teszi számunkra a társadalmi evolúció kidomborítása. A pogány kortól, midőn csak két osztály volt az oroszok között, a «muzs» (szabad ember) és a «cseljad» (rabszolga) osztálya, a cárok társadalompolitikáján át egészen a menseviki és bolseviki forradalomig végigvonul az olvasó előtt az orosz nép küzdelmeinek egész sorozata. A Kerenszkij forradalmától (1917) a fordító foglalta össze Oroszország, illetőleg a szovjet köztársaságok utolsó két évtizedének vázlatos történetét. S. G.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1936.
Március—április.

André Joussain: *L'histoire comparée des évolutions sociales.* (A társadalmi fejlődések összehasonlító története.)

Módszertani tanulmány. Négyféle fejlődés különböztethető meg: 1. észrevétlen átváltozás; 2. forradalom; 3. stagnálás periódusa; 4. társadalmi visszafejlődés. Ez a négyféle fejlődési fok észlelhető akár egy nép, akár valamely nemzeti intézmény, társadalmi, politikai, vagy művészeti mozgalom történetében.

Ha az egyes fejlődési folyamatok összehasonlításával törvényszerűségeket keresünk a fejlődési jelenségek okait és lefolyását illetően, csakis egyfajta és egyirányú fejlődéseket vehetünk tekintetbe. Valamely fejlődés irányát egymást követő fázisainak összehasonlításával kapjuk. Az ugyanazon irányú fejlődések közül azokat kell összehasonlítani, melyek legnagyobb mértékben mutatják azt a jelenséget, melyet tanulmányozni akarunk. Így például, ha a forradalom törvényeit akarjuk tanulmányozni, elsősorban az 1789-i francia és az 1917-i orosz forradalmat kell összehasonlítani, természetesen figyelve a többi nép forradalmait is. Az egyfajta fejlődések nagy jelenségtömege közül a lélektanilag legjelentékenyebbeket kell tanulmányozni.

A történeti tények megértéséhez, akárcsak a művészi termékekéhez, intuíció szükséges. Ez az intuíció annál jobban kifejlődik az emberben, minél többet tapasztalt s minél több jelentékeny politikai és társadalmi változásnak volt tanúja. A történetíró és szociológus tehát egyaránt analógia segítségével ítél és okoskodik. Tehát az indukciót minden esetben megelőzi egy dedukció, mely premisszáit a lélektanból veszi. Az általános emberi természet ismerete tehát előfeltétele minden történelmi és társadalmi fejlődés vizsgálatának. De míg a történész

azokat a lélektani törvényeket tartja szem előtt, melyek egyes emberek, népek, osztályok, meghatározott embercsoportok cselekedeteit irányítják, addig a szociológusnak csak azokkal a törvényekkel kell számolnia, melyek általában irányt szabnak az emberi reakcióknak. Helytelenül ítélne az, aki valamely történeti tényt általános okokra akarna visszavezetni.

Bizonyos nézet szerint minden történeti magyarázat alapjában véve szociológiai is, mert azok az okok, melyek megvilágítanak valamely történelmi jelenséget, megmagyarázhatnak minden más hasonló történelmi jelenséget is.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1936 júl.

Malcolm W. Davis: *L'Europe a la recherche de son équilibre.* (Európa keresi egyensúlyát.)

Az amerikai Malcolm W. Davis érdekesen méri le az európai helyzetet. Először is megállapítja, hogy az Unió hadseregének a világháborúba való beavatkozása következményeképpen a mai európai békék nem felelnek meg az egyes nemzetek hatalmi állásának. Mikor ugyanis az Egyesült Államok az entente-től visszavonult, az európai békét biztositó egyensúly szükségszerűleg megbomlott. A Központi Hatalmak lefegyverezése után a francia és angol politika még megőrizhette volna közös erővel és egyetértéssel hatalmi helyzetét s végrehajthatta volna a szükséges revíziót. Az európai béke sorsa ma már csak attól függ, hogy sikerül-e megtalálni a kibékülés alapjait.

A mostani helyzet bizonytalansága Ausztriát érinti leg súlyosabban. Itt három párt áll szemben egymással: 1. a klerikálisok és royalisták, akik egyúttal antinacisták, antiszemiták és antiszocialisták; 2. a Hitler-pártiak, akik antiroyalisták, antiszemiták és antiszocialisták; 3. a maradék szocialisták, akik antifascisták, antinacisták és antiroyalisták.

Csehország meg van győződve, hogy fejlett nehéziparának és bányáinak birtokában védekező taktikával sokáig ellent tud állani bármely támadásnak s ellenségének komoly veszteségeket tud okozni, még ha végül el is tiporják. A nyugateurópai államok segítségére már nem nagyon számít. Azonban a kis entente ellenkezése a Habsburgok restaurációja és minden dunai egyez-

seggel szemben azon a reményen alapul, hogy Anglia és Franciaország közös egyetértéssel még meg tudják menteni a helyzetet.

Lengyelország körülbelül ugyanazon az állásponton van, mint Belgium: kizárólag csak saját földjének védelmében hajlandó fegyvert fogni.

A skandináv államok bíznak benne, hogy semlegességüket meg tudják őrizni s az esetleges háború gazdasági szempontból még hasznukra is válhat.

Az európai helyzet bizonytalanságának tehát az az oka, hogy nem a tényleges hatalmi viszonyok eredménye. Az egyetlen kiút a különböző államok érdekeinek egy tényleg egyetemes szempontból való összeegyeztetése. Sajnos azonban, az utolsó négy év folyamán több ízben elmulasztották az alkalmat, mely a közös megegyezésre kínálkozott. Így 1932 decemberében, amikor Németország visszatért a leszerelési konferenciába s midőn Norman Dayis amerikai követ az eddigi megegyezéseknek azonnali szerződésbe foglalását kívánta. Még kedvezőbb volt az alkalom 1933 május-júniusában, midőn Amerika egy hatóság felállítását javasolta a fegyverkezések megszüntetésére. Azóta a helyzet rosszabbodott. Kérdés, hogy van-e még lehetőség a megegyezésre. A feleletet erre most is Anglia és Franciaország viszonya határozza meg és a Németországgal való kibékülés a heves nacionalista és szociális törekvések jegyében, melyeknek megszemélyesítője ma a leader (Führer), vagy ahogyan egy francia megfigyelő kifejezte: «a huszadik század teutonjainak férfi Jeanne d'Arc-ja».

E nagyszabású politikai probléma megoldása talán ismét szükségessé teszi a kontinensek közötti együttműködést. Az erőtlennek bizonyult kölcsönös védelmi szervezetet fel kell oszlatni s helyette felállítani egy állandó tanácsadó fórumot, mely nemcsak a békét közvetlenül fenyegető égető kérdésekben döntene, hanem minden mérlegelést kívánó és konfliktusra vezethető helyzetben; ugyanakkor biztosítva volna a szabadság védelmi egyezsége kötésére.

Szombatfalvy Nóra.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1935 október.

A. C. Sewter: *The possibilities of a sociology of art.*
(A művészet szociológiájának lehetőségei.)

A művészettörténész a művészet különféle megnyilvánulásait tárgyalja, úgyhogy ezek önmagukból legyenek megérthetők. Munkája szigorúan csak a művészi adatokra korlátozódik és kizárja a műalkotás és alkotó, vagy az alkotás és a műélvező viszonyának tekintetbevételét. Csak ilyen objektív osztályozás és leírás előkészítő munkája után következhetik a művészet-szociológus munkája. Feladata: felfedni a törvényeket, melyek alapját teszik az egyes művészetek viszonyának a többi társadalmi megnyilatkozásokhoz. A szociológust tehát mind a három tényező érdekli: művész, műalkotás, műélvező, sőt főként a két szubjektív tényezővel kell foglalkoznia. Számára a művészsorban élőlény, aki alá van rendelve a fizikai környezet hatásának, gazdasági feltételeknek stb., tagja egy kisebb vagy nagyobb egységnek; és mindez bizonyos mértékig meghatározza művészi munkájának természetét. A műtárgy is függ pl. a társadalom technikai fejlettségétől, mely a közlés szociális feladatát végzi. A műélvező is tagja a társadalomnak, tehát a műalkotás fogadtatásának körülményei is tárgyai a szociológus vizsgálatainak. A szociológus kutatásainak e három tényezőtől egymástól függetlenül kell kiindulnia.

Az első tényező (a művész) vizsgálata a művész eredetét, társadalmi kapcsolatait, emelkedését, eszményeinek változását, sikereinek, sikertelenségeinek okait stb. tárja fel. A második tényező (alkotás) megközelítése a stílus és tartalom elemzését tételezi fel; a szociológus feladata ebben a vonatkozásban az alkotás kapcsolatainak vizsgálata világnézettel, esztétikai elméletekkel, erkölcsfilozófiával, társadalmi és gazdasági elvekkel (mert a mű mindezeket kifejezi). A harmadik tényezővel (a mű fogadtatása) kapcsolatban felhasználandó adatok: ár, kereslet, támogatás, egykorú kritika, a mű után készült metszetek, ezek értéke stb. A következő lépés a három eredmény összehasonlítása. Ez lehet induktív s ekkor a műalkotást létrehozó társadalom szerkezetére, gazdasági berendezésére, osztályrendszerére, a benne végbemenő folyamatokra épít. Ez a sztatikus elemzés,

vagyis bizonyos művészeti jelenségek kapcsolatának vizsgálata bizonyos társadalmi alakulásokkal egy meghatározott időben.

A teljesség azonban megkívánja a stílusok értékváltozásainak megmutatását, az ideológia haladását, vagyis a dinamikus elemzést is.

A művészet szociológiája ellen a legfőbb ellenvetés: a művészet egyéni megnyilatkozás, ezért csak az egyénből érthető meg. Az individualizmus korában van némi igazság benne, de primitív, hagyományos és parasztművészetre egyáltalában nem alkalmazható. A szociológus nem is állítja, hogy a művész tudatában van tervező-alkotása szociális alapjának (kivéve a propagandát). De pusztán életrajzi és egyéni alapon a művész sikerei, kudarcai, hatása, fejlődése sokszor teljesen érthetetlenek. A szociológus nem ad kritikai értékelést; minden stílust és kort tekintetbe vesz, akár törődnek ezek az esztétikai-kritikai érdekekkel, akár nem.

Befejezésül jelzi a szerző, hogy csak felvetni akarta a kérdést. Elegendő anyag áll már rendelkezésre, hogy a művészet szociológiai értelmezése megkezdődjék.

U. OTT: 1936 január

Robert K. Merton: *Puritanism, pietism and science.* (Puritanizmus, pietizmus és természettudomány.)

A tanulmány első része azt a kapcsolatot világítja meg, mely a puritanizmus értékrendszere és a 17. sz. második felében megerősödött természettudományos érdeklődés között van; a második rész adatokat sorol fel a protestantizmus szerepére a természettudományok fejlődésében.

A szerző tétele: A puritán etika, mint az aszketikus protestantizmus alapjául szolgáló értékirányulások tipikus kifejezése, olyan hatást gyakorolt a 17. századi angol ember érdeklődésére, hogy ez az érdeklődés fontos eleme lett a természettudományok művelésében beállott lendületnek. A vallásos érdek kívánja a természet rendszeres, racionális és kísérleti tanulmányozását: 1. Isten dicsóítására, 2. az emberiség szolgálatára. A kor tudósainak (Boyle, Ray, Willughby, Wilkins, Wallis stb.) állásfoglalása bizonyítja, mily mértékben irányította a puritán etika az érdeklődést a természettudományok felé. A természet-

tudományok értékelését a bennük levő utilitarianizmus és empiricizmus magyarázza. Az ész nagyra értékelése a puritán ethosban szükségképpen vezetett a kedvező állásfoglaláshoz minden olyan tevékenység iránt, mely a rideg okoskodás állandó alkalmazását kívánja. A puritanizmus és természettudományos beállítottság így közelállnak egymáshoz. A puritanizmus át van itatva a neoplatonizmus racionalizmusával, az a követelménye pedig, hogy az élet gyakorlati kérdéseivel foglalkozni kell (a közjó érdekében), voltaképpen az empiricizmus hangsúlyozása. Az ész és a tapasztalat értékelése mellett van a protestantizmusnak a természettudományokkal még egy érintkezési felülete. A modern természettudományok alapfeltevése, hogy a természetben rend uralkodik. De ez a meggyőződés önmagában nem volt elég a tudományok fejlődésének megindításához; ehhez a világ iránt aktív érdeklődésre van szükség. Erről az érdeklődésről a protestantizmus gondoskodott.

Ezek alapján a szerző feltevése: Ha a protestáns etika a természettudományok és technológia számára kedvező attitűdöt foglal magában, akkor a protestánsok között e területek iránt erősebb hajlamot találunk. Feltevéseinek bizonyítására adatokat sorakoztat fel. Az angol akadémiának, a Royal Societynek megalakulása Bacon elvei szerint történik. Az alapítók legnagyobb része prot. lelkész. Haak, Papin, Sydenham, Moray exponált protestánsok. Az 1663. évi névsorban 68 tag közül 42 puritán, pedig a puritanizmus meglehetősen kis kisebbség Angliában. A puritanizmus az oktatásra is rányomja bélyegét.

A protestantizmus és a természettudományos érdeklődés és eredmények közt erős kapcsolat van nemcsak a 17. században, hanem később is. Ennek alapját abban látja a szerző, hogy a protestantizmusban megvan egy alig palástolt utilitarianizmusnak, a földi érdekeknek, a teljes tapasztalásnak, a szabad kutatás jogának, sőt kötelességének, a tekintély egyéni ellenőrzésének pozitív értékelése.

H. Mannheim: *Lombroso and his place in modern criminology.* (Lombroso és helye a modern kriminológiában.)

A csodálatot, mely Lombroso tanait fogadta, elég korán váltotta fel az ellentmondás. Nemcsak az indeterminizmus hívei

fordultak ellene, hanem az antropológusok is. Századunk elején pedig Gross kimondotta, hogy a Lombroso-kérdés le van zárva s Lombroso tanai a született bűnözőről szóra sem érdemesek. De az ő elméletében is vannak maradandó értékek.

Lombroso érdeme, hogy a bűnügy-tudományt megtermékenyítette a természettudományokkal. Előtte nem vették figyelembe a bűnöző egyéniségét. Lombrosónak is voltak elődei; maga Lombroso el sem képzelhető Darwin nélkül. A bűnügyi embertan nem vele kezdődött, de korábban senki sem tudta jobban népszerűsíteni az eredményeket, mint ő. Tanításainak jórésze — a született bűnöző vonásainak és az átöröklés meg az elkorcsosodás jegyeinek azonosítása, az epilepsiának tulajdonított túlzott jelentőség, a született bűnöző nemzetközileg hasonlatos antropológiai típusába vetett hite — ma már legfeljebb érdekesség. Goring szerint Lombroso jelentősége nem annyira tudományos, mint inkább humanitárius. Ma jobban hangsúlyozzák, mint valaha Lombrosónak későbbi éveiben kialakult fenntartásait: a bűnözők közt csak 35% a született bűnözők száma, a született bűnöző típusát legalább öt jegy határozza meg, az antropológiai tényezők mellett fontosak a szellemiek, társadalmiak és gazdaságiak stb. is, a büntetőjogot reformálni kell. Hazájában eszméinek hatása ma is nagy, sőt alapvető gondolatai az 1931. évi olasz büntető codexben helyet is kaptak (108. §). Az olasz pszichiáternek, B. di Tulliónak elméletei hasonlóak Lombrosóéihez.

Németországban és Ausztriában a Lombroso-iskolát a krimino-biológiai iskola követte. Ennek legnagyobb ereje E. Kretschmer híres kutatásaiban van. Kretschmer a bűnügy-tudomány szükségleteitől függetlenül állapította meg konstitucionális típusait. A lélektani és pathológiai vonásokat bizonyos testi jegyekkel kapcsolja össze. A következő lépés Kretschmer típusainak összekapcsolása volt a bűnöző típusokkal. (Pl. a pyknikus típusban erősebb a társadalmi érzés és kevésbé vétkezik, mint az atletikus típus, mely önző, társadalomellenes.) Sőt az a kérdés is felmerült már, hogy milyen viszonyban vannak Kretschmer típusai és a bűnök különleges csoportjai. A krimino-biológiai iskola is, mint Lombroso, a bűnözők típusait keresi és a bűn belső tényezőit vizsgálja, ezért túlságosan

nagyra becsüli a javíthatatlanok számát; Lombroso antropológiai egyoldalúságával szemben a biológiai szempont sokoldalúságát hangsúlyozza. A testi vonásokat annyiban tartja jelentősnek, amennyiben megfelelő lelki jegyekkel vannak összekötve és amennyiben a szociális tényezők is figyelembe vétetnek. De a krimino-biológiai iskola sem egységes; nagy különbségeket mutat felfogásban és módszerekben. Van iránya, mely inkább a kérdés pszichiátriai oldalával foglalkozik, másik meg a biológiaiával. A leginkább szociológiailag gondolkodó és Lombroso-ellenes irányt az orosz kriminológusok képviselik. Az amerikai kriminológia a fizikai típus helyére a pszichopathológiáit teszi és szembehelyezkedik Lombrosónak az átöröklés hatásáról vallott elveivel, de nem tagadja a bűnözésről, mint belső tényezők eredményéről adott magyarázatát.

Lombrosónak a penológia területén is vannak tévedései, de igen egészséges elvei voltak a foglyok javító kezelésére vonatkozólag (a született bűnözők kivételével). Több javító intézmény alapítója Lombrosótól kapott ihletet. Penológiai elvei is sok tekintetben közösek a modern felfogással. És a krimino-biológia sem előzmények nélkül merült fel, mint új tudomány a lombrosianizmus romjain.

Janson Vilmos.

ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLETI KÖZLÖNY. 1935 dec.

Dr. Zibolen Endre: *Életnevelés.*

A szerző érdekes kísérletet ad az életnevelés elméletének kifejtésére. Abból indul ki, hogy az egyén és az élet összhangját kell megállapítani s e szerint keresni az érvényesülésre nevelés helyes módjait. Az egyénnek anyagi és nem anyagi szükségletei vannak, melyeket születési adottságai, neveltetése és társadalmi helyzete határoznak meg. A szükségletek kielégítésének legfőbb eszköze a munka és az alkalmazkodás, az életben szerepet játszó tényezők felhasználása vagy leküzdése. Mindenek felett *eszmék* hatása alá kerül, más eszmékkel szemben küzdenie kell. A nevelő feladata, hogy az értékes és időálló eszmék, tehát a társadalomfenntartó eszmék érvényesülését segítse elő a lelkiismeret erősítésével. Másik

hatalmas tényező a *szó*, a nyelv, s az ezeken épülő kultúra. El kell sajátíttatni a szóhasználat művészetét s hogy felismerjék a szó helyes értékelését s azt, mikor élnek vissza a beszéddel. Ép így fontos embertársaink *cselekedete*. A nevelőnek rá kell mutatni a kettős morálból eredő következetlenségekre, ezek erkölcstelenségére. A *szociális helyzet* ténye is próbaköve a helyes nevelésnek. A cél: az egyén úgy illeszkedjék bele társadalmi helyzetébe, hogy a társadalmi viszonyok fokozatosan igazságosabbakká és erkölcsösebbekké legyenek. Szociális érzés és belátás fejlesztése, az igazságosság, részvét és emberszeretet erősítése vezet a cél felé. A *hatalom*, e fontos élettényező azt a feladatot rója a nevelőre, hogy felismertesse a hatalom lényegét és gyakorlásának erkölcsi kötelmeit. Nem könnyű a *vagyon*, a természeti, a gazdasági javak és a technika értékeivel szemben való állásfoglalása az életre nevelő pedagógusnak. E javakat értékelni kell és meg kell tanítani azok megszerzését, helyes használatát és megbecsülését. A fontos azt elérni, hogy a javakért való küzdelemben az egyéniség ne csorbuljon, hogy az ember megtartsa uralmát a javak felett s azt a közösség érdekei szerint érvényesítse.

Sz. Gy.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Közgyűlés.

1936 február 23-án társulatunk a Magyar Tudományos Akadémia helyiségében közgyűlést tartott. *Dr. Heller Farkas* elnök üdvözölte a szép számmal egybegyűlt tagokat. Felkérésére *dr. Dékány István* ügyvezető elnök előadást tartott *A családvédelem kérdése a társadalomtudomány világánál* címmel. Az előadó sok fontos és termékenynek ígérkező szempontból tárgyalta a családi élet válságának ma annyira időszerű kérdését. Fejtegetései mély hatást tettek és élénk tetszést váltottak ki.

Ezután *dr. Szombatfalvy György* főtitkár adta elő beszámoló jelentését a következőkben:

Tisztelt Közgyűlés!

Azok az aggodalmak, amelyeket előző közgyűlésünk alkalmával e helyen társulatunknak a kívánt és nemzetünk súlyos helyzetében kötelességszerű működése tekintetében kifejeztem volt, sajnos, ma sem tekinthetők még teljesen tárgyitalanoknak. Kevés vigasztalást jelent, ha azt tapasztaljuk, hogy más tudományos társulatok is érzik korunk és értelmiségi osztályunk érdeklődésének gyengülését az elméleti tudományok irányában s hogy nem csak mi, hanem a rokoncélú egyesületek is súlyos anyagi gondokkal küzdenek, mely megbénítja működésüket. Taglétszámunk az előző évi 2.2%-os csökkenés után 1935-ben 8.2%-os csökkenést mutat, amennyiben 502-ről 461-re szállott le. Kilépett 51 tag, meghalt 12, belépett új tag 22. Elhunyt tagtársaink között első helyen kell említenem *dr. Bibó István* min. tanácsost, társulatunknak kezdettől egyik oszlopát, első alelnökét, majd tiszteleti tagját, kinek el nem évülő érdeme, hogy 1921-ben, amidőn tudományágunk művelése a forradalmak következtében úgyszólván teljesen szünetelt hazánkban, megindította Közlönyünket, a Társadalomtudományt s azt

négy éven át szerkesztette tudományoszeretettel és erős hittel a magyarság életerejében, amelyet élete végéig meg nem szűnt szolgálni és növelni. Társulatunk vezetősége a későn vett értesítés miatt nem jelenhetett meg temetésén, csak táviratban adhatott kifejezést őszinte és mélyen érzett fájdalomnak és nem múltó, hálás emlékezetének. Első tisztikarunk másik érdemes tagját veszítettük el ifjabb *dr. Hornyánszky Gyulá*-ban, aki éveken át titkára volt társulatunknak, míg súlyos betegsége miatt nem kényszerült lemondani s a társulati élettől visszavonulni. Ugyancsak elhunyt a múlt év folyamán *dr. Antal Géza* ref. püspök, *dr. Komoróczy Iván* ny. alispán, *Kubinyi Bertalan* tanár, *dr. Láhne András* min. fogalmazó, *Pajtás Gyula* közs. jegyző, *Tedeschi Jenő* banktisztviselő, *dr. Vertán Endre* vármegyei főjegyző, *dr. Weszely Ödön* egyetemi tanár és *Zelovich Kornél* műegyetemi tanár tagtársunk, legtöbben kezdettől tagjai és igaz barátai társulatunknak. Emléküket meg fogjuk őrizni.

Ezzel szemben új tagfelvétel útján 22-vel gyarapodott társulatunk. Az új tagok félig sem pótolták a kilépések által előállott veszteséget. Kutatva ennek okát, megvizsgáltuk tagállományunkat foglalkozási kategóriák szerint, a következő kis statisztikát állítottuk össze: Tagjaink közül *köztisztviselő* 299 (64.8%), még pedig 115 állami, 3 vármegyei, 22 városi, 2 községi közigazgatási tisztviselő, 20 bíró, 67 egyetemi, 31 középiskolai, 5 polgári iskolai tanár, 8 tanító és 26 egyéb tanfőférfi. Katonatiszt tagtársunk csak kettő van. Az egyházi pályán működők száma 20, az orvosoké 14, a mérnököké 5. Van 15 író és szerkesztő, 3 közjegyző, 38 ügyvéd, 44 magántisztviselő. Az értelmiségi szabad pályán működők száma a lelkészekével együtt is csak 139, vagyis 30.8%. A földbirtokosok száma 4, iparosoké 5. Feltűnően kicsiny a főiskolai ifjúság érdeklődése: mindössze 2 jogász, 2 közgazdász és 1 tanárjelölt tartozik tagjaink közé. 7 tagtársunk foglalkozását nem ismerjük. Ezek az adatok egy szükséges propaganda-akció megindításánál iránymutatók lehetnek.

Társulatunk működése részint előadások tartásában, részint folyóiratunk útján tudományos publikációban nyilvánult meg. Tizenhét előadást tartottunk a szociológia s a hazai társadalmi problémák területéről vett kérdésekről. A *Társadalomtudomány*

az 1934. évben 356, az 1935. évben 340 oldalon jelent meg, tehát a terjedelmet csak kis mértékben kellett csökkentenünk. A tanulmányok, bírálatok, ismertetések a szokott keretek között maradtak. Volt egy nagyobb ankétunk, mely a *liberalizmus és étatizmus* jelenére és jövő hivatására vonatkozólag közölte és foglalta egybe 25 hazai tudósunk véleményét.

A főtitkár jelentésének tudomásulvétele után *dr. Horn József* pénztárnok olvasta fel jelentését:
Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk 1934—35. évi bevételeiről és kiadásairól az alábbiakban van szerencsém beszámolni.

Az említett időszakot 793.46 P készpénzkészlettel nyitottuk meg. E pénzkészlethez az időszak folyamán a következő bevételek járultak: tagsági díjakból befolyt 2.37776 P, előfizetésekből 2.404.42 P, kiadványok eladásából 157.95 P, adományok és segélyekből 4.237— P, egyéb címen 44— P, összesen: 10.014.59 P. A bevételek között szereplő jelentős összegű adományokért nagylelkű adományozóinknak, nevezetesen a m. kir. miniszterelnökségnek, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, Budapest székesfőváros közönségének és a Magyar Tudományos Akadémiának ezúttal is hálás köszönetet mondunk.

A szóban lévő időszak folyamán kifizettünk: nyomdaköltségekre 4.749.57 P-t, írói díjakra 1.538.50 P-t, a főtitkár úr tiszteletdíjára 2.100— P-t, a pénztároséra 260— P-t, az irodai segéderő díjazására 367— P-t, könyvbeszerzésekre 5— P-t, előadások rendezésére 428.10 P-t, portóköltségekre 277.26 P-t, egyéb kiadásokra 196.87 P-t, összesen: 9.922.30 P-t. Az 1935. költségvetési évet tehát: 92.29 P pénzmaradvánnyal zártuk le.

Tisztelettel jelentem továbbá, hogy az említett időszak számadásait a számvizsgáló-bizottság felülvizsgálta és rendben találta. Kérem a Tisztelt Közgyűlést, hogy az idevonatkozó jelentést meghallgatni és annak alapján a pénztárosnak a felmentést megadni szíveskedjék.

Ezután *dr. Noszlopi László* választmányi tag felolvasta a számvizsgáló-bizottság jelentését, amely szerint a társulat 1934. és 1935. évi számadásai felülvizsgáltattak és rendben találtattak.

E jelentés alapján a közgyűlés az 1934. és 1935. költségvetési évekre a pénztárosnak a felmentést megadta.

Kimutatás

a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1934. évi bevételeiről és kiadásairól.

		Kimutatás				Kimutatás	
		a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1934. évi bevételeiről és kiadásairól.				a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1934. évi bevételeiről és kiadásairól.	
		Bevétel				Kiadás	
		P	f			P	f
1.	Pénzkészlet az év elején	793	46	1.	Nyomdaköltség	2.530	20
2.	Tagsági díjak.....	993	70	2.	Irói díjak.....	653	50
3.	Előfizetések	694	72	3.	Főtitkár tisztelet díja ..	1.140	—
4.	Kiadmányok eladásából	133	45	4.	Pénztáros tisztelet díja.	120	—
5.	Adományok, segélyek .	2.647	—	5.	Irodai segéderő	183	—
6.	Egyéb bevételek	6	88	6.	Könyvbeszerzés	5	—
				7.	Előadások rendezése...	334	40
				8.	Expediálás, portó	164	78
				9.	Egyéb költség	75	83
				10.	Pénzkészlet az év végén	62	50
	Összesen	5.269	21		Összesen	5.269	21

Kimutatás

a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1935. évi bevételeiről és kiadásairól.

		Kimutatás				Kimutatás	
		a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1935. évi bevételeiről és kiadásairól.				a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1935. évi bevételeiről és kiadásairól.	
		Bevétel				Kiadás	
		P	f			P	f
1.	Pénzkészlet az év elején	62	50	1.	Nyomdaköltség	2.219	37
2.	Tagsági díjak.....	1.384	06	2.	Irói díjak	885	—
3.	Előfizetések	1.709	70	3.	Főtitkár tisztelet díja ..	960	—
4.	Kiadványok eladásából	24	50	4.	Pénztáros tisztelet díja.	140	—
5.	Adományok, segélyek .	1.590	—	5.	Irodai segéderő	184	—
6.	Egyéb bevételek	37	12	6.	Előadások rendezése ..	93	70
				7.	Expediálás, portó	112	48
				8.	Egyéb költség	121	04
				9.	Pénzkészlet az év végén	92	79
	Összesen	4.807	88		Összesen	4.807	88

Ezután a pénztáros az 1936. költségvetési évre az alábbi előirányzatot mutatta be.

Tisztelt Közgyűlés!

Az 1936. költségvetési évre — az 1935. év eredményei alapján — az alábbi előirányzatot van szerencsém tisztelettel

bemutatni. Kézpénzkészletünk volt az év elején 92.29 P. Tagsági díjából 1.400— P-t, előfizetésekből 1700— P-t, kiadványaink eladásából 24— P-t, adományok és segélyekből 1.600— P-t, egyéb címen 40— P bevételt remélünk. Ily módon várható bevételeink összege:

4.856.29 P-t tenne ki.

E bevételekkel szemben: nyomdaköltségekre 2.300— P, írói díjakra 800— P, a főtitkár tiszteletdíjára 960— P, a pénztáros tiszteletdíjára 240— P, az irodai segéderő díjazására 200— P, előadásokra 80— P, portóköltségekre 140— P, egyéb költségekre 100— P előirányzását javasoljuk. Az ily módon előirányzott kiadások összege: 4.820— P, amelyre a várható bevételek összege fedezetet nyújt.

Tisztelettel jelentem, hogy a bemutatott előirányzatot a társulat választmánya folyó hó 13-i ülésében elfogadta; ez alapon kérem annak szíves jóváhagyását.

A közgyűlés az előirányzatot jóváhagyta.

Az elnök jelenti, hogy *dr. Szádeczky Kardoss Tibor*, a társulat ellenőre, debreceni egyetemi tanárrá történt kinevezetése miatt tisztségéről lemondani kényszerült. A közgyűlés a távozóknak köszönetét fejezi ki s az ellenőri tisztségre egyhangúlag *dr. Hegedűs József*-t tagot választja meg.

Végül a választmány határozatából a főtitkár indítványt tett a választmány kiegészítésére. Ennek elfogadása után a választmány tagjai lettek az 1936. évben: Acsay Tihamér, Albrecht Ferenc, Antal István, Asztalos Miklós, Bajza József, Bálás P. Elemér, Ballá Antal, Baross Gábor, Bartók György, Bárány Gerő, Bencs Zoltán, Banisch Artúr, Bernát István, v. Bessenyei Lajos (Debrecen), Bobula Ida, Bodor Antal, Búza László, Csepregi Horváth János, Czettler Jenő, Dávid Antal, Domanovszky Sándor, Dvorcsák Antal, Egyed István, Ereky István, Fabinyi Tihamér, Farkas Elek, Fekete József, Finkey Ferenc, Glattfelder Gyula, Gorka Sándor, Gortvay György, Hóman Bálint, Huszti József, Ihrig Károly, Ilosvay Bálint, Imre Sándor, Kolosváry Bálint, Konkoly-Thege Gyula, Koós Zoltán, Komis Gyula, Laky Dezső, Lukinich Imre, Madzsar Imre, Magyary Zoltán, Mattyasovszky Miklós, Mályusz Elemér,

Mártonffy Károly, Melich János, Melichár Kálmán, Mészáros Károly, Milotay István, Miskolczy Ágoston, Molnár Kálmán, Moór Gyula, Navratil Ákos, v. Nagy Iván, Névelős Gyula, Németh László, Noszlopi László, Ottlik László, Pataky Tibor, Pethő Sándor, Pintér Jenő, Polner Ödön, Pongrácz Kálmán, Raffay Sándor, Schneller Károly, Schilling Zoltán, Schütz Antal, Sebes Dénes, Szandner Pál, Szádeczky Kardoss Tibor, Tomcsányi Móric, Torzsay Biber Gyula, Weis István, Witzmann Gyula, Wolff Károly, Zachár Emil, Zehery Lajos, Zibolen Endre.

Előadó ülések.

Ez év tavaszán a közgyűlésen kívül két előadóülést tartottunk, mindkettőt az Akadémia kistermében.

Február 27-én dr. Bobula Ida választmányi tag *A magyar nőkérdés 1936-ban* címmel,

május 9-én dr. Schneller Károly választmányi tag *Magyar népesedéspolitika* címmel tartott igen érdekes és sok tanulsággal gazdag előadást.

A JOGI GONDOLKODÁS ÚJ ÚTJAI.

A középeurópai államéletben az utóbbi három évben beállott nagyarányú eltolódások mindegyre erősebben kezdik hatásvukat a szó technikus értelmében vett jogi («jogászi») gondolkodásban éreztetni, több oknál fogva elsősorban Németországban. Terméketlen vitának látszik, hogy vájjon az újszerű jogi fogalomvilág csupán visszatükrözése-e, vagy szülőoka a politikai rendszerváltozásnak: ezt a kérdést teljesen mellőzhetjük annak a jelenségnek tárgyilagos vizsgálatánál, hogy a közelmúlt mozgalmi által felszínre hozott, tág általánosságokban fogalmazott világnézeti tételek milyen alakban szublimálódnak a jogi dogmatikának az emócióktól távolabb eső síkjába. Ez a téma kétségtelenül sokkal bonyolultabb és jelentősebb, semhogy az — mint a nagy küzdelemben legyőzött tábor képviselői szeretnék — fölényes kézmozdulattal, az új rendszer zászlója körül csoportosuló jogászok szellemi önállótlanására, vagy épen szervilizmusára való egyszerű rámutatással lenne elintézhető. Hangsúlyozzuk, hogy tisztán az elméleti jogtudomány síkján mozgó fogalomképzésben beállott változással kívánunk foglalkozni, ami nem azonos azzal az ehhez képest köznapi jelenséggel, hogy uralomra jutott politikai pártok egyes programpontjai milyen átalakuláson mennek át, míg a propagandától a tétéles jogforrásokban való megvalósulásig eljutnak.

A Harmadik Birodalom eszmevilágának hódoló jogtudomány elérkezettnek látta az időt arra, hogy erőtlen és az új rendszer igazi meggyőződéses hívei által visszautasított kísérletek után,¹ amelyek a jogtudomány eddigi módszereivel és fogalmi apparatúrájával kívánták az új rendszer jogalkotásait

¹ Edgar Tatarin-Tarnhayden: Werdendes Staatsrecht, Carl Heymans Verlag, Berlin, 1934 v. ö. C. Denedder kritikájával, Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. 1934, 348—349.

interpretálni, hozzálasson a múlt terhes örökségének felszámolásához.

A polemikus szembehelyezkedés — figyelmen kívül hagyva, vagy csak mellékesen tárgyalva századunk első három évtizedének sok szempontból más utakon járó jogi irodalmát, — elsősorban a XIX. század jogtudománya, illetőleg annak egyes kimagasló képviselői (Rudolf Sohm és Ottó v. Gierke) ellen irányul. A prelúdiumot az új rendszer «Kronjurist»-ja, a már régebben ismert Carl Schmitt szolgáltatta.¹

A reprezentatív nevű kitűnő tudós — azokon az általános filozófiai és karakterológiai típuskülönbségeken kívül, amelyek mint a realizmus és idealizmus, a voluntarizmus és intellektualizmus, a sztatika és dinamika stb. ellentéte a jogász egyéniségén át érvényesítik hatásukat, — a jogi gondolkodásnak a nála megszokott széles szellemtörténeti távlatokkal áttekintett egész múltjában és jelenében, a szemlélet különös intuitív erejével három olyan irányt vél felfedezni, amelyek közvetlenül a jogtudomány tárgyának sajátlagos természetéből folynak. Ezek a típusok: 1. a szabályokban, illetőleg törvényekben (Regein-, oder Gesetzesdenken: Normativismus), 2. a döntésekben (Entscheidungsdenken: Dezisionismus) és végül 3. a jogrend konkrét intézményeiben (konkretes Ordnungs- und Gestaltungsdenken: Institutionalismus; az utóbbi szó nem C. Schmittől ered), illetőleg azok szerint való jogászai gondolkodás. Ezt a hármas megkülönböztetést szerzőnk nem ismeretelméleti, vagy módszertani megfontolásból, de a jogtudomány elméletéből és gyakorlatából meríti konkrét szellemtörténeti megfigyelés alapján: a jogi gondolkodás absztrakt lehetőségeinek állítólagos «tisztai» kategóriái nem logikai szükségszerűségből folynak, hanem önkényesek és ha nem maradnak az üres absztrakciónál, szerzőjüknek a fenti három típus valamelyikébe besorozható egyéniségén alapulnak.² A jogászai gondolkodás e különböző válfajaira tehát az a jellemző, hogy a jogász a jogban, vagy szabályt, vagy döntést, vagy konkrét «rendet» lát. Ez a «rend» C. Schmitt

¹ Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg.

² Id. m. 4—11.

zseniális és egészen eredeti meglátása szerint nem azonos a «jogrend» közhasználatú fogalmával, ami az uralkodó szóhasználat szerint többnyire csak a fennálló szabályok összessége, hanem a társadalom konkrét valóságában organikusan élő intézmények megjelölése (pl. a hadsereg, vagy az állami igazgatás, vagy akár a vagyoni jog intézményei, így a tulajdon), amelyeket a jogi normák nem teremtenek, hanem mint a közület szerves fejlődésének produktumait, bizonyos mértékig mindig készen találnak, úgyhogy a jogi törvényhozásnak csak a már meglévő konkrét «rend» talaján és annak keretei között van helye; funkciója pedig ezeknek a meglévő konkrétumoknak bizonyos mértékű szabályozásában merül ki.

A «normativizmus» elnevezéssel jellemzett gondolkodási típus ellenben (szemben ezzel az «institucionalizmussal» s a később tárgyalandó «decizionizmussal») a «normát» minden konkrétumtól izolálja és abban abszolútumot lát, amelynek érvénye független a konkrét esettől s az azt létrehozó konkrét helyzettől. A normának ez a fensősége a konkrét eset ténylegességével, az emberek változó akaratával és változó helyzetével szemben alkalmas arra, hogy a jognak a személytelen objektív igazságosság jellegét kölcsönözze s ezáltal annak olyan fenköltiséget adjon, ami a másik két szemléleti mód mellett kevésbé van biztosítva, így jut el a tiszta normativizmus a legszebb jogi gondolatok egyikéhez: nem emberek uralkodnak, hanem a törvény; egy gondolat, amely a Pindaros *nomos basileus-ében* nyert méltó ódai kifejezést. Ezt az elvet vallották az 1787-iki északamerikai alkotmány szerzői (government of law, not of men) s ebben látják a jogállam lényegét a Lex és a Rex viszonyának problémájával vívódó múlt századi német közjogászok.¹

Ezt a legmagasabb irányító funkciót azonban C. Schmitt szerint a «norma» a «törvény», mint absztrakt szabály egymagában ellátni nem tudja. Erre csupán a «jog», mint a szó helyes értelmében felfogott «jogrend», a konkrét, élő intézmények, hivatalok és hatóságok, minden rendű és rangú közegek hierarchikusan összeilleszkedő rendje képes, ami több mint a normák összhangzatos rendszere, s ezek a tényezők nem foghatók fel

¹ Id. m. 13—14.

egyszerűen a «jogrend» végrehajtó szervei gyanánt, amivé a liberális-demokratikus éra közjogi gondolkodása magát az uralkodót is deklasszifikálta. Ezért ez a probléma a Kelsen nevéhez fűződő bécsi jogbölcseleti iskola különféle lépcsőzetkísérleteivel sem oldható meg maradék nélkül. A tiszta normativizmus (Binding, Kelsen), amely szerint a norma és a ténylegesség két «teljesen különböző síkban mozog, nem tud felelni a bűncselekmény mibenlétének a problémájára: erre Binding nagystílú büntetőjogi rendszere is csak semmitmondó feleletet tud adni («jogsértés»), mert nem akarja, vagy nem tudja meglátni a konkrét rendet, azt a konkrét közbékét, amit a büntettes cselekményével megzavart. Azt a funkciót, amit a normativizmus a normának tulajdonít, az legfeljebb az élet egyes terein láthatja el: egy menetrend teremthet a maga terepén a C. Schmitt-féle értelemben vett rendet, azonban az emberi lét más kerületein ez a stílus-tiszta normativizmus csak destruktíve hathat; itt az intézmények belső rendjét, diszciplináját tisztelni kell a törvényhozásnak, mert különben a szabályozás csak rombol. Ilyen intézmény elsősorban a család, amelynek autonómiája ezt a tiszta normatív szemléletet el nem bírja: maga Binding dicsekszik azzal, hogy a *bonus paterfamilias* kísértetének, a köteles gondosság ez ősrégi jogi szimbólumának a nyakát kicsavarta, a normativizmus egy jeles francia képviselője (Bonnet) pedig magában az intézmény fogalmában is misztikát lát.¹

C. Schmitt ezek után úgy látja, hogy a normativizmusnak szükségkép ki kell egészülnie institucionális elemekkel, mint a «jogrend» jellegzetes szóösszetétele is mutatja.² Úgy véljük, e részben elfogult annak a gondolkodási típusnak a javára, amely mellett hitvallást tett. Előttünk sem kétséges, hogy pozitívista fogalmazásban a tiszta normatív koncepció csonka és csak a természetjogban nyerheti betetőzését, amire a Kelsen-iskola bírálói közül többen rámutattak;³ ily kiegészítés mellett azonban sokkal zártabb rendszer, mint a másik két típus bármelyike. Egyébként természetjogi gondolkodás C. Schmitt

¹ Td. m. 16—21.

² Id. m. 17.

³ L. Ruber József: Történeti és jogi szemlélet. Athenaeum 1929. évf. 71.

szerint a három típus mindegyikének keretei között lehetséges: a XVII—XVIII. század észjoga normatív, a középkor skolasztikus természetjoga institutionális jellegű volt.¹

A normativizmussal és institucionalizmussal szemben a jogászai gondolkodásnak (a felosztásban második helyen szereplő) harmadik típusa a jog lényegét nem az állandóságra hivatott szabályban, hanem a döntésben, a jogvita, az emberek között dülő *hélium omnium contra omnes* egyszeri eldöntésében látja. Ennél a szemléleti módnál nem csak a szabályalkotás és a konkrét eset eldöntése közötti különbség homályosul el, hanem a döntés mikéntje s ezzel a norma tartalmához fűződő értékmozzanatok is háttérbe szorulnak, mert a bármiféle döntés által teremtett nyugalmi helyzet jobb az anarchiánál. C. Schmitt a jogi gondolkodásnak ezt a nemét ősi teológiai vitákkal hozza összefüggésbe, amelyek az isteni törvény és az önmagában való jó viszonya körül forogtak s annak nyomait már Tertullianusnál felfedezni véli.² A decizionizmus legjellegzetesebb képviselőjét pedig Hobbesben, szimbólumát a gordiumi csomó anekdotájában látja.³

Saját kiindulási pontjainak szemszögéből helyesen ismeri fel C. Schmitt, hogy a XIX. század uralkodó jogtudományi irányzata, a pozitívizmus a jogi gondolkodásnak nem tiszta típusa, hanem, mint legfőbb képviselőjénél, Bergbohmnál világosan kimutatható, a normativizmus és decizionizmus sajátos kombinációja. A normativizmus és pozitívizmus ellentéte, amelyre fentebb már a magunk részéről is rámutattunk, vezetett a ténylegesség normatív erejének Jellinek-féle paradoxijához (die normative Kraft des Faktischen); a törvény és a jog azonosítása a forrása a jogállamkoncepció belső antinómiáinak és azoknak a kiküszöbölhetetlen ellenmondásoknak, amelyekbe a múlt század jogtudománya a szisztematikus és teleologikus jogmagyarázat vitájában keveredett.⁴

¹ C. Schmitt id. m. 7.

² Ennél a jeles egyházatyánál és jogtudósnál egész más irányú gondolatmenet nyomai is felfedezhetők. L. Ruber József: Werbőczy gondolatvilága. Minerva, 1924. évf. 114.

³ C. Schmitt id. m. 24—29.

⁴ Id. m. 45—47., 50—52-

Ezeket a termékeny és érdekes fejtegetéseket C. Schmitt a nemzeti szocializmus nagy szellemi és politikai forradalmának irányvonalába igyekszik beállítani; úgy véljük azonban, sikertelenül. Az intézmények lényegére és jelentőségére vonatkozó organologikus intuíciói, a szerző minden tiltakozása ellenére,¹ nagyobb közelségben vannak egyes előkelő szellemek tradicionális konzervativizmusához, így jelesül a vele sok szellemi rokonságot mutató Savigny hisztorizmusához, mint az új Németország radikalizmusához. Ezen mit sem változtatnak azok a fejtegetései, amelyekkel kimutatja, hogy a Hegelnél még erőteljesen érvényesülő intézményi gondolat teljes háttérbeszorulását a német jogtudományban a liberáldemokráciának, a nemzeti szocializmussal is szemben álló 1789-es eszméknek az uralomrajutása idézte elő, s hogy az individuális-normatív jogszemlélet nemcsak a családjogban vezetett groteszk abszurdításokhoz (mint pl. Kant meghatározása a házasságról), hanem a jogállam köz jogászainak rendszerében a hadsereg intézménye is idegen test marad. A rend eszméje (Ordnungsgedanke) C. Schmitt fogalmazásában az új politikai világnézet alfájával és ómegájával, a népiség eszméjével nincsen közvetlen kapcsolatban: az organikusan fejlett intézményi adottságok nem integrálódnak szükségkép egy nagy népi egységgé, hanem — mint szerzőnk beisméri — az egész intézményi gondolat végső eredményben egy középkori értelemben vett rendiségi (ständisch) pluralizmushoz vezet. Emellett az intézménynek, mint a jogi gondolkodás alap-egységének homlokterébe állítása a semmiféle politikai rendszerben sem kívánatos öncélú bürokrácia favorizálására alkalmas. A «Bewegung» centrális eszméjéhez vezető egyenes kapcsolat híján C. Schmitt intézményi gondolatait a nemzeti szocializmus talaján keletkezett egyes jogpolitikai tendenciákkal igyekezett összefüggésbe hozni. Ezek a törekvések, amelyek az államhatalom totalitásának a fasizmustól recipiált elvében gyökereznek, természetesen azokon a jogterületeken mutatkoztak, ahol az állam és társadalom dualizmusán, az egyes államhatalmak szétválasztásán alapuló polgári liberális gondolkodás legerősebben érvényesült: a büntetőjogban és az adójogban.

¹ Id. m. 57—58.

A büntetőjog terén a tényálladékok szigorú körülhatárolása és az «általános» fogalmakkal (alanyi bűnösség, részesség, kísérlet) való szembeállítás a C. Schmitt szemében az élet természetes és valósággal adott összefüggéseit szétromboló absztrakció, ami a *nulla poena sine lege* dogmájával kapcsolatban csak arra jó, hogy a kellő fantáziával megáldott büntettesnek kibúvót biztosítson. Ennek tökéletes analógiájakép az adózás feltételeinek hasonlóan szigorú és többnyire a magánjogból kölcsönvett álljogászi terminusokkal való körülírása az adójogot az adókötelezettség kijátszásának a tudományává tette.¹

A Harmadik Birodalom hivatalos és félhivatalos képviselői a totalitárius törekvések érdekében magukévá tették a századeleji szabadjogi mozgalom elveit, amelyeket annak idején tőlük világnézetileg nagyon távolálló elemek propagáltak. Ezek azonban a törvény felett álló «Richterköni» hatalmát a büntető bíráskodásra kiterjeszteni nem óhajtották, a nemzeti szocializmus egyes jogászai ellenben a jogszabályok által nem kötött bírói hatalmat éppen ezen a kényes jogterületen követelik, ahol az igazságszolgáltatás megkötöttsége nemcsak a liberalizmusnak, de a XIX. század másik nagy politikai irányának a konzervativizmusnak is követelménye volt. Ugyanis míg a múlt század büntetőjoga szerintük is a konzervatív és liberális elvek többé-kevésbé szerencsés egyensúlyán alapult, addig a «weimari» korszaknak a forradalom előtti Németország és a mai rendszer (a Második és Harmadik Birodalom) közötti interregnumában a pedagógiai elem egyoldalú térfoglalása a büntetések egyidejű szigorítása nélkül — a szociális és liberális elveknek ez a szerencsétlen kombinációja — csak a büntetőjog ellágyulását, preventív erejének elvesztését eredményezte.²

Ily körülmények között a *nulla poena sine lege* híres elve, amely állítólag a társadalmi szerződés doktrínájában gyökerzik, valamint az ahhoz fűződő garanciális alkotmányjogi szempontok, amelyek még legerősebb fegyverei voltak az ú. n. klaszszikus iskolának a Ferri—Liszt-féle büntetőjogi modernizmus

¹ Id. ra. 60—62.

² G. Dahm—F. Schaffstein: *Liberales oder autoritäres Strafrecht?* (Hanseatische Verlagsanstalt Hamburg) 15.

ellen vívott «iskolaharcban», érvényüket szellemtörténeti és világnézeti előfeltételeiknek gyökeres átalakulása folytán az új jogi gondolkodásban elvesztették.¹ Az új, «autoritárius» büntetőjog előharcosai nem mulasztják el kijátszani Lisztnek nem egészen szerencsésen megfogalmazott híres tételét, hogy a (XIX. századi liberális) büntetőtörvény a büntetett *Magna Chartá-ja*,² teljesen figyelmen kívül hagyva ebben az egyoldalú beállításban azt az alkotmányjogi garanciális értéket, amellyel az objektív jellegű büntetőjog a tisztas állampolgárok mindegyikére nézve bír. Sőt! Az új iskola szerint az a jogbiztonság, amely a törvény alkalmazásából folyó jogi következmények előrelátásából és kiszámíthatóságából áll, a Bentham-féle *expectation*, a jogi pozitívizmusnak ez az egyetlen igazságossága, amely a jogállamból törvényállammá lefokozott múlt századbeli állam rendben egyáltalán lehetséges, — az individualisztikus korszak racionalista lelki alkatú, tetteinek következményeit latolgató, az államhatalommal ellenfélként szembenálló, alapjában önző embertípusának ideálja.³ Ezzel szemben az új idők jogtudósai forradalmi időkre jellemző optimizmussal úgy látják, hogy a mai kor szolidaritástól áthatott, a népközösségnek belsőleg elkötelezett embertípusa, amelyet elsősorban a nemzeti szocialista «mozgalom» szelleme hozott létre, nem érzi szükségét a bírói és hatósági önkénnyel szemben olyan tárgyi garanciáknak, mint a bűncselekmények tényálladékanak szabatos körülhatárolása, a büntető törvény visszaható erejének kizárása stb.; az ekkép előállott bizonytalanságból származó «veszélyzóna» pedig egyenesen kívánatos.⁴ Ez az egyoldalúan érvényesülő gondolkodásmód teljesen figyelmen kívül hagyja többek között azt a nagyjelentőségű gyakorlati mozzanatot, hogy éppen a leg-

¹ H. Henkel: Strafrichter und Gesetz im neuen Staat (Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg) 35., 54. A probléma egyébként az 1935-évi június hó 28-án kelt, a büntető törvénykönyv és a bűnvádi perrendtartás módosításáról szóló birodalmi törvényekkel, amelyek az analógia illetőleg a kiterjesztő értelmezés alkalmazását a büntető törvénykezésben is megengedték, gyakorlatilag nyugvóponttra jutott.

² Dalim—Schaffstein id. m. 9. Henkel id. m. 32.

³ C. Schmitt: id. m. 33, Henkel id. m. 57, 62.

⁴ Henkel id. m. 65, 68.

újabb idők egész tömkelegét hozták létre az efemer és esetleg csak vélt államérdeket szolgáló, a közmeggyőződésbe be nem gyökerezett közgazdasági és pénzügyi rendszabályoknak¹ és forradalmi lendületében megfeledkezik arról, hogy a liberalizmus eszmeköre, mint azt éppen C. Schmitt irodalmi működéséből tudjuk, hasonló utópiaszzerű optimizmus jegyében született: a korlátaitól felszabadított egyéni erők szabad játéktól várta azt a harmóniát, amit az új irány a korlátaitól mentesített államhatalomtól remél.²

* * *

A jogi gondolkodásnak C. Schmitt által kifejtett hármas tipológiája nagy visszhangra talált úgy a szakmabeli, mint az azon kívüli irodalomban,³ s kiinduló pontul szolgált azokhoz a bevezető sorainkban érintett tanulmányokhoz, amelyek ezeket az elvi általánosságban elért eredményeket a szaktudományi gondolatvilág gyökeres átértékelése útján törekszenek teljes egészükben gyümölcsoztetni. A tárgyilagos szemlélőnek annyit minden esetre meg kell állapítania, hogy ebből a nagy feladatból eddig csak a *pars destruens* készült el: az új jogtudomány ép oly szorgalmas, mint harcos szellemű munkásai heves polémiával fejtették ki a múlt századi jogtudomány fogalom világának tartahatatlanságát, ellenben a *pars construens*, az új világnézet bázisán álló juriszprudencia rendszerének szakszerű kifejtése, amely a «mozgalomhoz» érzelmi, mondhatnók: hitvallási alapon tartozók körén kívülállókra nagyobb meggyőző erővel hatna, még körvonalaiiban sem látszik.

Günther Krauss szorososan C. Schmitt bőven ismertetett gondolataihoz csatlakozó tanulmányában⁴ a jogtudomány számos

¹ L. erre R. Laun: Recht und Sittlichkeit 14.

² Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus 45—46.

³ L. erre H. Naumann: Charles Maurras und die Weltanschauung der Action Francaise. 54.

⁴ Der Rechtsbegriff des Rechts. (Eine Untersuchung des positivistischen Rechtsbegriffs im besonderen Hinblick auf das rechtswissenschaftliche Denken Rudolf Sohms (Hanseatische Verlagsanstalt Hamburg).

ágában tevékeny nagyemlékű Rudolf *Sohm*-ban (1841—1917) látja a XIX. század uralkodó jogtudományi irányának, a filozófiai pozitívizmussal párhuzamos gondolatpályákon mozgó, azzal azonban egészben még sem azonosítható jogi pozitívizmusnak legjellegzetesebb képviselőjét, bár megjegyzi, hogy feladatát jelentékenyen megnehezíti éppen Sohmnak a tisztán elméleti fejtegetésekre kevésbé hajlamos természete, akinél a fogalmi elem a konkrét jogi vagy történeti témákat tárgyaló fejtegetések háttérében húzódik meg. Bár ekként vizsgálódásainak középpontjában *Sohm* gondolatvilága áll, kritikája az egész múlt századi (ez alatt túlnyomóan annak második felét értve) jogtudománynak szól, amelynek valamennyi jelentékeny munkásával foglalkozik, hozzávéve századunk első évtizedeinek ahhoz szellemben csatlakozó irodalmát is.

Kiindulási pontul a túlnyomóan az egyházjog terén tevékeny jogtudósnak az a híres tétele szolgál, amely egész munkássága felett uralkodik és amely körül egész irodalom keletkezett: az egyházjog ellenmondásban van az egyház lényével... Ehhez a sajátságos paradoxonhoz *Sohm*ot a jognak a pozitívizmus jogtudományában uralkodó fogalma, valamint az abból folyó, következetesen végiggondolt konzekvenciák vezették el,¹ amelyek nemcsak az egyházzal, hanem minden (C. Schmitt-féle értelemben vett) konkrét «renddel» (Ordnung) összeegyeztethetetlenek. Ennek a pozitívista definíciónak legtalálhatóbb s ezért G. Krauss művének is címéül szolgáló tautologikus elnevezése is *Sohm*nál található: der Rechtsbegriff des Rechts.² Az egykorú irodalomban általános volt a törekvés a jogi fogalmaknak és magának a jog fogalmának jogászok számára való esoterikus meghatározására, mint azt *Bergbohm*ből, *Zitelmann*ből, *Ihering*ből, *Binding*ből, sőt a szorosan vett pozitívista iskolához még nem is számítható *Puchta*ból is vett találó idézetekkel bizonyítja. Az egész elgondolás a jogfogalom semlegesítésének, az erkölcs fogalmától való elkülönítésének, politikai tartalomtól való mentesítésének a kifejezése, amely a jog fogalmát és az

¹ Ugyanezt kívánja bizonyítani a katolikus (tomista) természet-jog radikálisa, E. Hölscher: *Sittliche Rechtslehre* II. 89.

² G. Krauss id. m. 7—g.

összes jogi fogalmakat merőben technikus, instrumentális jellegűvé óhajtja tenni. Ezek Sohm szavai szerint úgy uralkodnak a jogszabályok tartalma felett, mint az ábécé huszonnégy betűje az emberi hangok végtelen változatai felett: bármilyen tartalmú jogszabályok rendszerezésére alkalmasak. Ez a merőben technikai jelleg jut kifejezésre abban is, hogy a törvénykönyvekből a legáltalánosabb fogalmak meghatározása hiányzik, aminek a pótlása a tudomány feladata: Sohm az egykori irodalommal együtt nagy súlyt helyez a már ismertetett követelmények mellett a jog «tudományosságára.» Helyesen látja meg azonban G. Krauss ebben a «tudományosságban» azt a hátsó ajtót, amelyen nemcsak a száműzött világnézeti elemek térhetnek vissza, a jogi gondolkodásba, hanem egyben minden metafizika és miszticizmus is.¹ Egyébként Sohmnak rendszeresen sehol ki nem fejtett, csak különböző műveiben feltalálható egyes mondataiból konstruált jogi koncepciója a pozitivismusnak azt a normativizmus és decizionizmus szálaiból összeszővődő képét mutatja, amelyet C. Schmitt a múlt századra annyira jellegzetesnek talált. A jog többé-kevésbé általános tételekből áll, amelyek bizonyos előre nem látható számú esetek eldöntését előre meghatározzák. Ezek a tételek egyben kötelező parancsok (Imperative): ekként szükségkép a múlt ítélt a jelenben felmerült esetek felett, mert a jogszabályok alkalmazásánál ki van zárva annak figyelembe vétele, vajjon azok a jelenben tárgyilag indokoltak-e? A jog tehát szükségképen formális, de éppen ez a formalizmus, ez a «pillanat befolyásaitól független szilárdság» adja meg szabályainak azt az evidenciát, amely szükséges ahhoz, hogy a szemben álló felekre döntését rákényszerítse; egyedül ezek a formális szabályok döntenek abban a nagy kérdésben, mi a jogos és mi a jogtalan? A tiszta normatív gondolatmenet ösvényén haladva Sohm ki is jelenti, hogy a pusztá tények, a valóság világában a tolvaj a tulajdonostól meg nem különböztethető. A pozitivistá normativizmus végső konzekvenciái azonban nem maradtak elrejtve Sohm szeméi előtt, aki nem tartózkodik a formalista jogászok híres rezignációjának kifejezésétől; *summum jus, summa injuria*. Mindezek a gondolatmenetek fel-

¹ Id. m. II—24.

tartóztathatatlanul sodorják Sohmot, bizonyos ingadozások után, a jog kényszer jellegének és az állam törvényhozási monopóliumának elismerése felé.¹

G. Krauss úgy látja, hogy ezt az egész gondolatvilágot a kapitalizmus korának azok a társadalomtörténeti adottságai determinálják, amelyeket legjobban a «polgári társadalom» gyűjtőneve fejez ki. Sohm jogfogalma úgy, ahogy a szerzőnk által összeválogatott idézetek alapján előttünk áll, a kapitalizmus fénykorában született német polgári törvénykönyv jogának absztrakt normaszövedékére illik, amely — Sohm szavai szerint — valóban «polgári jog», «a pénzgazdaságnak városi, kereskedelmi szellemben elgondolt magánjoga», s amelynek a családi jog csak függeléke. Ez a szabad forgalom alapján álló magánjog, amely egyedül teszi lehetővé a szabad egyéniség kifejlődését, alapja egyben a kor közjogának és előfutára a jövő egyetemes világjogának. Csak természetes, hogy ebben a forgalom érdekeit szolgáló jogrendszerben a «jóhiszemű jogszerző» a főszemély, akinek védelmében G. Krauss hajlandó az «orgazda talmudi privilégiumát» látni. Egyébként Sohm tanításait kifejezetten is a harmadik rendnek a birtok és műveltség (Bildung und Besitz) alapján elkülönülő rétegeihez intézi, míg a vér és föld (Blut und Boden) adottságai, valamint a becsület (Ehre) arisztokratikus fogalma iránt hiányzik az érzéke. Mindez a jogtörténet számos tényét érthetlenné teszi a különben annyira historizáló hajlamú jogtudós szemében, aki egyébként a negyedik rend marxista forradalmának viharjeleit tisztán látja, de az ellen az osztályok felett álló «szociális monarchia» emlegetésén kívül remédiomot nem tud. Így ennek a jog történelmi változásaitól függetlennek gondolt fogalom világnak, amellyel «nemcsak a római, hanem bármely más jog felett uralkodni lehet», legfeljebb az kölcsönöz időfelettséget, hogy állítólagos forrása, a római jog arról mit sem tud; egyébként azonban az egész elgondolás a késői polgári korszak tipikus terméke, ép úgy, mint Sohmnak annak idején megcsodált, de ma már banálisan ható stílusa.

A polgári társadalom azonban G. Krauss szerint a politikai küzdelemben alulmaradt s ennek a döntésnek a konzekvenciáit

¹ Id. m. 29—41.

a jogi gondolatvilágban is le kell vonni. A «jog jogfogalma» merő tautológia: ezért kellett a múlt századi pozitívizmus művét folytató Kelsen-féle «tisztta jogelméletnek» az absztrakció teljes meddőségében megfeneklenie, a jog jogfogalmának a jogfogalom teljes felbomlásához kellett vezetnie (mint azt egyesek már sok évvel ezelőtt látták: «jog nélküli jogtudományhoz»¹). A jogi gondolkodás teljes világnézeti semlegesítése hiú törekvés: a döntés a pozitív szabályokon kívüleső mozzanatok nélkül lehetetlen. Innen van a természetjogi gondolatmenetek újjáéledése, a «generális klauzulákba való menekülés». Azonban kivezető útra csak a jogi gondolkodásnak egyedül helyes módja, a társadalom konkrét rendjének, a jogi szabályozástól függetlenül és azt megelőzően létező intézményeknek az elismerése vezet: ezt teszi a tulajdonnak Sohm normativizmusa számára hozzáférhetetlen problémáját megfoghatóvá, egyedül ez ment meg a *summum jus, summa injuria* szomorú paradoxonjától. A jog kényszer jellegének hangsúlyozása az egyén önkéntes elhatározásán alapuló konvencióval szemben szintén az egyéni akciószabadságon alapuló polgári társadalom gondolatköréből folyik: erkölcsiség, világnézet, politika mind a társadalom birodalmába tartozik, míg a semleges és agnosztikus állam, amely maga is csak provizórium a természeti ősállapot és a mindennemű kényszerelvű organizációtól mentes (szerzőnk talán H. Spencerre gondol?) eszményi jövő között, kénytelen a «jog jogfogalmával» beérni. A pozitív jog tehát ebben a gondolatvilágban — így látja G. Krauss — csak vékony lepel, amelyet a század jogtudománya a lappangó anarchiára terít, ami Sohm előtt nem is maradt elrejtve.²

Csak a pozitívizmus jogfogalmának és az abból folyó összes konzekvenciáknak ez a kíméletlen leleplezése teszi érthetővé azt a tragikus paradoxont, amelyet Sohm élete főművének élére állított: az egyházjog ellenmondásban van az egyház lényével. A pozitívizmusnak az a jogfogalma, amelyet korának jogtudományával együtt Sohm is vall, valóban összeegyeztethetetlen

¹ V. ö. Ruber József: Jogtudomány és világnézet. Athenaeum, 1925. évf. 14.

² G. Krauss id. m. 47—50., 55—70., 72—77.

az egyház spiritualisztikus lényegével; ez az egyébként a teológia terére tartozó egyházfogalom beható vizsgálata nélkül is nyilvánvaló. A tiszta jogi pozitívizmus számára a paradoxia egzisztenciális forma és Sohm nem rettent vissza ennek megvallásától. Ez a végső eredmény annál sajnálatosabb, mert Sohmot, a hagyománytisztelő hívő keresztényt, akinél G. Krauss az institutionális gondolkodás számos elemét véli felfedezni, egy világ választja el a pozitívizmus szélső szárnyától, az idegen fajú Friedbergtől, Labandtól és Jellinektől. De korának gyermeke volt: elgondolásának lényege az egykorú jogtudomány közkinccse.¹ Ennek bizonyítására az idézetek tömege szolgál, amelyeknek összeválogatása egyforma bizonyítéka a szerző alaposágának és vitázó készségének.

Annak az időpontja, hogy a jogtudomány mai munkása a múlt század jogi irodalmát, mint a fejlődés által lezárt szellemtörténeti egységet szemlélje, bizonyára elérkezett: Windscheid és Binding neve s munkássága ma már legalább annyira történelem, mint két-három évtizeddel ezelőtt Savigny és Feuerbaché volt. Azonban a nem mindenben szerencsés kortörténeti adottságok ellenére is annyi jelentékeny jogász egyéniségét feltüntető korszak legkiemelkedőbb képviselőit, így az empirizmus útjain haladó Bergbohmot és Bindinget, a pragmatista Iheringet és a már újkanti tendenciájú Bierlinget szerzőnk túlkönnyed általánosítással hozza közös nevezőre s csak a jogtudomány elleni szenvedélyes filippikája miatt a maga idején hírhedt nevű J. Kirchmannban lát a kor áramlata ellen küzdő önálló egyéniséget, benne látja az uralkodó doktrínával annyira ellentétes institucionalizmus egyetlen, meg nem értett képviselőjét.²

* * *

De talán mégis volt a múlt század német jogtudományának egyetlen kimagasló képviselője, akinek életműve kiállotta az idő próbáját: Sohmnak sokoldalúságban, látókörben, erudícióban méltó pályatársa, Ottó v. *Gierke* (1841—1921), a római jog

¹ Id. m. 78—90.

² Id. m. 34., 63., 70.

egyoldalú kultuszával szembezálló germanizmus és az organológikus univerzalizmus hirdetője, aki már a nyolcvanas években hadat üzent a pozitivizmus formalizmusának és elviselhetetlen unalmának»? Az 1933. évi nagy politikai fordulat után a nemzeti szocializmushoz csatlakozó jogászok benne látják az individualizmus nagy ellenlábását, az ő gondolatait választják kiindulási pontul az új formák és fogalmak utáni kutatásnál: az új eligazodást kereső jogtudomány valóságos Gierke-reneszánsz képét mutatja. Reinhard Höhn szerint azonban mindez csak ártalmas kísérlet az új gondolatoknak az eddigi fogalomvilág formáiba való öntésére és bár a «közösség», «népközösség» (Gemeinschaft, Volksgemeinschaft) és Gierke műveiben előforduló hasonló, lényegükben univerzalisztikus felépítésű fogalmak a német jelenben keltek életre, — gondolatmenetei és az eredmények, amelyekhez eljut, alapjukban véve mégis korának menthetetlenül túlhaladott gondolatvilágához tartoznak, amelyeknek individualizmusát leküzdenie neki sem sikerült. A német jogtudomány tehát nem térhet ki az elől, hogy Gierke szellemi hagyatékát is likvidálja.¹

Gierke fejtegetéseinek kiindulópontja az ősgermán közület (Genossenschaft), ez az organikus, immanens népi egység, amelyben az ifjúságát élő nép kultúrfokának megfelelően «nem keresi a királyok és népgyűlések mögött rejtőző államot.» Ez a természetes közösség idővel háttérbe szorul a szabad egyesületsből fejlődött középkori városi élet alakulataival, jelesen a testület (Körperschaft) fogalmával szemben; ez az a történeti előzmény, amely Gierke számára a jelenkor államát megérthetővé teszi, ez szolgáltatja azokat a szemléltető képeket, amelyek élénk és gazdag szellemére annyira jellemzők. A város már nem a közület ősi, természeti adottsága, hanem testület, amelyben a tagok magánélete elkülönül a közéletben való aktív és passzív részvétel körétől; a város tagjainak sokaságán (Vielheit) kívül és felül létező egység (Einheit), önálló személy, amely mint ilyen természetesen láthatatlan. Éppen ez azonban az individualisz-

¹ Otto v. Gierkes Staatslehre und unsere Zeit, zugleich eine Auseinandersetzung mit dem Rechtssystem des 19. Jahrhunderts (Hanseatische Verlagsanstalt. Hamburg) 13—14.

tikus gondolkodás fátuma, hogy mindent egyének közötti viszonyoknak fogva fel, végül is kénytelen a kollektívumot láthatatlannak tartani, s ettől Gierke egész munkássága során nem tud szabadulni. A modern állam megértésének kulcsa Gierke szerint az, hogy a testületnek ez a városi életben kifejlődött fogalma államfogalommá fokozódik. Így csatlakozik Gierke az uralkodó közjogi doktrínához: az állam személyiség, pontosabban jogi személy. Ezt az elméletet a német közjogi tudomány (amelynek, úgy látszik, bizonyos mértékben a magyarhoz hasonlóan az «Oppositionswissenschaft» szerepe jutott) egyfelől az intézetnek elgondolt abszolutisztikus rendőrállam, másfelől a népszuverenitás ellen vívott küzdelmében fejlesztette ki (Gerber, Laband). Ezt a harci elméletet viszi egy nagy lépéssel tovább Gierke, amikor ennek az államszemélyiségnek a reális létét vitatja: a személynek elgondolt állam nem merő fikció, nem vértelen, kísérteties árny, hanem reális valóság, mint a középkori város, ami maga is államszerű alakulat volt: testület, amelynek tagjaitól különvált egysége hatásaiban ugyan reálisan érzékelhető, egészében azonban mégis láthatatlan. Minthogy «a szociális életegységek» léte közvetlenül Gierke szerint sem bizonyítható, a miszticizmus vádjá ellen védekezve kénytelen a ma annyit emlegetett «világnézet» érveihöz nyúlni: gondolatai megértésének feltétele — saját szavai szerint — «az individualisztikus társadalomszemlélettel való szakítás, vagyis egy magasabbrendű élet elismerése, amelybe az egyéni élet beilleszkedik».

R. Höhn mindezzel szemben úgy látja, hogy Gierke gondolatmenetei a mai német gondolatvilággal csak a használt kifejezésekben mutatnak azonosságot: a valóságos népi közösség helyett kénytelen egy láthatatlan egységet konstruálni, amelyik csak arra jó, hogy eltakarja az egyének közötti relációkat, amelyekre Gierke is ép úgy alapítja rendszerét, mint kortársai. A testületnek a késői középkorból, az individualizmus születésének korszakából merített fogalma semmi esetre sem segíti elő az individualizmus leküzdését. De hogy mennyire rabja kora individualizmusának, annak legjobb bizonyítéka az, hogy a testület egységét csak a személy fogalmával, az individuális existenciának ezzel a jellegzetes elnevezésével tudja kifejezni.

Ebbe a testületi elgondolásba a parlamentarizmus egész gondolköre: a diszkusszió és a szavazás liberális formája, mint a közakarat (Gemeinwille) kialakításának módja, kitűnően beilleszkedett. Lényegében azonban az egész nem más, mint a liberális demokráciának Rousseauig visszanyúló megoldhatatlan, kínos problémája: hogyan lesz egyéni akarati aktusokból közakarat? Erre a múlt század jogtudománya csak mesterkéltné konstrukcióval, az egyén közületi és magánjellegű életkörének szétválasztásával s az előbbieket fiktív összefoglalásával tud feleletet adni. Mindez teljesen tárgyaltan az új államban: a vezér (Führer) parancsa csak a közösség életének kifejezése, a vezér előre átéli a közösség életét és követői ugyanazt a lelki attitűdöt veszik fel, mint ő; nincs tehát szó az egyik individuumnak a többiek akaratához címzett egyéni aktusáról. Úgy véljük, a Gierke miszticizmusának egy maradványától a szerző sem tud szabadulni. Ép így elvesztette régi értelmét az új közjogi gondolkodásban Höhn szerint az állampolgárság eddigi fogalma, amelyet a múlt század közjogászai, Gierket is beleértve, szintén az abszolutizmus elleni küzdelemben az «alattvaló» rosszhangzású elnevezésének kiszorítása végett fejlesztettek ki: az egyes ember sem alattvaló, sem a közösséggel szembenálló egyén, hanem teljes személyiséggel a közösségben él; az állampolgárság nem jelent alanyi jogot az állammal szemben, csak a népközösségben való teljes értékű tagság elismerése.¹

Későbbi munkásságában Gierke már az organikus államelmélet határozott képviselője, amely szerint az állam tagjainak összegétől különböző valóságos biológiai életesség (organizmus). Bár az állam (társadalom) organikus felfogását eddig az univerzalizmus jellegzetes gondolképének tartották és Gierkének R. Höhn szerint is sikerült a múlt század individualisztikus fejlődési vonalának végső konzekvenciáit kikerülni, az egész organikus elmélet, mint maga Gierke bevallja, nem egyéb, az állam személyiségének megvilágítására szolgáló nagyvonalú kísérletnél. Ezért, mint az előbbi doktrína, értékében a múlt századnak a fejedelmi hatalom s a liberális polgárság közötti küzdelemből előállott közjogi helyzetéhez van kötve, ami már egész-

¹ Id. m. 15—27., 33—57.

ben a múlté. Emellett egyes részleteiben (így az egész és a részek viszonya) visszasiklik az individualizmus vágányaira. A német jelennek semmi esetre sincs szüksége arra, hogy az SA alakulat, vagy a munkatábor intézményét ily nehézkes gondolatmenettel megközelíthető láthatatlan egységen át próbálja megérteni.¹

Gierke szoros értelemben vett államelméletén kívül foglalkozik a szerző a neves jogtudós egyéb világnézeti érdekű tanításaival, amelyek közül főképp a népre (Volk) és a közösségre (Gemeinschaft) vonatkozók bírnak különösebb érdekel. A «természetes» népfogalom Gierke szerint a vér, a nyelv és a föld közössége, amely a «politikai» népfogalmat sohasem fedi teljesen; a modern állameszme mégis az állam és a nép azonossága, az állam fogalmát a nép fogalmára kell alapítani, amely az állammal lesz akaratra és cselekvésre képes személyiséggé. A népről vallott nézetei tehát csak mellékes szerepet játszanak koncepciójában és már ismételtelen méltatott személyiségi tanába olvadnak belé. A közösségekre vonatkozó tana ugyanebből az okból veszítette el aktualitását, dacára kora individualizmusával szembeszálló híres fejtegetéseinek: csak a jogilag organizált, személyiséggel bíró közösségeknek van jelentőségük Gierke problematikájában, szöges ellentétben az ősgermán közületre vonatkozó szerencsés meglátásaival. A mai német gondolatvilág számára azonban nép és terület, vér és föld nem egy absztrakt államfogalom szubsztrátuma, hanem végső realitás, amelyen a népközösség nyugszik és amellyel szemben az állam maga is csak eszköz jelentőségével bír. Épp így nem azonos a Gierke fogalomvilágában szereplő közösség sem azzal a konkrét közösséggel, amelyből a mai német publicisztikai gondolkodás kiindult.² Ekként — ez Höhn végérvényes ítélete — Gierke a jogot és az államot a vértől és földtől elkülöníti, a faji közösség felett szuverén magasságban trónol s így egész közösségi gondolatvilágának az azonos hangzású szavak és fordulatok ellenére sincs semmi köze a maihoz. Ezekből egyes időszerűnek látszó formulákat kiragadni és a mai céljaira felhasználni annyi,

¹ Id. m. 58—66.

² Id. m. 95—104.

mint gondolatainak belső konzekvenciáját félreismerni.¹ Készséggel ismeri azonban el, hogy a polgári társadalom Stein—Mohl-féle gondolata Gierkétől már távol áll.² Végül áttekintést nyújt arról, hogy Gierke egyes gondolatai, főképp «az állam urbanizálása», vagyis az államfogalomnak a városból való levezetése mint válnak követőinél, főképp H. Preussnél, a «weimari rendszer» közjogászánál forradalmi radikalizmussá, anélkül azonban, hogy ezért a Gierke egyéniségétől annyira távolálló fejlődésért a nagy jogtudós emléke ellen szemrehányást tenne.

* * *

A német jogi irodalom ez idő szerint is sokkal gazdagabb annál, semhogy afelett tartott szemlénk teljességre tarthatna igényt. Érdekesség és eredetiség szempontjából a fentebb ismertetett néhány művet találtuk a legjellegzetesebbnek, amelyek nagyjából C. Schmitt legújabb műveinek gondolatkörében mozognak. Ebben (és csak ebben az értelemben) mondhatjuk, hogy az új német jogtudomány C. Schmitt egyéniségének szuggesztív befolyása alatt áll.

Ennek megfelelően az egész irodalom legbensőbb lényege szerint a hisztorizmus jegyében fogant, bár az új generáció egyébként Savignyt megtagadja.

A jogi gondolkodásnak C. Schmitt szerint is három lehetséges módja van. Mi alapon vitatja tehát ezek egyike számára a kizárólagos jogosultságot? Vonzó fejtegetései során épen erre nélkülözzük a feleletet: gondolatfűzésének egésze szerint nyilván valamely hegeli értelemben vett dialektikus szükség-szerűség alapján, a másik két gondolkodásmód évszázados egyoldalú uralmának ellensúlyozására.

Ennek a gondolatmenetnek a vörös fonala található fel a többi ismertetett munka gondolatszövésében is. A *nulla poena sine lege* elve, a bírói hatalomnak lehető megkötése egy objektív jellegű büntetőjog formalizmusa által, a felvilágosodás irodalmának az akkori történeti helyzet által indokolt tiltakozása volt; a jogi pozitivismus a társadalom akkori fejlődési fokának

¹ Id. m. 95., 98., 104., 150.

² Id. m. 104—109.

adáquat vetülete volt a jogászi fogalomalkotás síkjában; az állam személyiségének tana is kielégítette az adott közjogi helyzet szükségleteit. Az egyszeri történeti helyzet elmúlásával azonban az azokhoz alkalmazkodó fogalomvilág is túlélté önmagát és elvesztette meggyőző erejét: alapjában véve ez a döntő érve szerzőinknek a régi doktrína ellen, ebből azonban a régít felváltani hivatott, általuk képviselt új eszmekör történeti relativitása is következik.

De a történeti nézőpont a joggal összefüggő végső kérdések eldöntésénél, így a jogi fogalomképzés struktúrájának és érvényessége határainak elbírálásánál nem lehet kizárólagos és ezért az ily érvelés gondolkodásunkat csak ideiglenesen elégítheti ki. A történeti szemlélet soha ki nem szoríthatja a jogi gondolatvilágból a szisztematikus fogalomalkotásra való törekvést, amely időtlen érvényű kiindulási pontokat kíván.

A jogi gondolatvilág e kétféle elemének viszonya szinte agnosztikus problémának látszik. Nem kétséges, hogy a ma már történeti távlatba eső múlt századi jogászi fogalom világnak egy jelentékeny része valóban csak «szituációhoz kötött» jelentőségű volt; de ennek ellenére is úgy érezzük, hogy az egyén és az összesség közötti, eddig örök emberinek gondolt feszültség, vagy az élet közérdekű és magánérdekű köreinek elválasztása még sem fogható fel valamely alig egy évszázadig tartó történeti egyszeriségnek.

E fenntartásaink ellenére is rá kellett mutatnunk, hogy egy új jogtudomány áll *ante portas*. Hogy a múlt századi jogászi konstrukciók örökébe törekvő új fogalom világ mennyire fogja az idő próbáját kiállani, mennyire tudja a régít dogmatikai termékenység és gyakorlati használhatóság tekintetében megközelíteni, vagy talán felülmúlni, erre a legközelebbi jövő fog választ adni. Erről véleményt nyilvánítani már azért is korai, mert az új jogtudomány, amelynek jelentkezése el nem vitatható, az alakulás stádiumában van.

Ruber József.

HUIZINGA KRÍZIS-KÖNYVE.

Ami lényegeset a mai világkrízisről mondani lehetett, elmondták s ezen a téren már csak kisebb-nagyobb összefoglalások vagy újabb részletperspektívák számára maradt hely. A természettudományok válságát csaknem teljesen fölfedték Planck, Driesch, Dacqué, Eddington, Jeans és mások művei. Nyilvánvalóvá lett, hogy amit a háború előtt még meg nem ingathatóan örök valóságnak tartottak, egy neme a naiv mithológiának. Ma még tovább mentek és többen kétségbevonták azt is, hogy a tudományossággal meg lehet közelíteni a valóságot. Hiszen a tudománynak csak «elvont részvalósággal» van dolga és a világgal, mint egészszel nem foglalkozik. Még ennél is több: a tudományos szellem, ahogy Bergyajev mondja, «az embert a valóságos létből ki is tépheti, tudatát kiszáríthatja . . . a tudomány azon alapszik, hogy az embert a valóságos élettől elidegenítse», mert emberen kívüli, általános szempontokat vesz fel. A modern morál válságáról nagy, könyvtárra menő munkák beszélnek. A kor kulturális fordulópontjának természetét eléggé felfedte Spengler és Frobenius kultúrmorfológiája. Hogy mi az, ami a válságot felidézi, arról Ortega, Keyserling és Evola szól kimerítően. A krízist történeti szempontból éppen elegen tárgyalták Nietzsche, sőt Burckhardt már a múlt század eleje, sőt Rousseau és Montesquieu óta. A politikai válságról szól a Pannwitz kitűnő könyve, Spengler utolsó műve és a többi között Salter, a Népszövetség főtitkára is több könyvben és tanulmányban. A gazdasági krízis irodalma éppoly beláthatatlan, mint a morális krízisé. Ehhez még részletkérdések, mint: a nevelés, a család, a magánélet, a nemek, a művészetek stb. válságaival foglalkozó művek végtelen sora. De a válságot az ember csak akkor látja meg a maga valóságos mivoltában, ha valamennyit egyszerre látja és pedig teljes mélységében. Mi ez a mélység? Az, hogy a tudós, ezúttal nem a reá jellemző józansággal, hanem

éppen saajátságos elvakultsággal csak is és egyedül tudományának megújításától vár eredményt, a szociológus a társadalom új egyensúlyától. Mindegyik a maga területén látja a krízis igazi okát és középpontját. A másik területét nemcsak hogy nem látja, de nem is akarja látni, sőt tiltakozik ellene. Vakon, korlátoltan hisz a magáéban. Jól látni ezt akkor, ha egy politikust egy moralista meg akar győzni arról: a morál krízise oka minden egyébnek; vagy talán meg lehet győzni egy közgazdászt arról, hogy ne a termelés és fogyasztás helytelen elosztásában lássa a válság okát? Ez a jelenség nem annak eredménye, hogy az egyes tudományok, a politika, gazdaság képviselői korlátozottabbak. Nem: ma az ember, a gondolkozó, a tudós, a szociológus az egész világválságot a saját területén elmélyítve látja, mint történeti szükségszerűséget, aminek ott nála is feltétlenül el kellett következnie, látja, mint az előzmények kérérlhetetlen eredményét — mint végzetet. De még mélyebben. A tudós tudományához, a közgazdász gazdaságtanához ma nem meggyőződésével, racionális meggondolásával, logikus józansággal ragaszkodik, hanem a fanatizmus egy nemével és olyasvalamihez, mint ami az egyedüli mód arra, hogy a válságon az emberiséget átsegítse. Amihez a tudós vagy közgazdász, vagy politikus, vagy moralista ragaszkodik, az már ebben a stádiumban nem politika, gazdaság, morál lesz, hanem ennél sokkalta több: tudomány, mint vallás — gazdaság, mint vallás —, politika, mint vallás. Azért várják onnan és csakis onnan a segítséget, a megoldást, mert ez sokkalta több, mint puszta szellemi megoldás, megváltás ez, vallásos természetű fordulat. Itt lepleződik le a mai krízis igazi természete. Tudományok és politika és szociológia és gazdaság, minél jobban elmélyültek, annál inkább lettek a vallás egy nemévé. Oly szellemiségekké alakultak át, amelyek az emberiséget képesek «megváltani». A tudósok, akik tudományuktól nagy fordulatot várnak, éppen olyan megváltásban hisznek, mint a szociális vagy gazdasági, vagy morális elméletek hirdetői. Egyik sem áll pozitív talajon, mindegyik vallássá mélyült megváltást hirdet. Nietzsche után Mereskovszkij volt az első, aki rámutatott arra, hogy a modern társadalmi mozgalmak (bolsevizmus, burzsoázia, anarchizmus) háttere tulajdonképen vallásos. Utána Ortega,

majd Keyserling, Evola, Bergyajev és mások e kérdést egészében felfedték. Azóta kétség sem lehet afelől, hogy mi a mai krízis valódi természete. A vallásos válságba jutott ember válsós problematikáját az egyes szellemiségekbe, tudományokba, politikába csak kivetíti. De a megoldás nem itt van, vagy ott, vagy amott. A megoldás, ahogy a krízis természete is, csak válsós lehet, a válság az egész emberiség sorsára kiterjed. Így kellett a modern embernek felébrednie arra, hogy az emberi sors csak transzcendens perspektívában érthető meg: így lett az egész kríziskérdés metafizika.

Ha az ember ezzel a tudattal olvassa el Huizinga hollandi történetíró könyvét, amely «Im Schatten von Morgen. Eine Diagnose des kulturellen Leidens unserer Zeit» cím alatt rövid idő alatt rendkívüli módon elterjedt, természetesen először nem azt fogja keresni, hogy mit mond a válságról, hanem azt, hogy milyen metafizikai alapon áll. Ezt az alapot, saját szavaival élve, abban lehet látni, hogy szembeállítja a mythost és a logost. A mai kor bajának magva, szerinte, az, hogy a logos letűnik és a mythos tör elő. Mit ért mythos alatt? Körülbelül azt, amit Georges Sorel nagy művében («Réflexions sur la violence») oly érdekes módon ábrázolt: határozatlan, sokértelmű, megfoghatatlan és sokértelmű valamit, ami talán inkább hangzat, mint kép, mert elmosódó és nem az a fontos benne, hogy mi a határa, hanem hogy milyen érzelmeket kelt, sőt ösztönöz. A mythos az a valami, amit a tömeg is ért, sőt ez az egyedüli, amit a tömeg megért. Így mondaná ezt Le Bon, akinek a tömeg intelligenciájáról írt fejezetei Sorel koncepcióján erősen érezhetők. Még előbb-ről véve: a mythos az, amit Goethe «Idol»-nak nevezett: «minden tévedés a világon ilyen idola műve . . . ahol a valósággal való ellentmondásra akadtam, vagy az igazsággal szemben makacsságot tapasztaltam, a háttérben mindig idolát találtam». De ez végeredményben nem más, mint amit Leibniz a «zavaros», a «tisztátalan» lelkiállapotának nevezett, vagyis ez Bacon «eidolos»-a. És itt lepleződik le ennek a koncepciónak valódi arca: a mythost így és ilyen módon a racionalista gondolja el: zavarosnak, tévedések okának, az igazság útjában állónak, ami akadály a valóság szemléletének, amibe mindenki azt érzi és gondolja bele, amit akar. Ez a tömegpszichológia jellegzetes eleme.

A mythosról a racionalistának ilyen képet kell alkotnia, mert az fogalmakkal soha meg nem fogható. Huizinga a mythosszal szembeállítja a logost, ami természetesen a tiszta, a határolt és átlátszó. Persze, ha az ember túlmegy azon a kedvező beállításon, amit a szerző e szónak ad és megnézi, hogy mi rejtezik benne, itt sem fog kevesebb zavart tapasztalni. Mit jelent a logos attól kezdve, hogy Hérakleitosnál először fellép, hogy többértelmű már ott is, hogyan válik mindig többértelművé az antik filozófiában, a gnóosztikusoknál, az egyházatyáknál, az újplatonistáknál, a skolasztikában és azóta (L. Aall, Anathon: Geschichte der Logosidee.) Ami az elmosódottságot illeti, a logos nem kevésbé az, mint a mythos. A szembeállításból az tűnik ki, hogy Huizinga a logikus gondolkozást a mythikus elé helyezi. Huizinga racionalista. Álláspontját ismerve most már tudni lehet, hogy milyen lesz az a kép, amit a mai világról fest, mit vesz észre, mit emel ki, mit tart fontosnak és mik a problémái.

Azzal, hogy az emberiség gondolkozása ma nem logikus, hanem mythikus, vagyis, hogy az emberiség nagy része nem tiszta, világos, élesen határolt fogalmakban, hanem elmosódó, zavaros, formátlan, hangzatszerű képekben gondolkodik, együttjár először is az, hogy a korszellemet nem a logikus, művelt, higgadt, fensőbbes ember (elit) irányítja, hanem a tömeglény. És ezzel szükségképpen együtt jár az, hogy a korszellem barbarizálódik. A barbarizmus Huizinga meghatározása szerint: «az a kultúrfolyamat, amelyben az elért magas értékű szellemi szituációt fokozatosan alacsonyrendű tartalmi elemek árasztják és nyomják el». Ez az az ismert tény, amit Rathenau («Von kommenden Dingen») és Ortega («Rebellion de las masas») és Keyserling («Südamerikamsche Meditationen») és «Révplution mondiale») és Evola («Rivolta contro il mondo moderno») dolgoztak ki. Itt azonban a továbbiakra vonatkozóan döntő megkülönböztetést kell tenni. A barbarizmus, vagy ahogy Rathenau meghatározta: a «vertikale Einfall der Barbarei», a barbárság alulról, az alsó néposztályok betörése, a demokrácia, majd proletarizmus térhódítása az állam vezetésben, morálban, művészetben, életrendben, egészen más kultúrhelyzetet teremt. A legnevezetesebb ezek közül az, amit Huizinga puerilizmusnak nevez.

A puerilizmus az a jelenség, amikor «a társadalom ahelyett, hogy a gyermeket férfivá nevelné és érlelné, saját maga is éretlen magatartást vesz fel.» A társadalom ezt az utat választja arra, hogy megfiatalodjék: a kamaszokba sülyed vissza. Ezt a kultúra minden területén kézzelfoghatóan tapasztalni lehet attól kezdve, hogy egy óceángözös első útja, egy híres repülő megjelenése, egy maharadzsa látogatása alkalmával a bábész tömegek milyen masszája indul meg s tanúsít olyan viselkedést, mint a falusi suhanc, amikor a templom mellett a cirkusz a sátrat felállítja, egészen addig, hogy a fontos állami, társadalmi, adminisztrációs, egyházi, politikai pozíciók nagy részét is csaknem az egész világon éretlen tacsók szellemi színvonalán álló emberek töltik be. De a viselkedésben nem is ez a jellegzetes. Mert az ok az, hogy ez a kamasszá lett ember bábulatatosan büszke éretlenségére, sokkal büszkébb, mint a kultúrember bármilyen alkotására. Ortega a «senorito satisfecho — az elégedett fiatalúr»-ról írt tanulmányában kitűnően megmutatja a puerilizmus lényegét. A húsz-harminc éves ifjak beülnek egy káprázatos örökségbe: biztosság, kényelem, kultúra, élvezetek és mindazt, amit ezer évek emberisége hősie erőfeszítéssel létrehozott, úgy élvez, mintha mindez neki készült volna. Már nem épít tovább, nincsenek találmányeszméi, bánja is ő, hogy az államszervezetet javítani kellene, beül autójába, szivarozik, homespunba öltözik, villany öngyújtót használ, telefonál, van fürdőszobája, újságot olvas és a színházba megy, — mert ez neki a kultúra. A neandervölgyi azért pattintotta le a követ, hogy neki zsebkése legyen. Meg van elégedve. A bornírt léhaságnak oly fokán áll, amilyent a világtörténetíró el sem tudott képzelni. A puerilizmus az, amikor valaki az emberiség kultúrtökéjét már nem fejleszti tovább, hanem emészteni kezdi, elhasználja, anélkül, hogy benne a produktivitás gondolata felébredne. Ez a suhanc lelkiállapota, akiben még nem mozdult meg a teremtés. De ez az, amiben nem is fog megmozdulni soha. Az elégedett fiatalúr kezén a sokezer éves kultúra elsikkad és elfecsérlődik. Az emberiség többsége ma ebben a puerilis helyzetben él, nem a kultúra továbbnövésztésének, hanem elhasználatának atmoszférája veszi körül. Eltékozolja azt, amit az emberiség alkotott. Nem tudja, hogy a kultúra, mint minden életjelenség, vagy nő, vagy sorvad. Stagnálás

nincs. És mihelyt nem növelik, azonnal sorvadni kezd. Ez a mai tömeg beállítása a kultúrával szemben.

De éppen itt van az a pont, ahol egy új megállapítás bevezetésére nyílik alkalom, sőt, ami szükségessé teszi azt, hogy ezt a kultürelémsztési folyamatot ne nevezzük többé barbarizmusnak. Hiszen Rathenau és Ortega sohasem is nevezték annak, ők csak az alacsonyrendűek vertikális betöréséről beszéltek. Az, ami ma a kultúra feloldásában folyik, nem barbarizmus, már csak azért sem, mert a barbár, ha le is rombolja a magasabb civilizációt, valamit mindig hoz: nyers életerőt. A mai tömegfeltörés esetében ilyesmiről szó sem lehet. Ez a lázadás tisztán démonikus, amelynek tendenciája az elemésztés, a felörlés, a nagy értékek elhasználása. Hiszen a tömegmozgató elem sem az eddigi kultúrshívnvonalon való túlelnelkedés, hanem az irigység, a ressentiment. S ezért a barbarizmus helyett a mai kultúrshívdium meghatározására sokkal jobb, ha azt a kifejezést használjuk, amit Diesel, aki több kitűnő könyvet írt a válságról (különösen: «Der Weg duch das Wirrsal»), ajánl s ez a: «Verlarvung». Ez az a kultúrshívdium, amelyben minden kultúrshívdiumségnek megvan a tendenciája arra, hogy valami másnak az alakját vegye fel: — a teljes megzavarodás, a lárvás állapot, amiben éppen minden nem az, ami. A tömeg nem barbár, hanem a formátlanságnak és elpuhultságnak eddig soha nem látott fokán álló ressentiment-al telt massa, az elit nem vezető, hanem páholyban, élettávolságban ülő szemléző. Keyserling ír a gonosztevőnek a politikába való betöréséről, Faguet az általános kontárságról. Az államkormányzat is lárvá, a bürokrácia, a hivatalnokuralom lárvája. A kapitalizmus és szocializmus is az: a teljesen felbomlott, atomindividualizmus lárvája. Hogy ez a kívülről mechanikusan szilárdnak és keménynek, durvának, barbárnak látszó állapot belül milyen alakatlan és sárszerű, azt sehol sem lehet jobban látni, mint a nagyvárosokban, ahol külsőleg az ember absztraktul határoltnak látszik, de maga az ember szétfolyó, lágy, elomló, ki minden befolyásnak enged. A mai ember cinikus álarca mögött tehetetlenül iszapos. Maga a kultúra is ilyen álarccá lett, amely mögött a továbbkötésre való teljes és tökéletes képtelenség lapul meg. És végül ez az oka annak is, amit a «második garnitúra előretörésének» lehet nevezni: hogy

a társadalom fontos helyeit a hely betöltésére teljesen alkalmatlanok töltik be, mialatt az arra hivatottakat kijátsszák, elnyomják s így azoknak élete elégedetlenségben és terméketlen lázadásban morzsolódik fel. Krízis a világtörténet folyamán volt igen sok. Mert mi a krízis? — amikor az ember, vagy emberiség az érésben megáll, az új stádiumba átlépni nem mer, nem akar, nem tud, akkor mindig krízisbe kerül. Ez csak akkor oldódik fel, ha az ember a kritikus ponton átlendült (katharsis) és nyitva áll az új életstádium számára. Krízis tehát a fejlődési fok előtt való megállás, vagyis a növekedés megakadályozása. Ezzel azonban nem jár együtt mindig a lárvás állapot. Ez csak akkor lép fel, amikor a növekedés megakadályozása állandósul, a megállás, az érési foktól való visszariadás életrenddé lesz. Ekkor szükségképpen a társadalom, állam, morál, szokás, életrend ellárvásodik. Ehhez a barbarizmusnak semmi köze sincs.

Huizinga racionális gondolkozása a tényeknek ezt az összefüggését csak érinti. Bár a kultúrtörténet követelményeiről írt művében («Wege der Kulturgeschichte») nélkülözhetetlennek mondja a kultúrmorfológiai szemléletet, vagyis azt, hogy a történetíró és társadalomkutató élő alakot keressen, a világfolyamatot a maga organikus formájában fogja fel, bár nagy történeti könyvében («Herbst des Mittelalters») ezt a szemléletet keresztül is vitte, a mai korra vonatkozóan nem tudta érvényesíteni, mert hiszen a mythikus és logikus gondolkozás szembeállítására végeredményben a mai korról semmi lényegeset nem mond. Meg kell elégedni a részletmegfigyelésekkel. Ezeknek a részletmegfigyeléseknek egyik legfontosabbja az a fejezet, amelyik a visszatérésekről beszél. A mai világ visszatérésvágyakkal van tele. Vissza a boldog békeidőbe, vissza a középkorba, az ókorba, a primitivizmushoz, vissza a kereszténységhez stb. A vágy oka természetesen ama jövőtől való rettegés, amely a tömegben nem annyira veszedelmes, de annál veszedelmesebb, ha a vezetőknél jelentkezik. Ilyesmit a világtörténet nem ismer, — nem lehet visszafordulni. «Wir können nicht zurück, wir müssen da hindurch!» — mondja. Semmiféle régebbi életformát újra fel nem vehetünk, bele kell mennünk az újba, akár akarunk, akár nem. Ez a kijelentés nála éppoly szigorú, csaknem fenyegető, mint az, amikor arról beszél, hogy az erkölcsi süllyedés a jelenkorban

nem annyira a színvonal alacsonyságában nyilatkozik meg, mint inkább abban, hogy destruálták az erkölcsi normákat. Ennek az éle éppen úgy a mai társadalom vezetői ellen irányul, éppen úgy, mint a legsúlyosabb, amit «Az állam az állam farkasa» című fejezetben mond ki. Huizinga kritikájának éle, nem úgy, mint Ortegaé, aki a tömegeket bírálja, nem úgy, mint Keyserlingé, aki a világfolyamatot vizsgálja, főképpen az emberiség vezetői ellen irányul. Különösen az utóbbi részben válik ez nyilvánvalóvá, amikor kitűnik, hogy régebben sem volt az állam és társadalomvezetés hibátlan, de a vezetők mindenkor tiszteletben tartották «az állam»-ot. A mai vezetés éppen szembenáll ezzel az «állam»-mal. Így támad az a paradox helyzet, hogy ma az állam legnagyobb ellenségei tulajdonképpen az állam vezetői. A destrukció felülről történik. Ez államban, társadalomban, egyházban, községekben teljesen egyformán így van: a vezetők azok, akik az állam, az egyház, a társadalom, a község «farkasai», lerombolói annak, aminek megőrzésére hivatottak, sőt, amit látszólag őriznek. A paradoxon az, hogy az, aki ma konzervátornak látszik, az éppen a destruktor s így a vezetők, ha nem is okai a krízisnek, de feltétlenül akadályai annak, hogy az emberiség a krízisből kiemelkedhessek. Ez kétségkívül forradalmi álláspont, amit Huizinga sehol sem tagad. Nem tagad pedig azért, mert ez a forradalmiság éppoly látszat, mint az, hogy a vezetők konzervátorok. A valóság az, hogy a vezetők, destruálják a társadalmat és az, hogy ez a forradalmi álláspont, amely destruálni látszik, éppen az, amelyik az «állam», a «társadalom» szolgálatában áll. Végül is ez az a szellem, amit ma az igazságtudattal, sőt az igazságszenvedéllyel rendelkező embernek ma vallania kell. A «wir müssen hindurch» nem egyéb, mint amit Grisebach így fej ki a jelenkorról írt nagyszerű könyvében: «Unausweichlichkeiten der Zukunft» — a jövő elől nem lehet kitérni, vagyis, hogy afelé az igazságtudat felé, amit Huizinga képvisel, az emberiségnek, főképpen a vezetőknek az áttörést meg kell tenni. Amíg ez nem történik meg, addig a krízis csak súlyosodni fog. A válság mindig nehezebb lesz és minél inkább elodázzák a teljes valóság felismerését, annál súlyosabb helyzet áll elő. Egészen addig, amíg az áttörés nagy katharsis alakjában megtörténik. Ez tulajdonképpen minden, amit a krízisről mondani lehet, mert Huizinga

is, mint a krízis többi komoly szemlélője mindennemű találgatást elutasít. A jövő nemcsak megismerhetetlen, hanem éppen alapvető hibát követ el, az, aki meg akarja ismerni. «Az ember mindaddig, mondja Grisebach, amíg abban a hitben, hogy a jövő megismerhető, ki akarja számítani, tulajdonképpen kitér előle.» A jövő legfőbb tulajdonsága, hogy kifürkészhetetlen. Ami a fontos, az nem a számítás, hanem a magatartás: a tiszta fő, az éles szem, a könyörtelen kritika, vagyis: az igazságszenvedély.

Hamvas Béla.

A TÁRSAS ÉRINTKEZÉS FORMÁI.

Hogy két ember milyen formák közt érintkezik egymással, hogyan, milyen szavakkal, gesztusokkal, külsőségekkel ad kifejezést a köztük fennálló viszonylatnak: lehet merőben egyéni probléma, de ezen túl és ettől függetlenül társadalmi jelenség is. Amennyiben t. i. a korok, kultúrák, nyelvi, faji, nemzeti és osztálybeli közösségek szabályozólag, szokásfejlesztőleg hatnak mindazokra a szóbeli és egyéb külső nyilvánulási formákra, amelyek közt az emberek mindennapi kontaktusai lezajlanak. Gyökeresen más probléma tehát az érintkezési forma, ha egyénileg és más, ha szociológiailag tekintjük, ugyanúgy, mint ahogy gyökeresen más az egyéni varázs, az egyéni jómodor és más az a sablon, amelyet mindenki követ, amelynek követése a kultúra, a társadalmi norma követelménye — idő, ország és társadalmi rétegek szerint.

Itt az alábbiakban lényegében főleg csak a társasszokás-szentesítette érintkezési formákról lesz szó. Mert az, hogy valaki ezekhez a formákhoz egyénileg mennyire alkalmazkodik, vagy milyen mértékben érez hajlamot és bátorságot arra, hogy ezeket áttörje, negligálja vagy módosítsa, elsősorban nem szociológiai, inkább az egyén lélektanát érintő kérdés. (Igaz, közvetve ennek is lehetnek, sőt vannak is szociológiai hatásai, mint ahogy az egyéni alkat, jellem, törekvés minden vonalon hat a szociális viszonylatok alakulására.)

A társas érintkezés nyelvi és egyéb szokásai, közhasználatú előírásai és ezeknek fejlődése, átalakulása korok, népek, nemzeti, faji, továbbá osztálybeli közösségek szerint: igen nagy téma, érdekes korrelátuma, kísérő jelensége a társadalmi berendezkedésnek, a kultúrtörténelmi fejlődés egyéb jelenségeinek. Az irodalom alig értékelte, s a mindennapi életben sem szoktunk nagyobb fontosságot tulajdonítani az érintkezés formáinak. Legfeljebb empirikus értelemben méltatjuk figyelemre,

elvileg azonban nem tartjuk fontosnak. Nem is gondolunk rá, miért ragaszkodunk embertársainkkal való érintkezésünkben bizonyos belénknevelődött, a szokás, az utánzás által automatikusakká, ösztönszerűekké vált — nem egyszer értelmetlen, együgyű, idejétmúlt — nyelvi és egyéb viselkedési sablonokhoz. Pedig ha mélyebb vizsgálatra érdemesítjük ezeket a formákat, formáságokat, látni fogjuk, hogy korántsem közömbösek, hiszen okozati kapcsolatokban — sőt kölcsönhatásban — állnak a társadalmi rend sarkalatos, reális, életbevágó jelenségeivel. Ez a kapcsolat, kihatás, okozati összefüggés azonban ez esetben azért marad könnyen rejtve figyelmünk elől, mert a társasérintkezés e formai szokásai teljesen automatikusan, reflexszerűen mennek végbe. Persze lényegében nem fontos pl. az, hogy embertársaink előtt meghajolunk-e vagy nem, hogy nagyot köszöntünk-e nekik vagy kicsit; hogy azt mondjuk: «jónapot, uram, jónapot, asszonyom» mint a francia, vagy «alászolgája, méltóságos uram» és «kezeiticsókolom, nagyságos asszony» mint a magyar, vagy egyszerűen jó reggelt, jó délutánt, jó estét kívánunk ösmerőseinknek és a jónapot (good day) köszönést kizárólag az idegennek szánjuk, a rideg üzleties érintkezés kifejezésének, elbúcsúzó formájának tekintjük (!) mint az angol. Mindamellet korántsem érdektelen — összességében — az emberi érintkezés e számtalan külsősége, sőt érdekesebb, mint első látszatra gondolnók, különösen akkor, ha fölvetjük a kérdést: valóban olyan üresek-e a formák, amennyire a fölületes szemlélő gondolná? Sőt amennyire, üreseknek vélte oly kiváló elme is mint Schopenhauer, aki az udvariasságot «számolópénzhez» hasonlította, amelynek «nincs értéke». A kedélyrideg német bölcsész ezen aforisztikus, bár szellemes meghatározásával még nem igen lettünk okosabbak; de többet nyerünk, ha tovább követjük gondolatmenetét: «aki udvariasság helyett tényleges szolgálatot teljesít, hasonlatos az olyan emberhez, aki értéktelen számolóérmék helyett aranyat osztogatna». Látni fogjuk, hogy ez nem egészen így van, de amit nyertünk, a mondatban foglalt fogalmi körülírás. Valóban van üres formai udvariasság és van tényleges szolgálat; azonban kár volna az utóbbit mérőben mint nagy, életbevágó, áldozatot jelentő ténykedést elképzelni, mert hiszen van az életnek, az emberi kontaktusoknak számtalan olyan mozzanata, amikor kis

figyelmességekkel, apró, rokonszenves gesztusokkal, amelyeket az igazi jónevelés joggal meg is kíván tőlünk (és pedig nemcsak ösmerőseinkkel, de épúgy az idegennel szemben is), olyan udvariasságot van alkalmunk gyakorolni, amelyre lehetetlen azt mondani, hogy «üres». Nem mindennap találkozunk vízhefulóval, kit esetleg életünk kockáztatásával igyekszünk kimenteni a vízből; de naponta nem egyszer megyünk át csapóajtón, amelyet megfogunk és hátratekintve, átadunk az utánunk jövő embertársunknak. Sokan vannak, az igaz, akik ezt nem szokták tenni, akik elengedik az ajtót, nem bánják, ha a másiknak arcába lendül: ezek a figyelmetlen emberek. Abból, az igaz, semmi néven nevezendő hasznunk nincs, ha valaki nagy kalaplendítéssel köszön nekünk; de az már nem közömbös, hogy valaki — esetleg ugyanaz, aki nagyokat köszön és százféle változatban «kérlekalássanoz» — könyökét szétfeszítve, elállja az utunkat, vagy fölöslegesen hangos beszéddel kényszerít arra, hogy végighallgassuk a számunkra érdektelen beszélgetést, amelyet harmadik személyekkel a közelünkben folytat; vagy pl. a társalgásban nem hagy szóhoz jutni, nem figyel a másikra stb. stb. Tehát nincs egészen igaza Schopenhauernek; bár hozzásegített — ha csak negatíve is — a fogalmi körök világosabb felismeréséhez, amely szerint két kategóriát kell megállapítanunk a társas érintkezés szokáskívánta előírásai között, az üres udvariasságét és a figyelemét, a másra való tekintetet (németül Rücksicht, franciául regard, angolul considerateness). Kétségtelen, hogy az utóbbi hasonlíthatatlanul fontosabb. És igen érdekes, ha a kettő arányát figyeljük. De ettől függetlenül, ha még csupán az üres, látszólag semmitmondó formaságokat tesszük külön vizsgálat tárgyává, ez a vizsgálódás sem lesz meddő, sőt igen figyelemreméltó vonatkozásokat fog feltárni előttünk, lélektani, szociológiai, kultúrtörténeti, és végül nem kis mértékben nyelvészeti szempontból, amivel aztán még akusztikai szempontok is párosulnak. Kétségtelen, hogy számos udvariassági forma, szólásmód merőben azért vált közszokássá, azért tartja magát, mert akusztikailag bevált. Mert az is szempont, bárha nem is vagyunk ennek tudatában, hogy ezek a mindennapi társas érintkezésben gyakran megkívánt szavak, kiszólások egyrészt eufonikusak legyenek, másrészt zajban is jól lehessen hallani. Mi

más oka, magyarázata lehetne pl. annak, hogy mi magyarok, amikor utat kérünk embertársaink között, a robogó, dübörgő villamoson vagy egyéb forgalmas helyen, mindig csak ezt mondjuk: szabad? holott volna legalább egy féltucat más kiszólás, amely logikailag éppoly helytálló volna, sőt helytállóbb, mert hiszen az, hogy nekem szabad-e a villamosról leszállnom, igazán nem lehet kérdéses. Mégis a «szabad» bizonyult életképesnek, mert az ebben lévő sz hang jól áttöri a zsvajt. Éppúgy volna logikailag nehezen indokolható, hogy a német lépten-nyomon azt mondja «Verzeihung» de ebben is megvan a zaj áttörésére akusztikailag alkalmas c (z) hang. Számos más példát is hozhatnék föl erre; így sose felejttem el legelső ilyen benyomásomat, amikor Anglia partjára szálltam. A hajón mindenki a kijáráthoz igyekszik, bőröndök tömkelege vár a hordárokra, akik erélyesen megrohanják a fedélzetet, megkapják az utasoktól a bőröndöket, majd harsány «thank you» szóval figyelmeztetgetik a sűrűn, egymás mellett álló utasokat arra, hogy utat kell nyitniok. Ebben az esetben is kétségtelen, hogy a thank you angol th hangja, mint az sz-hez hasonló hang alkalmasabb a figyelem fölkeltesére, mint más szavak az angol nyelv szókincséből. Mert különben logikailag ez is bajosan volna magyarázható, hogy a lihegő, nehéz terhek alatt görnyedő hordárok valósággal dühösen mondanak — előre, a jövőbe projiciálva — köszönetet az utasoknak azért, hogy utat fognak engedni. Végül még egy különösen jó példa a magyar «szervusz» köszönés. Nyilvánvaló, hogy ezt is akusztikai-fonetikai okok tették népszerűvé, egyre általánosabbá, mint a tegeződő viszonyjal járó, ennek jelzésére szolgáló üdvözlési formát — hiszen értelme nincs, logikailag igazán bajos volna megindokolni, hogy ez a régi, eredetileg tréfás, latinos köszönés nemcsak megmaradt, mint a hajdani kedélyes magyar táblabíróvilág csökevénye, de valósággal nélkülözhetlenné vált. nemcsak férfiak közt, de a grammatikai nonsens ellenére nők közt is, valamint olyankor amikor férfi és nő, fiú és lány tegeződnek. A szervusz-ban két sz hang is van, ez adja meg ismét ezt az, egyéb morajokat átütő, akusztikai jelleget, melyre rámutattam s amely egyetlen magyarázata annak, hogy a «szervusz» mint fémjelzett tegeződő köszöntés oly nagy szerepre jutott a magyar társas érintkezésben.

Amidőn szociológiai jelenségek összefüggéseit, szociálpszichológiai vonatkozásait kutatjuk, ugyan nem lehet célunk a humor túlzott kidomborítása, de mindamellett úgy vélem, hogy éppolyan hiba volna, épp a társas érintkezés formáságairól szólva, teljesen kimellőzni a humor momentumát. Nemcsak azért, mert hiszen a humor általában nem lekicsinylendő szerepet játszik valamennyi emberi reláció között; de mert éppen ezek a társas formaságok nem ritkán valósággal kihívják a humorérzéklet, főleg annyiban is, mert anomáliák, csökevények, mondhatnám kövületei az emberi szokásoknak. És így hihetetlen mértékű félzszegegre, a ferde helyzetek számtalan változatára adnak alkalmat. Hogy ez mennyire humoros lehet, arról megkapó módon győződhetünk meg akkor, ha valamely idegen nép körében élünk, vagy megfigyeljük, hogy az idegen nálunk milyen szemmel nézi a formaságokat, amelyek hazájában ismeretlenek, míg viszont nálunk elengedhetetleneként vannak elkönyvelve. Így épp ez a humoros reakció gyakran igen alkalmas arra, hogy éles oldalvilágításba helyezze a problémát, amelyet kivizsgálni igyekszünk, így pl. mi egész magától értetődőnek találjuk, hogy egy bankban levesszük a kalapot. Amikor azonban Angliában, ahol, megjegyzendő, a kalap levevése általában sokkal kevésbé dívik mint nálunk, erről beszélgettem egyik angol ismerősömmel és felsorolva mindazokat a helyeket, ahol mi kötelezőnek tartjuk födetlen fővel időzni, míg ez az angolnak eszébe se jutna, a bankokat is megemlítettem, az illető ezt ellenállhatatlanul komikusnak találta. «Hogyan», jegyezte meg nevetve, «maguk előtt ilyen szemponti áhítat tárgya ezek szerint a pénz?»

Ezzel szemben az a magyar, akinek Londonban alkalma van a parlament ülésére elmenni, az bármily hódolattal is tekinti a parlamentarizmusnak ezt az ősi, tiszteletreméltó várát, az angol Parlamentet, mégis mulhatatlanul szórakozni fog az ottan dívó furcsa szokásokon. A házelnök vállig érő rizsporos parókában, gyapjúval megtöltött zsákon trónol egy baldachin alatt; a jegyzők rövidebb, de ugyancsak rizsporos parókában, mély hajlongások közt nyújtják oda neki a jegyzőkönyvet; a ház asztalán aranyozott buzogány fekszik, amelyet levesznek az ülés bezárásának, illetve a szünetnek szimbolikus jelzésére, majd szünet után ugyanolyan szertartásosan visszarakják. Ezzel szemben

azonban a tiszteletreméltó Member-ek, (a képviselők) közül sokan kalappal fejükön ülnek ott, sőt aki az első padosorban ül, vígan fölrakja a lábát a háznak egyébként tiszteletreméltó asztalára, a szimbolikus aranyozott buzogány mellé és így hallgatja a beszédeket. És pedig nem — mint ahogy az idegen esetleg gondolhatná — holmi erősen hangsúlyozott ellenzékieskedés kifejezéseképen; magam láttam, amint az egyik konzervatív képviselő a saját pártjabeli vezérférfit egyik, különösnek fontosnak ítélt hosszú szónoklatát hallgatta ebben a pozitúrában. Ami pedig valóban ellenállhatatlanul humoros, az, amit az angol így nevez: catch the eye of the Speaker — elcsípni, ellesni a házelnök pillantását. Ennek a viták alkalmával van szerepe. Ugyanis az angol parlamenti etikett azt kívánja, hogy a képviselő, ha csak pár szót szól is, mindig csak állva beszéljen és pedig csak akkor, ha a házelnök neki erre fejbiccentés útján engedélyt adott. Ez alapján, ha meggondoljuk, igen szép szokás; mégis annak, aki sose látta, igen mulatságos, amint két vitatkozó képviselő felváltva felugrál, miközben a másik, aki mondókája befejeztével nyomban leül, tükön ülve lesi, hogy a Speaker a szokásos szótlan mimikával jelezze, hogy rajta a sor. Parázs vita alkalmával is gondosan ügyelnek erre, azzal az eredménnyel, hogy a két vitázó fél úgy ugrál föl-le, mint akit spárgán rángatnak. Az angol ember ezt bizonyára cseppet se érzi komikusnak. (Hacsak nem tartozik azok közé, akik, ma már Angliában is, egyre jobban úgy érzik, hogy a parlamentarizmus lejárt magát. Ez azonban más eset volna, mert akkor nem a formásokat, hanem a lényegét találhatná komikusnak az illető angol — teszem azt az imperialista álláspontnak egy olyan szélsőséges, gögös képviselője, mint Lord Milner, akinek most megjelent levelezésében ez a mondat található a képviselőházra vonatkozóan: «That mob at Westminster» — az a westminsterbeli banda, csürhé, csöcselék.)

Ami idejét múlta, könnyen válik nevetségessé. Az érintkezési formásoknak pedig az a sorsuk, hogy változzanak. Legalábbis általánosságban azt látjuk, hogy az idők folyamán, a mindenkori szociológiai alakulásnak megfelelően, az érintkezési formák is módosulnak — csakhogy rendkívül lassan, lomhán követve a tényleges társadalmi helyzetet, hosszú időbeli spácium-

mai kullogva utána. Kétségtelenül azért van ez így, mert az ilyen formaságok használata már ösztönszerűvé vált. És ez így racionális, hiszen ezeknek a formai szokásoknak éppen az ad létjogosultságot, hogy ne kelljen rajtuk gondolkozni, hogy ne kelljen egyéníteni akkor, amikor embertársainkkal érintkezünk. Mihelyt fejtörést okoz, mihelyt problémává válik, hogy mi a megfelelő forma, mihelyt nem bízhatjuk magunkat e tekintetben ösztönünkre, megszokásunkra, akkor máris baj van: a társas szokások megszűntek lét jogosultak lenni, nem felelnek meg eredeti rendeltetésüknek, annak, hogy az emberi kontaktusokat sematizálják, bizonyos normákra redukálják és ezzel megkönynyítsék, megolajozzák. Annak pedig, hogy az érintkezési formák mechanizmusa nehezen automatizálható, két oka lehet: 1. ha túlbonyolultak; 2. ha már nyilvánvalóan nem fedik a tényleges társadalmi helyzetet, nem a társadalmi berendezkedés adaequat korrelátumai többé. Mindkét megállapítás igen nagy mértékben áll a magyar társadalmi formaságok esetében.

Lássuk ezek után mindenekelőtt azt, hogyan jöttek létre az érintkezés kötelező szokásai a történelem folyamán. Ez után kell majd népek — és ezzel kapcsolatban nyelvek — szerint tenni vizsgálat tárgyává az udvariasság formáit.

Az antik világ érintkezési formái a mi mai (és főleg magyar) fogalmainkhoz mérten, mint az ókori irodalmakból tudjuk, a lehető legegyszerűbbek voltak; a társadalmi rangkülönbség, amely pedig akkor nagyon is nagy mértékben megvolt — rabszolga, szabad polgár, démosz, arisztokrácia, oligarchia, önkényuralom —, aránylag igen kis mértékben jutott kifejezésre az emberi érintkezés formáiban és nyelvi előírásaiban. Hiszen az ókorban pl. ismeretlen volt a magázás és ennek számtalan válfaja; csak tegezés, csak egyféle névmás és igeragozás volt a második személlyel — vagy a többes számban személyekkel — való beszédben. Csak a középkor gyökeresen más világa, az akkor keletkezett új népek új társadalmi és állami berendezkedése, a középkori hűbéri társadalom hozta magával mint általános jelenséget az udvariassági formaságok nagymérvű lábra kapását, túltengését, amely aztán csak nehezen és hiányosan küszöbölődött ki az újkorban, annyira hiányosan, hogy nem kis mértékben még ma is megvan s éli — a tényleges társadalmi

struktúráról immár régesrég különválva — különletét. Igaz, a középkort már időrendben megelőzte a bizánci kultúra, amelyet a szertartásos udvariasság, a szolgálai, szervilis udvaronci szokások oly nagymértékben jellemeztek, hogy ennek az emléke ma is él, ebben a kitűnő kifejezésben: bizantinizmus. Hasonló jelenség volt későbbben a spanyol etikett, amely igen bonyolult volt. Ez tehát már különösképen elágazása, mellékvágányra tereplődése a társas érintkezés szokásszentesítette formáinak, amennyiben — mint fentebb — ezeknek lényegként az emberi érintkezés normalizálását s ezzel könnyítését fogadtuk el. Továbbá a kínai kultúra is példája az udvariassági szokások túlfejlődésének, ugyancsak a társadalmi struktúra erősen kötött, hierarchikus rétegződésének megfelelően.

Kötetre menne, ha részleteiben kifejtenők, rendszeresen követnők a társas formákat korokon, népeken, kultúrákon keresztül. De alighanem néhány kiragadott példa is módot nyújt ahhoz, hogy bizonyos szabályszerűségekre jöjjünk rá e formák fejlődését illetően, hogy különösen jellemző eltérésekre, vagy analógiákra mutathassunk rá.

Módfelett jellemző az, hogy az ókor nem ismerte a bonyolultabb udvariassági formákat. Ne feledjük, a kalapemelés szimbolikus tiszteletadó gesztusát sem ismerte az ókor. Kétséggkívül főként már azért sem, mert akkoriban a kalapviselet korántsem volt olyan általános, mint később s a kalapnélküliség mai, új, mindössze néhány évtized óta kezdeményezett divatja dacára — még ma is. (Hogy ezek a kis jelentőségű szokások, bizonyos féltudatos társadalmi kényszer folytán, amelynek horderejét nem szabad alábecsülnünk, mennyire makacs életűek, annak eléggé jellemző példája, hogy a férfiak, akik elsőízben szakítottak a kalap viselet addig kötelező szokásával, Angliában külön jelmondatot tartottak szükségesnek, amelynek mintegy zászlaja alá sorakoztak: hatless brigade-nek, kalapnélküli brigádnak nevezték magukat. És megállapíthatjuk, hogy dacára a szépen hangzó jelígenek, még ma sincs annyi kalapnélküli férfi Anglia utcáin, mint minálunk.) Érdekes az is, hogy az angol ma igen kevéssé híve a kalaplevegésnek, mint udvariassági gesztusnak. Nálunk a jónevelés elemi követelménye, hogy a férfi szobában levegye a kalapot; az angol vigan fönntartja, hacsak nők nincsenek a szobában.

A XVI., majd a XVII. században igen nagy mértékben divott a kalaplevegés, mint a tisztelet jele. Brueghelnek van egy a kort valóban megkapóan jellemző festménye, amely az adó (vagy dézsma?) fizetését ábrázolja. Egy szobában feltett kalappal ülnek a dézsaszedő, rideg, gonoszképű XVI. századi bürokráták, asztal mellett, amelyen számlakönyvek és pénzes zsákok hevernek, miközben néhány egyszerű paraszt vagy kisgazdakülső, darócruhájú férfi az alázatnak, sőt rettegésnek megkapó kifejezésével, amelyet oly elevenséggel mint Brueghelnél, egyik korabeli festőnél sem találunk, hozza adóját az uraknak, miközben a kalapot persze éppúgy a kezében tartja, mint a pénzes zacskót, amelyet az adószedőknek át kell adnia. Aki közvetlen, eleven, sőt valóban megrendítő benyomást akar nyerni a XVI. századról — erről a kegyetlen korról, amikor éppen a parasztság elnyomtatása sok helyt szörnyű, vérengző parasztlázadásokat váltott ki —, az többet tanul ebből az egy Brueghel-képből, mint sok más akár irodalmi, akár képzőművészeti dokumentumból.

Általában egy-egy kis kortörténeti mozzanat olykor igen éles oldalvilágításba képes helyezni előttünk egy kort s annak harcait, törekvéseit. Így hat ránk például, amikor olvassuk, hogy Cromwell mint diktátor megjelent a parlament előtt, megkövetelve, hogy annak minden tagja levett kalappal álljon előtte, míg ő maga fönntartotta a kalapot. A quakerok pedig valamivel későbbi időben, ugyancsak Angliában, állandóan bajba kerültek a törvénykezésnél, mert amikor a bíróságnál volt dolguk, semmi szín alatt nem voltak hajlandók levenni a kalapot, mert ők úgy tartották, hogy ez a tiszteletadás csak Istennek, az Isten házának, a templomnak jár ki; inkább elszenvedték a büntetést, semmint hogy ebből a magatartásukból engedjenek. A quakerok, kik nyakasan kitarítottak elveik, biblikus értelemben keresztényi és demokratikus elgondolásaik mellett, mindenkit válogatás nélkül tegeztek, amivel ugyancsak az emberi egyenlőséget akarták kifejezésre juttatni, oly időben, amikor még az angol nyelv is ismerte a tegezés és magázás distinkcióját. «Thou art welcome» (Isten hozott) — ily barátságos köszöntéssel adott szállást a patriarkális quaker-család feje a jövevény vándornak, aki, az északamerikai vadonban barangolva, egy quaker-településre vetődött.

Ami a tegezés és magázás szokását illeti, az is igen jellemző, hogy a mai kultúrnyelvek közül az angol az egyetlen, amely teljesen kiküszöbölte, amennyiben végkép elejtette a régi tegezést. Ezzel persze ugyanazt érte el, mint amire a quakerok törekedtek akkor, amikor a magázást ejtették el. Sőt — itt megint a nyelvi könnyebbség szempontja a mérvadó — az angol igeragozás természeténél fogva végeredményben jobb, praktikusabb reform volt a tegezést elejteni, mint a magázást. Az angol «you» («maga») — amely ma már se nem tegezés, se nem magázás — ugyanis az igének legegyszerűbb alakját, magát a szógyököt kívánja maga után, míg a tegezés, a régi, ma már elfelejtett «thou», ragot is kíván az igéhez. Az angol ma az egyetlen nyelv, amelyben nem kell különbséget tennünk a névmás és igeragozás tekintetében embertársaink között. Ekkora egyszerűséget egy más kultúrnyelv sem ért el. Ehhez járul még az, hogy az angol érintkezési formák egyéb tekintetben is rendkívül egyszerűek. Ez pedig annál jelentősebb, mert hiszen a földgömb igen nagy terjedelmű részein beszélnek kizárólag angolul: a Brit szigeteken, Észak-Amerikában, Ausztráliában, továbbá az összes angol gyarmato- kon és föderatív területeken.

Ami az angol nyelvszokás végtelen egyszerűségét illeti a társas érintkezés tekintetében: valóban irigykedve tekinthetünk az angolnyelvű népekre, akik a nálunk előforduló, bennünket magyarokat oly gyakran és oly oktanul feszélyező, számtalan udvariassági fokozatot, sallangot régesrég kiküszöbölték. Sőt valójában soha nem is ismerték, hiszen még a Shakespeare-korabeli angol formák is hasonlíthatatlanul egyszerűbbek voltak, mint a mi mai formáságaink. Igaz, hogy a magyar társas formák szövevényessége jóformán sehhol máshol nem található. Ez a magyar specialitás pedig annyiban esik igen súlyosan latba, mert oly nüanszírozás kényszerét rója ránk, amely máshol ismeretlen. Nemesak az angolban, de a németben, olaszban, franciában sem sértő pl. az, hogy egy férfi egy asszonyt vezetéknevén szólít: Frau X, Mrs. X, stb. Nálunk ez egyelőre elképzelhetetlen, leginkább csak alárendelt nővel szemben engedhető meg, hogy X-nének szólítsuk és nem «Nagyságos Asszonynak» vagy «Méltóságos Asszonynak». Az újabb «asszonyom» megszólítás, igaz, hozott valami könnyebbséget, csak éppen nem eleget. Németben

pl. egész magától értetődőleg megtehetem azt, hogy egy nagytekintélyű világhírű egyetemi tanár feleségét ekként köszöntöm: «Guten Tag, Frau Professor». Ha ezt magyarra fordítjuk: jó napot, tanárné — ez éppoly lehetetlenül groteszk hangzású, mint amilyen természetes a németben.

Az angol nyelv udvariassági szokásai alig ismerik a megkülönböztetésnek, árnyalásnak ezt a sokféle kényszerét, ami nálunk megvan. Nincs az a magasrangú úr vagy hölgy, akit ne lehetne nevéen szólítani; soha nem kell előre kutatni, tudakolni valakinek a rangját, hivatalos címét vagy foglalkozását, ami nálunk múlthatatlanul szükséges ahhoz, hogy fennakadás, feszélyezettség nélkül beszélgethessünk az illetővel. Főként és azonfelül pedig csaknem teljesen mellőzzük a szólogatást, amely nálunk csaknem elengedhetetlen a mai társalgás előírásai szerint, annyira, hogy a cím egyenesen névmás helyett szerepel. Hacsak nem vagyunk bizalmas, vagy legalábbis szívélyes, fesztelen viszonyban valakivel (vagy amennyiben nem tudjuk az illetőről, hogy nagyvonalú, minden kicsinyességtől mentes ember), akkor soha nem fordulhat elő a beszélgetésünkben egyszerű tőmondat, amennyiben a második személy az alany. Tehát nem mondhatjuk egyszerűen pl. ezt: «mi a véleménye erről?» «olvasta a kéziratot?» stb., hanem ilyenformán kell bővítenünk: «mi a véleménye erről Tanácsos úrnak?» (vagy Méltóságos uramnak stb.), továbbá: «olvasta Szerkesztő úr a kéziratot?» és így tovább — ad nauseam.

Ilyesmi nemcsak a legegyszerűbb érintkezési nyelvben, az angolban, hanem egyetlen más nyelvben sem létezik. Szinte hihetetlen, de tény, hogy nálunk még olykor ki is kéri magának valaki, ha «Ön»-nek szólítják, mert ő «nem Ön, hanem Tanár úr», és van klinikai orvos, aki ridegen rendreutasítja a szegény beteget, ha az «doktor úr»-nak merse szólítani, miután nem tudta, hogy az illető «alorvos» vagy «segédorvos», sőt esetleg fogalma se volt arról, hogy ezeket az orvosi rangokat a megszólításban ki kell domborítani. Az angolban, amennyiben — ritka esetekben — valakit nem a nevéen, X. úrnak, X. asszonynak vagy X. kisasszonynak szólítunk, hanem titulusan, akkor viszont nem kell hozzá sem «úr», sem «asszony», sem «kisasszony»; így az orvos nem «X. doktor úr, X. főorvos úr», «X. doktorkisasszony»)

stb., hanem csak «doktor» vagy «doktor X.» — nemre és orvosi rangfokozatra való tekintet nélkül. Hasonlóképpen a franciában s az olaszban is, mint az angolban, a kapitány nem kapitány úr és a tábornok is csak «General», nem «tábornok úr» — ami viszont a magyarban még csak nem is elég, éppúgy mint ahogy nem elég a «Miniszter úr» sem. Még a cári Oroszországban is sokban lényegesen egyszerűbbek, kevésbé szervilisek voltak az udvariassági formák, mint a mai Magyarországon. A cári levéltárakból nem régen kerültek elő titkos diplomáciai levelek, amelyek annyiban is érdekesekek, mert, ellentétben azzal, amit a cári orosz világ dokumentumaitól várhattunk volna, hangnemük, fogalmazásuk igen egyszerű: «Miniszter úr», így kezdi (francia nyelven megírt) leveleit a Parisban működő orosz politikai ügynök, majd egész közvetlen, sallangmentes stílusban folytatja pl.: «Ön majd tudtomra fogja adni, hogy jól tettem-e» . . . (azt, amit titkos missziója érdekében végzett s amiről beszámol a miniszterelnöknek levelében). E mondat magyar analógonja kb. ekként hangzanék: «Amidőn mindezekről Nagyméltóságodat mély tisztelettel értesítem, azon alázatos kérelemmel fordulok Excellenciához, kegyeskednék tudomásomra juttatni, hogy követett eljárásomat illetőleg legmagasabb helyeslését lehetek-e bátor remélhetni».

Amennyiben a korok, népek szerint eltérő érintkezési előírások, udvariassági formák szociológiai értelmezésében azt állítanók, hogy ezek mindenkor hű kifejezői a hozzájuk tartozó nemzeti, faji vagy osztálybeli mentalitásnak, attitűdnek: a fenti példa aligha volna alkalmas ennek igazolására, sőt inkább megcáfolni látszik, annyiban, hogy a fentemlített levélíró minden demokratikus formai egyszerűség mellett is hű csatlósa, engedelmes eszköze volt egy éppenséggel nem demokratikus hatalmi szervezetnek, a cári orosz imperializmusnak. Mindamellett kétségtelen, hogy a — kor, ország, milió szerint eltérő — formaságoknak föltétlenül van közük a szociális struktúrához, a társadalmi rétegeképződéshez. Gyökereik valahol belenyúlnek a társadalmi berendezkedésbe, amelyből eredtek; de ez nem föltétlenül az illető kor társadalmi berendezkedése, lehet régi, elmúlt korszak is, amelynek kimúlni nem akaró, apró anakronizmusai, fura csökevényei e formaságok. Így pl. a magyar nagyságosi cím is

régen, évszázadok előtt keletkezett, mint főrangú attribútum; azóta mindössze az történt vele, hogy popularizálódott és ezzel üressé, semmitmondóvá vált. Ugyanígy a méltóságosi cím; ez is le van járátva, nem jelent ma már jóformán semmit — sok esetben pedig mindössze azt jelenti, hogy az illetőnek pénze volt megszerezni ezt a címet. Ehhez hasonló jelenséget látunk ma egyébként az angoloknál is, ahol újabban a kormányok gyakran adják pénzért a főúri méltóságokat. Azt látjuk tehát, hogy mindenféle szociológiai, nyelvi és egyéb motívumokon kívül részben még gazdasági okokra is vezetendők vissza a társadalmi formaságok: a sznobizmus, a társadalmi hiúság a kormányok jövedelmi forrása. Sőt még a törvénykezés se szakított a címekkel, rangokkal; bár a törvény előtt mindenki egyenlő, mégis írott paragrafus ad jogot bizonyos címek, megkülönböztetések igénybevételére, amelyeket a kormányok részben pénzért is osztogatnak, mindenesetre jutalomként, mint olyan adományt, amely nekik maguknak nem kerül pénzükbe. Így tehát még a paragrafus is beleszól a társas formákba, segít konzerválni a formaságokat, az érintkezés sallangjait; az elcsépelet formaságok egyre szélesebb körben terjednek, popularizálódnak, hitelüket vesztik; az udvariasság értéktelen számolópenze egyre jobban elkopik s mint végkép leromlott valuta él tovább.

Ferenczy Valér.

FIGYELŐ.

NÉMET BARÁTSÁG.

«Ne legyen egy félpercnyi
békeségünk,
Mert akkor végünk, végünk.»

A szociológiai államtan egyik rendkívül fontos feladatköre, amint azt Hans J. Wolff: *Juristische Person und Staatsperson* című művében kifejtette, azoknak a véleményeknek és kollektív képzeteknek a vizsgálata, amelyek valamely államban magára az államra, belső berendezésére, a népre, a nemzeti kultúrára stb. vonatkoznak. Ezek a vélemények természetesen nem tekinthetők az állami intézmények kritikájának, ez még csak az a hangulat, még közvéleménnyé sem formálódott csoportvélemény, amelyből a közvélemény alakul és a kritika születik. Talán továbbmegyünk célkitűzésünkben H. J. Wolff programján, amikor a politikai lélekelemzés körét a nagyfontosságú politikai kérdésekkel szemben való állásfoglalásra is kiterjesztjük. Magának a módszernek tárgyalásától el kell itt tekintenünk s csak arra az általános megjegyzésre szorítkozunk, hogy az a megállapítás, mely szerint a közvélemény lényegében nem törődik az államok külső viszonylatainak kérdéseivel, lényeges módosításra szorul. «A világháború és annak minden következményei, a békekonferenciák fejleményeikkel meggyőzték a közvéleményt arról, hogy kötelességük a nemzetközi ügyek és az azzal összefüggő kérdések iránt való érdeklődés.»

A következőkben vizsgálni óhajtjuk, hogy a német barátság ténye milyen lelki reakciókat vált ki a magyar közvéleményből. Sőt még ennek a problémának körét is szűkebbre vonva, csak azt vizsgáljuk, hogy milyen vélelmek és hiedelmek élnek a tekintetben, hogy a német barátságból a magyarságra veszedelem következhetik. A vizsgálat fontossága vitán felüli, mert hiszen annak elvégzése nem csupán fogalmak tisztázását, hanem ezen

az úton a nemzeti lélek megnyugvását s így közvetve a barátság őszinteségét és szilárdságát is szolgálja. Vizsgálódásunk független attól, hogy ez a barátság a valóságban megvan-e vagy nincsen, s még kevésbé érdekli, hogy az értékes, vagy káros-e, figyelmét kizárólag a reá vonatkozó *vélekedésekre* terjeszti ki. Tényeket regisztrál s az akarati elemek bevitelét csak legvégül, a nemzeti célkitűzéssel kapcsolatban engedi meg magának.

Vizsgálódásunk természetesen csak a problémalátókra vonatkozhatik s eleve kizárandók a gyávák, akiknek véleménye a hatalom véleményével azonos, a határozatlanok, akik azt gondolják, amit a velük beszélő, sőt eltekintünk érthető okokból, a zsidók, sőt még a német-magyarok és magyar-németek lelki-ségének elemzésétől is, előbbi kategória alatt a teljesen német szellemiségű, legtöbbször német eredetű magyarokat, utóbbi alatt pedig, azokat a németeket értve, akiknek szellemiségük közel van a magyarsághoz, amelyhez őket már több fűzi a hideg loyaltás tényének Kétségkívül kívánatos volna ezeknek a tényezőknél a vizsgálata is, a közönyösek magatartásának megfigyelésével együtt. Érdekes lenne természetesen a lelki beállítottság történeti gyökereihez is visszanyúlni, mint ahogy nagy értékkel bírna, hogy ha ilyen természetű vizsgálódások maradtak volna reánk előző korszakokból.

A legáltalánosabb megállapítással kell kezdenünk, azzal, hogy még a német barátság legpozitívabb értékelőinél is van egy meghatározhatatlan félelem, amely a német hatás távolabbi következményeit nem képes áttekinteni. Az előtérben inkább azok az okok vannak, amelyek miatt ez a reánk káros befolyás bekövetkezhetik. Az okok részben olyanok, amelyek a mi viszonyainkban, részben a magyar emberanyagban s részben olyanok, amelyek a német jellemben és a német társadalmi és politikai viszonyokban rejlenek. Így, ha közeledni akarunk a már megformáltabb vélelmekhez, bizonyos aggály jelentkezik abban az irányban, hogy a magyar középosztály még esetleg nem teljesen áthasonult német származású elemei egy szorosabb és állandóbb együttműködés keretei között disszimilálódnak. Mások a magyar középosztály szolidaritás-hiányára, közönyösségére, tagjainak gazdasági függőségére, a nemzeti társadalom szervezetalanságára és széthúzására, olykor — bár minden komo-

lyabb indok nélkül — kisebb képzettségünkre, vagy munkakedvünkre utal ez az aggodalom. Mások ezekkel a tényekkel szemben a németiség értékesebbnek vélt tulajdonságait, vagy egészségesebbnek tartott társadalmi és gazdasági helyzetét állítják szembe. Objektívebb okadatolást tartalmaznak azok a vélelmek, amelyek egy nagy szervezet és egy kisebb szervezet viszonyából szükségképpeninek látják a hatás fokozódását, mások a jövő elkerülhetetlen útjának tekintik a német kultúrával való nagyobb mértékű együttélést, ismét mások a bolsevizmus elleni egységes front kialakulásával kapcsolatban tartják természetesnek, hogy ha nem is teljes világnézetünket, de annak egyes elemeit a nemzeti szocialista Németországtól kapjuk.

Az aggodalom tárgyai elsősorban a «teljes» szuverenitás féltése, gazdasági hátrányok stb., de az egész attitűdnek mélyén végeredményben a magyar szellemiség, sőt a magyar népiség féltése lappang.

1. Lelki hatása ezeknek a vélelmeknek a legkülönbözőbb.

A két legveszedelmesebb fajtája, a «leköszönés» hangulata, amely ilyen cinikus megjegyzésekben tör magának utat: «megértünk arra, hogy német gyarmat legyünk», vagy «minek az erőfeszítés, száz év múlva a Dunavölgyében mindenki németül beszél.» Ezekre valóban áll Karl Schmittnek egy megjegyzése, aki a barát és ellenség ellentét-párnak vizsgálata közben annak megállapításáig jut el, hogy ha a politikai pluriverzumon belül valamely nép «leköszön» a politikai vezetés igényeiről, a politikai élet tovább megy a maga útján s csak egy «hitvány nép tűnik el a történelem színpadáról.» Ehhez a hangulathoz legközelebb áll és éppen olyan veszedelmes az az érzület, amelyet mint időleges megpihenni vágyást lehetne jelezni. Valahová tartoznunk kell, amíg erőt gyűjtünk, mondják s ebben némi igazuk lehet. A küzdelemtől való ez a lelki visszavonulás azonban a küzdőtétről való levonuláshoz vezethet. Régi, történeti gyökerekből táplálkozik a világosabban nem tagolt germanofóbia, annak különböző fokozataiban el egészen a teljesen vak németgyűlöletig. Az aktíven visszahatók között először a vádaskodó tűnik szembe, aki hazaárulót vél látni mindenkiben, aki aggodalmait nem osztja. Eljutunk aztán ahhoz a magatartás-típushoz, amelyik a veszedelem érzetében más kapcsolat és lehetőség után

néz: felébred a megértés és az érdeklődés legitimizmus, közép-európai együttműködés, a katolicizmus nemzetközi jelentősége iránt stb. A legértékesebb, illetőleg az egyetlen értékes, reakció-típust azok képviselik, akiknél ez a ténykomplexus, amely — amint láttuk — a legkülönbözőbb véleményekből és hiedelmekből, az azokat kísérő érzületekből és akarásokból áll, a magyar népi erők ápolásának és fejlesztésének szükségességét váltják ki.

A politikai léleknek ezek a képzetei még köz vélemény előtti állapotban vannak — amint mondtuk —, kisebb csoportok véleményei ezek. (Természetes, hogy egyéni vélekedésekre egyáltalában nem szabad tekintettel lennünk.) Bizonyos határozottabb formát öltenek már a szépirodalomban, különösen líráinkban és egészen tudatosan formulázva jelenik meg a publicisztikában, amelynek itt válik nyilvánvalóvá kettős szerepe. Élethez való közelsége folytán és az igazán közönségével ösztönösen együttélő publicista fölveszi ezeket a meg nem formált véleményeket és azoknak kifejezést ad, de ugyanakkor már a formábaöntésen kívül változtatja és irányítja is azokat sajátos célkitűzései szerint. Itt látszik nyilvánvalóan, hogy a politikai lélekelemzésnek a publicisztika maga is csak tárgyát, forrásanyagát képezheti, de azt nem pótolhatja.

Fölmerül a kérdés, elégséges-e ez a dokumentációt nem tűrő, publicisztika a politikai lélek gyötrő és nem tisztázott problémáinak tudatosításaira? Tagadólag kell válaszolni és célkitűzésképpen a politikai és társadalmi tudományok feladatakép kell megjelölnünk a fölszínre került problémák egyes fontosabb fogalmainak tudományos tisztázását. «Egy világos gondolat csodálatos készülék — írja Ortega y Gasset — a súlyos és nyomasztó problémát egyszerűen könnyűvé és hajlékonyá teszi.»

Fölvetett problémánkkal kapcsolatban például ilyen feladatok volnának a következők: a nemzetközi jog elmélete foglalkozzék az államok egyenjogúságának problémájával; a nemzetközi jog bölcelete keressen olyan nemzetek feletti értékeket, amelyek jegyében az államok közötti együttműködés megszervezhető és igazságosabbá tehető s a szociológia vizsgálja, hogy nagy- és kishatalmak szuverenitása mikép módosul és érvényesül a nemzetközi hatalmi politikában, mutassa

be az erősebb, a «patronizáló» állam befolyásának módozatait, a megfelelő összehasonlító anyagon, kisebb államoknak a mieinkhez hasonló problémáinak feltárásával. További két egymással olyan összefüggő tény, amelyeknek vizsgálata alkalmas a nyugodtabban látás előfeltételei megteremtésére: az államok maximális erő kifejtésére irányuló törekvése s ezzel összefüggésben a nagyobb területek megszervezésének problémája, annak kiemelésével, hogy az együttműködés szükségképpen egyúttal konkurrenciát is jelent. Mint távoli súlyosabb probléma jelenik meg a nemzetközi munkamegosztás fokozódása, amely ismét a kis államok nehézségeit növeli nagyobb mértékben és így tovább. Ezeknek a problémáknak a tisztázása alkalmas lenne arra, hogy megkülönböztethetővé váljék az, ami az általános európai helyzetből, ami a nemzetközi élet természetéből folyik és nem kifejezetten sajátlagos magyar problémát képvisel.

De, természetesen, a magyar tudományosság legsajátabb problémái itt kezdődnek, mert hiszen az említett kérdéseket földolgozhatja és fel is dolgozza a külföldi tudomány, sajátlagos magyar problémáinkkal azonban szükségképpen nekünk kell megbirkóznunk. Igazán nem várhatjuk, hogy ezt a feladatot mások végezzék el helyettünk. A kis és nagy állam együttműködésének problémája tehát lényegesen módosul pl. német kisebbségeink miatt, uralmi igényeink miatt, mert hiszen a magyarságnak is megvannak a területszervezésre irányuló igényei stb. A társadalmi tudományok feladatává válik a magyar és német nemzeti jellemnek vizsgálata egymásra való vonatkozásokban, a magyar politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok tárgyilagos kritikája egy esetleges, bármilyen, nem csak Németországgal való együttműködés szempontjából. A magyar nemzet hivatástudatának ápolásán kívül a nemzeti öncélúság problémájának vizsgálata, az erre irányuló tudat megerősítése, különös figyelembe részesítvén azt aényt, hogy mindezt az állami lét, sőt a nemzeti lét értékessége is annak ténylegességével igazoltatott, s ha a ténylegessége megtámadtatik, úgy nyilvánvaló az azt követő értékcsökkenés is.

Ezeknek a vizsgálatoknak közös alapja az a meggyőződés lesz, hogy valamilyen formában Magyarországnak, mint kis államnak már földrajzi helyzeténél fogva is más, nagyobb vagy

kisebb állami egységekkel együtt kell működnie. Minden ilyen együttműködés természetesen, különös tekintettel arra a tényre, amit fentebb említettük, hogy minden európai állam a maximális erő kifejtésre törekszik, a népi, nemzeti és államerő fejlesztését teszi kötelességünké. Kétségtelen, hogy amilyen mértékben lehetetlen előrelátni bármilyen természetű befolyással szemben az elkövetkezendő szükséges védekező intézkedéseket, éppen olyan mértékben bizonyos, hogy mindennemű «védekezésnek» előfeltétele a saját létfeltételeinek megfelelő állami és társadalmi keretek között élő erős, egészséges, szaporodó, a megfelelő jólétben és a szükséges lelki és szellemi táplálékkal ellátott nép. Az is bizonyos, hogy széteső, korrump vagy lethargiában élő nemzeti társadalom szükségképen előbb-utóbb valamilyen irányból jövő befolyás eszközévé válik. Az alkalmazkodási kötelesség más népekhez és államokhoz éppen úgy meglesz, mint ahogy volt a történelem egész folyamán s a nemzeti öncélúság megköveteli, hogy véglegesen semmilyen irányba el ne kötelezzük magunkat. Ez az alkalmazkodás viszont a nemzeti lélek teljes ruganyosságát kívánja meg. Széchenyi írja: Csak rajtunk áll, hogy nemzetünk lelki rugékonyságát kifejtsük s henyélés és idegen segítségben bizás helyett saját értelmünkkel és saját tenyerünkkel emeljük magasra Hunniát. A lelki rugékonyság előfeltételei pedig érzékenyen reagáló tiszta közélet és a szabadság. A többi az istenek dolga.

Trócsányi György.

A SPANYOLORSZÁGI POLGÁRHÁBORÚ ANGOL SZEMMEL.

Spanyolországot Anglia európai dominiumának szokták nevezni és joggal, mert Anglia egészen a mostani polgárháború kitöréséig nemcsak a spanyol piacot uralta, hanem a spanyol ipar — főleg a bánya-, kohó- és vasipar — nagy részét is kezében tartotta.

Már ez az egy ok elég volna ahhoz, hogy a kalmár Anglia ennek a szónak csupán földrajzi értelmében vett európai országnak ügyeit élénk figyelemmel kísérje. Csak fokozza ezt az érdeklődést az a körülmény, hogy Gibraltárt Spanyolországból szakították ki az angolok és hogy ez az ország az ősrivális Franciaországnak nemcsak szomszédja, de századokon át egyik legnagyobb ellensége volt.

Anglia tehát mindenkor nagyon is figyelemmel kísérte a spanyol eseményeket és a mostani vad polgári háború is olyan dilemma elé állította, amilyenre csak a spanyol-angol világhatalmi rivalizálás korszakában volt példa.

A mai Anglia az 1930-as éveket megelőző klerikális és feudális Spanyolországban találta meg leginkább számításait, mert ennek a kornak visszasságait tudta leginkább saját hasznára kamatoztatni. Azok az állapotok, amelyek ezen idő alatt uralkodtak ebben az óriási és ezernyi természeti kincessel megáldott romantikus országban, amelyet a Pyreneusok nemcsak Európától, hanem a XX. századtól is elzárnak — mindenképpen kedveztek Angliának.

Az oligarchák és még az alsópapságtól is elzárt főpapok Spanyolországában vajmi kevés honfinak jutott eszébe, hogy a nagy presztízs-szálka: Gibraltár kérdését piszkálja, ebben a nagy hátramaradottságban nagyon kevesen hánytorgatták azt a kérdést, hogy hogyan jutnak a legértékesebb természeti kincsek külföldi, angol vállalatok kezébe és ebben a patriarkális, tagadhatatlan jó tulajdonságai mellett, erősen korrupt érában még kevesebben törődtek azzal, hogy bizonyos ipari cikkeknek szinte monopolisztikus elhelyezése miatt éppen mindig az angoloknak jut.

Ebben a Spanyolországban a nemzeti öntudat a cortex és a helyi kupaktanácsok lokális jelentőségű vitáiban, vagy a bika- viadalok festői felvonulását kísérő tombolásban élte ki magát. Hogy Spanyolországban spanyolok is alapíthatnának hatalmas, virágzó vállalatokat, hogy a hazai piacot hazai termékekkel is el lehetne látni, azt a vezetésre születésénél fogva hivatott, de a közügyekkel — kevés kivétellel — egyáltalában nem törődő s a néptől már régen elszakadt grand nem akarta meglátni. A folyton politizáló középosztály soraiban — sok egyéb közhasznú, modern eszme mellett — már több megértésre találtak a szóban levő problémák, egységes irányítás híján azonban ez az osztály sem tudott ezzel a kérdéssel intézményesen foglalkozni, a széles néprétegeket pedig — amelyeknek milliói végtelen primitívségben és szegénységben élnek, — a napi megélhetési gondokon kívül, alig érdekelték más eszmék.

A legkatolikusabb király, XIII. Alfonz elűzése, a baloldal mindjobban való előretörése, a katalán és baszk szeparatizmus, végül a szélső baloldal uralomraj utasa — egészen a mostani polgárháború kitöréséig — angol érdekeket, egzisztenciálisan még nem sértett. A spanyolok soha politikával jobban elfoglalva nem voltak, mint ezidő alatt, dolgozni még kevesebbet dolgoztak, mint valaha s az angol bányáknak, vaskohóknak licensziái még kevesebb embert érdekeltek, mint eddig. Természetes, hogy egy nyugalmi állapot és az azzal járó prosperitás és megbízható üzleti élet az itt érdekelt angolnak jobban megfelelné, de hosszas nyugalmi állapotban egy ország mindig csak erősödik, vagyona gyarapszik s olyan közgazdasági vállalkozások alapítására is gondol, amelyek a régi jogon privilégiumokat élvező angolnak már kellemetlenek lehetnek.

A közel három hónapja dühöngő és minden XX. századbeli képmutató, humanista intézményt megcsúfoló spanyol polgárháború már a nagy Brit-birodalom fiait is közéről érinti.

Sehol olyan objektivitással újságokat nem írnak, mint Angliában. Kommentálhatja bár minden újság a tényeket saját pártállásának szájaíze szerint, magukat a megtörtént eseményeket azonban teljes élethűséggel adják át a publicitásnak. Az angol újság sohasem fog hatást vadászó, vértől csepegő, öles címfeliratokkal operálni, még a legnagyobb szenzációkat is a

lapnak azon, szokott helyén hozzák, ahová az, a cikk témaköre szerint tartozik.

Tudni kell, hogy az angol hírszolgálat, külszolgálat, illetőleg kontinentális eseményekről csak akkor vesz tudomást, ha azokban a Brit-birodalom érdekelve van. Az olimpiász időtartama alatt pl. az angol újságok csak a rendes sportrovat keretén belül emlékeztek meg a berlini stadionban történekről és míg egy kis angol falucska V. osztályú krikett csapatáról hosszú hasáboakat írtak, addig ugyanakkor az olimpiáson elért világrekordokat 2—3 sorban könyvelték el. Hasonló sorsra jutnak az angol újságokban az ennél sokkal fontosabb politikai, vagy közgazdasági jelentőségű külszolgálati, illetve kontinentális események is. Hogy Spanyolországban a Brit-birodalom mennyire érdekelve van, mutatja, hogy az angol lapok az ottani polgárháborúról már hosszas és kimerítő tudósításokat hoznak.

Az előbb már említett angol objektivitás itt nem a «vörösök» és «nemzetiek» élet-halál harcáról beszél, hanem óvatosan mindig csak a «kormány» és a kormányhoz hű «loyalisták», valamint a «rebellisek» csatáiról emlékezik meg. Az angol lapok nem írnak hangzatos című rémségeket a mi bulvárlapjaink grand-guignol stílusában, hanem röviden, de annál pontosabban közlik elsősorú embereik haditudósításait, amelyeket azok nem a kávéházi asztal mellől, hanem gépfegyvertűz közben, az állásokból írnak. Megírják, hogy milyen hajmeresztő kegyetlenségeket követ el a «népfront» miliciája, de közlik azt is, hogy mily vad megtorlással élnek a felkelő csapatok.

A konzervatív, polgári lapok — az egy Daily Mail kivételével, amelyik teljes súlyával a nacionalisták mellé állt — gondosan vigyáznak tudósításaik és főleg kommentárjaik tárgyilagos hangjára, hogy a jelenlegi madridi kormány rosszindulattal ne vádolhassa őket. A baloldali újságok pedig egyenesen a madridi vörös népfront mellett írnak propaganda jellegű cikkeket.

Hogy az angol baloldali sajtó a vörös népfronttal rokon-szenvez, azt nem szükséges magyarázni, de honnan a konzervatívok feltűnő óvatossága? E kérdésre két körülmény ad feleletet. Az első a spanyol fasiszták olasz és német szimpátiájában, illetőleg összeköttetéseiben rejlik és ez a körülmény egyedül elegendő

ok lenne ahhoz, hogy a nacionalista felkelőkkel Anglia még akkor se rokonszenvezzen, ha polgárainak egy tekintélyes hányada osztaná is a fasiszták világnézetét. A második körülményre az e cikk bevezetésében írottak adnak feleletet. A Brit-birodalomnak nem érdeke, hogy erős, ultranacionalista irányzat jusson Spanyolországban diadalra, mert az elsősorban éppen azokat az Angliára nézve vitális kérdéseket kezdené bolygatni és feszegetni, amelyekre eddig jótékony közöny és csend borult.

Egyszerű volna a kérdés, ha a népfront uralma Anglia spanyolországi számításainak kedvezne. De nem ez a helyzet. Attól eltekintve, hogy a spanyolhoni angol érdekeltségek már a polgárháború kitörése óta óriási, szinte helyrehozhatatlan károkat szenvedtek, azt még a legoptimistább angol is sejti, hogy a madridi kormány esetleges győzelme után a népfront anarchisztikus uralmát kommunista, vagy legalább is szélsőbaloldali diktatúra követné, amely az angol kalmár és iparos számára még a jelenleginél is rosszabb állapotot jelentene.

Ez tehát Anglia spanyol dilemmája, amelyet másképpen, mint kitarító várakozással megoldani nem tud és nem is akar.

Hogy lelkiismeretét megnyugtassa és a győztes országok dédelgetett kedvencének, a népszövetségnek végletekig megtépzott presztízst megóvja, önmagának a következő tételt állította fel, amelyet már nem egy komoly angol szájából hallottam: «Mindenki ismeri a «feudális»Spanyolország «bűneit», amelyek valóban reparálásra szorultak. A jelenlegi madridi kormány ez év tavaszán titkos és meglehetősen tiszta választás folyamányaképpen alakult meg, a spanyol nép óriási többségének szabadon nyilvánított akarata folytán. Elmondhatni tehát, hogy ez a kormány, illetőleg ez az irányzat képviseli hüen a mai Spanyolországot, illetőleg annak túlnyomó többségét. A «rebelisek» tehát — akiket a hatalomból kicseppent oligarchák és főpapok pénzelnék — a spanyol nép intenciói ellen tesznek, amikor a népfront ellen küzdenek. Bármilyen szép programot tűzzenek is ki tehát a fasiszták, addig nem támogathatók, amíg nem tudják kétségtelenné tenni, hogy nincsenek törpe minoritásban és míg a spanyol nép széles rétegei melléjük nem állanak. Miután pedig ez eddig nem következett be, Angliának meg kell

várnia, míg ezt a tisztára spanyol belügyet Spanyolország maga el nem intézi».

Ez a hivatalos angol vélemény a mai spanyol helyzetről. Jól tudják ők is, de bölcsen hallgatnak arról, hogy bármelyik ország bármiképpen is próbálna a spanyolországi eseményekbe beavatkozni, azt az ellenkező világnézeti fronthoz tartozó országok azonnal provokációnak tekintenék és az ahelyett, hogy a spanyolországi tüzet oltaná el, egész Európát borítaná lángba. Anglia tehát vár és — mint mindig — most is kompromisszumos megoldást keres. Olyan megoldás elősegítésén fáradozik, amelyek esetén akár a fehérek, akár a vörösek győznek, azok ne száz százalékos elvekkkel kerüljenek uralomra, hanem azokból legalább is annyit áldozzanak fel, amennyi elegendő ahhoz, hogy Anglia továbbra is ott tarthassa kezét a spanyol ipar és kereskedelem ütőerén.

Pár héttel ezelőtt Londonban, egy vasárnap este a belváros egyik előkelő üzletnegyedében hangos zajra lettem figyelmes. Két-háromszáz vörös nyakkendős suhanc és leány menetelt a kocsiuton, vörös zászlók alatt, éltetve a spanyol vöröseket és szitkot szórva az angol kapitalistákra. Soraikban — németül is kiáltozva — zárt csoportot alkottak a Spanyolországban is jól ismert, «német» emigránsok. A menetet két-három fegyvertelen rendőr kísérte, kimért és unott arccal, mint a tanító, aki osztályát tanulmányi kirándulásra viszi. A londoni vasárnap este gyér forgalmát alig érdekelte ez a felvonulás. Néhányan utánafordultak, ketten-hárman pár lépésnyire elkísérték a szokatlan menetet. Ennyi volt minden.

Boldog Anglia! Hogyan értse meg, hogy mi az a bolsevik diktatúra, amikor ő — a csupán a legutóbbi időkben előfordult komolyabb zavargások bekövetkeztéig — a szigetországi kommunizmusból csak ilyen szánalmas meneteket és legfeljebb pár Hyde-parkbeli vörös népszónokot látott. Boldog Anglia, ahol még tudnak hinni abban, hogy a mai koldus és vérző, de hisztérikus lázban égő Európában — amely a nyugodt és gazdag Brit-szigetországtól olyan nagyon messze van — szélső jobb- és szélsőbaloldalon kívül arany középút is lehetséges.

Paikert Géza.

A NÉPÉRDEK A KÖZVÉLEMÉNYBEN.

A föld népéről lesz szó. A falvak szegénységéről, melyet egy évtizede annyiszor tárgyaltak parlamentben, ankéteken, könyvekben és cikkekben s amelyről még sem mondhatjuk el, hogy a közvélemény gondja lett, hogy a nemzet vezetőrétegének lelkében feladattá tudatosult.

A közgazdaságtudomány napirendre tér felette azzal, hogy komoly arccal a világpiacon mutat. Chicago, Winnipeg, London elintézték a magyar falut s a világgazdaságot beteggé tevő viszonyok között meddő fáradtság volna orvosszereket kutatni. Az orvos tehát hallgat: itt csak a természet segíthet. Az érdekképviseltek abból az alapelvből kiindulva, hogy a nagybirtok sorsától függ a kisbirtoké és a gazdasági munkások két nagy csoportjáié, a nagybirtok mentésére fordítják minden erejüket. Hogy a búzaárnak 16—17 P-re való felsegítése s a búzaexportnak az egész nemzet hozzájárulásával való lehetővé tétele megnyit segít a négymillió tömegű agrárszegénységen (mert a kisbirtokosokat is bátran ide számíthatjuk), az kisebb gondja az érdekképviselteknek. A preventív szociálpolitika, vagyis az, amely az élet normális rendjét igyekszik a társadalmi kórokozók, a néperőt gyengítő jelenségek kiküszöbölésének irányába terelni, majdnem tanácstalanul áll, jelentéktelen pepecselésben merül ki, viszont egy helyütt már fel-felüti fejét lesőhelyén az a nálunk a háború után szabadjára eresztett «társadalombiztosító»-szociálpolitika, amely a nyomorból él, annak kontójára palotát emel s állásokat szervez magának, hogy önmagát feleslegessé tenni nem akaró bürokráciájával több sebet ejtsen, mint amennyit begyógyít.

A falu népe azonban annyira lesóványodott, hogy ott a vámszedő szociálpolitikának nincs mit keresnie. Annál több feladata volna a preventív nemzetpolitikának. A falu népének megsegítése, sőt ma már úgy is mondhatjuk: talpraállítása terén ennek a megelőző nemzetpolitikának négy, az organikus egymásba kapcsolódás sorrendje szerint így következő feladatköre van: a népnevelő kultúrpolitika, a népegészségügyi politika, a néperőt fejlesztő gazdaságpolitika és a néperővel számotvető, igaz-

ságos adópolitika. Az első kettő tekintetében már vannak kezdeményezések, sőt eredmények s világos jelét láthatni annak, hogy a kormány itt ismeri és komolyan veszi feladatát. Talán a gazdasági és az adópolitika terén is ismeri. Azonban ez olyan két terület, ahol a nemzeti közvélemény akadályokat elsodrő ereje nélkül nem tehet semmit a legjobb szándékú kormányzat sem. Népünk sorsa a magyar értelmiség, pontosabban a fővárosi értelmiség kezében van, mert ez a magyar közvélemény kialakítója és hordozója. A továbbiakban azt fogjuk vizsgálni, miképpen alakul a magyar közvélemény szövedékében a magyar néperdek motívuma?

Adva van egy ország, melynek értelmisége csaknem fele részében (44%-ában) a fővárosban lakik. Amennyivel kevesebb numerikusan a felénél, annyival, vagy még többel túlhaladja azt nagyobb belső súlya miatt. Ha ehhez még hozzávesszük a tömörültségében rejlő helyzeti előnyt, mely szervezettségben és a centrum kezdeményező és kisugárzó szerepében jelentkezik, egyszerre világossá lesz Budapest közvéleményalakító szerepének páratlansága, versenyen feletti egyeduralma. A fővároson kívüli értelmiségnek a közvéleményt illető szerepe merőben passzív, receptív természetű. Annál inkább az, mert az 56%-ot tevő vidéki értelmiségnek éppen fele szintén város lakó, amely teljesen a főváros bűvkörében él, a csodálat és a vágy láthatatlan fonálát szorítva kezében Pesthez tartozónak érzi magát, mint Ovidius rómainak Tomi barbárjai között, és álmában pontuszi leveleket fogalmaz pesti rokonaihoz, hogy relegációjából áthelyeztetést könyörögjön ki a főváros mennyországába. Még minden ötödik egyén sem él értelmiségünkől a falusi nép körében s e kis töredék között is mennyien vannak a szellemi, társadalmi elszigeteltségben a népről csak foglalkozásuk miatt s annak körére szorítkozva tudomást vevő egyedek, kik semmi sorsközösséget sem érezvén velük, egy hangot sem közvetítenek a nép panaszából a város felé.

Az országos közvéleményt tehát kialakulásában a fővárosi értelmiség határozza meg. Ez a hatalmas, mintegy 140—150.000 főnyi tömeg azonban közel egy harmad részében külön szellemiséget rejt magában s a falusi néppel szemben faji idegenséget is érezvén, annak sorsában nem érzi meg a magyar problémát.

Pedig ez a kisebbség igen jelentékeny, nem egy vonatkozásban uralkodó helyzetet foglal el a közvéleményt alakító szervek világában. Vagyoni fölény és céltudatos népvédekező politika szerzte meg számára a fontos közvéleményalakító posztokat, ezek legjelentősebbjét, a sajtót. Külön szerencsétlensége tehát falusi népünknek, hogy a nagy többség lapjait olyanok irányítják, akik mint született merkantilisták eleve szembenállanak a földművesekkel s aki közülök elméleti úton bizonyos platonikus népbaráti eszméket szedett fel, az sem a reális megsegítés útjait keresi, hanem földosztó radikalizmus demagóg hirdetésével többet árt egy komoly népségítő közvélemény kialakulásának, mint amennyit használ.

A fővárosi értelmiség magyarabb rétegeinél sem kereskedhetünk sok szerencsével. A közvélemény alakításában ez a halkabb és lassúbb elem. Hajlamos utánamondani azt, amit a függebb és hangosabb már kimondott. A faluval való kapcsolata állandóan lazul, halványodik, mint egy távoli emlék, melynek elmerülését semmi sem késlelteti. A panasz szava még feljut olykor levelek csatornáin, de a városi testvér, rokon hamar napirendre tér felette, mint természetes adottságon, sorsrendelésen, melyen nem lehet változtatni, mely ügyis kívül esik a városi ember hatáskörén. Az a néhány iskolázott ember pedig, aki a falu mélyebb rétegeiből került ki, az osztálygög áramkörébe jutva siet megtagadni származását s bedugja fülét a parasztsors sirámai előtt.

Ilyen a főváros vezetőosztályainak attitűdje a faluhoz. Az együttérzés, a nemzeti összetartozás érzete oly hiányos, annyira kihagyó, hogy ebből a nép megmentésének komoly akarata nem tud kisarjadni. Hátra volna még két motívum: a gazdasági érdek és a nemzet jövőjének biztosítása a falusi milliók megsegítése útján. Az a belátás, hogy ipar és kereskedelem eminens érdekeinek sérelme nélkül nem maradhat közönyös szemlélője annak a folyamatnak, mely a falu anyagi erejének sorvadásával az ország lakosságának felét mindinkább kikapcsolja a fogyasztók köréből és az a felismerés, hogy a falusi nép elsenyvedése a nemzet erőtartálékát apasztja s ellenállóképességét, jövőjét veszélyezteti.

Ami az elsőt illeti, sajnos, gazdasági életünk általában kevés

érzéklet mutat a távolabbi érdekek felismerésére. Ez a liberális kapitalizmus természetéből következik, mely a pillanatnyi érdek, a nyereszkesedési lehetőség teljes érvényesítését teszi kötelező parancssá. Kész törvényt látni abban, hogy a mezőgazda ki legyen szolgáltatva az iparos és kereskedő érdekének s ezért már mértéke sincsen annak felismerésére, hogy mikor lépi túl az érdekérvényesítés észszerű határát.¹ Ahol a könyörtelen kihasználás szelleme uralkodik, ott jövő érdeke nem kaphat szerepet. Tetézi népünk balsorsát, hogy kereskedelmünk olyan kezekben van, amelyektől népi rokonérzés címén sem várhat kíméletet. Az árakat egy szolidáris gazdasági érdekközösség szabja meg s ettől méltányos árat az őstermelőknek legfeljebb csak az ebbe az érdekközösségbe bekapcsolódni tudó kis töredéke várhat, de semmi esetre sem a magyar parasztság.²

Közgazdasági közvéleményünk már csak azért sem lehet hű tükré az egyetemes nemzettest érdekeinek, mert gazdasági életünk irányító rétege genezisében strukturális deformációt mutató alakulat. Az iparnál és a kereskedelemnél ez szembeszökő. Sajnos a gazdaérdekeltségénél sem mondhatjuk el, hogy képviselőit nagy és kisbirtokos, munkás és cseléd egyenlő okkal és mértékben vallhatja magáénak. Alapvető érdekelletté is van példa, azonban a legnagyobb baj az, hogy a nagybirtok mindinkább kommercializálódván az alsó rétegek közül a munkások és cselédek proletárszellemmel telnek meg, a kisbirtokos pedig, akár csak a nagyipar mellett a kisiparos, elsenyved, felőrlik, bérmunkássorba süllyed. A gazdasági érdekszervezetek és képviselők tehát kimerülnek a magasabb búzaárért folytatott harcban, mely ha némi sikerrel jár, megmenti a nagybirtokot, de keveset lendít a nem industrializálható kisbirtokon és a cseléd-munkás tömegeken, melyekből a nagybirtok egyre nagyobb hányadot talál szükségtelennek.

¹ Érdekes példája ennek, amit a nyáron láthattunk Budapesten, mikor a nagyvásártelep kereskedői egy fillérre nyomták le a kertészeti termelés cikkeinek (borsó, ugorca stb.) árát, úgy hogy a termelők kiszántották ugorkatáblaikat s muhart vetettek helyébe. (Stud. 1936 szept. 19. sz.)

² Az 1930. évi népszámlálás szerint az 1000 kat. holdon felüli birtokosok között 54 (9.3%), a középbirtokosok között 423 (15.2%), a 200—1000 holdas birtokok bérlői között 368 (34.4%) volt izraelita.

Mit jelent ezek után a közvélemény szempontjából az újságok gazdasági rovata? Az osztrák és a francia sajtóban egy ötöd-rész helyet foglal el a közgazdaság. Nálunk 6%-ot.¹ Tehát éppen hogy van. Szerkesztése a tőkésélet harmónia jegyében történik. A lap kiadója az igazi karmester s a látható karmester, a rovat mindig jól kiválasztott szerkesztője gondosan figyel a partitúrára, melynek homlokán az a szigorú előírás olvasható, hogy nem szabad véleményt nyilvánítani és nem szabad bírálni. A bankokat nem, mert a bank fizet a mérlegpublikációért s nagyrabcsüli a lap spontán jóindulatát, mely sokszor hallgatásban nyilvánul. A vállalatokat sem, mert a vállalat hasznos adófizetője az államnak s ha nem olvassák rá, hogy mi a közönség érdeke és a részvényeseké, akkor a lapnak is hasznos adófizetője lehet. A tőzsdét sem, a kereskedelem szabadságának templomát, hol a mobil tőketulajdon szentségének mutatnak be áldozatokat. A szövetkezeteket sem, mert nagyjai, az altruizmus fehér tógás apostolai igazán nem tehetnek róla, ha igazgatótanácsok és közgyűlések nem engedik őket szegényes díjazással szegyenkezni. A gazdasági élet nyugalmat kíván, a panasz és a bírálat idegesíti, elriasztja a tőkét s zavarja a dolgozó méheket. A sajtó tehát maradjon a regisztrálás mellett, ezt is inkább ollóval és csirizzel végezze, mint pennával. Elvégre legtájékozottabb informátorok maguk a vállalatok és intézmények. Hogy érdekeltek? A legfőbb érdek a konszolidáció, a rend. Ők a munka, a rend letéteményesei, hadd virágozzanak zavartalanul.

A sajtó tehát nem csinál közvéleményt a paraszt és falusi munkás mellett, de azt sem nézi jó szemmel, ha a falut lélekzethez juttatni kívánó közvetett intézkedések nyugtalanítják a város anyagi érdekköreit. Pedig éppen itt volna szükség a közvélemény lendítő erejére. A parlament nem faluelles, de arra nincs ereje, hogy mélyebbre nyúló intézkedéssel segítségére siessen az elesett népmillióknak. A képviselők között hat kisbirtokos ül és 57 közép- és nagybirtokos. Sajnos, ez utóbbiakat nem a negyvenes évek szelleme hatja át. Kormánypárton és ellenzéken van ugyan gazdacsoport, azonban még összefogva sem volnának elég erősek ahhoz, hogy érvényesíteni tudnák

¹ Stud. 1936 okt. 24.

a falu igazi érdekeit, meglátatva annak nemzetmentő fontosságát.

A parlament felett is inkább köztisztviselői szellem lebeg. És itt érkezünk el közvéleményünk másik pilléréhez, melyet talán a legsúlyosabb felelősség terhel a falusi szegénység kérdéseinek előbbrevitele terén tapasztalható mozdulatlanságért. A magyar közhivatalnoki értelmiség volt mindig a nemzeti eszme és a történelmi hivatástudat hordozója, istápolója, ha kellett, harcosa. Ez a lelki emelkedettsége és erkölcsi fejlettsége miatt fokozott felelősségű réteg késik ráeszmélni arra, hogy nemzetünk mai helyzetében túlfel lettségben és anyagi erőnköz képest túlélvezményben van. Nem érez lelkifurdalást, amikor teljesen elfordulva a nyomorgó milliók szomorú látványától szemeit a közgazdasági élet nagy zsákmányolóira szegezi és panaszkodik. Nem vállal sorsközösséget a faluval s nem akar áldozatot hozni érte. Talán mert félti fiai és leányai domíniumát, a közhivatalt, ennek pozícióit, a pozíciók anyagi alapját egy igazságosabb rendszer eljöveteletől. Nem érzi még, hogy éppen ezzel veszélyezteti jövőjét, mert ha elszáradnak a gyökerek, a koronahajtások is elpusztulnak. Város és értelmiség ma nem látja a falu értékét. Az irodalom is néma, legalább is az üzleti irodalom, mely pontosan kiszolgálja a közvéleményt. A város ma a gyöngyös bokréták napidíjért táncoló parasztjaival nyugtatja meg magát: édes népünk, hát még sincs baj, amíg te táncolsz.

Pakodi Pál.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

G. L. Duprat: *Esquisse d'un traité de sociologie.* Paris. Librairie générale de droit et de jurisprudence. 1936. 200 l.

Minden tudomány fejlődésében egy-egy magaslati pontot elérve felmerül a szükségérzet, hogy összefoglalja röviden, velősen az eddig elért eredményeket, és ha ez a szükségérzet a szaktudomány egy reprezentatív egyéniségében ível magasra, úgy évtizedekig az ő kezéből eredő formulázások képviselik mintegy azokat a háromszögelési pontokat, melyekhez a kisebb mérések, kutatások hozzáigazodnak. G. L. Duprat valóban reprezentatív egyéniség, nemcsak mint a szociológia genfi egyetemi tanára, hanem egyben mint a Nemzetközi Szociológiai Akadémia (Institut) főtitkára is; 29 éve, hogy megjelent első nagy munkája (*La solidarité sociale*, 1907), azóta 27 nagyobb műve, illetőleg dolgozata jelent meg, melyek mind mutatják szerzőjük szellemének roppant elevenségét, a társas valóság felfogása iránt való érzékenységét. Ezzel a sokoldalúsággal kapcsolatos a rendszeres meglátásra, rendszeralkotásra való készsége is.

Az előttünk lévő mű rendkívül tömör, szinte zsúfolt; egyes sorokban, zárójeles részekben kis értekezések férnek el. Sajátos egyensúlyozottság, arányosság is jelentkezik a fejezetekben. Az első rész a módszerről szól (7—20. l.), megfigyelés, bizonyítás és összehasonlítás, osztályozás, magyarázat, szociális előreláthatóság; a 2. rész a «társadalmi morfológia» (alakulattan) körében tárgyalja (21—95. l.) először a komplex alakulatokat (nép, nemzet, regionális és városi csoportok típusai), majd az «elemi» formákat (közfunkciójú szervezett csoportok — *corps constitués* — és magánszövetkezéseket — *associations*); ugyanitt «formák» címén sajátos *funkciókat* is hozzákever a *csoportokhoz* (gazdasági, technikai, házi, egyéni stb.). A 3. rész (96—156. l.) bizonyos oly, szerintünk «fejlődésrendi»-nek mondható vizsgáló-

dásokkal foglalkozik, amelyek abból az időből származnak, amidőn az evolúciós szempont uralkodott; ma már apránként a történetfilozófiába húzódik át a kérdés, de a múlt századi szociológia természettudományi szemléletét még jelzi a cím, mely alatt ama fejlődésrendi vizsgálatok feltalálhatók: társadalmi fizika és fiziológia»; ugyanitt található egy fejezet a társadalmi pathológiáról is. Utolsó, 4. rész az «alkalmazott szociológia» (a szervezés tana, társas gazdaság, társadalmi etika). Irodalomrautalás, idézet, vita sehol sincs a könyvben, a szerző keresetlenül és röviden a maga véleményét mondja el, szerényen — «Kísérlet» címe alatt —, de inkább a *Précis* formájában.

A rövidség mindjárt nehézséget hoz: sok az oly általánoság, melyet egyesek közhelynek mondhatnának, azonban sajnos, épp az ily társadalomismereti «közhelyeket» *kell* elmondani — ma, amidőn már az elemi igazságot is el szokták felejtetni. Nem lehet tehát azokat eléggé hangsúlyozni. Bármennyire nyugodtan is aláírható Duprat tételeinek túlnyomó része minden józan ember által, az ő «kísérlete» mégis előttünk nem a mának, hanem a tegnapiak a jegyében folyik le, nem ugyan abban, amit elmond, hanem abban, amit nem mond el. Ha mindenekelőtt a szociológia szempontjainak forrásaira, mintegy stílusára ügyelünk, látjuk, hogy Duprat bőségesen figyelembe veszi a biológia, az államtan és közgazdaságtan szempont-stílusát, de már kevésbé a legújabb földrajzét, avagy épen az új lélektanét. Az újabb szellemtudományi problémánézést mi már nehezen tudjuk mellőzni, sőt a legtöbb kérdés lényegéhez ez úton férközünk hozzá (pl. a társadalom függőleges tagolásának rajza mellőzhetetlen, nem lapszéli kérdés), bár a szerző ez irányba hajlandóságot mutat (104. l.: *la vie sociale est essentiellement psychique*), s általában a teleológiai megvilágításokat nem kerüli. Hiánynak érezzük egy bizonyos történeti levegő bágadt tónusát is: ahol a történeti «sors» perspektívájának kellene jelentkezni, igen általános evolucionista szempontok jelentkeznek. Politikai nézeteit igen óvatosan iktatja a sorok közé. Kérdés pl. az, hogy az «ethnikai» és az «ethikai» civilizáció egymásra következnek-e, avagy már ethikai fok érkezik el fokozatosan kerülve az ethnikai «fokon.» E sorok írója nagy súlyt helyez a természetes «közös-

ségek»-re, melynek nemzetközi műszavául (és lényeges jegyével) a sokcélú («politelikus») jelleget ajánlottuk (lásd a *Revue internationale de sociologie* legutóbbi számában közölt cikket is); Duprat unité «multi fonctionnelle»-nek mondja. Ezzel szemben állnak a mai, egycélú (monotelikus), azaz speciális szervezetek, melyek mesterségesek (groupes a fins). Ezt a nagy, alapvető különbséget látja immár Duprat is. A helyi (regionális) közösségek közül azonban csak a várost méltányolja; ami városi és intellektuális haladás, az mindennek kútfeje; a mi falusi, háttérben marad, az is, ami nem racionális, tehát szub- vagy szuper-racionális. Ez egyszerűen a «misztikum» kategóriájába sodródik, babona mellékizzel. A város intellektuális életszemlélete s önérzete, a felvilágosult típus a fejlődés karakterológiai csúcsteljesítménye; ennek dicsérete színezi a vizsgálódást. Ha a szerző széleskörűsége és valóságérzéke figyelemreméltó rendszert alkotott is, ez a mű bizonyára a szociológiának egy új morfológia felé tartó átmeneti stádiumát fogja jellemezni.

Dékány István.

J. Krumbach: *Grundfragen der Publizistik.* (Die Wesenselemente des publizistischen Prozesses. Seine Mittel u. Ergebnisse.) Walter de Gruyter. 1935. 256 l. 6-50 Mk.

A kultúra és technika érintkezésvonalán álló kérdés megkívánja nemcsak a mai, rendkívül bonyolulttá vált kultúrtechnikai szervezet (sajtó, film, színház, propagandaformák stb.) gyakorlati ismeretét, a gyakorlat közvetlen szemléletét (szociognózis), hanem jelentékeny tájékozottságot is az újabb szociológiai irodalomban arra nézve, mi a tömeg? mi a közönség? a közvélemény stb. — sikamlós témák, melyeken az avatatlan könnyen elsiklik. Krumbach helyesen ismerte fel feladatának terjedelmét úgy, mint életbevágó fontosságát s feladatát különös buzgalommal, tekintélyes olvasottsággal oldja meg. Fejezeteinek anyagát a propagandáról, a közlés és híradás társadalomlélektani adatairól, az aktualitásról, a szabad véleménynyilvánításról, a nyilvánosságról, a közönség fajai- és a vezetőikről, a közvéleményről s végül egy új «újságtudományról» igazi alaposággal, türelemmel igyekszik — igen szétszórt irodalom alapján —

összegyűjteni. Az idézetek halmaza közt mintha őserdőben járnánk.

Bármilyen színes és gazdag anyag közepett mozog is e könyv, nem a való életfolyamatok élénk rajza, sem a ráhatási folyamatok finom lélektani elemzése, hanem a könyvtárak levegőjében fogant írás: tekintélyekre és féltekintélyekre való szüntelen hivatkozása mellett kiérzik a szociológus újonc, aki csetlik-botlik az elméleti tételek között. Lélektani önálló elemzésekre pedig — saját szemléletei alapján — még kevésbé van ereje.

Ha csak jóakarata és kitartása kellene egy ily könyv megírásához, úgy Krumbach elég tisztas helyet vívna ki magának. Így azonban csak jószándékú próbálkozásról van szó. Nem hallgathatjuk azonban el azt, hogy ma bárminő fontos, olykor sorsdöntő is a publicisztikai «folyamatok» elemzése, más szerzőkre sem hivatkozhatunk különös dicsérettel. Ez az egész kérdésemből azt mutatja, hogy a szociológia e ponton meglehetősen néma, ott, ahol épp társas lélektani elmélyedés szükséges. Ami gyakorlatilag fontos, nem válik elméletileg tisztázandó kérdéssé. A publicisztika «szociológiája» helyett megszokott látvány — és keresett cikk is — a szociológia, mint publicisztika. Ez is sajátosan beszédes negatív szimptóma korunk arculatán.

Dékány István.

Ifj. Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság.* (Acta litt. ac. se. univ. hung. Franc — Jos. Tom. VIII.). Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó r.-t. 1936. 122 l. 8°.

A szerző, — elkerülve az erős világnézeti, sőt politikai hullámverés hatása alá került legújabb jogbölcseleti irodalom aktualitásait, — nagy felkészültséggel és sok munkával megírott művét a jogfilozófia egyik hagyományos centrális kérdésének szenteli. Ez a témaválasztás, valamint tárgyalási modora egyben arra késztetik, hogy a jogbölcselet legtöbb alapvető kérdésében is nyílt állást foglaljon.

Ilyen elsősorban a módszer kérdése, amelynek megoldását a racionális (fenomenológiai) és az empirikus módszer együttes alkalmazásában (1—2.), vagy mint Horváth Barna szóhasználatával mondja, színopszisában (13.) látja. Bár nem mondja ki

határozottan, de egész gondolatfűzéséből s egyes fejtegetéseiből (58—117.) az következik, hogy ezt a módszertani kettősséget a tárgy természete, a jog sok vonatkozásban emlegetett «kétarcúsága» teszi szükségessé: mint gondolkodásunk *a priori* adott kategoriális eleme és mint a tapasztalati valóság ténye. Szerzőnk éreklődését inkább a jog utóbbi jellegének, vagyis a jognak, mint «társadalmi valóságnak» kívánja szentelni s ennek folytán a nálunk is sokáig egyoldalúan megcsodált Kelsen-féle bécsi iskola «tisztta» jogtudományának megvalósíthatatlan ideáljával szemben a pszichologizmus és szociologizmus bizonyos jözan mértékének hódol, ami a jogbölcselet módszertani szerkezetében nélkülözhetetlen. Ezzel a meddő logicizmus zátonyát szerencsésen elkerüli. A kényszerben szerzőnk lelki jelenséget lát (7., 31.) s a régi jogi paroemia nyomán (*quamvis coactus, tamen volui*) azt állítja, hogy «a fizikai kényszernek olyan foka, amely az akarati működést teljesen kikapcsolná, nem létezik» (23.), «a kényszer mindig relatív és mindig pszihikai jelenség» (27.). Ezzel szakít a magán- és büntetőjogi dogmatika hagyományos *vis absoluta*-jával, melynek lehetőségét tagadásba veszi s így — legalább is a fogalmazásban — kissé túllő a célon, mert a «fizikai kényszer», mint határeset elméletileg ki nem zárható, de az ekkép kikényszeríthető magatartások köre oly szűk, hogy társadalmi jelentősége alig van. A fentebbi gondolatmenet vezet el szerzőnket a kauzalitás és spontaneitás ellentétének problémájához, amelyet azzal a logikai fegyelmelzettséggel, amely egész munkáját jellemzi, csupán témájának szemszögéből vizsgál: «a kényszer egész jelensége változatlanul az emberi lélek jelenségei közé s annak törvényyszerűsége, a spontaneitás alá tartozik» (10.), «az ember akarati állásfoglalása mindenkor, így kényszer esetén is megmarad a legszemélyesebb spontaneitás törvényyszerűsége alatt» (12.), «a kényszerítő és kényszerített viszonya a legnagyobbfokú kényszernél sem válik okozati, kauzális viszonyrá». Ezeket a világos és helyes meglátásokat kissé zavarják ugyan, de el nem homályosítják azok a «szinopsziszra» való felesleges törekvésből származó megjegyzései, amelyek szerint az emberi cselekvés a kauzalitás törvényyszerűsége alatt is szemlélhető (9., 13.), és a kényszer élménye akaratumk kauzalitásszerű megköttöttségének az élménye. (78.)

Pszichikus természeténél fogva a kényszer elsődlegesen a kényszerített lelkivilágában lejátszódó szubjektív élmény (14—17.), amely a társadalom tagjai hasonló élményeinek gondolati egybefoglalása folytán objektíválódik s ezáltal társadalmi jelenséggé, esetleg intézménnyé lesz (17.) Bár ez az összefoglalás bizonyos mértékig fiktív, annak a szubjektív kényszerélmények valóságos társadalmi realitást nyújtanak (19.) Tömegesen szemlélve ezt a jelenséget, a kényszer lefolyása úgy a kényszerítő, mint a kényszerített oldalán, vagyis egyrészt a várható magatartás, másrészt az ellenszegülés következménye (szankció) szempontjából kiszámíthatóvá válik. Az összes hasonló társadalmi jelenségek között az objektívációnak viszonylagosan legmagasabb foka a többnyire kodifikált szabálytömegekben jelentkező jog tulajdonsága. Ebben látja (20.) a szerző a jogsajátos jellemvonását s ez a gondolat az egész tanulmány gerince. Ezzel már lényegben állást foglalt abban, a jogi pozitivizmus fellépése óta oly sokat vitatott kérdésben is, hogy mennyiben tartozik a jog lényegéhez a kényszer.

A kényszerrel ellentétes lelki élmény a szabadság (33.), amely elsődlegesen valamiféle mentességet (34.), a fogalom kellő tisztázása mellett, idegen törvényszerűség alól való mentességet (35.) jelent; az ellentét azonban a szerző szerint csupán kontrárius, és nem kontradiktórius (37.). Ezt a megállapítást annál kevésbé oszthatjuk, mert későbbi fejtegetései során a szerző maga is kontradiktóriusnak mondja az ellentétet (63., 105.). A szabadság szintén szubjektív lelki élmény (39.), amely, akár csak a kényszer, társadalmilag objektíválódik a fentebb már ismertetett gondolati összefoglalás útján (42.). Ez a jelenség ismét a jog területén a legszembeszökőbb, mint a jog által szabadon hagyott akciólehetőség: polgári szabadság (43.). Azt az alig túlozható fontosságú tény, hogy ez az egy-két évtizeddel ezelőtt domináló jelentőségű fogalom 1914. óta Európa jelentékeny részén gyakorlatilag a minimumra szorult vissza, s a totalitás princípiumában elvi negációra is talált, a szerző hallgatással mellőzi. Mindez azonban a szabadságnak csak negatív oldala. Ha ellenben a kezdetben kényszer módján ható cselekvési szabály elnyeri az annak alávetett egyén helyeslését (akit szerzőnk a «Normadressat» terminusának szó szerinti fordításával «a sza-

bály címzettjének» nevez), akkor az utóbbi felszabadulván a kényszer alól, a szabadság szférájába emelkedik: ez a pozitív szabadság, ami a legintenzívebb szabadságélmény (45.). Ez a folyamat a normák különböző nemeinél különbözőképpen alakul: a tiszta erkölcsi normánál is elképzelhető, bár ezen a téren, mint a szabálynak belső hajlamból, vagy «csak kötelességből» való követése közti árnyalati jelentőségű különbség, a spontaneitásba beleolvad. Tulajdonképeni érvényesülési területe azonban az «empirikus erkölcsi szabály» vagyis a morál (ennek a nem éppen egyértelmű kifejezésnek a jelentését a szerző néhány magyarázó szóval megvilágíthatta volna!) — és a jog, amelynek terén az a már fentebb megadott értelemben objektiválódik. Finom fejtegetéseit szerzőnk néhány bölcselelő (Kant, Boutroux, Hartmann) szabadságeszméjének ismertetésével és azzal a helytálló megállapítással fejezi be, hogy a szabadságfogalom, mint a kényszer korrelátuma, szükségképen viszonylagos természetű. (55.)

A kényszer és szabadság fogalmának tisztázása után tér át a szerző a jog problémájának a tárgyalására. Kiindulási pontul a jog dualisztikus természete: a tényleges magatartásnak és a normának, a hatalmi parancsnak és a közmegegyezésnek, a jogbiztonságnak és az igazságosságnak a jog problematikájában oly jelentős szerepet játszó ellentétpártjai szolgálnak (58—63.) s bár ezek ezután következő megállapításaival szerves összefüggésben nincsenek, azokra záró fejtegetéseiben visszatér. A jogban úgy a kényszer, mint a szabadság elemei feltalálhatók, a jog úgy kényszer élmények, mint szabadságélmények forrása; ennek a két elemnek az aránya empirikusan változó, de ebben az ellentétben a jog neve alatt összefoglalt minden jelenség feltalálható. Minden jogilag jelentős magatartás a két fogalom egyike alá esik (63—66.). Más kérdés a «jogelméleti kényszer-vita», amelyre a szerző a jogbölcseletben u. n. hatalom- és kényszerelméletek áttekintése után tér át, jelesül az a probléma, hogy «a kényszer alkalmas kritérium-e a jognak más társadalmi szabályrendszerektől való elhatárolására»? (75.) Ezt a kérdést a szerző szerint a szankció neve alatt összefoglalható jelenségcsoporton kell vizsgálni, ami alatt «minden olyan (hátrányos) jogkövetkezményt ért, ami alkalmas arra, hogy a jog kényszeré-

nek tényezője legyen». Sem a szankció nemeinek elméletileg lehetséges felosztásait, sem a számbajövő empirikus jelenségek osztályozását nem tekinti a szerző feladatának s beéri a szankciók egyes közismert nemeinek rövid példázó felsorolásával, így az a különben helytálló megállapítása, hogy hasonló jelenségek más társadalmi normáknál is előfordulnak, úgy véljük, nincsen kellőképpen megalapozva. A jog fajlagos ismérve ezekkel a normákkal szemben a kényszer kiszámíthatósága, bizonyossága, ami a primitív szokásjog, a nemzetközi és az egyházi jog terén, sőt a szerző szerint a szuverén állami aktusok «uralkodói kötelességek») terén is jelentkeznek. (79—86.) Ugyanezt a kérdést a szerző a szankció nélküli jogszabályok kapcsán nyomban újra felveti, idevágó fejtegetései azonban nélkülözik azt a világosságot, ami művét egyébként előnyösen jellemzi. Végeredményben az utóbbi fogas problémának maradék nélküli megfejtése, amelyen az irodalom eddig oly kevés eredménnyel fáradt, neki sem sikerült (86—89.). Fejtegetéseinek végső eredménye az, hogy a többi társadalmi normarendszerekkel egybevetve «a jog gyakorolja a legobjektívabb kényszert» (90.).

A jog azonban nemcsak a legobjektívabb kényszer rendje, hanem a legobjektívabb szabadságé is, vagyis a jog által nyújtott szabadság intézményesen van biztosítva (95—104.). Ez a megállapítás kétségtelenül helytálló, lényegében azonban abból folyik, hogy az összes társadalmi normák közül a jog tünteti fel a legnagyobb mértékben azt a tulajdonságot, amit a szerző (Horváth Barna nyomán) objektivitációnak nevez. Ezek a törvényszerűségek teszik ki a kényszer és a szabadság sztatikus viszonyának a körét.

A jog kényszere azonban a normával egyező, önkéntes alávetésből eredő magatartásokhoz képest csak kivételes lehet: ellenkező esetben a jogszabály, amelynek hatályosulását csak kényszer biztosítja, önmagától kiesik, vagy a jog egészét felborítja (forradalom, 108—112.). Ezzel a szerző elérkezett a probléma dinamikus oldalához: hatalom és közmegegyezés egyként forrásai a jognak; az egyikben a kényszer, a másikban a szabadság elve érvényesül (113—116.).

A harmadik szemléleti mód, amellyel a szerző művét be is fejezi, az axiológiai, vagyis a problémának a jog helyessége

szempontjából való vizsgálata. E részben azt vallja, hogy a jog sajátos értékmérői szerint abban a kényszer és a szabadság elemeinek egyensúlyban kell lenniök, hogy a jog úgy a jogbiztonság, mint az igazságosság követelményeinek megfeleljen. Úgy látja, hogy azok az új államszervezeti formák sem nélkülözhetik a politikai szabadságot, amelyek látszólag annak negációján alapulnak, s azoktól a politikai szabadságnak új megjelenési formáit várja (117—120.).

Bármily derék munkát végzett is a szerző, a hatalmas problémakört mégsem merítette ki: így nem találjuk meg például a műben a kényszer igazoltságának a kérdését. Az azonban, hogy figyelmét a probléma egyes oldalai kötötték le, természetesen nem jelenti a mű hiányosságát, annál kevésbbé, mert megjegyzéseiből kitetszően ezek a kérdések sem maradtak előle elrejtőzve. Egészben véve a munkát teljes irodalmi tájékozottság, s a kimutatható kisebb ingadozások és következetlenségek ellenére is logikai zártságra, elmélyülésre és önállóságra valló sikeres törekvés jellemzi. Ezekben az irányokban a szerző egyéniségének további fejlődésétől még sokat remélhetünk s ezért művében a magyar tudományosság komoly ígérétét látjuk.

Ruber József.

J. Hampden Jackson: *The Post War World.* London, Gollancz, 1935. 489 oldal, 10 térkép, 5 oldal bibliográfia, 24 oldal betűrendes tárgymutató.

Nélkülözhetetlen a maga nemében ez az 500 apróbetűs oldalra terjedő kötet. «A háborúutáni világ», mint az alcím jelzi, rövid politikai történet 1918—1934-ig. A szerző tájékozottsággal és tárgyilagossággal igyekszik megoldani feladatát: megírni korunk átfogó, egyetemes történetét, a háborúutáni időket érthetővé tenni a «közönséges újságolvasó ember» — ordinary newspaper reading man — számára. Forrásul 109 munkát sorol fel, de hangsúlyozza, hogy ez csak kis része a szinte át sem tekinthető irodalomnak. A téma kolosszális: kezdődik a fegyverszünet megkötésével és a béketárgyalásokkal, s végződik a könyv megírásának időpontjában, 1934-ben, amikor még javában ülésezett a genfi leszerelési konferencia. A közbeeső évek eseményeit nem időrendben követi a szerző, hanem a békeszerződés-

sek ismertetése után földrészek, országok, népek szerint veszi sorra a világeseményeket, aztán a végén ismét általános, összefoglaló fejtegetésekkel zárja a kötetet. Ekként a könyv hat nagy részre oszlik.

Nem kétséges, hogy nagyon is szertefoszló volna országról-országra szökdécselve szigorú időrendben írni meg e kor történetét, így se egészen könnyű olvasmány. Magyarországról sokhelyt esik szó, így mindjárt a békeszerződések elvetélésénél, az első fejezetben, ahol nyomban belekerülünk a döbbenetes, lázálomszerű 18-as 19-es napok izgalmaiba. Megelevenedik előttünk az idő, amikor a wilsoni elvekben bízott a világ. Wilson mintegy tragikus hőse a könyv első oldalainak. Megkapó olvasmány ez még akkor is, ha már valamennyire ismerjük ennek az időszaknak irodalmát, teszem azt, ha olvastuk régebben pl. J. M. Keynesnek, a híres angol közgazdásznak (annak idején a békeszerződés gazdasági tanácsadója) páratlanul értékes könyvét (melyre egyébként Jackson a bibliográfiában első helyen utal), «The Economic Consequences of the Peace», mely 1919-ben jelent meg, s amely ugyancsak eleven képet festett a balfogásokról, melyek a békeszerződések körül történtek, valamint a négy békediktátorról, Wilsonról, Clemenceauról, Lloyd Georgeról és Orlandoról, akik mintegy suba alatt, a nyilvánosság kizárásával ültek össze dönteni, ítékezni az emberiség sorsáról. Mégis, ki emlékszik már csak némileg is pontosan az akkori dolgokra, akár csak a Wilson 14 pontjára is? Ezeket a könyv in extenso felsorolja, majd leírja azt a hihetetlen kapkodást, amellyel a «béke» létrejött. «Egy hónappal a fegyverszüneti szerződés aláírása után Wilson elnök Európába jött, olyanformán, mint a Színi hegyről leszálló Mózes, aki a törvény tábláit hozza magával. És akár csak Mózes, azt találta, hogy az emberek közben faragott bálványt kezdtek imádni: a háború bálványát.» «. . . Poincaré el volt tökévelve, hogy Németországot lesöpri a téképről.» «... A béketárgyalás első plenáris ülése 1919 január 18-án nyílt meg Parisban. Az is kedvezőtlen volt, hogy a választás Parisra esett, mert Parisban a háborús láz magasabbra szökött volt, mint bárhol a világon.» (Azt nem is említi, amit Keynes írt annak idején, hogy Wilson maga se tudott ennek a gyűlölködő légkörnek hatása alól menekülni,

hogy bárgyú módon (foolishly) félt a «németbarátság» gyanújától. Wilson egyébként ép akkor nősült volt, Európába feleségét is magával hozta és ez valami átkos társadalmi *jelleget* adott megjelenésének, ami ugyancsak rovására volt az eredeti wilsoni elvek érvényesülésének.) Wilson mégis elérte, hogy legelsősorban megalkották a Népszövetséget — «eddigelé a tárgyalás Wilson elgondolásaihoz igazodott», írja Jackson, «... azonban semmi végérvényes döntés nem jött létre. Wilson személye csalódást, türelmetlenséget keltett. Hűvösen tartózkodó volt; modora, egy hírlapíró megjegyzése szerint, olyan, mint amikor egy iskolai igazgató a tanév elején fagyos szívéllyességgel fogadja a tanári kart; meglepően tudatlan volt az európai helyzet realitását illetően, sőt még az európai földrajz terén is; azt hitte, hogy Prága Lengyelországban fekszik, Sarajevo Szerbiában és hogy Déltirol lakosai fajlag olaszok; végül lassú észjárása és megvetése minden kompromisszum iránt nagyon valószínűtlenné tették, hogy valaha valamit is elintézhessenek, amíg ő az ura a helyzetnek. Már pedig naponta nyilvánvalóbbá vált, mennyire szükséges, hogy gyorsan jöjjön létre valami megállapodás, hiszen közben fegyveres erők *ipso facto* teremtettek új országhatárokat Közép- és Keleteurópában, egészben véve pedig nem kevesebb, mint 23 kisebb háború folyt a világ különböző részein».

Ez a könyv valóban sokban pótolja az újságolvasás elkerülhetetlen hiányait. Ki emlékszik például mindarra, ami Spanyolországban történt? így a könyv arra van rendeltetve, hogy újra meg újra visszatérjünk hozzá s fellapozzuk benne, ami ép a legutolsó világesemények révén különös jelentőséget nyer számunkra. Így most Spanyolországot, mely eddig aránytalanul elkerülte figyelmünket. «Egy történelem, mely 1918-cal kezdődik, könnyen vezethet félreértésre», írja a szerző a spanyol fejezet elején. «Mert ez elkerülhetetlenül úgy fest, mintha ennek a bűnös világnak minden baja, változása a világháború folyamánya volna. Holott a valóság természetesen az, hogy sokkal messzebb fekszenek időben az okok; a háború mindössze rohamosabbá tette a fejleményeket. És hogy ez így van, az legjobban illusztrálható egy semleges ország történetében.» Egy rövid, múlt századokra való visszapillantás után, a következő

alfejezetekben veszi sorra az újabb fejleményeket: A monarchia: barátai és ellenségei; a diktatúra: 1923—29; a forradalom; a köztársaság: alkotmány és reformok; reakció: 1933—34. «Az 1874-iki köztársaság «rövid és dicstelen» ideje után a Bourbon-Habsburg házat XII. Alfonz személyében restaurálták. Szó sincs róla, volt alkotmány, mely a királyt kötelezte, hogy miniszterei útján kormányozzon, akik felelősek voltak a Cortes-nek; de a Cortes-választásokat állandóan meghamisították, minden ötletességgel, ami csak kitelt a spanyol fajtából: hamisított szavazatszámítások, megfélemlítéssel, vesztegetéssel. így XII., majd utószülött fia, XIII. Alfonz alatt is nagyjából az Egyház, a nemesség és katonaság maradt uralkodó Spanyolországban. A tisztek privilegizált kasztot képeztek az elvesztett 1898-i spanyol-amerikai háború után is: a hadseregben minden hét katonára egy tiszt esett. A rezsim ellenfelei — folytatja Jackson — nagyjából három részre oszthatók: 1. a progresszív intellektuelek, egyetemi tanárok, mint Unamuno és Ortega, akiket igen nagy nimbusz vett körül; 2. a regionalizmus, a faji és tartományi elkülönülés bomlasztó ereje; 3. a munkásmozgalom, mely azonban, pontosabban szólva, nem volt egy mozgalom, mert a munkások annyiféle irányba mozgolódtak, hogy ez ugyan feszültséget létesített, de haladást nem. Szindikalisták, anarchisták, szocialisták, kommunisták: mindezek már megvoltak 1914-ben. amikor Spanyolország «egy szegény, gyéren lakott ország volt, melyet a zsebükben tartottak a konzervatív földbirtokosok és tőkések, amelyet egy konzervatív egyház tanított, egy konzervatív hadsereg tartott féken, a másik oldalon radikális professzorokkal, regionalistákkal és egymás közt éktelenül marakodó munkásokkal. A monarchia ereje abban volt, hogy támaszai egyetértettek, ellenfelei nem.» Aztán «amikor a világháború kitört, Alfonz olyasmit tett, amiért az utókor dicsérete illeti: megóvta az országot a háborútól. Pedig minden ürügye meglett volna arra, hogy hadat üzenjen egyik vagy másik oldalon; anyja osztrák volt, felesége angol; egy udvari párt háborút akart a szövetségesek ellen, az intellektuelek ezzel szemben a központi hatalmak elleni háborút kívántak — Unamuno, Ortega, egy Manuel Azana nevű fiatal közhivatalnok és színpadli író és mások még delegációt is menesztettek Parisba.

De Spanyolország semleges maradt és vagyont csinált belőle». A nagy konjunktúra «felborította Spanyolország borotvaélen táncoló szociális egyensúlyát . . .», sztrájkok törtek ki, főleg amikor 21-ben hirtelen csökkent a konjunktúra. Erre Alfonz a maga szakállára megcsinálta a riff-kabilok elleni hadjáratot, mely arra lett volna hivatva, hogy amennyiben sikerrel jár — a belső bajok háttérbe szoruljanak mellette. Csakhogy tudvalevőleg csúnya kudarccal járt, 10.000 spanyol katona elesett, 15.000 Abd-el-Krimnek, a harcias bennszülöttek vezérének fogóságába esett, a tábornok pedig, akit Alfonz a rendes formák megkerülésével tett meg a hadjárat vezérének a saját hadvezetőségének és kormányának hátamögött, öngyilkos lett. Erre jött aztán a király újabb sakkhúzása, a Primo de Rivera-féle diktatúra. Ennek bukása szép szerével jött létre: «a király felszólította a diktátort a lemondásra, a tábornok pedig, nyolc év herkulesi munkájától kimerülve, hajlandó volt lemondani». A «visszaállított alkotmány» értelmében hatalombahelyezett miniszterelnök, Berenguer azonban épúgy csak tábornok volt, semmivel sem jobb, mint Primo de Rivera, csak ügyefogyottabb; bukása a király bukását jelentette. A Cortes-választások eredményét már nem lehetett bevárni; a királyt felszólították, hagyja el az országot.

«A forradalom meglepően békés volt.» A hadsereg, mely már Primo de Riverától is elfordult volt s nem adta meg neki a kívánt bizalmi vótumot, hogy maradjon, most a köztársaság oldalára állt. «A forradalmárok részéről nem mutatkozott semmi bosszúállás; a királyi család háborítatlanul hagyta el az országot; senkit sem bántottak, kivéve a jezsuitákat és szerzeteseket, akik a monarchia védelme alatt infesztáltak volt az országot. Kb. 200 templomépületet fölégettek, rombadöntöttek; egyébként azonban az Egyház is megúsza, mert egyetlen papot sem öltek meg. A spanyol nép nyugodtan megválasztotta a Cortest, mely hivatva volt megalkotni a köztársasági alkotmányt, amelytől azt várták, hogy majd kielégít mindenkit és megvalósítja az utópiát a közösség minden rétege számára.» Terünk nem engedi, hogy tovább ismertessem a minden fejezetében fontos könyvet; csak még pár kiemelkedőbb mozzanatot hadd idézzek Spanyolországról. «A klerikalizmus nagy

erő maradt Spanyolországban; az államalkotó Cortes nem habozott a nőknek is megadni a választójogot, bár általában azt tartották, hogy a nők szavazatát a papok fogják befolyásolni.»

«A hadsereg problémáját simán és gyorsan megoldotta Azana. Bőséges nyugdíjat adott a kvietáló tiszteknek, így 22.000 tisztből 10.000-tól megszabadult; aztán törvényt alkotott, mely a tiszteket is a polgári törvénykezés alá helyezte. Ezzel a privilegizált katonai kaszt régi mumusát örökre kiirtotta.» (?) «Egészen véve a köztársaság jól indult.» «... A baloldalon azonban az anarchizmus régi robbantó ereje volt a bajkocozó.» ... A továbbiakban aztán lényegében a polgári és munkás pártok kaptak hajba; Azana nem volt hajlandó a szocialista kívánság szerint könyörtelenül eljárni a papokkal szemben, sem az ipart és földbirtokot szocializálni, bár a kisgazdákat «közösségekbe» tömörítették, jogot adva ezeknek, hogy szavazat útján döntsék el, kollektíven akarnak-e gazdálkodni. E közösségeket a földművelésügyi minisztérium védnöksége alá helyezték és 15 millió pezeta államhitelt adtak nekik. Az 1933-iki választásokon aztán a katolikus agrár vezér, Gil Robles és a Lerroux vezérlete alatt álló «antimarxista liga» kerekedtek felül, állítólag leginkább a papi propaganda és a női szavazatok alapján, majd ezzel szemben létrejött a baloldali pártok egyesülése. «1934-ben Spanyolország a polgárháború felé sodródott . . .»

Ferenczy Valér.

K o r n i s Gyula: *Apponyi világnézete.* Franklin, 1935. 119 lap.

Ha «a világtörténet világitélet», ha a történelem feltételezi is a mélyen járó ítélet képességét, a bölcs méltányosságot, úgy oly téma, mint Apponyi egyénisége mélyén rejlő világnézeti tendenciák elbírálása nemcsak a legérdekesebb, hanem a legkényesebb bírói feladatok közé tartozik. Kornis e könyvében a történetíró bírói tisztének oly magaslatán áll, amely mindenkép kiemeli művét a megszokott, legjelesebb kortörténeti művek sorából is. Sok, igen elütő vonást kellett kielemezni, hiszen Apponyiban nemcsak egy nemes, nagyműveltségű arisztokratát,

nemcsak az aktív, harcos politikust, hanem lelkiismeretében folyton töprengő, világnézeti igazolásokban kényes moralistát is kell látnunk, sőt ezenfelül a csodálatos szónokot, stílusművészt, a zene rajongóját — mindezen életirányok felé kell érzékkel bírnia a történetírónak. Kornis e sokféle irányban egyaránt finoman érző, gazdag szellemi fogékonyságot árul el, s talán itt látjuk tisztán, minő rokon szerzőjének szellemi gazdagsága — a választott téma gazdagságához még a művészeti életérzés terén is. Mind a mellett Apponyiban nem a csodálandó hőst látja s elemzi ki; tagadhatatlanul elválasztódik Apponyitól mai korunk, mely mentessé lesz a liberalizmus, a formalisztikus jogállam illúzióitól, merev és szólamos szabadságdogmatizmusától. «A jogállam egész eszmerendszere az ő szemében az égi testek pályájához hasonlóan két gyújtópont körül forog: a hatalom kellő szervezése és a szabadság kellő biztosítékai körül.» Ez a tömör téma, melyet Apponyi egész életén át boncolgatott. Egyénisége: tudatos, egyetemességre törekvő és kritikai. Minő tragédia az, ha az ily államférfi elvekhez hű és kitartó, de elveibe hibás kiindulópont keveredik bele és az idealista államférfi nem revideálja elveit a gyakorlat józanságra intő próbakövén. «A nemzet szellemi és erkölcsi erejét — mondta Apponyi — új tevékenységre ébreszteni iparkodunk, azáltal, hogy *eléje nagy célokat tűzünk*», — ím e nagy célok sokszor csak szép igékké válnak, melyek a politikai helyzet mellékvágányai felé vezetnek, sőt hibás útvonalra is már a 90-es években: — «ő lett a megindítója azoknak az egyházpolitikai harcoknak, amelyek a katholicizmuson sebet ejtettek», (27. l.) — avagy a 900-as években az elstietett népiskolák étatizálása.

Apponyi világnézeti problematikájának sokszor van esszyszerű jellege: egy-egy elmefuttatás, mely nem ér el a célig, a politikai tettig. Nacionalizmusa a kiegyezés «fejlesztése» terén vitte oda, hogy a közjogi kérdés túldominált mindent, a függetlenségi érzések és szenvedélyek szítása immár elháríthatatlan következmény lett. Kornis megállapítása fényesen talál (32. l.): «Csodálatos paradoxona a kiegyezés korának: a nacionalizmus kerek e világon eleve militarista, ebben éli ki természetes hajtóerejét; nálunk a szerencsétlen közjogi helyzet miatt épen a vérbeli nacionalizmus, lényegében Apponyié is, antimilitarista». . . .

«Nemzetünk történetének mélységes tragikuma, hogy a magyarság egyik legnagyobb, eszményi világnézetű és politikájú fia, reálpolitikai érzék hiányában, akaratlanul az osztrák-magyar monarchia szétbomlásának, a sok egyéb történeti koefficiens mellett, egyik belső megindítója volt. Csodálatos géniusza nem a sikeres gyakorlati politika számára termett.»

«A politika három évtizeden át nem volt egyéb, mint az ország közjogi helyzetével való foglalkozás, s a nemzet ily értelemben agyonpolitizálta magát» ... «a mélyebb és tartalmasabb nemzeti gondolkodás helyett a formai jogi észjárás lett mindenütt a magyar élet verbum régenese . . . jelentéktelenné törpült a földbirtokreform, a népegészség és népműveltség, a munkáskérdés és szocializmus, az elbukó közeposztály és a parasztvédelem, a rögtűró és kivándorló magyar problémája.»

(33. 1.)

Természetesen Apponyi is kora gyermeke, de túlozta korát. Nem feledhetjük el azonban, hogy olykor meg is előzte hazai szemhatárunk aktuális kérdéseit (lásd társadalom- és gazdaságfilozófiáját, 62—70. lk.), bizonyos, hogy fogékonysága mindenkor kiváló s ha realitás érzéke is meg lett volna, igazi vezérsége ma is kitűnnék.

Ma talán Apponyi egyetemességre hajló «humanizmusa» csillog elénk a leginkább: Herriot szavával ennek a «nagy európainak» nemzetközi szereplése. Itt látszik meg nagy műveltsége, szárnyalóan nemes lelke. Úgy vélte: a nemzeti érzésből támadó akadályok egyre csökkennek majd, s a fejlődés odajut, hogy a hazafias érzés változáson megy keresztül, kénytelen lesz kiegyenlítést keresni. A leszerelési értekezleten mondott beszédét (1932 febr.) is megtapsolják, de még hevesebb lesz a fegyverkezés: elv és valóság szakadékát Apponyinál most is látjuk. Demokratikus és arisztokratikusán konzervatív, mélyen vallásos, de néha radikális is: hitt az evolúcióban, a folytonos haladás «törvényeiben.»

Kornis mélyrehatóan vizsgálja Apponyi életében a művészet, főleg a zene metafizikumának hatását is. Az emberről való összképét legszemlésebben talán ez fejezi ki (117.1.): «Egyenest fölfelé tört az eszményhez, szinte csúcsíves architektonikái rendszerben gondolkodott és űzte a politikát: *gótikus államférfi* volt.

Magasba törő eszményével s elveivel tiszteletet, sőt áhítatot ébresztett, az ideálok boltozatainak titokzatos magasságaiba ragadta a lelket, de lényegében mégis hidegen hagyta, cselekvésre sugalló erő nem áradt ki belőle».

Kornis hatalmas essayje úgy történet-, mint essayirodal munknak egyik remeke. Értékelő felfogásában pedig mint publicisztikai mű is hivatott irányjelzőként hatni. *D. I.*

Émile James: *Les Formes d'Entreprises.* Paris, 1935. Recueil Sirey. 8° XV+604 lap.

A Henry Truchy szerkesztésében megjelenő nagyszabású, 11 kötetre tervezett «*Traité d'économie Politique*» harmadik köteteként jelent meg Émile James-nek a vállalati formákról szóló műve. Érdeme, egyben hiánya is: természetrajzi leíró módszerrel, de ebben a szellemben aztán nagyon részletesen, sőt nem egy helyt bőbeszédűen halad végig a gazdasági életben szokásos vállalati formákon, de éppen azért, mert ezeknek valóságát túlélésen látja, hiányzik is belőle minden érdeklődés azok iránt a belső erők iránt, amelyek a vállalati formákat létrehozzák, alakítják és átalakítják. James bámulatos mértékben híjjával van minden társadalomfilozófiának és így szorgalmas és éles körvonalakkal megrajzolt képe igen keveset árul el a társadalmi élet lényegéről. Ebből a szempontból nagyon jellemző, hogy az agrár «vállalatokat» egészen külön, a kötet végén és meglehetősen röviden tárgyalja, mert ezeket nem igen lehet beilleszteni a vállalatoknak abba az általa tipikusnak tartott tömegébe, amelynek a haszonra való törekvés adja meg a lendítő erejét. A gazdának akkor is vállalkozónak kell maradnia, ha nincs haszna, «Az agrárvállalatokat nem lehet együtt tárgyalni az ipariakkal — (mondja James). Sem a jogi szerkezetük nem olyan, mint amazoké, sem a gyökereik, sem a céljaik». Pedig két körülményre is gondolnia kellett volna, mielőtt ezt a teljes elkülönítést végrehajtja. Az egyik az, hogy az agrárvállalatok körében is mind nagyobb mértékben jutnak szóhoz azok a vállalati formák, amelyeket ő az ipari tevékenységgel kapcsolatban tanulmányozott és ez nem véletlen, hanem kapcsolatban van azzal a szükségyszerű fejlődéssel, amely az agrárvállalatokat is mind nagyobb mértékben hasonlatossá teszi az ipariakhoz a termelésben, a ter-

melés formáiban, a terméknek a legmagasabb fokig való nemesítésében és egyúttal a haszonra való törekvésben is. Másfelől pedig az ipari és a többi célú vállalatokban is ott működik az a tehetetlenségi nyomaték, amely nem engedi meg, hogy a vállalkozó a maga tőkáját a haszonkulcsnak a működési területén való romlása idején akadály nélkül kivegye és neki megfelelőbb, hasznosabb vállalati ágba vigye át. *James* tehát akkor járt volna el helyesen, ha éppen azt állapítva meg, ami a kétféle vállalatban különböző, ezeken túl igyekszik a közös lényegyet megkeresni. Ez megfelelt volna az igazi történeti szellemnek is, mert hiszen kétségtelen, hogy gyakorlati értelemben minden vállalati forma az östermeléssel kapcsolatban indult neki fejlődésének, ugyanabban az értelemben, ahogy ugyancsak történeti módon szólva, minden más foglalkozás az östermelésben szunnyadt először és csirái abban állottak először az ember rendelkezésére. Az ipar, kereskedelem, fel egészen a legszuverénebbnek feltűnő vállalati formáig, mindez az agrárfokozat életképes magvakból álló káoszának differenciálódását jelenti és korántsem egészen új anyagú társadalmi valóságok létrehozását.

Igy a *James* művét inkább szórakoztató vagy tájékoztató műnek kell mondanunk, amely nagyon fog érdekelni mindenkit, aki a vállalati formák változatos nemei iránt érdeklődik, de a társadalom eddigi fejlődésének útját éppen olyan kevésbé világítja meg, mint ahogy nem adja magyarázatát annak, hogy a vállalati formák változása milyen okok folytán következik be. *James* nem mondja meg, mi a magyarázata annak, hogy a kapitalizmus és a kollektívizmus nagy küzdelme erről az oldalról nézve éppen a megfelelő vállalati formák harcának alakjában fog eldőlni. A «forma dat esse rei» ebben a vonatkozásban talán még teljesebb érvényű, mint más területeken. A társadalom új formája egyúttal annak új valósága is lesz és így a társadalmi fejlődés nagy kérdéseit a vállalati oldalról is meg lehet és meg is kell közelíteni.

M. M.

Luby Margit: *Bábelelte Babona.* Szerző kiadása. 1936. 93 oldal.

Szociológiai törvényszerűség nyilatkozik meg abban a tényben, hogy a Luby Margit-vizsgálta, a rendesnél is nagyobb

elszigeteltségben élő szatmári parasztság is elsősorban tárgyi-néprajzi tulajdonságait vétekezi le, anyagi kultúrjavairól mond le hamarább, mint a szellemiekről. Ruházatát a civilizáció hatására gondolkodás nélkül cseréli fel a sok tekintetben praktikusabb, egészségesebb és olcsóbb, sőt a táji követelményeknek is megfelelőbb városias ruházattal, — gazdálkodási eszközeit, sajátkészítésű primitív szerszámaikat a kapitalizált, célhozilleszkedőbb vásári tucatáruval és építkezéséhez szívesen vesz a *fa-raktárban* anyagot.

De ha testrészei fáznak, még szívesebben alkalmazza előbb a ráolvasást és a kuruzslót, csak azután fordul esetleg orvoshoz. És ha a házasság mindennapi biológiai életrendjében már érvényesülnek is a kapitalista-polgári hálószoza-civilizáció higiéniai szabályai és prevenciói (óvszerek stb.) —: de a férj szerzésnél még a szerelmi rontások ezer meg ezer változata szerepel, mint hatékony bűverő.

Luby Margit kitűnő kis könyvének — mely egyébként a Társadalomtudomány hasábjain is ismertetett «Parasztélet Rendjé»-nek csak függvénye — az tehát a legfőbb tanulsága, hogy a népi hiedelemvilág, babonáskodások, szerelmi rontások, boszorkány-, táltos- és lidérchistóriák bensőbb, lelki rétege a külső kulturális hatásokra mindig nehezebben mozdul s változik el, mint a tárgyi néprajz elemei, a viselet, építkezés, gazdálkodás stb. Így a nép szellemi javai őriznek meg legtöbbet a származás, az őshaza emlékeiből. De kár volna azért «bedőlni» ennek a visszaütéses ősiségnek, amelyre állandóan ráirányítja figyelmünket Luby Margit, hiszen ezer éve idegenek között él a magyarság; teljesen másfajú népek közt és közöttük a lélek mélyrétegeinek közlekedő csatornarendszerét sosem tudták eldugaszolni a magasabb társadalmi osztályok, a vezetők politikai, imperialista és háborús szembenállásai és kontroverziái. Monda, mese, dal, babona —: egy európai kultúrkör egymással állandóan cserélődő közkincese, — a humanista európai szellemi együttműködés ezeréves megvalósulása, melyen hiába fáradoztak az eruditusz és választékos humanisták, a tanulatlan és otromba nép valószínűleg meg a maga «bárdolatlanságában», legalább szellemben, a népléleknek imperialista tekintetek nélkül való érintkezésében és javaiknak egymást színező és gazdagító kicserélődésében.

Így természetesen az európai «magas»-kultúra nagy szellemi áramlataival, korszakformáló konstellációival sem nélkülözi az állandó kontaktust a magyar népi «mély»-kultúra. Például a magyar babonáskodások is kapcsolatban vannak a renaissance természetrajzi, botanikus, vajákos-babonás-füves receptjei érdeklődési irányával. Luby Margit ezeket a nehezebben kikutatható összefüggéseket nem is vizsgálja — feladata, természete ezt nem is engedi. Ő a Németországban már folyó *babona-kataszteri felvételezést* csinálja — és egy szűkebb vidékre vonatkozólag kitűnően el is készítette: Tunyog és Matolcs szatmári kistaluk babonakataszterét. ej.

Újszászy Kálmán: *A falu.* Útmutatás a falu tanulmányozásához. Sárospatak, 1936. 100 l.

Erős nemzeti érzés, demokrácia és kultúraszereket jellemzik Sárospatakon a tradicionális *genius loci-t*, nem csoda, ha a falugondozás egyik első intézménye is itt, a főiskola faluszemináriumában kelt életre. Ennek és a szeminárium munkaközösségének egyik lelkes vezetője, Újszászy Kálmán megérezte, hogy amikor az értelmiségi pályákra készülő ifjúságot falugondozó hivatás-érzésre kívánjuk nevelni, nagy szükség van egy vezérfonalra, amely rendszerbefoglalja mindazt, amit a faluba kerülő vezetőembereknek, papnak, jegyzőnek, tanítónak, orvosnak meg kell figyelnie és ismernie. A szerzőnek fejlett, gazdag szociográfiai érzéke, biztos problémalátása van s ez a biztosíték arra, hogy kitűnő ökonómiával írt s nagyon áttekinthető könyve el fogja érni a célját. A szociológiai célú falukutatás is sok hasznát fogja venni. Sz. Gy.

Dr. Rudai Rezső: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében. (1861—1935.)* Budapest, 1936. A Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása. 58 lap.

Három államtani dolgozat látott a fenti összefoglaló címmel napvilágot, melyek közül egyik, mely a hivatás és életkor tekintetében elemzi a magyar képviselőházat, előzőleg folyó-

iratunkban jelent meg. A szerző kimutatja, hogy minden központi irányítás ellenére a pártok, pártcsoportok a kor változó eszmeáramlatai szerint alakulnak. Sok érdekes és a politika tudománya számára hasznosítható eredmény revelálódik Rudai pártélet-elemzéseiből. Különösen a társadalmi rétegek politikai érvényesülésének hullámvonala nyújt tanulságot a társadalom-megfigyelő számára.

P. P.

Jász Géza: *A világ egyensúlyának törvénye.* Budapest, 1935. 63 lap.

Tagtársunk kívánságára bemutatjuk pár sorban munkáját, mely azon a címen tartozik érdeklődési körünkbe, hogy második része a társadalommal foglalkozik. A szerző egész koncepciója, a világegyetem egysége s az élet materialisztikus magyarázata nem a mi tudományágunk területén, hanem a természettudomány filozófiai régiójában mozog s amit a társadalomról mond, mindaz csak bizonyítéka kíván lenni a világegységről vallott természetfilozófiai elgondolásnak. A társadalom a szerző látásában két ellentétes erőnek, a fajiség és egyediség erejének egyensúlyát valósítja meg a hit és tudás segítségével. További erópárok az utánzás és a teremtés, melyek a művészetet hozzák létre, az önzés és a szeretet, melyekből az erkölcsiség származik. A gazdasági életet két újabb erő, «a lopás és a munka» tartja egyensúlyban. (A lopás fogalmát Proudhonon túlmenően úgy fogalmazza, hogy abba a halászat-vadászat is beletartozik.) Egyéni elméletét a szerző itt-ott társadalompolitikai nézeteivel tarkítja, individualizmuson nyugvó államszocializmust, kíván, a kommunizmust «az ókori nagy rablórendszer felújításának» tekinti.

Sz. Gy.

Ifj. Erdély Sándor: *A szén.* Kincsestár, 82. szám. A Magyar Szemle Társaság kiadása. 1935. 79 oldal.

Ami Erdélynek ebben a szűk keretben sikerült, az több, mint népszerűsítés, mert nem csak azt nyújtja, amit tudni illik, hanem azt is, ahogyan azt tudni kell. Illik ismernünk a szén technológiáját, de elengedhetetlenül tudnunk kell mindent a szén

társadalmakat meghatározó és a társadalmi fejlődést befolyásoló szerepéről. Ennek, az eddig legfontosabb energiaforrásnak története az ember anyagon való uralkodásának, a civilizációnak történetével viszonylagosan egybeesik. A civilizáció gyorsütemű fejlődése ott indult meg, ahol a szén könnyen hozzáférhető volt s bőségesen állott rendelkezésre. A szén és szénfajták egyenlőtlen eloszlása a föld területén nemzetközi forgalomra vezetett. Magyarország helyzete nem a legelőnyösebb, mert a vasipar alapját képező, kokszolható feketeszenek fölött nem rendelkezik. A magyar szénvagyon a mai fogyasztás mellett rövid tartamra, csak 160 évre volna elegendő. A távol jövő energiaellátásának problémáját Erdély új energiaforrások felfedezésével véli megoldandónak s ez a tudományos optimizmusa jogosult.

Jogosultabb, mint az az optimizmus, amely a szén és szénfajták békés világelosztásában reménykedik.

Sz. I.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

KATOLIKUS SZEMLE 1936 október.

H o r v á t h B a r n a : *Joguralom és parancsuralom.*

Ahol törvények uralkodnak, nem pedig emberek, ott joguralom van. Ez a tan uralkodott az ó- és középkorban a jog- és államéletben, amit az új korban a jognak és államnak imperatív szemlélete váltott fel. Ez már a hitetlen gondolkodók alkotása. A természetjog és a joguralom eszméje közös kincse a katolikus és protestáns elméleteknek, s a joguralom és a természetjog eszméjének összefüggését abban ismerhetjük fel, hogy a joguralom elve a természetjog minimális követelménye. A joguralom elve csaknem teljesen alaki természetjogi tétel, amellyel ellentétes jog olyan, mint a hibás bírói ítélet, melyet a törvény hatálytalanít. A leghatalmasabb földi erőtlől sikerrel érvényesített parancs még nem bizonyosan jog.

A joguralom elvének intézményes történeti alakjai közül kiemelkedik a magyar szent korona tana, az angol joguralmi doktrína és a jogállam tana. A magyar jogi géniusz a jog uralmát a király és a nép egyetértéséből, alkotmányosan keletkezett intézményekben látja, az angol tan lényege, hogy a bírói és parlamenti szupremácia egyensúlyát a végrehajtó hatalom számolja javára tartja fenn, amivel szemben az amerikai doktrína már a bírói szupremáciának érvényesítését hangsúlyozza a törvényhozással szemben is. A jogállam fogalma a joguralom elvén nyugszik s szemben áll a rendőr-, jóléti, hatalmi és totális állam fogalmával. Minden állam jogállam, ha az állam jogi közösség és ha jog uralma nélkül nincs jogközösség. A jogállam szerkezetében a főhangsúly a végrehajtásnak bírói ellenőrzésén és a kormányzat parlamenti felelőssége által biztosított törvényszerűségén nyugszik.

A parancsuralom ott van, ahol a «sic volo sic jubeo stet

pro ratione voluntas» elve uralkodik s hol az imperatív szemlélet szerint «ius est quod iussum est». Ennek típusa a zsarnokság. Az autokrácia, az abszolutizmus, a diktatúra, az utasítási jog és a diszkréció is olyan típusok, melyek könnyen fajulhatnak zsarnoksággá. A király uralma joguralom, a zsarnoké a parancsuralom. Azonban joguralmi alapon is indokolható a rendkívüli szükséghelyzet által létrejött átmeneti egyeduralom, mert bizonyos súlyos válságokon csak a politikai zseni vezetheti át a közösséget, de ez a diktátor csak egyszerű szolgálja a joguralom eszméjének. Az igazi parancsuralom a rémuralom (terror). Az imperatív jogszemlélet szerint a jog azért érvényes, mert hatalmas s a jog lényege az erő, amivel szemben a joguralmi tan szerint a jog eszmei tényező. A két tan között hidat alkot az eljárási jogelmélet, mely az imperatív jogszemlélet viszonylagos méltánylásához is elvezet. E tan szerint a joguralom és a természetjog érvényesülésének elengedhetetlen feltétele és eszköze az, hogy a társadalomban a legintézményesebb eljárási szerkezet működjék.

A totális állam lényege az, hogy minden az államért van s semmi az állam ellen vagy államon kívül, s hogy az állam mindenirányú tervszerű irányítás, ami a joguralom eszméjének túlfeszítése. Ezt az államot a parancsuralom, a párt-diktatúra és a vezéri elv segítségével akarják megvalósítani a jogállam intézményeinek lerombolásával. A mai totális államok vég-szükségben keletkeztek. A «mythos» hangsúlyozása népszerűséget biztosít számukra, a tervszerű beavatkozás korlátlan megoldási lehetőségeket nyit meg, az elit és a vezetők kiválasztásánál a közvetlen módszerek alkalmazása nagy helyzeti előnyt nyújtanak a joguralom túlságosan alakszerű, túlmerev gépezetével szemben. A totális állam lehetőségei úgy aránylanak a jogállaméhoz, mint az abszolút fejedelmeké a régi rendi állammal szemben. Tehertétele a totális államnak, hogy minderre nincs intézményes biztosítéka s ez eszméje szerint is túlterhelése a joguralom gondolatának s akadály a nemzetközi társadalom és joguralom megszervezésének. Túlterhelés ez az irány azért is, mert nem számol az ember erkölcsi szabadságával, ami az emberi jogok minimumának a magja. Minél totálisabb a terv, annál inkább rontja a tökéletlen terv hatá-

lyát a szabadság. A joguralom így fordul szembe a totalizmusban rejlő diabolikus ígérettel. R. R.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1936. április.

E. Barker: *The social background of recent political changes.* (A mai politikai alakulások társadalmi háttere.)

Már Aristoteles kiemeli a politikai változások társadalmi tényezőit. A XVII. sz.-ban Harrington és Hobbes is társadalmi osztályok érdekeivel összefüggőnek látja a kormányformákat. Ma Pareto terminológiájával élve az «elit cirkulációjáról» beszélhetnénk, mint a politikai alakulások hátteréről.

A «társadalmi háttéri kifejezés jelentése igen tág. A vagyonelosztással meghatározott osztályrendszer és e rendszeren belül a különböző tényezők közti egyensúly, a fizikai és szellemi közlekedés gyorsulása, a család helyzetének változása, az oktatás fejlődése mind ide tartozik.

A mai nagy politikai átalakulások közül a fasizmust és a nemzeti szocializmust középosztálymozgalomnak mondhatjuk. (De csak nagy általánosságban, mert a középosztály nem egységes.) A világháború megrendítette ama kormányzó társadalmi elemek helyzetét, melyeknek oltalma alatt a középosztályok a maguk útján nyugodtan haladhattak. Új kormányzó elemek emelkedtek ki a munkásosztályok soraiból. Ez új elemek veszélyeztették a középosztályok érdekeit, kivéve Angliát, ahol egy munkáskormány elfogadásának feltételeit hosszú fejlődés előzte meg azon elv alapján, hogy az állam szolgálata és a társadalmi érdek nem egy, s hogy az állami szolgálat függetlenül a társadalmi kapcsolatoktól minden tehetség számára nyitva áll.

Az orosz politikai helyzet társadalmi háttere századunk elején: egy idegenekből és birtokos nemesekből álló bürokrácia által irányított parasztság. E rendszer 1917-ben összedől. Kormányzásra csak a városok és ipari települések munkáseleme van kéznél. Így lesznek az ipari munkás eszméi uralkodóvá. A dunai államokban tapasztalható politikai alakulások viszont a parasztkultúra feltámadásával vannak kapcsolatban.

A ma politikai jelenségei közül legszembetűnőbb a párturalom növekedése. Társadalmi hátterének magyarázata bonyo-

lult kérdés. A párt önkéntes szövetkezésnek indul, az emberek csatlakoznak hozzá az állásfoglalás lélektani adottsága miatt, ahogyan a futball csapatoknak vannak «drukkerei.» Az állásfoglalás temperamentumát fokozzák szuggeráló külsőségek (tömegfelvonulások, egyenruha stb.). Lassan világnézetté lesz a pártpolitikai hitvallás; a párt a tagok életberendezését is befolyásolja (kölsönös segítés, nevelés, sport stb.), sőt egész életét irányítani akarja, totálissá lesz; aztán az egész országra kiterjeszti hatalmát s előáll a totalitárius állam.

De e mellett osztály- és vagyoni érdekek is segítik a párt előretörését. Ehhez járulnak tényezőkként a nemzeti helyzet és nemzeti presztízs kérdései, az érzelmek befolyásolásának új eszközei a technika segítségével. Ilyen tényező a megrendült társadalmak törekvése önmaguk reformálására. Új kormányzó elemek keresésekor a párt felajánlja vagy felerőszakolja magát. Forrongó állapotban vezetők és követők a mélységekből vetődnek föl s a párt megnyitja az ígéret földjét sokak számára.

A tényezők között misztikus elemek is szerepelnek; e miszticizmus fennálló intézményekhez (pl. monarchia) kapcsolódik, a kommunizmus misztikuma az osztályhoz, a nemzeti szocializmusé a fajhoz, a fasizmusé a «nemzeti szervezetihez. És tényezők a hősök is (Duce, Führer).

A külpolitikai változások társadalmi háttere: nyersanyagok, kivándorlási területek szüksége stb. és a gazdasági okok mellett lelkiek is, pl. számítaniakarás.

U. AZ: 1936. július.

A. F. Wells: *Social surveys and sociology.* (Társadalomrajz és társadalomtudomány.

A társadalomrajz, társadalomvizsgálat kifejezést többféle értelemben használják. Jelent tanulmányokat, melyek a mai társadalommal vagy annak egy részével foglalkoznak valamilyen vonatkozásban. Vannak ilyen, a társadalom életét vizsgáló munkák, melyek csak egy kérdésre irányulnak (pl. az öngyilkosság), mások viszont több szempontot tűznek ki (pl. népesség, munka, közlekedés, életszínvonal stb.).

Le Play és iskolája működésének kritikai ismertetését és elemzését itt mellőzzük.

A környezet hatásának vizsgálata az újabb kor társadalomtudományában két irányt követ. Az első képviselője Ratzel és Semple; ez az emberi természet passzivitását hangsúlyozza a környezetben. A másik irány hívei, Blache és követői, kiemelik az ember visszahatását a környezetre.

Semple a földrajzi hatásoknak tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget. Egészen egyszerű társadalomban nem is tagadható a közvetlen környezet döntő hatása, de még itt sem kizárólagos. Fleure kimutatja, mennyire össze vannak kötve a földrajziak más hatásokkal; de meg változatlan földrajzi viszonyok mellett is változnak a társadalmak.

A másik irány is túlértékeli a földrajzi tényezőket.

Durkheim szerint a társadalmi élet a társadalmat alkotó egyedek tömegéből, a földön való elhelyezkedésükből és a kollektív vonatkozásokkal összefüggő minden létező természetéből és alakulásából adódik. E meghatározás alapján nagyon sok probléma tartozik a társadalomtudományi kutatás körébe; de mivel egy tárgyra, a társadalmi életre vonatkozik valamennyi, egy tudománynak kell velük foglalkoznia s ez szerinte a társadalmi morfológia. Ez sem lehet azonban csak leíró, magyarázó is kell lennie. Később változtat álláspontján és azt tanítja, hogy minden társadalmi változásnak eredetét fel kell kutatni.

A társadalomrajz számára, amely a környezet s különösen ennek anyagi oldala és a társadalom kollektív attitűdéjei és tevékenységei közti viszonytal foglalkozik, Durkheim módszere a legalkalmasabb.

Durkheimhoz legközelebb állnak az amerikaiak, különösen Park iskolája. Ez iskola atyja Thomas, aki szerint a szociológus vizsgálatainak tárgya nem az ember, hanem az attitűdök, a visszahatások típusai; ezért ez iskola módszere a körülmények és az ezek által az egyénekből kiváltott visszahatások elemzése.

Az angol társadalomvizsgálat, Le Play-hez hasonlóan, főként a munkásosztállyal foglalkozik; az amerikaiaktól a nagyobb rendszerességre való törekvést veszi át. Egyik legjelentősebb angol példa a társadalomrajzra Boothnak a múlt század végén megjelent műve London népének életéről és munkájáról.

Az újabb társadalomrajzokban veszedelmes hiba, hogy a tanulmányozott terület egyes intézményeit elválasztják egymástól, pedig azt kellene megmutatniuk, hogyan működnek ezek össze.

U. OTT:

M. G. Dickson: *The factory workers philosophy.*
(A gyári munkás filozófiája.)

A tanulmány fiatal szerzője arra vállalkozott, hogy gyári munkásnak áll be a munkásság világnézetének tanulmányozására. Négy dolog lepte őt meg legjobban: a munkások szívesége a szerző iránt, bizalmatlanságuk a hatalommal szemben, bajtársiasságuk egymás iránt és cinizmusuk.

A munkában nem igen éreznek méltóságot, mégis különbséget tesznek fajtái közt: a szakmunkát többre tartják pl. a seprésnél, még ha az előbbit nem is fizetik jobban az utóbbinál. De ha bértöbbletet jelent, mégis inkább az utóbbit vállalják. A szerzőtől nem azt kérdezték, miért van köztük — (mert hamar felismerték, hogy «outsider») —, hanem azt, nem tudott-e jobb helyet találni. Szemrehányás sohasem érte, hogy más helyét foglalja el. Sokan azt gondolták, hogy büntetésből van köztük. Feltűnő jóindulatot, segítő készséget tanúsítottak a szerző iránt. Óvták az üzemben fenyegető veszélyektől. Nagyon haragusznak azokra, akik szükségtelenül veszélynek teszik ki magukat munkájukban.

Kedélyükre jellemző, hogy milyen egyszerű eszközökkel neveltethetők meg; egy kerékpáros megrétfálása a levegő kienkedésével harsány kacajt fakaszt. Szeretik a szóvicceket, az ellentéteket tartalmazó szólásokat; ezek ismétlését nem unják meg (pl. egyik munkavezetőről: «Csak egy szót kell szólnia és mi — azt teszünk, amit akarunk»). Szeretik a pornográfiát. Fő beszédtemáik: labdarúgás, ökölvívás, lóverseny, film, rádió stb.

A hatalmon levők iránt még a legbékésebb lelkületű munkások is ellenszenvvel viseltetnek és nem számít, milyen osztályhoz tartozik a hatalmon levő. Azt tartják, hogy a hatalommal csak visszaélni lehet. A «felsők» mind romlottak szerintük. De cinikusan beismerik, hogy ők is csak olyanok lennének azok

helyében. Nem következetesek: szidják az idejüket Monte Carlóban töltő gazdagokat, de bevallják, hogyha pénzük volna, yachtot járnák a tengereket. A priori tagadják, hogy volna hivatás-becsület.

Meglepő a bizalmatlanságuk a parlament és a közigazgatás iránt. Politikai kérdések nem nagyon érdeklik őket, a társadalmiak annál inkább (háztartás, bér, segélyek stb.). A külpolitikával még kevésbé törődnek; újabb háborúra nem kaphatók, a fiatalabbak azonban vállalkoznának rá, ha csak érdekessége miatt is.

Nem hangsúlyozzák az emberek egyenlőségét és nem tagadják az osztályok közti különbségeket. Nem irigylik a boldogulót, de gyakran idézik: külön törvény van a gazdagok számára.

Az emberi természetről alkotott ilyen cinikus felfogásuk ellenére erős bennük a bajtársiasság.

A hivatalos jótékonyági intézményeket gyanús szemmel nézik: önző célt sejtenek mögötte, ellentétben a nemhivatalos jótékonykodással.

Vallás és egyház nem játszik fontos szerepet életükben, az istentagadáson mégis megbotránkoznak.

Keserőségüknek egyik legfőbb oka a munkaadók közömbössége: ezeket csak az érdekli, végzi-e a munkás munkáját.

Legelkeseredettebben a rendőrséget gyűlölik.

A játékszenvedély nagyobb hibájuk, mint az iszákosság.

Janson Vilmos.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1936. május—június.

E. D é k á n y: *Une forme élémentaire de la vie sociale: le public.* (A társadalmi élet egy elemi formája: a közönség.)

Dékány István cikke a brüsszeli XII. nemzetközi társadalomtudományi kongresszusra készült, mely a társas élet *elemi formáinak* vizsgálatát tűzte ki céljául. Hogy a közönség ilyen elemi formának tekinthető, azt e tanulmány más társadalmi egységekkel való összehasonlításával mutatja ki, mert hiszen az «elemi» viszonyt kifejező fogalom.

A közönség — a szerző tanulmánya szerint — érdeklődésük-

ben összehajló egyének akár együttlevő, akár szétszórt csoportja. Mindég van egy hatásközpontja, mely lehet valamely személy, szellemi irány stb. Bár a közönség témaköre semmiben sincs korlátolva, minden egyes közönségnek van valamilyen megfogható, vagy kisejthető jelleme s valamilyen körülírható gondolköre. A közönség azonban nem csupán egy együttérdeklődő csoport, mely előre megállapított célra tör, hanem elsősorban a környezet, történeti helyzet megváltoztatásakor megmozduló, állást foglaló «reaktív» csoport. A közönség végeredményben munkaszervezet, mely tudat alatt egy szélesebb körre nézve is érvényes tájékozódás kidolgozásán s a szűkebb vagy tágabb «közvélemény» kialakításán dolgozik. Értékítéleteket hoz forgalomba, kritizál. Tehát aktivitás jellemzi valamely gyakorlatilag szükséges irány, cél érdekében.

A tömeggel hasonlítva össze a közönséget, egyik lényeges különbség, hogy a közvéleményt alkotó közönségben az egyéniség állandó, lappangó, mégis aktív hatóerő, ezzel szemben a tömeglény jellemét vesztett atom. Tehát a tömeg természet-szerűleg üres, átmeneti *atelikus* alakulattá válik, mely távolabbi *cél* érdekében logikus cselekvésre képtelen. Viszont a közönség állandóbb alakulat, bizonyos szűk körben lefolyó állandó funkcióval cél kialakítása *felé* halad, *cél előtt* van: *protelikus*-nak mondható.

A következő két társadalmi egység, melyet a cikk vizsgál, az úgynevezett *monotelikus*, egycélú és *polytelikus*, sokcélú alakulatok. Előbbiek mesterséges társadalmi egységek, szervezetek, melyeknek különleges, előre meghatározott céljuk van, pl. a gazdasági vállalatok. Ezekben a *szervezetekben* a munkavégzés célja uralkodik, tagjai nem valódi tagok, mert csak munkakódexet s nem élet-kódexet kapnak. Rugalmasságuk nagy történelmi válságok esetén gyenge, kihagyó, törekenységük olykor szembeötlő. Polytelikus egységek az ú. n. történeti *közösségek*, mint pl. egy görög polisz, egy nemzet stb. Ezekben folytonos küzdelem folyik az aktuális célok, valamint az ezek megvalósítására szükséges eszközök érdekében. Ezek tagjaikat minden irányban lekötik, tehát teljes szolidaritást követelnek. Tagjaik nem beszerveztetnek, vagy felvétetnek, hanem túlnyomóan beleszületnek a közösségbe. Tehát a társadalmi szolidaritás nem

mesterséges, hanem születéstől fogva fennálló. Szerves jellegük sokkal nagyobb a maiakénál, ezért «organoid» jellegűek: csodálatosan állják a történet viharait.

A felsorolt négy társadalmi egység elemzése és összehasonlítása után nyilvánvaló, hogy a közönség «elemi» forma. A tömeg együttségét ugyanis olyan «általános állapot» előzi meg, melyben az emberek mintegy előtomeget képeznek. Ez az állapot akkor jön létre, ha valamely esemény, pl. politikai válság, a közönség nyugodt, célkialakító munkáját megzavarja. A közönség célkialakító munkájának kiesése tehát a tömeg alakulásának előfeltétele. A tömeg tehát nem normális alakulat.

Az egycélú, különleges szervezetek céljának kialakulása is feltételezi több «közönség» tevőleges szerepét: szükségletek megállapítását, avagy éreztetését, sőt esetleg követelését, agitációit stb.

A társadalom semminő egységében sem kész, hanem folyton alakuló átformálódás. Ebben a célok kialakítása felé haladó protelikus közönség funkciója állandóan felismerhető mint alapvető «elemi» funkció, mely az élet aktivitásának szükséges minimuma.

A nagy történelmi közösségek közvéleménye talán a legintenzívebb (politikai közvélemény). A diktatúra-rendszer nem egyéb, mint a közösségek politikai helyzeteket megbeszélő és célalkotó szerepének elvi kisajátítása, emberek passzivitásba vivő, természetellenes és csak igen átmeneti rendszer, melynek állandósítása komolyan nem képzelhető.

A mai gyorsütemű társadalmi életben a közönség aktivitása szembeötlő, de megvolt ez az elemi akció mindenkor, csakhogy a stabilis évszázadokban végtelenül lassú, elhúzódó folyamat volt.

Sz. N.

U. OTT: július—augusztus.

Arnost Blaha: *Le problème de l'intellectuel.* (Az értelmiség problémája.)

A szerző arra a kérdésre akar feleletet adni, hogy az értelmiségnek, mint szociális kategóriának, mik a jellemző vonásai.

A társadalmi tény általában földrajzi, pszicho-fiziológiai és szociális feltételektől függ.

Az értelmiség társadalmi osztályába való tartozást azonban nem földrajzi feltételek döntenek el, mert — bár más pl. a falusi orvos magatartása, mint a városié — egy nemzet értelmiségét az ország területén szétszórva találjuk.

Az értelmiséget a többi társadalmi csoporttól elválasztó különbség nem is fiziológiai természetű, hanem magasabb fokú társadalmi és intellektuális fejlődés eredménye, s az értelmiség társadalmi és szellemi nívója nem biológiai előnyöknek, hanem a civilizáló befolyások kisebb vagy nagyobb hatóerejének tulajdonítható.

Az öröklődő tulajdonságok fejlődése nem korlátozódik egy társadalmi osztályra sem. Az öröklött jóhajlamok a legtöbb esetben a kedvező társadalmi környezet hatása alatt fejlődnek ki, s ennek hiányában latensek maradnak.

Az értelmiség kategóriájába való tartozás nem is a faj, vagy a nem kérdése, habár születési előnyök legalább is megkönnyítik ezt. Tagadhatatlan azonban, hogy itt sokkal inkább a szociális természetű tényezőknek van döntő szerepük.

Sokkal jellemzőbb vonása az értelmiségnek mint társadalmi osztálynak sajátos lelki alkata, mely az intelligencia pszichológiai értelemben vett használatának, «kultúrájának» eredménye. A kultúra, mint a lelki tevékenység formái és anyagi kifejezése, kétségtelenül egyik legjellemzőbb vonása minden intellektusnak. Kultúrán itt nemcsak értelmi, hanem érzelmi és akarati tevékenységet ért a szerző. Nem elég tehát a kulturált emberben az általános intelligenciát vizsgálni, hanem tekintetbe kell venni a *speciális* intelligenciát, mely bizonyos specializálódott funkció elvégzéséhez szükséges ismeretek összességét jelenti, sőt a *praktikus* intelligenciát is, melyben már akarati elemek jelentkeznek. Ez utóbbi gyakorlat kérdése és kialakulása szubjektív (egészség, vérmérséklet, ambíció, stb.), valamint objektív (otthon, iskola, nevelés, barátok, stb.) feltételektől függ. A *képzlet* és a «szociális» *intelligencia*, mely főleg a társadalommal és annak csoportjaival szemben való loyaltásban nyilvánul meg, alkotják végül elemeit a fenti értelemben vett «kultúrának». Az így analizált kultúra azonban épp úgy jellemezheti a földművest, a kereskedőt s az iparost is. Vagyis az értelmiségnek, mint szociális kategóriának, jellegzetes vonása nem kereshető sem

az egyéni lélektanban, sem pedig organikus, vagy földrajzi tényezőben. A társadalmi rendben kell azt keresnünk, annak a szociális helyzettel való viszonyában, amelyben e lelki egységek új létet nyernek, amennyiben mint ilyenek egységesen kezdenek sajátos módon működni és alkotni.

Blaha meggyőződése szerint az intelligenciát végső fokon szociális vonások jellemzik. Szerinte az értelmiség a társadalmi osztályok felett álló *szociális* formáció, «sozialfreischwebende Intelligenz» (A. Weber), tehát nem jellemezhető sem gazdasági, sem pedig politikai vonásokkal, mert szociális tevékenysége a legszembeszökőbb.

Az intelligencia élete bizonyos objektív rend és tárgyi formák rendszere irányában kifejtett tevékenységnek jellegzetes módja. A jelzett irányban való tevékenység eredményeként kialakul az egyénekben egy különös társadalom-lélektani alkat, melynek eredete egyébként megmagyarázhatatlan. Az intelligenciát tehát elsősorban szociológiailag jellemezheti egy olyan tevékenység, melyet bizonyos renden belül gyakorol. Jellemzi továbbá ezen tevékenység társadalmi-lelki következménye, mely az egyén tudatában s a kollektív mentalításban egyaránt jelentkezik.

Blaha a továbbiakban az intellektus fent vázolt funkciójának öt fajtáját sorolja föl. Ezek szerinte a következők: 1. a szellemi alkotás (production spirituelle), 2. a közvetítés és szétosztás (circulation et répartition), 3. a szervezés (organisation), 4. a tökéletesítés vagy kritika (perfectionnement ou critique) és 5. a felhasználás (consommation) funkciója. Tanulmányát azzal fejezi be, hogy az értelmiség csak akkor felelhet meg hivatásának, ha maga is átéli a szellemi javak használatával járó «spiritualizáló» folyamatot, mert «Le spirituel ne se réalise que par le spirituel».

Esze Gábor.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1936. október.

Wladimir d'Ormesson: *Le malaise euro-péen.* (Az európai nyugtalanság.)

Európát súlyos aggodalom gyötri. Mindenfelé nyugtalanság, zavar és összeviesszaság lett úrrá nemzeteken és kormányokon. Mi az oka Európa csődbejutásának?

Az előttünk lévő tanulmány szerint minden baj közvetlen oka Németországnak, mint katonai nagyhatalomnak új megjelenése Európa szívében. Hitler a hivatalos cáfolatok ellenére is hű maradt nagyhírű művében (*Mein Kampf*) kifejtett doktrínáihoz, s munkájának a külpolitikai problémákat tárgyaló része az alapja annak a lelki és politikai felfordulásnak, mely nem tudni hova fogja vezetni Európát. (!)

A szerző elismeri a központi hatalmak veresége által szentesített hatalmi rendszer *mesterséges és egyoldalú* voltát, mégis azt hiszi, hogy ez — ha kisebb-nagyobb nehézségekkel is — egyformán független hatalmak rendszerévé alakult volna át, ha Németország fegyverkezése nem lépi túl a «rendes mértéket».

A hitleri «kirobbanás» első következménye — írja d'Ormeson — a népszövetségbe vetett bizalom megrendülése volt. Kilépése 1933 októberében a Népszövetségből, majd a békeszerződés katonai rendelkezéseinek 1935 március 16-i felmondása és Németország felfegyverkezésének hivatalos kinyilatkoztatása nyitotta meg az európai kollektív szerződésekre mért csapások sorozatát. Az abesszin háború újabb iszonyatos csapást mért a nemzetközi rendre, melynek a locarnói paktum megsértése és a Rajnavidék katonai megszállása adta meg a kegyelemdőfést. Ez események következtében mindenki saját helyzetének meg erősítését tekintette feladatának.

A szovjet orosz politika Európa felé fordulásának közvetlen okát ugyancsak a hitleri kirobbanásban és a *Mein Kampf* idézett fejezeteiben kifejtett tervekben látja a szerző. Szerinte az; U. R. S. S. visszatérése Európába nem a szovjet orosz vezetők; önkényes elhatározása, hanem a Harmadik Birodalom fénye-; gető fellépésének természetes következménye.

A Führer könyvében a német nemzeti lét nélkülözhetetlen alapjául az ipari és mezőgazdasági munkásság egyensúlyának helyreállítását jelöli meg. Ez azonban csak új, mezőgazdasági népességgel bíró terület megszerzésével érhető el, amely terület Németország folytatása, megnagyobbodása kell hogy legyen, tehát sem Ázsiában, sem Afrikában nem lehet. Minthogy nyugaton a francia és belga ellenállás túlságosan erős, ez a terjeszkedés csak Oroszország felé irányulhat. Kétségtelenné tették ezt a német katonai előkészületek és az a «keresztes hadjárat),

melyet Hitler a bolsevizmus ellen hirdetett A német veszély elleni védekezés tehát Oroszország számára élet-halál kérdése volt, mert egy esetleges német támadás feltétlenül maga után vonná Japán hadüzenetét is; ha mindehhez belső forradalom is járul, ami igen valószínű, akkor a szovjeturalom sorsa meg van pecsételve. Oroszország tehát visszatért Európába annál is inkább, mert ilymódon sajátosan orosz konzervativizmusa szerencsésen egyesülhetett forradalmi konzervativizmusával. E két tényezőt az oroszok olyan ügyesen keverték össze, hogy egyedül ők ismerik ki magukat ebben az Oroszország számára egyáltalán nem szokatlan, kettős politikában. Így történhetett meg, hogy Oroszország, amely eddig nem talált eléggé gúnyos kifejezést a Nemzetek Szövetségére, most annak leglelkesebb védőjévé vált és hogy a lenézett Franciaország szövetségét kereste.

A szovjetnek az európai saktáblán való megjelenése ismét szembeállította egymással a pánszláv és pángermán ideológiát, ami ugyancsak a Nemzetek Szövetségére alapított kollektív eszmét kezdte ki.

Csehszlovákia történelmi hagyományaihoz és földrajzi adottságaihoz alkalmazkodva azonnal a pánszláv irányt választotta.

Romániában és Jugoszláviában megoszlanak a vélemények. Utóbbiban különösen azért, mert itt Németország sikeres gazdasági, kulturális és politikai tevékenységet folytat, úgy hogy Jugoszlávia az egyetlen kisantant állam, amely még nem vette fel Oroszországgal a hivatalos diplomáciai kapcsolatot.

Lengyelország a német és orosz kolosszus között kifeszített kötélén egyensúlyoz s egyidejűleg a francia barátságot is ápolja. Ez az ország most a vén Európa politikai hőmérője, mely az imponderabiliák legkisebb eltolódása által okozott változást is megmutatja.

Az általános európai nyugtalanság Angliára is érezteti hatását. Északon a német veszedelem, a Földközi-tengeren az olasz megerősödés, keleten pedig a Japán militarizmus. Németország és Japán együttes támadása az angol világbirodalom összeomlását jelentené. A jóhiszeműen leszerelt Anglia lázas sietséggel fegyverkezik, s azt a veszélyes időszakot, míg hadierejét ki-egyenlíti, békés politikával igyekszik áthidalni.

A hitlerizmus uralomrajtásának Olaszországba gyakorolt

hatásáról — állapítja meg d'Ormesson — már sokkal nehezebb tiszta képet alkotni, mert Olaszország politikája maga a változatosság. Jelenlegi barátságuk dacára a fasizmus és hitlerizmus hasonlóságának, csak átmeneti jellegű, mert az olasz politika rugalmassága és alkalomszerűsége nem enged semmiféle végleges állásfoglalást.

Mindezek az események óriási hatást gyakoroltak a francia politikára is. Franciaország három lehetséges politika között ingadozik. Egyrészt szívesen egyezne meg végleg Németországgal, másrészt a Népszövetségben vállalt szerepéhez is hű akar maradni, harmadsorban pedig fenn akarja tartani a barátságot a vele közös érdekű államokkal. Mivel ez a három politika kizárja egymást, Franciaország elvesztette a talajt lába alól, ami helyzetének meggyengülését jelenti.

Tanulmányának befejező részében a szerző leszegezi, hogy a 15 évvel ezelőtt megalkotott mesterséges és átmeneti rendszer helyébe lassankint a «politikai fizika» természeti törvényei lépnek. Belátja, hogy ebben a fejlődésben sok a logika, de véleménye szerint sok benne az esztelenség is, mert lendületének szenvedélyessége és erőszakossága mindent kockára tesz és veszélybe sodorja Európát. Súlyosbítja a helyzetet a diktatórikus és demokratikus kormányok közötti ellentét, mely Európát két táborra osztja.

A politikai kulisszák mögött folyó küzdelemben sikereket elért diktatúrák eddigi eredményeiket kizárólag gyors kezdeményező és elhatározó képességüknek köszönhetik, míg a demokráciák e téren alulmaradnak.

Az ellentétnek még súlyosabb következményei lehetnek. Az ideológiák sűrűlódása Európát a «vallásháborúk» állapotába juttathatja, amely a tisztán politikai természetű problémákat is kiélezné és hatásaiban kiszámíthatatlan felforduláshoz vezetne. A franciaországi kommunizmus megerősödése pl., mely részint a francia-szovjet megértés következménye, máris egy csoportba állította Európa ellenkező kormány formájú államait (Németországot, Ausztriát, Magyarországot és Olaszországot), vagyis egy olyan tömb létrejöttét tette lehetővé, mely keresztül-szeli a kontinenst.

Az ilyen megosztottság messzire vezethet, mert jól tudjuk,

hogy az emberek szenvedélyeikért még hevesebben harcolnak, mint érdekeikért. Szomorú példája ennek Spanyolország. A hatalmak szerencsére tisztában vannak már azzal az órisái kockázattal, melyet a pártállásuk szerinti beavatkozással vállalnának. Ki tudná azonban megmondani, hogy Európa mai lázas állapotában meddig tud még ellenállani a szenvedély és érdek mindennapos ostromának?

Európa súlyos komplikációkkal és veszélyekkel terhes, állapítja meg d'Ormesson. A helyzet csak annyiban különbözik az 1914-iktől, hogy ma mindnyájan tudatában vagyunk annak, hogy a legkisebb incidens lángbaboríthatja egész Európát, amit a civilizáció nem élne túl.

Albert Mousset: *Les répercussions européennes de la tragédie espagnole.* (A spanyol tragédia európai visszahatásai.)

A szerző a spanyol polgárháború okait, majd nemzetközi lelki és politikai következményeit vázolja, végül a spanyolországi események európai távlatát adja meg. Megállapítja, hogy a XIX. sz. eleji felkelésekkel ellentétben, a ma dúló testvérharc a legkülönbözőbb eredetű és irányú erőket egyesíti vagy állítja szembe egymással. Szociális (főleg agrár-) kérdés, regionalizmus, nemzeti etika, vallási ellentétek, egyszóval az egyenetlenség összes tényezői keveredtek itt össze abban a kibogozhatatlan csomóban, melyben Spanyolország lelki atmoszférája alatt szenvedélyes hevességgel kelt új életre a széthúzás minden tényezője. Kasztília egyik legmélyebben járó, látnoki erejű gondolkodója, Joaquin Costa mondja: «A spanyol eszme, s itt nem is megújítására, hanem pusztára létére gondolunk, elválaszthatatlanul a forradalom eszméjéhez van kötve».

A spanyol nép az alsóbbrendűségnek olyan komplexumát érzi magáranehedezni, hogy úgy látja, csak katasztrófa árán szabadulhat. Sorsát egy idegen uralkodóház hosszú időn keresztül saját céljai szerint irányította s így a vallási szenvedélyek, helyi érdekek és az osztályharc felett álló s ezeket féken tartó nemzeti szellem sem alakulhatott ki.

A Köztársaság tragédiája az volt, hogy feladatául a történelmi és földrajzi adottságokból folyó, egységbontó törekvéseket ellensúlyozó polgári öntudat megteremtését tűzte ki. Ez az igye-

kezete azzal az eredménnyel járt, hogy Európa szociális szempontból talán legelmaradottabb országában, a proletárság követeléseinak ellenállhatatlan áradatát szabadította fel. Egy állandóan a centrifugális erők hatásának kitett nép, mint a spanyol, melynél még a hűbériség maradványait is megtaláljuk, nem rendelkezhetett elég érettséggel és rugalmassággal ahhoz, hogy egy ilyen próbát kiálljon. Iszonyú erővel tört ki a reakció. Egy hosszú évszázad minden függőben tartott, égető problémája e köré a jelszó köré csoportosult: fasizmus vagy szabadság ! Előállott az a hallatlan állapot, hogy Spanyolország egyik része csak a másik rész fizikai kiirtásától várja boldogulását, amit legtalálóbban harci jelmondatuk fejez ki: «Hay que acabar con esa gente». (Végezni kell ezzel a népséggel.) Narvaez tábornok halálos ágyán arra a kérdésre, hogy megbocsátott-e ellenségeinek, felült és élénken azt válaszolta a gyóntató papnak: «Nincsenek ellensegeim. Valamennyit agyonlövettem».

A spanyol válság nemzetközi pszichológiai következményei a következőkben foglalhatók össze: Európa a spanyol viszályt illetően két nagy «filozófiai front»-ra oszlik; antifasiszták és filofasiszták frontjára. Az európai közvélemény a spanyol mozgalomban egyszerűen kommunisták és fasiszták harcát látja. Ez a tömegek beavatkozása eddig a diplomácia kizárólagos hatáskörébe tartozó kérdésbe.

A demokráciák és diktatúrák szembenállása óta először ütközik meg Európában ez a két eszmekör. Ezek az áramlatok a meglévő határok mellett, vagy azok felett, új határokat alakítanak ki. A háborús veszélyt eddig fékező forradalmi erők «nemzeti» harci táborokba tömörülnek s az új ellentétek csak fokozzák a nemzetek versengését. A forradalom ma külön államot alkot. Megvannak a maga határai, hadserege, szövetségesei, támpontjai. A tömegeknek a békéhez való ragaszkodása sohasem volt annyira feltételes, mint most. Európában két egymással szembenálló «Szent-Szövetség» jött létre; a szabadság és a konzervativizmus erői keresztes hadjáratot vezetnek egymás ellen.

Spanyolország még a monarchia bukása előtt a világforradalmasító szovjet «I. sz. célpont»-ja volt. Földrajzi paradoxon, de Oroszország mindig gyengéd érzelmekkel viseltetett Spanyolország iránt. Eltekintve néhány közös egyéni vonástól, a cárok

a spanyolokat a vallásos és monarchikus érzés mintaképének tartották. A diplomáciai történetnek ezt a kevéssé ismert lapját még jellemzőbbé teszi a közös érdekek hiánya. Az U. R. S. S. ugyanígy érez a köztársasági Spanyolország iránt. Az orosz íróknak óriási könyvsikerük van Madridban. Moszkvának ezenfelül mind az orosz állam, mind pedig a III. Internacionálé szempontjából fontos érdekei fűződnek a mai mozgalomhoz. Politikailag nagy előnyt jelent egy olyan támpont, ahol három nyugati nagyhatalom stratégiai vonalai kereszteződnek. Marxista szempontból pedig óriási fontosságú lenne egy Európa ellenkező végén lévő kommunista sarkpont megalapozása, mely egyúttal Afrika hídfője is. A bolsevista Oroszország helyzete jelentékenyen megerősödne a spanyol kommunisták győzelmével. A felkelők győzelme a fasiszta front súlyát növelné, ami viszont Oroszországot érintené érzékenyen. Bármelyik fél győzzön is, annyi bizonyos, hogy Spanyolország talpraállásához heroikus erőfeszítés és rengeteg pénz kell. Jövője biztosítására függetlenségének egy részét kell majd feláldoznia váltságdíjul.

A polgárháború politikai következményei közül talán az a legsúlyosabb, hogy a két szembenálló tábor között bizonyos számbeli egyensúly áll fenn. Ez az egyensúly az oka az ellenségeskedések elhúzódásának és azért nem várható végleges győzelem egyik részről sem, mert a holnap kormányával szemben a népesség jelentékeny része ellenséges indulattal fog viseltetni. Spanyolország történelme a kompromisszumok és felkelések tragikus váltakozása.

A felkelők zászlaja alatt karlisták, alfonzisták, fasiszták, antimarxisták és hazafiak vegyesen harcolnak, egységes politikai meggyőződés nélkül, hitükhöz vagy a régi lobogó «Vér és Arany» színeihez ragaszkodva. A kormányforma tekintetében nem várható tőlük egységes állásfoglalás. Győzelmük tehát egy új dráma kezdetét jelentené.

A kormány pedig győzelme esetén nem tudna megbirkózni azzal a feladattal, melyet a szükségszerűen felszabadított romboló elemek visszaszorítása jelentene. Autoritását sem tudja majd az ország minden részére visszaállítani. A polgárháború egyetlen győztese az autonomizmus, sőt talán a szeparatizmus.

Spanyolországra vagy a tényleges bekebelezetés, vagy a

jogi szétszakadozottság sorsa vár. Ez a perspektíva Európát kényes és nehéz feladat elé állítja. Spanyolország fontos kontinentális és Földközi-tengeri helyzete, valamint afrikai gyarmatai révén az európai egységű lényeges eleme. Függetlenségének bármilyen irányban való csorbulása nemzetközi válságot idézne elő. Európa aggodalommal figyeli a spanyol eseményeket, mert a spanyol hamleti probléma eldőlte létében érinti.

Az egyedül helyes állásfoglalás ilyenkor a teljes semlegesség, amit humánus érzelmek és politikai megfontolások egyaránt indokolttá tesznek. Franciaország tehát semlegességi indítványt tett az érdekelt hatalmaknál, amelyhez maga elsőnek járult hozzá, nehogy ürügyet szolgáltatson más államoknak a fegyverszállításra. Az egyes államok sajátos állásfoglalása kitűnik az indítványhoz való hozzájárulásuk tükrében. Anglia eleinte szívesen látta a felkelők mozgalmát, mert a kommunizmus újabban jelentősen megerősödött Angliában. Gyarmatai védelmének ösztöne azonban felülkerekedett. Egy Olasz- és Németországgal rokonszenvező diktátor ugyanis Anglia Földközi-tengeri és Atlanti-óceáni útját veszélyeztetné.

Olaszország hozzájárulása már nem ment ilyen könnyen. Eltekintve attól, hogy az olasz közvélemény a felkelők pártján van, a fasiszta politika a német hozzájárulásra várt. Német- és Olaszország jöhet elsősorban tekintetbe egy esetleg megüresedő gyarmat megszerzésénél (Marokkó) és az olaszok joggal tarthatnak attól, hogy Németország kijátssza őket. A Földközi-tenger nyugati részén megtelepült nagyhatalom csak még jobban veszélyeztetné Olaszország érdekeit, amit a Dardanellákban megjelent Oroszország amúgy is fenyeget. Az olasz-német diplomáciai együttműködés ezért csak átmeneti jellegű.

Németország gyarmati követeléseit az utóbbi időben mind erősebben hangsúlyozta. Ez a kérdés a spanyol eseményekkel kapcsolatban ismét szőnyegre került, mivel azonban a felkelők lehengető sikere elmaradt, Hitler jobbnak látta — gyarmati követeléseinek fenntartásával — semlegesnek maradni. Mindenesetre felhasználta az alkalmat egy oroszellenes sajtókampány indítására.

Portugália helyzete a legsúlyosabb földrajzi adottságainál fogva. Angol befolyásra hozzájárult ugyan a semlegességhez, de komoly fenntartásokkal.

Az Egyesült-Államok törvényei nem engedik meg hasonló esetben a semlegességhez való csatlakozást.

Jugoszlávia kikötötte, hogy az indítványhoz való csatlakozása nem jelenthet precedenst. Ennek az a magyarázata, hogy ha Ausztriában a Habsburg-restaurációt támogató kormány ellen felkelés törne ki, Jugoszlávia segítené a felkelőket.

A francia kormány kezdeményezése tehát, hála az olasz és német támogatásnak, sikerrel járt¹ és ezzel a közvetlen beavatkozás veszélyét, legalább is egy időre, sikerült elhárítani. Kézzelfogható eredménye volt ennek a diplomáciai sikernek a semlegességet ellenőrző bizottság első ülése, amelyen kínos feltűnést keltett a portugál megbízott távolléte.

A spanyol konfliktus tehát egyelőre elszigeteltnek tekinthető. Sokkal nehezebb és veszélyesebb feladat lesz azonban a forradalom által teremtett helyzet likvidálása. A polgárháború kimenetele bizonytalan ugyan, nem kétséges azonban, hogy attól sem Spanyolország békéjét, sem erkölcsi egységét, sem pedig integritását nem várhatjuk. Spanyolország Európa számára állandó alkalmul fog szolgálni a cselszövésre, okozója lesz egy általános bizalmatlanságnak és esetleg alapja egy «örökösödési háború»-nak. A legyengült Spanyolország hosszú ideig Európa új »beteg embere« lesz.

Esze Gábor.

Kende Ferenc: *Magyar szellem — kisebbségi szellem.*

A szerző, ki a délszláv államba kebelezett Újvidéken él, a kisebbségi sorsra jutott magyarság társadalmi, gazdasági és kulturális szervezetlenségének okait keresi. A magyarság nehezen éli bele magát a változott viszonyokba, az oly fontos reális szükségletet jelentő kisebbségi szellem kialakulását a többségi gondolkör terhes öröksége zavarja. A történeti múlt a feudális-bürokratikus világszemléletet fejlesztette ki, amelynek megtestesítője a megyeházi szellem, az úriasság volt. A gyakorlati pályára lépés az úri társadalomból való száműzetést jelentette. A polgárság maga is a megyeházi urakhoz igyekezett hasonlulni.

¹ A tanulmány még az orosz szovjet színvallása előtt jelent meg. *A szerkesztő.*

Az úriasság volt a legnagyobb forgalmi érték a megszállás előtti magyar társadalomban.

Az új impérium alatt a régi vármegye eltűnt uraival együtt, az ott maradt középosztály tanácstalanul tapogatózva s lelki válságokon, zökkenőkön át keresi a kisebbségi állapotban való elhelyezkedést. Világszemléleti válság kíséri ezt az átalakulást. Az elszegényedés réme megjelent és az öröklött, beidegzett úriasszellemet az új helyzettel összeférhetetlennek nyilvánította. A korábban felülről jött segítség megszűnt, keményen és kell dolgozni a kenyérért. És szervezkedni a magyarság megtartásáért. A kisebbségi gondolatnak át kell értékelnie fogalmakat és helyzeteket. Meg kell tanulni a modern szervezést és alkalmazni kell azt az egyéni és faji érdekek biztosítására. Az egyéni képességeket és teljesítményeket a legmagasabb fokig kell kifejleszteni, hogy a kisebbségi nemzet fiai hátrányukat kiegyensúlyozhassák. Nemzeti és érdekképviselői tömörüléssel meg kell védeni a gazdasági, népjóléti, művelődési és politikai érvényesülés eszközeit s mindezt az önsegélyezés útján.

Az ipar és kereskedelem a kisebbségi élet főterülete a középosztály számára, ifjúságát erre kell nevelnie. A siker feltétele még, hogy kitermelődjenek olyan szervező egyéniségek, akiket a kisebbségi szellem és a kisebbségi célkitűzések akarata tökéletesen áthat.

Sz. Gy.

HATALOM, SZABADSÁG, SZUVERENITÁS.

Találón mondja *A. Ross*, hogy a szuverenitás az állam legfőbb díszé; drága ékszer, amelyet olyan féltő gonddal őriz minden állam, mint egy erényes nő az ártatlanságát. Ma már sok szó esik ugyan (főleg önkéntes) korlátozásáról, de hogy az állam ebben meddig mehet el, azt éppolyan nehéz pontosan meghatározni, mint azt, hogy az előbbi fiatal hölgy meddig mehet el erénye kompromittálása nélkül (*Lord Davies*).

Mindenki megérteni látszik ezt a fogalmat, — mert mindenki mást ért alatta (*C. Dupuis*). Csak egy bizonyos: hogy annak a jelenségnek megnyilvánulása, amit pozitív kifejezéssel hatalomnak, negatív kifejezéssel szabadságnak szokás nevezni. De hogy mi különbözteti meg a hatalom, illetőleg szabadság egyéb alakjaitól, a fölött a legádázabb vita dül. A tanítások össze-visszájában még a legkiválóbb jogtudósok sem voltak képesek véleményük latbavetésével a probléma súlypontját, megtalálni. De itt nem is célunk ennek az elméleti csatátérnek részletes ismertetése; ezt egy terjedelmesebb munkánkban tettük meg, s jelen helyen csupán a nézetek főbb irányaira akarunk nagy vonásokban rámutatni.

A szuverenitás fogalmi egysége nem vitás. Ez azonban nem jelenti, hogy ne lenne különböző szempontokból nézhető, magának is ne lennének különböző oldalai s ne lehetne megszemélyesíteni vagy megszemélyteleníteni.

Ha a különböző *szempontok* közül csupán a jogiakat vesszük is tekintetbe, akkor is el kell ismernünk, hogy a szuverenitás tárgya lehet jogbölcseleti és tételes jogi; utóbbi keretein belül közjogi és nemzetközi jogi vizsgálódásoknak egyaránt, bár az is kétségtelen, hogy legjelentősebb szerepet a nemzetközi jog tárgykörében játszik s így végeredményében ennek tekintendő par excellence tárgyaként, mivel a jognak egyedül ez

az az ága, amely szuverén államok nélkül elképzelhetetlen (közjoga nem szuverén államnak is lehet, jogbölcseletről meg éppen lehet szó állam nélkül is). Mindazonáltal a különböző jogi szempontok alkalmazása, mindaddig, míg különbözőségükkel tisztában vagyunk, nem jelent veszélyt; ez csak akkor kezdődik, ha az elmélet tisztaságát gyakorlati politikai megfontolások homályosítják el, — amire, sajnos, épp a szuverenitás kérdésével kapcsolatban, annyi példa található. Pedig hát a tudományban a legjobb politika kétségkívül — a politika mellőzése; főleg kis államoknál, amelyek — szemben hatalmas ellenfelekkel — inkább támaszkodhatnak az igazság politikájára, mint a politika igazságára.

Másrészt a szuverenitásnak vannak különböző *oldalai*. Akik pozitív megnyilvánulásait veszik inkább tekintetbe, azok mint hatalomról, akik negatív megnyilvánulásait, mint szabadságról beszélnek róla. Egyoldalúságtól, persze, csak azok mentesek, akik mindkét oldalát tekintetbeveszik s tisztában vannak azzal, hogy a szuverenitás nem pusztán hatalom, nem is pusztán szabadság, hanem e kettő kombinációja; ez csak akkor lenne ellentmondás, ha hatalom és szabadság egymás ellentétei s nem ugyanazon egy fogalom különböző oldalai volnának. Nem szabad azonban ezzel összetéveszteni a nemzetközi jogi és közjogi, külső és belső szuverenitás ellentétét. Előbbi, mint láttuk, a nézőpontok; utóbbi, mint látni fogjuk, a hatáskör különbözőségét jelenti, amely az oldalak különbségével már csak azért sem azonosítható, mert az állam hatalma nemcsak közjogi, hanem nemzetközi jogi szempontból is nézhető, s megnyilvánulhat nemcsak belső, hanem külső körben, — épúgy, mint ahogy az állam szabadsága is nézhető a nemzetközi jogin kívül közjogi szempontból, s megnyilvánulhat nemcsak kifelé, hanem befelé is.

Nem akadályozza meg a szuverenitás fogalmi egységének elismerése azt sem, hogy egyesek a szuverént, mint ilyent, megszemélyesítsék, mások meg fordítva, megszemélytelenítsék. Olyanok is szokták *megszemélyesíteni*, akik a szuverenitás pozitív, olyanok és, akik negatív oldalára helyezik a súlyt. S míg előbbieket, ha abszolútként képzelik el, uralomnak, a végső döntés, önmeghatározás képességének, legfőbb akaratnak, a

hatáskörmeghatározás hatáskörének stb., ha pedig relatívnak képzelik el, nemzetközi jogi személyiségnek, jogképességnek, autonómiának vagy egyszerűen egy speciális alapjognak tartják a szuverenitást: addig utóbbiak, abszolút felfogás esetén, alá nem vetettek, öröknek, hibázhatatlannak, büntethetetlennek, befolyásolhatatlannak stb. — relatív felfogás esetén függetlennek, kizárólag és közvetlenül a nemzetközi jog alá vetettek stb. látják. Ezek a különbségek nem jelentenek veszélyt a szuverenitás egységére, ha képies voltukkal tisztában vagyunk. *Annál inkább azt jelentenek azonban azok a részben atomizáló,* részben elvonatkoztató teóriák, amelyek a szuverenitást — sokszor épp azáltal, hogy olyan konkrét személyhez kapcsolják, aki csak látszólag van vele kapcsolatban — *megszemélytelenítik.* Ide sorozható minden olyan felfogás, amely a szuverenitást nem az állam tulajdonságaként fogja fel. Ezt teszik azok, akik az állam valamely lényeges vagy esetleges alkatelemét (egyéneket, népet, fejedelmet, diktátort) vagy szervét (parlamentet) tartják szuverénnek. Tévedésük azonban nyilvánvaló, ha meggondoljuk, hogy ezeket az a főhatalom, ami szuverenitásuk lényege, csak mint az állam alkotóelemeit illeti meg, míg állami egység nélkül az embercsoportok gyöngé hordák, nép és parlament egyáltalán nem képzelhető, a fejedelemség puszta cím, diktátornak legfeljebb az örültek tartják magukat, — egyszerűen szuverenitásról államegység nélkül szó sem lehet. De téves azok felfogása is, akik szuverénnek valamely állam fölötti jelenséget tartanak (jog-, világszuverenitás, nemzetközi jogközösség szuverenitása); hiszen a jog maga is alanyra és alkotóra szorul, s így nem lehet alanya és alkotója a szuverenitásnak; a nemzetközi jogközösség vagy éppen a világ szuverenitásáról legfeljebb majd csak akkor lehet szó, ha ezek állami egységet nyertek.

A leglényegesebb ellentét azonban a szuverenitás teoretikusai közt nem az eddig ismertett kérdések tekintetében van, hanem abban, vajjon az *abszolút* vagy *relatív* fogalomnak tekintendő-e. Erre a kérdésre két felelet adható. Vagy azt keressük, hogy a tételes nemzetközi jog melyiket tette magáévá, vagyis rendelkezéseiből, forrásaiból melyik szuverenitás-felfogás alapulvétele világlik ki s ez esetben eljutunk, a tételes

jog szuverenitásfogalmához; vagy azt vizsgáljuk, hogy melyik felfogás az észszerűbb, melyik felel meg inkább a jelen viszonyoknak, az igazságnak és az igazságosságnak s ez esetben eljutunk a jogtudomány szuverenitásfogalmához. Természetes, hogy itt nem két különböző szuverenitásfogalomról, hanem csak a nézőpontok kettősségéről van szó, amelyek csak abban a határesetben esnek egybe, ha a tételes jog ítélete az igazságon alapul (vagyis szabályai mentesek fiktív konstrukcióktól), parancsai pedig az etikával egyeznek, vagyis helyesek.

A tételes jogász a szuverenitás fogalmát a jogforrásokból, a nemzetközi jogász tehát a nemzetközi jog forrásaiból meríti. Ennek elsődleges forrásai azonban (a szokásjog, a szerződések, a jog általában elismert elvei) a szuverenitásról világos rendelkezést nem tartalmaznak. Kiegészítő jogforrásai közül pedig a legkiválóbb jogtudósok tanításaiban hiába keressük a döntő szót. Valaha uralkodóak voltak ugyan az abszolút elméletek, ma azonban már egyre szaporodnak a szuverenitást tagadó és a relatív felfogások, s a két tábor körülbelül egysúlyúnak tekinthető számra, tekintélyre egyaránt. A tételes jogi szuverenitásfogalom megállapításának egyetlen módja tehát, hogy a második kiegészítő jogforráshoz, a nemzetközi bíróságok gyakorlatához forduljunk. A tényleges érvényesülésnek az államon belüli jogban is legfőbb fokmérője a bírósági gyakorlat, amely által a törvények holt betűi megméretnek, és pozitív joggá csak akkor válnak, ha általa könnyűnek nem találhatnak. S ez fokozottan áll, amint látjuk, a nemzetközi jogra; hiszen a nemzetközi jogalkotó és alkalmazó szerveknek, az államoknak decentralizáltsága mellett a két hágai állandó nemzetközi bíróság a legfontosabb koncentrikus szerv, amelynek gyakorlatában a szuverenitás egységes pozitív jogi fogalma is kifejezésre jut.

Mindkét bíróság gyakorlatában világosan a relatív elmélet kontúrjai bontakoznak ki. Már az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság megállapítja több határozatában, hogy a szuverén állam nem kényszeríthető ugyan, önmaga azonban szerződésileg korlátozhatja magát, s ezen kötöttséget, ha egyszer létrejött, egyoldalúlag meg nem szüntetheti (Casablanca-, Máskat-, Japán stb. ügy). S ezen a nyomon halad tovább az Állandó

Nemzetközi Bíróság is, csak hogy a szuverenitásnak hol pozitív (hatalmi), hol meg negatív (szabadság-) oldalát emelvén inkább ki. Előbbi értelemben nemzetközi jogi hatáskörnek tekinti, utóbbi értelemben pedig hatáskör alóli mentességnek, amelyet éppen ezért kétség esetén mindig kiterjesztőleg kell értelmezni; szemben nemzetközi jogi korlátozásaival, amelyek — kivételes jellegük következtében — megszorítólag értelmezendők (Tunisi és marokkói zónák, Memel, Lotus stb.). Sőt a bíróság megállapítja a lehető korlátozások körét is, amelyek lehetnek szerinte természeti adottságok (Kelet-Grönland) s politikai vagy gazdasági korlátozások (német-osztrák vámunió), egyszóval tényleges megszorítások épúgy, mint olyan jogi korlátozások, amelyeknek tartalmát maga a korlátozott állam állapítja meg (Wimbledon, Európai Dunabizottság hatásköre stb.).

Egyszóval a szuverenitás, mint tételesjogi fogalom, az államnak azt a hatáskörét, illetőleg szabadságát jelenti, — amelynélfogva az nemcsak tényleg, hanem jogilag is korlátozható ugyan, de csak a saját hozzájárulásával.

A másik szempont, amiből kiindulva a nemzetközi jogász a szuverenitás fogalma után kutathat, mint említettük, a jogtudományé. S míg a tételesjogi módszer a nemzetközi jog gyakorlatában tényleg érvényesülni képes felfogásnak, vagyis a tekintély elvének segítségével jut el szuverenitásfogalmához, — addig a jogtudomány módszere ép fordítva: a tekintélyek lerombolása, a kritika. Az előbbi arra adott feleletet, mit mond a jog a szuverenitásról, utóbbi arra ad, hogy mit kell mondania.

Ebből a szemszögből nézve az abszolút szuverenitásfogalommal szemben két érv hozható fel. Egyik az, hogy fogalmilag lehetetlen; másik az, hogy elvileg lehetséges volna ugyan, de a valóságban még sincs rá példa. Lehetetlen, mert emberi viszonylatban egyáltalán nem lehet abszolút fogalomról szó. Bizonyos korlátozásokat a legszélsőségesebb abszolút elméletek is elismernek, vagyis az ú. n. abszolút elméletekben is vannak relatív vonások. Így az abszolút elméleteknek az a tanítása, hogy felsorolják azokat a hatalmi ágakat, amelyek tekintetében a szuverén szerintük abszolút, arra mutat, hogy a szuverenitás a hatalomnak nem teljességét, hanem csak ezeket a

részeit tartalmazza (tartalmi relativitás); az a tanításuk, hogy a szuverenitást rendszerint csak befelé tartják mindenható-nak, kifelé legfeljebb függetlennek — hiszen ellenkező esetben egyetlen állam szuverenitása az összes többiekét kizárná —, a szuverenitás hatáskörének relativitását jelenti; végül az a körülmény, hogy az abszolút szuverenitásfogalom hirdetői is csak bizonyos tárgykörből vett korlátozásokat tekintenek a szuverenitással ellentétben állónak, hogy nevezetesen a tényleges, sőt az erkölcsi (természetjogi) korlátozásokat sem szokták a szuverenitással ellentétesnek állítani, az abszolút elméletek tárgyi relativitását jelenti. S ahol ez a háromirányú relativitás szűkségképpen fennforog, hogy lehetne ott abszolút fogalomról szó. Ez az érv azonban szerintünk nem alkalmas az abszolút elméletek megdöntésére, mivel szem elől téveszti, hogy az abszolútum a relatívumnak nem kontradiktórius, hanem csak kontrárius ellentéte. Miként a mértanban nem tekinthető végesnek az a test, amely — bár csak bizonyos irányban — végtelen: így a szociológiában sem relatív az a fogalom, amely abszolút, noha csak bizonyos irányokban az, más irányokban ellenben relatív vonásai is vannak. Ez a tertium a filozófiai relatívumon túl, de abszolútumon innen: a szociológiai abszolútum.

A másik érvehhez kell tehát fordulnunk, amely azt állítja, hogy az abszolút szuverenitás fogalmilag lehetséges, jelen viszonyaink közt azonban nem létező, mert nem egyeztethető össze a nemzetközi jog mai állapotával. Vagy van abszolút szuverenitás, de akkor nincs nemzetközi jog, vagy van nemzetközi jog, de akkor nincs abszolút szuverenitás.

A nemzetközi jog tagadása azonban (amelynek három különböző fokozata van, aszerint, hogy a nemzetközi jognak létét tagadják, vagy csupán jogi jellegét, vagy végül mind létét, mind jogiságát elismerik, de önkorlátnak tartják, vagyis külső jellegét tagadják) sem nem tartható, sem nem kívánatos.

Nem tartható, mért legerősebb alakja, a nemzetközi jog *létének* tagadása ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy a tételes nemzetközi jog — főleg a béke joga — általában érvényesül, sőt sok szabálya állandóbb jellegű és biztosabb, mint az államon belüli jog szabályai. A nemzetközi jog *jogiságának* a kérdése sem azon fordul meg, hogy a nemzetközi jog fejletlenebb-e,

mint az állami, vagyis hogy jogalkotó, bíraskodó és végrehajtó szervei teljesen kialakultak-e már, — amely kérdés eldöntése kétségkívül nem tartozik a jog fogalmához; sem azon, hogy a nemzetközi jog nem parancs, hanem csak ígéret, s nem államok fölött, hanem csak azok között áll fenn: hanem azon, hogy a nemzetközi élet munkamegosztása s az ezzel együtt járó formagazdaság elérte-e már az integrálódás és differenciálódás oly fokát, amely szükség esetén fizikai kényszer alkalmazására is képessé teszi. S mivel ez megtörtént, a nemzetközi jog jogisége sem tagadható. Végül tarthatatlan a nemzetközi jog *külső* voltának tagadása is, az állami jog primátusának ez a burkolt alakja, ami lényegileg semmi egyéb, mint a nemzetközi jog *létének* tagadása; hiszen, ha ennek kötelező ereje a korlátozott állam akaratán alapul, általa egyoldalúlag meg is szüntethető; az a korlátozás pedig, amely csak addig áll fenn, amíg a korlátozott akarja, nemcsak nem külső s még kevésbé jogi jellegű, hanem egyáltalán nem is korlátozás. Ez a felfogás nem számol azzal, hogy még ha az államnak hozzá is kell járulnia az őt kötelező szabály tartalmához, ez nem jelenti azt, hogy a korlát fogalmilag fölötte ne állhatna, vagyis hogy ne volna külső jellegű. Hiszen jogi jellege nem az állam akaratából, hanem abból a normából delegálható, amely ehhez az akarat-hoz jogi hatályt fűz.

Sőt, mint említettük, a nemzetközi jog nemcsak hogy nem tagadható, de hiánya nem is kívánatos. Épúgy az anarchia állapotát jelenti nagyban, mint az államon belüli rend felbomlása kicsiben. Korunk épúgy telítve van imperializmussal, mint ahogy a nemzetközi jog érvényesülése pacifista gondolat. A pacifizmus ellen felhozott érvek éle tehát, amelyek szerint az lehetetlen, illetőleg helytelen, a nemzetközi jog ellen is irányul, amelynek békéjéért a pacifizmus küzd. Ezek az ellenvetések azonban nem alkalmasak egyik gondolat megdöntésére sem. Az áll ugyan, hogy a kényszer csak kényszerrel, tehát sehogysem küszöbölhető ki, de a pacifizmus nem is kiküszöbölni, hanem ellenkezőleg fokozni akarja azt a jog egyesítő erejével; még csak a háborús kényszert sem akarja feltétlenül és abszolút biztossággal kiküszöbölni, hanem csak jogi korlátok közé szorítani, mint ahogy az állami jog sem tudja kikü-

szöböltni sem a jogsértéseket, sem a börtönt és bitót. Még kevésbé áll a pacifizmus fogalmi erkölcstelensége, mely a nemzetközi jogét is jelentené. A jogbiztonság etikai értékével kivételesen ellentétbe kerülhetnek ugyan konkrét erkölcstelen tartalmú jogszabályok; ez azonban nem dönti meg a jogrend erkölcsi értékét, amelynek szabályai általában helyesek. A nemzetközi jognak sem léte, sem helyessége következetesen nem tagadható.

Marad tehát az abszolút elméletek számára az állami szuverenitás tagadása. Az állami szuverenitás csak abszolút lehetne, mondják öök, mivel azonban ez a nemzetközi jogba ütközik, egyáltalán nem létezik. Így csap át az állami szuverenitás túlzott állítása saját ellentétébe: a teljes tagadásba. Annak persze nincs akadálya, hogy a szuverenitást az államtól megtagadó szerzők azt más alanyhoz kapcsolva, mégis csak megtartsák (jog-, világ-, egyénszuverenitás), ami azonban, mint láttuk, annak megszemélytelenítését jelenti. Sőt ez a megoldás a nemzetközi jog fogalmával sem egyeztethető össze, amelyet nemcsak a szuverenitás abszolút volta, hanem teljes hiánya is megsemmisítene. Ezt ugyanis ép az különbözteti meg az állami jogtól, hogy címzettéi, ha nem is kizárólag, de rendszerint szuverén, vagyis olyan államok, amelyek elvileg maguk állapítják meg kötelességeik tartalmát, szemben az államon belőli jog címzettéivel, akik csak kivételesen szólhatnak bele kötelességeik tartalmának a megállapításába. A nemzetközi jog fogalma tehát föltételezi több, de legalább két szuverén állam létét, amiből, persze, nem folyik az, hogy minden államnak fogalmilag szuverénnek kellene lennie, ami az uralkodó államdefiniókkal sem lenne összeegyeztethető. Nem szuverén államok vannak, sőt számuk az új nemzetközi jogban egyre szaporodik (összetett államalakulatok, Dancig, A) mandátumok stb.). Ilyen elgondolás alapján semmi szükségünk a felszuverenitás következetlen fogalmára.

Nyilvánvaló ezekből, hogy a szuverenitásfogalom nemcsak a tételes jog, hanem a jogtudomány szemszögéből nézve sem tekinthető abszolútnak. Sőt abban is megegyezik a jogtudomány felfogása a tételes jogéval, hogy sem pusztán relatív hatalomról (nemzetközi jogi hatáskör), nem lehet szó (pl. világ-

államnak is lehet szuverenitása), sem pusztán relatív szabadságról (ami semmitmondó), hisz ezek a szuverenitásnak csak különböző oldalai. Ebből is látszik, hogy elméletileg is megalapozható a nemzetközi bíróságoknak az a — látszólag következetlen — gyakorlata, hogy a szuverenitást hol kiterjesztőleg, hol megszorítólag értelmezik. Ennek alapja a szuverenitás kettős megalkotottsága; ha a szuverén államnak saját részeivel vagy egyenlő államokkal való viszonyából támad vita, a velük szemben *szabad* állam szuverenitása kiterjesztőleg; ha ellenben a nemzetközi jogközösséggel szembeni viszonya vitás, a szuverén állam működési köre, mint ezzel szemben speciális *hatáskör*, megszorítólag értelmezendő.

Kérdéses ezután, hogy van-e egyáltalán különbség a tételes jog és a jogtudomány szuverenitásfogalma közt, hiszen az eddigiekben, bár különböző utakon, de egy eredményhez jutottak: az államnak ahhoz a relatív hatásköréhez, illetőleg szabadságához, amelyet — a taxatív felsorolás céltalan, sőt lehetetlen lévén — a jogtudomány is csak úgy különböztethet meg a hatalom és szabadság egyéb alakjaitól, hogy ezek tényleg, sőt jogilag is korlátozhatók ugyan, de csak az állam saját hozzájárulásával.

A tudomány tehát nem ellenkezik a tételes jog álláspontjával. A különbség csak annyi, hogy a tételes jog, mint láttuk, itt megállt, aminthogy meg is kellett állnia, mert célja tömör és világos parancsok adása: a tudomány viszont továbbmegy egy lépéssel, mikor rámutat egy ezen tételből redukálható elvének, az egyhangúság elvének fiktív voltára. Az ugyanis, hogy az államot csak azok a szabályok kötik, amelyeket elfogadott, feltételezi azt, hogy a nemzetközi jog csak címzettéi egyhangú hozzájárulásával jöhet létre. Ez azonban legfeljebb rendszerint, de nem kivétel nélkül áll. Még a szerződéses jogalkotásban is — ahol pedig az egyhangúság elve a legbiztosabban érvényesül, kötvén a szerződés csupán a szerződő feleket — van ez alól kivétel annakfolytán, hogy a felek és az érdekelték fogalma csak rendszerint fedi egymást, kivételesen azonban eltérhet, hiszen dologi (abszolút) hatályú szerződések is vannak, amelyek a szerződés létrehozásában nem részes harmadik államokat is kötelezik. Fokozottan áll ez a szokásjogi jogalkotásra (főleg

a szokásjognak azon legáltalánosabb részeire, amelyeket nemzetközi alkotmánynak, illetőleg alapjogoknak neveznek). — Fikció ugyanis az a feltevés, hogy az államok hallgatólagosan hozzájárultak minden olyan szokásjogi jogszabály létrejövéséhez, amelyet nem elleneztek. S az a másik ellenvetés sem áll, hogy a majoritás elvének mindig egy egyhangú határozat az alapja; az a kijelentés ugyanis, amellyel az állam hozzájárul ahhoz, hogy hozzájárulása nélkül korlátozható legyen, még ha valóban megtörtént is, nem önkorlátozás, hanem lemondás arról. Az abszolút szuverenitásnak nem megtartása, hanem elvesztése. Ugyanezt mondhatjuk a jog általános elveinek megalkotásáról, amelyeknek az a kritériuma, hogy a civilizált államok általában elfogadták legyen őket, s nem az, hogy az összes civilizált államok, sőt még csak az sem, hogy az érdekelt, vagy a közvetlenül érdekelt államok, hiszen az érdekeltég objektív megállapítása gyakorlatilag lehetetlen.

Vagyis a szuverén államot végeredményében az különbözteti meg a nem szuveréntól, hogy az őt korlátozó nemzetközi jogszabályok tartalma rendszerint csak az ő hozzájárulásával alkotható meg, s csupán kivételesen e nélkül; a nem szuverén államokat korlátozó nemzetközi jogszabályok tartalma viszont csak kivételesen jön létre az ő hozzájárulásukkal, rendszerint pedig anélkül.

Az állami szuverenitásnak ehhez a fogalmához a tételes nemzetközi jogon és elméleten keresztül jutottunk el. Itt csak a vázát tudtuk ismertetni azoknak a megfontolásoknak, amelyeknek eredője ez a szuverenitáselméletek tömkelegéből leszűrt egységes fogalom. De már ezekből, a tételes nemzetközi jognak és elméletnek összhangjából is látható, hogy nem lehet pusztán véletlen, hogy a nemzetközi jog ép ennél a szuverenitásfogalomnál állt meg, ép erre építettével államokat összefogó szervezetét, melynek hivatása: békességét hozni a Földön az Embernek. Annyira nem véletlen ez, hogy a nemzetközi jog készarva sem változtathatna rajta. Hiszen ez, mint láttuk, korlátozhatja ugyan az államokat, de csak addig, míg tartalmának megállapítása elvileg azokat illeti meg. Mert ha ez is megszűnik, a világnak államokra felépülő demokratikus szervezete rombadől, de csak azért, hogy helyet adjon egyetlen

világállam arisztokratikus uralmának. Az eredmény tehát az lesz, hogy a nemzetközi jog, amely korlátain túl akarta korlátozni az állami szuverenitást, önmaga alapjait dönti meg, s kénytelen helyét a világállam államon belőli jogának átadni; az állami szuverenitás viszont, egyesülvén a világállam szuverenitásában, továbbra is fennmarad, sőt most már nemzetközi jogi korlátok nélkül. Itt értjük meg Georg *Jellinek* (Alig. Staatslehre. Berlin.² 1905. 421—2. 11.) mély értelmű szavait: «Souverenität ist ihrem geschichtlichen Ursprunge nach eine politische Vorstellung, die sich später zu einer juristischen verdichtet hat. Nicht weltfremde Gelehrte haben sie in ihrer Studierstube entdeckt, gewaltige Mächte, deren Kampf den Inhalt von Jahrhunderten bildet, haben sie ins Dasein gerufen». S ez az állami szuverenitás nem veszítheti el történelmi szerepét, amíg egyáltalán szerepelnek államok a történelem színpadán; azok pedig csak egy *Világállam* által lennének onnan leszoríthatók, tehát sehogysen.

Szabó József.

PROHÁSZKA LAJOS KÖNYVÉRŐL.¹

I.

A MAGYAR SORSTUDOMÁNY MEGALAPÍTÁSA.

Öt évvel ezelőtt kezdte közölni a pécsi «Minerva» Prohászka Lajos «A vándor és a bujdosó»-ját. Az első közlemény mindjárt rendkívüli várakozást ébresztett. Az európai népek karakterológiájáról volt szó és pedig olyan módon, amely teljesen korszerű volt. Annak, aki a külföldi szellemiség megnyilatkozásait figyeli, a magyar gondolkodás eredményei csak egészen ritka esetekben mondanak lényegbevágót. Mintha nálunk a gondolkozó főnek elég erőfeszítésébe kerülne az is, hogy valamit megtanuljon; önálló gondolkodásra már nem telik. Csak elvétve tudnak túlmenni azon, amit nyugaton tanultak. Ezúttal az történt, hogy magyar gondolkozó tökéletes iskolával mégis átlépett mindazon, amit meg lehetett tanulni. Még több: a szellem, amit képviselt, már nem volt iskolaszerű, a szerző mindent felszívott, asszimilált és tudott továbbnöni. És mert volt ereje ahhoz, hogy a tanultat átformálja, volt ereje ahhoz is, hogy a tanultak fölött kinyíljék önmaga. Egészen ritka magyar filozófus, aki ezt meg tudta tenni. De a helyzet még ennél is sokkal kedvezőbb. «A vándor és a bujdosó»t a hasonló természetű külföldi könyvekhez hasonlítva

¹ Ez a könyv kitűnő példa arra, hogy a szellemtudományi módszert követő író munkája mily különböző, sőt ellentétes értelmezésben, megítélésben részesülhet anélkül, hogy az interpretátorok bármelyikét is munkájának tudományos értéke tekintetében a másik mögé kellene helyeznünk. Minthogy Prohászka Lajos könyve a magyar nemzet legmélyebb, legfontosabb, mondhatni örök problémájával foglalkozik, az alábbi két tanulmányt — irodalmi gyakorlatunkban szokatlan módon — ellentétes eredményeik ellenére megjegyzés nélkül közöljük, az olvasóra bízván a kiegyenlítés nem könnyű, de annál szebb feladatát.

A szerkesztő.

meg kell állapítani, hogy itt sok tekintetben a külföldet megelőzték. Prohászka Lajos könyve nálunk éppen annyit jelent, mint európai távlatban.

Az első vázlatos képek után, amelyeket a görögről, rómainról, középkoriról, angolról, franciáról, spanyolról, olaszról festett, sor került a két legfontosabb fejezetre s ez: a német (a vándor) és a magyar (a bujdosó). A mű megjelenése folytatásokban négy évig tartott; most könyvalakban látott napvilágot s azt a várákozást, amit első hangjával keltett, minden vonalon beváltotta. Ezekután az a helyzet, hogy Prohászka Lajos «A vándor és a bujdosó»-ja az a mű, amelyet megjelenésétől számítva sem magyar történész, sem társadalomtudós, sem etnológus, sem művészettörténész, de még művész, író, politikus sem nélkülözhet többé: — a magyar sors megértéséhez az út ettől a pillanattól kezdve Prohászka könyvén keresztül vezet.

Arról, amit magyar sorsnak neveznek, még senki sem írt könyvet, de az, hogy ez a könyv megíródjék, eddig nem is volt lehetséges. Az ember szívdobogva gondol arra, hogy milyen mű lett volna az, amit a magyar sorsról Zrínyi Miklós alkotott volna. Hiszen egészen bizonyos, hogy a XIX. század közepéig senki fajtájáról oly sokat nem tudott, mint ő. Az Áfium mellékes megjegyzéseinek még ma is megrázó hatásuk van: milyen tisztán, magasról, biztosan és mélyen látott, milyen sokat mert kimondani, a gondolkozásnak milyen elszánt és sötét ereje volt meg benne, a legnehezebb és legkétértelműbb magyar homályokat milyen komolyan és páthosz nélkül tudta egyszerűségében tragikus erővel megmutatni. Mégis, Zrínyi nem írhatott ilyen művet, mert legbelső lényegében lázadó volt. Hogy ez a magatartás mit jelent, azt csak Prohászka könyve magyarázta meg végérvényesen. A XVIII. században senki sem volt, aki e tárgyhoz nyúlhatott volna. Részlet volt elég, — hiszen a magyar sorsról való tudás a mai napig észrevétlenül nőtt azzá, ami: szellemi életünk legfontosabb tényezőjévé és a magyar földön élő szellemnek elsősorban és mindig ezt és csakis ezt a kérdést kellett tisztáznia. A kuruc-idők, később a megújulás kora sokat tudott és mindig többet vett észre. De a részletekben marad a XIX. század eleje is, Berzsenyivel, Kazinczyval és Katonával; Széchenyi távol állott attól, hogy ilyen természetű lényeg

iránt érzéke legyen. Csak a nehéz, érces Kemény Zsigmond volt megint az, akiben e témához ismét volt elég erő. És az, amit regényeiben alakjaival kapcsolatban mond, amit tanulmányai-ban (különösen «Széchenyi» és «A forradalom után») mellékmon-datokban jelez, az éppen olyan megrázó, igaz és mély, mint Zrínyi magyar sorsszemlélete. Utána egészen lapos és bátor-talan az, amit Arany (Naiv eposzunk) ír és írnak azok, akik a mai korig éltek. Egyetlen kivétel volt csak: Riedl Frigyes. Aki műveit (főképen: «Arany» és hátrahagyott iratai) ebből a szempontból olvassa, láthatja, hogyan lappang benne állan-dóan, sőt hogyan fenyeget benne az a kérdés: álljunk egyszer végre tisztán szembe azzal, hogy mi a magyar sors. De Riedl francia iskolát járt és ez nem volt alkalmas a mélység szemléletre. Taine miliő-elmélete nem volt az a módszer, amivel az ember ilyen problémák mélyére láthat. A múlt század végén ilyen taineizmus volt elég (ilyen Pékár Károly magyar művészet-elmélete): sivár, naiv és felületes. A XX. század sem hozott változást. A hangadó világlátás az evolucionista pozitív és a történeti materialista lett, átítatva a legrosszabb fajta német theoretizmussal. Jásziék eleget foglalkoztak magyar kérdésekkel, de ebből a tudásból éppen úgy nem lehet komoly eszméletre jutni, mint Adyék neurotikusan önmarcangoló exhibicioniz-musából.

A külföldön ezalatt az idő alatt egész sereg önvizsgálat jelent meg: különösen angol és amerikai, de német, francia, orosz is, könyvtárra való mű. Nincsen közöttük jelentékeny munka egyetlenegy sem, de nincsen egyetlenegy sem, amely ne volna lépés, haladás valamely tisztultabb önismeret felé. Ha az ember ezeket a könyveket forgatja, azt a tanulságot szűrheti le, hogy valami hiányzik, ami biztos eredményt hozhat, és ez: a módszer. A taineizmus elvégre nem volt más, mint egy neme az impresszionizmusnak. Ez pedig inkább sketch, vázlat, rajz, elmefuttatás, mint igazságkeresés. Ezt a pozitívizmus, a pszicho-logizmus, a biologizmus és szociologizmus követte. Mindegyik túlságosan egyoldalú volt ahhoz, hogy ezt a kérdést csak távol-ról is kimerítse. A szellemtörténeti módszer volt az első ígélet. Hogy oly hamar idejét múlta, annak az volt az oka, hogy mon-danivalója teljesen elveszett a légneműben és megfoghatatlan-

ban. A szellemtörténeti módszer, ez ma már létezik, nem volt egyéb, mint ellenhatás a pozitivizmus száraz laposságára; túlságosan szabados és éppen ezért anarchikus. A módszer kérdése ezekután jutott nyugvópontra. Az új módszer összetett. Jelentékeny része van benne a kultúrmorfológiának. Miután többen (főképen Dilthey) előkészítették, a történettudományban Spengler, az etnológiában Frobenius, a filozófiai antropológiában Scheler és Spranger használta először. A húszas évek vége felé ez a módszer elfinomult az egzisztenciafilozófia problémaérzékenységeivel. Ez a gondolkozás a fenomenológián nőtt, de magába szívta a modern pszichológia és karakterológia minden komoly eredményét (Jaspers). Ez az összetett és szemléletes s egyben mélységlátó kutatói mód még nincs teljesen kialakítva. Prohászka azok közé tartozik, akik e methodikát körvonalazták. Még csak most volt itt a pillanat ahhoz, hogy a sorsszemléletben eredményt lehessen elérni. És még mielőtt más európai nemzet az újabb gondolkozás eredményeit összefoglalta és eredményesítette volna, Prohászka Lajos e művével megvetette egy új tudományos diszciplína: a sorstudomány alapjait.

«A vándor és a bujdosó» szemlélete a legnagyobb mértékben komplex, mert teljesen konkrét. Már nem szellemtörténeti, mert a lényeg nála nem a szellem, hanem az alak. Látása morfológiai. Organikus összefüggéseket mutat meg. Nem absztrakt, vagyis tárgyát sohasem bontja ki az eleven kapcsolatokból, sőt azon van, hogy minden érintkezésével együtt tárja fel. Ezt nevezik ma egzisztenciális látásnak. Mégsem naturalista, hanem szellemi és pedig olyan értelemben, hogy nem a lényegét keresi (Wesen), hanem azt az adott helyzetben (Dasein) karakterszerűen, mint reális alakot (morfé). «Amit — írja — egy népközösség jellemén szoktak érteni, az éppen ennek az életmagatartásnak sajátos módja és iránya»... ami pedig «magatartásának, vagyis élmény- és kifejezőmódjának végső, egységes kiindulópontja, hordozója, mozgatója, az a közösség formája» . . . «Ez a forma egyúttal a népközösség sorsa is. Minden népközösség, mint életközösség történetileg csak azt az utat járhatja, amely formájának sajátos lényegéből következik» . . . «A sors tehát úgyszólván funkciója a formának, együtt, vagy szabatosabban: benne érik a formában.»

A magatartást Prohászka két oldalról szerkeszti meg. Az egyik oldalon a népközösséget történetiségében nézi s ez az, amit ő sorstípusnak nevez. A másik oldal a kultúrtípus, amely nem a történeti folyamatot nézi, hanem egy «népi formához való oda-tartozásában és odarendeltségében», ahogy a szerző megfogalmazza: «tér és időfeletti jelentésében. De «a sorstípus és kultúrtípus egyaránt a népiséget nem egyes jelenségei felől elemzi és írja le, hanem inkább ezek közös egymásravonatkozottságában, szellemében érteti meg. Mindkét esetben a típus úgyszólván közvetítő a forma és a kultúra, a lét és a jelentés, az egyszeri és az egyetemes, a történeti és történetfeletti között». Ilyen értelemben nevezi Prohászka a görög szellem alapmagatartását «ki-fejező»-nek, a római «szervező»-nek, a középkor «zarándok»-nak, a spanyolt «quijotistának», a franciát «stilizátor»-nak, az angolt «telepes»-nek, az olaszt «humanistá»-nak, a németet «vándor»-nak.

A magyar a bujdosó, — «rokontalan, magára hagyatott, sőt nem szívesen tűrt jövevény, aki századok hosszú során át valóban megható igyekezettel fordította arcát Nyugat felé és próbált Európa «jó gyermeke» lenni, s akit mégis mindig elkönyököltek, félbarbárnak néztek, nem ismertek, vagy, ami ennél is rosszabb: félreismertek». . . «ez a mostoha megnemértés és kitagadottság az oka, hogy maga sem jutott még el létének világos öntudatára». A magyarnak nincs sorstudata, mert nincs mithosza. «Az olyan mithosznak, mint aminő az olasznál a latin tradíció, az angolnál a választottság tudata, a franciánál a formális ethosz . . . vagy aminő a németnél a vándorlás daimóniája . . . amelyből a nemzeti misszió eszméje sugárzik elő . . . az ilyen egyetemesen átfogó mithosznak a magyarság mindenkor kétségkívül híjával volt, vagy helyesebben: történeti fejlődésében valahol ezt a mithoszt visszavonhatatlanul elvesztette, talán eltékozolta ... Az egyetlen mithosz, talán mithikus csira, amely karakterologikus szempontból megfejtő jelentőségű lehetne, az a lázadó magyaré, aki-nek örök prototípusa a négyfelé hasított Koppány s akit, mint a magyar öncélúság halálos dacú harcosát ezer ismétlődő változatban ismerünk történetünkéből.» De ez a lázadó nem az «egész» magyarság, mert hiszen itt van Szent László, Werbőczy, Berzsenyi alakja s ez nem illik a lázadóba. Feladódik az a kérdés, hogy nem a Nyugat védője-e a magyarság a Kelet kapujában?

«Közelebbről nézve ez a nemzeti hivatáseszme . . . dekoratív vigasznak látszik.» «A magyar sors talány, amelynek ön maga számára való megfejthetlensége idő folyamán csak növekedett. Ezt a talányszerűséget, mondhatnók úgy is: középpontnélküliséget érezték és fájlalták még eddig mindazok, akik a legtisztábban és legmélyebbre jártak, bizakodók és hitevesztettek egyaránt.. »¹

Prohászka Lajos a magyar sorsmagatartást abban találja meg, amit ő finitizmusnak nevez. Ez a finitizmus «idegenkedik mindattól, ami problematikus, ami megoldatlan és várakozásra készítő, viszont elszántan a szűkös, a biztos, az állandó felé húz és tetté csak ott válik, ahol a maga létének jó elhatárolásában úgyszólván körülsáncolásában nyilvánulhat . . . nem ismeri a spontán, organikus, hajlékony fejlődést. Fejlődése mindig lökés-szerűen, mondhatni erőszakosan, külső tényezők hatására jött létre». Gyepüben él, körülsáncolva magát védőfalakkal. És régebben ez a gyepű külső volt, állami, politikai, — de lassan belsővé vált — az egyéni lélekbe húzódott. Az újkor elején a nemzeti önállóság megszűnése ezt eredményezte. . . «azóta minden magyar magányos, elárvult strázsa, sokszor maga sem tudva, hova és kihez tartozik; de megbújva lelki védővonala mögött híven vigyáz és küzd, sokszor maga se tudva ki ellen ... és nem tudva miért, — mert nincs másképp, mert így rendeltetett el. Ez a magyarság sorsa immár négy évszázad óta. S ebben az örökös hányattatásban vált mindinkább hontalanná, valóban szellemi bujdosóvá saját hazájában».

A finitizmus «a magyar léleknek ez az ősi adottsága» valami, ami állhatatos, egyöntetű, kizár mindennemű küzdelmeken, ellentéteken való túlmenést és szembenállásokon való fejlődést, vagyis kizárja a dialektikát. Amivel szembenáll, mindig a vagy-vagy, de a kérdések összeütközésén nem emelkedik felül és nem lép rajtuk át, hogy a küzdelem nyereségével új szembenállást keressen és így élje ki magát. A vagy-vagy valamiféle formában mindig fennáll és megvan, de mindig csak «van» és nem visz semerre. Ezért a magyarság «léte nem folyamatos és egységes, hanem örökös átalakulásokkal, újrakezdésekkel és széttagolt-sággal terhes lét». A vagy-vagy ellentéteiben szétszóródik,

¹ 86 lap.

újra erőt gyűjt és kiélezi a helyzetet, de az ütközet új szétszóródással végződik. Ez a Szent István korában lévő pogány szétszóródás, a nekibuzdulások után következő felmorzsolódás jelentkezik a parasztfelkelésben, a kuruc-háborúkban, a szabadságharc után és ez történik ma is. Szellemi téren ugyanúgy: — sohasem teljesül ki eredményekben és alkotásokban, hanem, az erő elfecsérlődik, ahogy a szerző mondja: «a magyarság a tékozlás népe». Ahol a nemzeti léleknek szószólója, a tudatosodásnak világosítója akad, az nem is magyar vérű. Prohászka Zrínyit említi, de a magyar történet folyamán nincsen egyetlen nagy egyéniség sem, aki a népi egységet meg akarta volna teremteni s ne lett volna benne az uralkodó az idegen (szláv, germán, olasz) vér. Ami a sajátosan magyar, az csak a vagy-vagy-ban való felőrlődés. A rejtőzéssel szembenáll a függetlenségvágy, s így keletkezett történeti helyzetének nagy jellegzetes és végzetes sajátossága: «elzárkózásával idézte fel az elnyomatást s viszont az elnyomás csak még jobban fokozta benne az elzárkózás hajlamát». Ez ismét új vagy-vagy helyzetet fakaszt: az örök ellenzékiességet és illúziót, ami ellentétben áll határoltóságával és magabizartságával. Ez az ellenzékiesség a gyökere a «virtus»-nak, a «hivalkodás»-nak. A magyarságnak mindig legalább két arca van: vagy és vagy, — Szent István és Koppány, lázadó és lojális, józan és tékozló, az, aki a gyepük között él és aki szétszóródik, a «keleti és a nyugati», a zártság és nyíltság, a közöny az idegennel szemben, de ugyanakkor az, hogy teljesen nyíltan fogadja be a külső hatásokat. «A két arc úgy egymáshoz tartozik, hogy egyiknek sincs a másik nélkül kifejezése . . . jellemzően kitűnik ez már abból is, hogy egyik a másik szerepét is vállalhatja... mind a kettő csak eshetőség és alkalom és szüntelenül keresnie kell közöttük az egyensúlyt, lépésről-lépésre meg kell alkudnia velük, hogy belőlük valóságot formáljon.» Ezért van az, hogy a magyarság csak kétféle alkotótípust ismer, a vérben idegent és a magyart, aki azonban tulajdonképpen tövéről leszakadt, mert a magyarság és a magyar élet termékeny élményév csak annak válhatik, aki «jövővény» és annak, aki idegenben «tanul», «tapasztal» és tulajdonképpen az ősi magyartól elszakad. Ez a magyar reformátorok tragikuma is: vagy idegenek vérben, vagy szellemben azok. Még magunkról való tudatunkban sem

támaszkodunk önmagunkra: «hiányérzésünk sohasem önmagunkból ered, hanem a mással, az idegennel való összehasonlításból, ami mindig belső, metafizikai ösztön megfogyatkozására vall». És ezért van az, hogy a nagyság, az alkotás nálunk sohasem teljesen gyökeres, nem a népi közösség szelleméből fakad, nem spontán és önkénytelen, — «legnagyobbjainkból is mindig hiányzik valami még ahhoz, hogy egyetemessé váljanak». A klasszika, amit Prohászka a forma és sors találkozásának nevez, vagyis azt, amikor mérték és egyensúly támad a népi életforma és a történeti sors között, a magyarságban nem valószínűleg meg sohasem. Ezért nincsen magyar herosz, — «az olyan hősnak az alakja, aki sorsát önmaga, belső ösztönből, suo marte alakítja, a magyar költészetből hiányzik».

A magyarság létformájának egyik legfontosabb vonása: az irrealitás. Prohászka hangsúlyozza, hogy itt nem arról az irrealitásról van szó, amelyik a világ örök változásai elől a belsőség, a lélekszerőség állandóságába menekül, hanem éppen ellenkezőleg, «önmaga elől menekül». «Minden magyar, aki fajának igazi képviselője, valamiképpen menekül önmaga elől, mert ezzel mindig menekül a kozmosz ránehezülő, vigasztalanul nyomasztó terhe alól. Az ilyen menekülés a nemzeti múltba való szökés, amely a múlt század elején egész életformává lett. Ilyen a «keserűség», amelynek lényege «a feszültség, amely bánatos tétlenségből, csüggedésből és ingerültségből szövedik.» De ez a «derealizáció is csak védekezés, kárpótlás a megoldásnak kétségbeesett kísérlete a rásúlyosodó sors ellen». E sors ellen a lázadó tör ki, az ellenzéki, sőt egy egész érzület, — a «bőszültség», ami nem más, mint a közöny, a gypűszellem, a finitizmus egyik oldala. Megint a vagy-vagy szembenállás, ugyanaz, ami a magyarság politikai beállításában is jelentkezik. Miért látszik a magyar politikus nemzetnek? — mert tulajdonképpen nem politikus, csak párttűtő és visszavonó. Az örök ellentét, amit a közelmúltban a negyvennyolc és hatvanhét képviselt, a megalkuvás és a függetlenség két politikai osztálya, amely az országot kettétépte. De ugyanez jelentkezik az állandó népproblémában és vele szemben az oligarchia kérdésében. A kettő egy. «A kiváltságokért folytatott harc egybeesik az alkotmányért, a nemzeti függetlenségért vívott harccal; az oligarchikus akarat válik ezáltal

a közösség egészének, az ő függetlenségvágyának kifejezőjévé és az ellenzékiesség szelleme, amellyel a folyton fenyegető idegen abszolutizmussal helyezkedik szembe, kénytelen-kelletlen közös arcvonalba állít elnyomottakat és elnyomókat egyaránt. . . . A Nyugat sohasem volt képes felfogni, hogy a magyar mindig csak követel, mert agresszivitást lát mögötte; holott ez az örök követelés nem agresszív lelkületből folyik, hanem inkább depresszióból: követel, mert általa védekeznek. Ezért volt mindig tábor az ország, — kívülről nézve csupa rebellisnek a küzdelme, belülről nézve a kiváltságaikat féltőknek egymásra fenekedése, a valóságban ellenben egy népnek a maga fennmaradásáért vívott kétségbeesett élet-halálharca.»

Ebben nagyobbára kibontakozik Prohászka Lajos művének szelleme. Természetes, hogy a részletek mélységéről fogalmat nem adhat. Olyan múnél és olyan tárgynál, amilyen ez, sok múlik az összefüggésen, a megfogalmazások mélységén, a hangsúlyon, sok, sőt minden. Ez éppen az egzisztenciális szemléletnek átültethetlensége. Aki nem a maga egzisztenciáján éli át, annak valóságos képe róla nem lehet. Az egzisztenciális tudomány éppen úgy nem ismertethető, mint a művészet.

A lényeg azonban kibontakozott és pedig egyetlenegy tényben, hogy Prohászka a magyar sorsot tragikus aspektus alatt nézi. Miért? — mert a sors kérdései csak a tragikus aspektus alatt mondják el önmagukról a valóságot. Ez bennük a kathartikus és ez a felszabadító. A sötét tudás, de a végleges tudás. A szembenézés a valóság szükségszerűségével, a megváltoztathatatlan, amiben minden csak küzdelem vele, vagy ellene. Ez a sorstudomány klasszikus álláspontja.

Ez a távlat magyarázatot követel. Mindenekelőtt meg kell jegyezni azt, amit a szerző: hogy itt a tragikus egyáltalában nem esztétikai fogalom, hanem egzisztenciális. Másodsorban rá kell eszmélni arra, hogy mindaz, ami e könyvben a magyar magatartásról szólva, a magyar sorsról beszélve, a nép történeti szerepét vizsgálva, sötétnek, nehéznek, súlyosnak látszik, az a lehető legtávolabb van attól, amit pesszimizmusnak hívnak. A tragikus szemlélet éppen az, ami a pesszimizmust kizárja. A pesszimizmus az érzelmisség vigasztalan álláspontja. Az egzisztenciális beállítottság érzelmentes. Ez ennek a módszernek az előnye: számításba

veszi az érzelmet anélkül, hogy maga érzelmes lenne, az értelmet anélkül, hogy racionalista lenne, ösztönt anélkül, hogy irracionalista lenne. Az egzisztenciát nézi. Az emberi egzisztencia pedig külön-külön valamely oldalról nem érthető meg, hanem csak mint egész. Ez pedig azt jelenti, hogy a sors az a hely, ahol megragadható. A sors («spontane Machtentfaltung des Dämonischen», ahogy Reinhardt mondja) par excellence sorssá csak ott válik és válhatik, ahol az emberi erőfeszítés, a humánus-szenvedély a végső dolgokkal, a szükségszerűséggel megütközik s ahol meg kell állnia. Ez a «Halt», ahogy az egzisztenciafilozófia mondja s a belőle következő «Haltung» — magatartás, sohasem tetszőleges álláspont, hanem szükség: — a humánus-szenvedély és a megváltozhatatlan inhumanus-szünégszerűség összeütközéséből támadt kényszer. Van egy határ, ahol meg kell állni, mert itt az emberi az átléphetetlen habárához érkezett. A világnak e természetéből következik, hogy az emberi sorsnak ebben a kényszerű megállásában tragikussá kell válnia. Ezért, ha valaki e könyv távlatát «pesszimiztának», «sötét»-nek, «vigasztalan»-nak látja, tulajdonképpen hamisan ítéli meg. A perspektíva súlyosabb és véglegesebb, mert az emberi létet olyan magasságból nézi, amely határán áll annak, ami abszolút, biztos és örök. A tragikus helyzet mindaddig sötét marad, amíg az nem lép át az örök szférájába. És itt bontakozik ki Prohászka Lajos gondolkodói mélysége: e pont megoldásában látszik meg annak igazi értelme, amit ő klasszikának nevez (szintén nem esztétikai fogalom). Az olyan nép, amelynek van klasszikája (görög, francia, olasz), ezt a tragikus magatartást feloldotta, mert elért az abszolútumba. Nem kevésbé tragikus, mint sors, — de ugyanakkor már feloldott. Az olyan nép sorsa, amelynek életformája nem teljesedett klasszikává (német, angol, szláv), nyomasztó marad, mert a sors megoldhatatlanul elveszett. A klasszikussá emelkedett és tisztult sors éppen úgy a lét tragikus szférájában áll, de már nem nyugtalanít. Megnyugtató, mert klasszikus. A magyar sors, életforma, magatartás nem azért sötét és nehéz, mert tragikus, mert hiszen minden sors az; hanem azért, mert magyar földön az élet sohasem teljesedett klasszikává még legnagyobb korszakaiban, legnagyobb alkotásaiban és legnagyobb egyéni-ségeiben sem.

Hamvas Béla.

A MAGYAR SZELLEMISÉG PATHOLÓGIÁJA.

«Higyjük inkább (mert így közelebb jutunk az igazsághoz), hogy a nemzet szükségképen keletkezés és újjászületés örökös forratagában él s tegyük felelőssé minden korban azért, hogy mivé alakítja magát — s elsősorban saját korunkban, amelyben a nemzet Önmeghatározási joga s a nevelés nemzeti rendszere útján, tökéletesebben formálhatja magát — olyanná, amilyen lenni akar, mint bármely megelőző korban».

(Barker: National character.)

A népi, nemzeti, faji szellemre, nemzeti karakterre vonatkozó tudományos vagy a küzdőtéren a tudomány színeiben megjelenő irodalom könyvtárrá nőtt az utóbbi évtizedekben, de az egyes nemzetek vagy népek jellemének, ennek az egységesnek érzett és hitt meghatározó tényezőnek megismerésében nem jutottunk az említett elméleti alapvetések révén lényegesen előre. Ennek az eredménytelenségnek megvan a maga politikailag nagyon jól hasznosítható oldalai; állandónak és döntő jelentőségűnek minősített nemzeti jellemvonásokra való hivatkozással lehet reformok megvalósítása elől kitérni («a magyar paraszt nem alkalmas a telepítésre»); «a magyar ember jellemével összeférhetetlen a választás titkossága») s rájuk való utalással, lefegyverző egyszerűséggel meg lehet magyarázni olyan társadalmi jelenségeket («a magyar ember nem való kereskedőnek»), amelyek megértéséhez, bár azoknak van jellembeli megalapozottságuk is, a társadalmi és politikai struktúra analízise nyújthatná elsősorban a szükséges adatokat.

A szellemtudományi szociológia elismeri ugyan a nemzeti jellem, vagy a népi közösségek sajátos szellemének létezését, de nyomatékosan hangsúlyozza, hogy azok csak a közösséget alkotó összes tényezők együtteséből érthetők meg. Ebből a

tudományos meggyőződéséből kifolyólag bizalmatlan minden olyan elmélettel szemben, amely közösségek jellemző tulajdonságait egy kizárólagos tényező által magyarázza. Látja azokat a veszedelmeket, amelyeket a neoromantikus népi és faji elméletek túlzásai és egyoldalúságai okozhatnak s tehetetlenül nézi, hogy a népszellemre, mint a közösségre származható minden jó egyetlen ősforrására, mind gyakrabban hivatkoznak egyes tudományterületek művelői. Feladata kettőssé válik tehát a nemzeti közösséggel szemben: egyfelől elő kell segítenie a nemzeti társadalom minél gondosabb szociológiai szempontok figyelembevételével történő feldolgozását, ami azt jelenti, hogy a szociográfia számára tisztázza a munkája jól végezhetőségéhez szükséges fogalmakat; másfelől pedig érdeklődéssel követi a többi szellemtudományoknak a nemzeti jellem megértésére irányuló törekvéseit, hogy eredményeikből tanuljon és kritikájával elősegítse a teljesebb megértést.

Örömmel kell üdvözlönnünk tehát Prohászka Lajos: Vándor és bujdosó¹ című könyvét, amely a magyar szellemiség legbelőbb metafizikai lényegének föltárását tűzte ki programmjául. A szociológiai szemlélet u. is hajlandó volna, nemcsak a felületen mutatkozó nemzeti különbségeket, hanem magát a nemzeti karakter legmélyebb lényegét is funkcionalizálni — azonban az maradéktalanul sohasem sikerülhet neki. A nemzetegyénség pedig realitás, nagyjelentőségű tényező a történelemben s ha nem is lehet tudományosan «megmagyarázni», — mint E. Meyer mondja, el kell fogadnunk, mint létezőt, mint adottságot. De «megérteni» talán lehet s szerzőnk ilyen feladatnak megoldására vállalkozott. — A nemzeti önismeret sohasem volt talán olyan fontos számunkra, mint ma — s bármilyen módszerrel is igyekszik valaki, ha csak egy vonással is gazdagítani ezirányú tudásunkat — teljes érdeklődésünkre tarthat számot. Éppen ezért szerző módszerével szemben nem foglalunk állást, magunkévá igyekezünk tenni szemléleti módját, hogy a lehető legjobban megértsük intencióit s szociológiai elvek alkalmazását csak akkor kíséreljük meg, — ha úgy látjuk, hogy azok valamely felmerült részprobléma helyes világításba helyezéséhez szükségesek.

¹ Prohászka Lajos: A vándor és bujdosó. Bpest, 1936. 171 l.

I.

Prohászka Lajos munkáját az említett célkitűzésen kívül, különösen figyelemre méltóvá teszi az a körülmény, hogy a magyarság sorsát a németiséggel való kapcsolatában vizsgálja s így ez egyben az a német-magyar kultúrközösség kultúrmorfológiai vagy történetfilozófiai megalapozásának is tekinthető. A könyvével való kritikai foglalkozás tehát nemcsak a magyar nemzeti jellem kérdéseinek tisztázásához vezethet, hanem világgosságot áraszthat — legalább kulturális vonatkozásban,— a németiséghez való viszonyunkra is. «A magányos vándornak (a németiségnek) van itt az európai végen, Nyugat és Kelet érintkező pontján egy örök feleselő társa — társa nem annyira vérben és szellemben, nem is elhivatásban és életszerzetben, mint inkább történeti sorsban — a magyar». (84. 1.) A «feleselő»-kifejezés, annak hangulata rávilágít arra a szellemi attitűdre, amellyel szerzőnk a német és magyar közösség egymáshoz való viszonyát látja. Felesel az, aki függő viszonyban a parancsolásra hivatottnak ellentmond anélkül, hogy ezen verbális lázadozása akár milyen eredménnyel is járhatna. Felesel a cseléd és felesel a gyermek. S felesel az ösztönzésre és irányításra szoruló társ is, mintahogy P. valóban ez utóbbi lehetőséget juttatta kifejezésre. Nem ellenszenvvel, sokkal inkább a tárgyszereteten túl, sorsigenléssel nézi a két népi közösség kapcsolódását, ami részben magyarázatául szolgál módszere megválasztásának is.

Módszere valóban a legnémetebb módszer, amelyet problémája feldolgozására választhatott. Bár kizárólagos célunk a magyar közösségi szellem jellemző vonásaival kapcsolatban fűzni megjegyzéseket e könyvhöz, mégis szükséges, hogy eredményeinek helyes értékeléséhez, sőt megértéséhez is, mint háttért fölvezöljünk módszertani programját, annak megjegyzésével, hogy az program maradt csupán és alkalmazására a továbbiakban csak részben kerül sor. — A mű egyébként elvont fogalmiságával a megszokottnál nagyobb igényeket támaszt az olvasóval szemben s ezenkívül még a belső konstrukció áttekinthetlensége s szerző előadási modora is nehezebbé teszi a megértést (nyilván csak a «kiválasztottak»-nak ír), úgyhogy nagyon sokan azok közül, akiket a magyarságra vonatkozó rész érde-

kelne, a könyvet elolvasni nem fogják. Ez utóbbi ok miatt itt csak kritikai állásfoglalásunkat adjuk, hanem bővebb idézetekkel be is mutatjuk a szerzőnek különböző szempontokból jellemzőnek tartott megállapításait.

Prohászka művét a következő történetbölcseleti megalapozással indítja el:

A népközösségek jelleme, szellemi arculata, egzisztenciális sajátossága nemcsak a népközösség diszpozíciójából olvasható le, hanem abból is, amit alkotott. Kiindulási alapul a közösség élettevékenységének bizonyos *egysége* veendő. Népközösségek bizonyos állandó és változatlan magra engednek következtetni, mint lényegre. Másképpen hatnak vissza külső hatásokra, más az élmény- és kifejezőmódjuk: a magatartásuk. «Amit általában egy népközösség jellemén szoktak érteni, az éppen ennek az életmagatartásnak sajátos módja és iránya. Ennek viszont egységes kiindulópontja, hordozója és mozgója a közösség formája, amely az illető nép életalakulásának belső törvényszerűségét, fejlődése félbeszakíthatatlanságának princípiumát jelenti ... ez a forma a végső, tovább már nem elemezhető előföltevés» s egyben «a népközösség sorsa is». Ami egy formában benne rejlik, az szükségképpen megnyilvánulni törekszik, de a ténylegességben sohasem lehet minőségileg más, mint ami a képességekben eredetileg volt. A valóságban külső befolyások és gátlások hatása alatt fejlődik és nemcsak más formákkal, hanem az objektív szellemmel, a kultúrával is szemben találja magát. A magyart például közjogi rendszere jobban meghatározza, mint eredeti életformája, vagy a történeti érintkezés viszontagságai. A kultúra objektív szellemének feszültsége nem organikus, mint a formáé, hanem dialektikus jellegű, amennyiben jelentéstartalmának ellentétei mindig újabb és átfogóbb megoldásra serkentenek: a szabadság jegyében. A lényeg megragadása csak metafizikai szemléletmód révén válik lehetségessé, amely által egy népközösség egzisztenciális gyökeréig hatolunk el. A népközösség egzisztenciálitása a sorsnak és a szabadságnak kapcsolatából alakul, ennek azonban csak egyik oldala vehető tekintetbe megértő magatartás útján, a szabadság meglátására csak a jövőt látó próféta képes. A szubjektív szellemnek — legyen bár egyéné vagy egész közösségé —

ügyszólván karakterologikus a priori-ja a típus, amely alatt itt a népi forma kibontakozásának bizonyos egyöntetősége értendő (sorstípus — a népközösség a maga történetiségében; szabadságtípus vagy kultúrtípus — tér és idő feletti jelentésében, szabadságában). A típus teszi érthetővé a jellemző magatartást, általa a közösség szellemének ősi magvához érünk el s rajta keresztül válnak érthetőkké összes objektivációi is. «Maga a földrajzi környezet és a faji sajátosságok is, csak médiuma ennek a megnyilvánulásnak: anyag, amely valamely szellemi egységnek, mint típusnak, a lehetséges megmunkálás számára adatott.» (1—26 lap.)

Megismerési módszere: a megértés, amelynek lényegére (intuitív megragadás és racionális viszonyítás) vonatkozólag, a könyv utolsó előtti fejezetében foglal pár sorban állást P. az e kérdéssel foglalkozó filozófusok eredményeinek egyéni összefoglalásával. Forrásai a történeti sors és a költői alkotások lesznek, mint ahogy egy helyen írja, «a lelki alaprétég. . . könnyebben hozzáférhető: történeti sorsból és költői alkotásokból szinte egyértelműséggel tekint reánk» stb. (126 l.) Valóban legfontosabb ihletője, — az a forrás, amelyből merített s amelyre állandóan utal idézetekkel és egyes kifejezésekkel s amely nélkül művének a magyar szellemségre vonatkozó egyes részei soha meg nem születtek, vagy ha igen, egészen mások lettek volna — Ady Endre költészete. Ez a körülmény egymagában is, művének különös figyelmet biztosít. S így ahhoz, hogy a később ismertetendő jellemvonások meglátásának helyességét tárgyilagosan bírálni tudjuk, le kell küzdeni magunkban valami elfogultságfélést, amelynek jelenlétét állandóan érezzük, mert a költő szavait halljuk a sorok mögül kicsendülni. A kritikus fél, hogy megtagadja a költőt s így önmagával jut ellenkezésbe. Munkája annyival is inkább nehéz, mert helyenként csak állandó és éber figyelem teszi lehetővé a szerző és Ady társadalom- és sorslátásának kettéválasztását. (Tudvalevő, hogy egy nagy költő sok olyan kisebb költő megnyilatkozását teszi feleslegessé és lehetetlenné, akik a nagy költő nem léte esetén kifejezést adhattak volna talán kisebb értékű formában, kevésbé jelentős élményeiknek. Éppen így a népközösség sorskérdéseivel vívódó vates meghatározza hosszú időkre a leg-

lényegesebb kérdésekben való állásfoglalásunkat, az általa nyújtott válaszokba zuhanunk állandóan vissza, — különösen, ha még a művészi forma is segít rögzíteni a közölt lényeglátás megmaradását. Szinte úgy látszik, hogy annak, aki a magyar szellemi közösség sajátosságairól ma közvetlen, meggyőző erejű igazságot akar mondani, előbb el kell felejtenie vagy szervesen magáévá élnie mindazt, amit Adytól tanult. Talán már megvan ennek a lehetősége. Túl jutottunk Adyn, mert néha már úgy érezzük, hogy túl kell jutnunk rajta.)

P. rövid fejezetekben az előbbieken ismertetett és vázolt elvek használhatóságát mutatja be, amennyiben egymásután jellemzi a görögséget, mint a kifejező —, a rómaid, mint a szervező —, a középkort, mint a zárandók —, a spanyolt, mint a quijotista —, a franciát, mint a stilizátor —, az angolt, mint a telepes —, az olaszt, mint a humanista szellemség típusának hordozóját. Ezekután a módszeres kísérletek után a könyv leg-sikerültebb fejezetei következnek, amelyben a «vándor» szellem lényegét igyekszik megragadni s annak típusát vázolja fel, amely feladatát jelentékenyen megkönnyítette az a körülmény, hogy a német szellemségről számos szellemtudományi, kulturmorfológiai stb. átfogó feldolgozás látott már napvilágot, míg a magyarságot illetőleg P. könyve az első ilyenmű rendszeres kísérlet, de meg kell emlékeznünk e helyen Babits Mihály Magyar irodalom c. szép tanulmányáról, amelynek a magyar faji karakterről írt részei P. könyvének megjelenése után sem hanyatlottak értékükben, — talán most még becsesebbek.¹

A tipikus német alapélmény: a változás ténye. A német a változást «átéli», a változásból érti meg az állandót s az egész külső világban is szüntelen fejlődést lát. (54. 1.) Ez az alapélménye mindenütt a végtelenség perspektíváit nyitja meg előtte. (59. 1.) «Változás és végtelenség: az alapélménynek és a kifejezésnek ebben az egymásra vonatkozásában ragadhatjuk meg a német sorstípust a maga történeti fejlődésében.» (67. 1.) A végtelenség eszméje Hegel és Leibniz nyomán «egyfelől jelenti a véges fogalmának pusztá negációját . . . egy folyamatosors szüntelenségét . . . ahol a határok folytonos átmenetek

¹ Babits Mihály: Irodalmi problémák. Nyugat; 1917.

(indefinitum). De másfelől értjük rajta az abszolút végtelenséget is, mint minden véget felülmúló föltétlen posztulátumot (infinítum). «A németiségnek éppen befejezetlensége, magával elégedetlen volta és új formák után való szüntelen sóvárgása adja meg az erejét, produktivitását és belső gazdagságát.» (52. 1.) «Még keletkezésben levő nép, amely még csak most keresi a maga létformáját» (53. 1.); a lét legbelsőbb lényegét az aktivitásban látja, a véges leküzdésének a vágya üzi; a keletkezésnek és elmúlásnak lüktető árában életérzéke bizonytalanná válik, a kiforratlanság és feszültség démonikus jelleget kölcsönöz szellemének stb. — S hogy szerzőnknek a németiség elhivatottságában való hitét is illusztráljuk, a következő pár mondatát idézzük: «De bármi különböző indítékok vezessék is, bármennyire eltérők legyenek is a koronként mozgó eszmék, a németiségnek a maga történeti rendeltetését mindenképen ki kell vándorolnia.» (68. 1.) «A vándorlás azonban az ifjú lélek életformája. Akit még lehetőségek hívnak és akiben a megvalósulás ereje és élete, gazdagító páthosza feszül. S ez a távolbaszegődő akarat bizonytalannal még ígéret az öreg Európa számára.» (83. 1.) «Germania migrat!» — kiált fel szerzőnk megigézve, de mi, sajnos, nem tudunk vele együtt lelkesedni! A latin szavak felidéznek a messze tájakat szervező római hódítót, halljuk római légiók lába-dobbanását s később a könyv olvasása közben visszagondolunk e mondat hangulatára, amikor már látjuk a nagy ellentétet, a magyart, aki zugolyában, a világtól elzárva és elzárkózva rostokol s ha mozdul, bujdosóvá válik. — S végül, hogy romantikus megértő lelkiségének még egy példáját szolgáltatassuk, álljon itt a következő mondat: «A német kíméletlenség, — tulajdonképpen nem egyéb, mint az áldozatra elszánt lélek hybris-e.» (76. 1.)

II.

A magyar önismeretet mindmáig P. szerint homályossá és zavarossá tette pártszenvédelem, történeti helyzet és vérségi kötelek. Tévedés volt azonban ezt a magyar önismeret sajátosságának feltüntetni, mert e fogyatkozás kisebb vagy nagyobb mértékben, minden népre egyaránt jellemző. Társadalmi és történeti tényekre vonatkozó ismereteinket mindenkor erősen befo-

lyásolja kor és társadalmi helyzet, amint ez ma már a tudás szociológiának vitathatatlan megállapítása s fokozott mértékben áll a nemzeti önismeretre is, amely — nem beszélve az öntömjénezés és önámítás bennünket itt nem érdeklő változatról — még azért is egyoldalú és tökéletlen marad mindig, mert az ami a legmélyebb érték bennünk, egyetemes emberi vagy a személyiséget jelentő egyszeri, becses forma — örökké kifejezhetetlen marad, — s még ami megmondható volna, az is ritkán említetik, mert valami egészen mély szerénység akadályoz hétköznapiakon a róla való megnyilatkozásban, — úgyhogy legtöbbször csak hibáink maradnak meg jellemző vonásukul.

P. szerint a magyarság egységes képet nem tudott magáról kialakítani. «De viszont másfelől joggal mondhatnók azt is, hogy ennek az egységes képnek örök hiánya határozta önszemlékedését már eleve egyoldalúvá. Mert az ilyen egységes történet szemlélet a közösség számára kétségkívül hatalmas erőtartalék, amely főként sorsának vesszőcsapása idején egységes akaratanak kifejtését lehetővé teszi.» (85. 1.) A mondatok logikai egymásutánját nem értjük. Annak megállapítása után, hogy az egységes kép hiánya miatt önszemlékedésünk egyoldalú volt, miért következik «mert» bevezetéssel az erőtartalékra való utalás?

A magyarnak nincs mythosza — írja P. —, mindenkor híjjával volt vagy helyesebben történeti fejlődésében elvesztette, talán eltékozolta. Ígérkezései: a lázadó magyar Koppány, a magyar öncélúság harcosa, másfelől a török-tatár verő magyaré, aki Európa védőpajzsa Kelettel szemben. A lázadás és önfeláldozás irányába indul el tehát a magyar mythoszejlődés és a magyarság lelki alkatát jellemzi a ráirányulásnak ez a kettős formája. Fejlődhet-e ki mythosz azonban a lázadás és önfeláldozás irányában? — kérdi szerzőnk —. Kár hogy pár szóval nem mondta meg, mit ért mythosz alatt. Mythoszt termelő erő, mythizáló hajlam nagy mértékben van ugyanis a magyar lélekben — ha a mythikus magatartás lényegét heroikus cselekedetekre való olyan visszaemlékezésben látjuk, amelyben a tettek reális lefolyása egyre inkább elmosódik, a folyamat maga képszerűvé válik, minék következtében kialakul a közösség sorsának egy olyan ábrázolása, amely a jövő irányi-

tására is alkalmas.¹ Ilyen értelemben véve, kiegészítve még ezt, azzal, amit Michels a népek mythoszáról megállapított, amelyek részben a «honnan» és részben a «hová» mythoszaik,² azaz az eredet és a rendeltetés (missió) ábrázolásai, a keresztény civilizációval vagy Európával szemben való lázadás egybeeshetik az ősi adottságok magasabbra értékelésével, míg azok feláldozása misszió vállalásával, amely utóbbinak ideológia vagy helyesebben logificatio post facta jellege P. előtt sem ismeretlen. De mythosz fejlődhet mindkét irányban — talán csak ebben a két irányban. Tehát: a magyarság lelkiségének egyik jellemző vonása éppen, hogy mythoszt formál múltjából. Nemcsak II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos körül képződött mythosz, hanem már Tisza István körül is — s a mythikus magatartás — úgyis, ahogy azt Thomas Mann érti — a magyar lélektől nem idegen.

S ha még a nemzeti mythoszek közé sorozzuk, Michels nyomán, az egyes nemzeteknek önmaguk kiválóságának és elhivatottságának tudatát — úgy nem szorul bizonyításra, hogy a magyarságnak ilyen irányú mythosza is van. — Ami pedig azt a hegeli gondolatot illeti, amely egy nép létezése előfeltételének tekinti, hogy éljen benne egy hatályos eszme történeti küldetéséről — arra azt kell felelnünk, hogy az ma is él benne, nem látja azt «képszerűen» talán, de hallja a szöveget: «Rendületlenül». — S ez sokkal több, mint egy már formába merevedett mythosz, amely legtöbbször hatalmi törekvések ideológiai felépítménye csupán.

A magyarság lelki alkatának jellemzéséül P. a «finitizmus» szót választotta. A finitizmus érzése kíséri történeti útján a magyart, amelyről a következőket tudjuk meg: «Külső kényszer és nyomás kereszttüzeiben ... a Kárpátok övével eltorlaszolta magát, nemcsak térbelileg, hanem bizonyos tekintetben lelkileg is». «Idegenkedik mindattól, ami problematikus, ami megoldatlan és várakozásra késztető, viszont elszántan a szűkös, a biztos, az állandó felé húz és tetté csak ott válik, ahol a maga létének elhatárolásában úgyszólván körülsáncolásában, nyilvánulhat ... Hogy a magyar léleknek ez a kozmikus lezártága közvetlenül milyen indítékokból keletkezett, arranézve természetesen talál-

¹ Witzemann, W.: Politischer Aktivismus u. sozialer Mythos. 1935.

² Michels, Róbert: Patriotismus. München 1929.

gátasoknál tovább sohasem fogunk jutni . . . Körülövezve, elkerítve mintegy a változhatatlanra beállítva önmagát, bizonyos csüggettségben úgyszólván állandó lelki nyomás alatt él . . . a daimonikus lélek végtelenségvágyával, Fausti sóvárgásával szemben ... a közvetlenre, a térbeli elhatárolásra, a biztosban való meghonosulásra irányul... A rejtettségek, a zártságnak biztosságát és elégtelenségét akarja, de ennek kötöttségét tűrhetetlennek érezve, állandóan lázad a nyomás ellen . . . Elzárkózottságával idézte elő az elnyomást s viszont az elnyomás még jobban fokozta benne az elzárkózás hajlamát». «Szűkarcú, kalodaszerűnek érzett magyar lét», «Lelki immobilitás», «A jellem megrögzöttsége és helybenmaradása» azok a további kifejezések, amelyek a sokértelmű finitizmus tartalmának megértéséhez akarnak hozzásegíteni. S ott, ahol a magyar kultúra sajátosságait vizsgálja, a finitista lelkeséggel kapcsolatban újabb jellemvonásra mutat rá, amely szerint a finitista lélek számára a végesség egyben véglegességét is jelent s ebből a finitista lélek dialektikára való képtelensége következnek.

A finitizmus ügyesen választott szó, mindenki olyan jelentést adhat neki, amilyent éppen akar. S ha nem is tud határozott értelmet fűzni hozzá, azt fogja mondani: «van benne valami». Ez az előnye mindenesetre megvan az idegen szavakkal való jellemzésnek. Különösnek kell azonban találnunk, hogy abban a magyar nyelvben, amely a szerző szerint a magyar szellem legszebb metafizikai alkotása, nincs szó a magyar szellemiség legjellemzőbb tulajdonságára s ha van, hogy a szerző, aki a közösség legmélyebb lényegének feltárására vállalkozik, nem tudta megtalálni. Egyébként is a szó által jelölt szellemi magatartás teljesen általános és a szellemi lét egész területét átfogó. S ebből következőleg, ha ennyire általános, az már aligha lesz kizárólag a magyarságra jellemző. Valóban a végtelenségtől való irtózás vagy a végesnek szeretete éppen úgy lehet a franciáknak jellemző vonása, mintahogy Wechssler: *Esprit und Geist* című könyvében egész fejezet szól is erről.¹ Mi tehát akkor az, ami a magyar finitizmust meg fogja különböztetni például a franciáétól?

¹ Wechssler, E.: *Esprit u. Geist*. Leipzig. 1927. (Fejezetcímek: «L'horreur de l'infini» — s ezzel szemben a németeket jellemzőleg «Unser Drang ins Unendliche».)

Amint láttuk, a németiség jellemző vonásai a változó és a végtelenség összefüggései voltak. Ezzel szemben P. megkonstruálta ennek ellentétét, a változás alapélményével szemben a változatlant és a végtelenség vágyával szemben a végeség szeretetét, a szűköshöz való ragaszkodást. Kétségtelen, hogy ennek az életérzetnek, amit finitizmus szóval jelölt, tartalmi kidolgozásában erősen befolyásolta az a körülmény, hogy a szerző a «végtelen» szellem irányából közeledett felénk s így szükségképen a fogyatékoság érzése váltódott ki belőle. S mert ott irracionális, nagy távlatú, örökös és végtelen lehetőségeket érzett; itt nem láthatott mást, mint racionális, véges eredményeket — a véglegesség igényével. Jellemző, hogy — bár eleinte magának a finitizmusnak nincs érezhetően leértékelő hangulata, — a későbbiekben egyre inkább ilyen értelmet nyer a szó s félő, hogy ebben az értelemben fog jelszóvá válni. A rosszindulat megkonstruálva a pathologikus határesetet, a szót korlátoltsággal, maradisággal, lustasággal, elfásulással, vaskalaposággal, torpadtsággal egyértelemben fogja majd használni. Kedvelt szava lesz mindazoknak, akiknek lelke mélyén egy ösztönös s kiirthatatlan megvetés él mindazzal szemben, ami magyar S a szónak annyival inkább lehet sikere, mert a most felsorolt jelenségek itt vannak a magyar létben, mint mondjuk a finitista magatartásmód szélső, kóros formái s így a finitizmus, mint magyarázó elv sokoldalú funkciót tölthet majd be: nem lehet a dolgon segíteni, — mondják majd — ez a magyar finitizmus következménye, vagy diktatúra az egyetlen gyógyszer a torpadtság ellen, másképp a finitizmussal boldogulni nem lehet és így tovább, amiért természetesen a szerző nem felelős, de a kritikára bizonyos kötelezettséget rónak ezek a lehetőségek.

Mi van tehát a finitizmus szó által nagy általánosságban jelölt jelenségek között olyan, amit jellemzőnek kell tartanunk s ami specifikusan magyar? Elsősorban rá kell mutatnunk arra, hogy ez a magatartásmód talán a szerző legmélyebb meggyőződése szerint sem egészséges életforma s így keresendő volna, hogy mi az az egészséges állapot, egészséges, helyesebben értékes magatartásmód, amelynek a finitizmus vagy tagadása vagy pedig eltorzítása. Milyen lelki képesség túlfeljlődése okozta, vagy milyen társadalmi vagy történeti helyzet idézte

elő azt a jelenséget — mert hiszen nyilvánvalóan erről van szó végeredményben —, hogy a lélek és a magatermette forma közötti eleven együttműködés megszűnik, a külső forma megmerevedik, a lélek kihűl, vagy csak erőtlenné válik a maga alkotta formák módosítására s a valóság felé emelkedésre.

A könyv elolvasása által nyert benyomások alapján a következőkben foglalhatjuk össze a finitizmus lényegét. Finitizmus az a lélekforma, amelyben a helytállás megtorpanást, a határ korlátot, a harmónia a feszültségnélküli közönyt, az «önmaga» a «magának elég»-et, a lélek egysége a lélek szürkeségét, az ellentétek feletti győzelem csendje a tunya nyugalmat, az önérték-tudat önteltséget, az egyéniség izoláltságot, a józan látás a dolgok lényegének látására való képtelenséget, a rend a hatalmi rendszer megmerevedését jelenti. Fűzzük hozzá a mondottakhoz magunk részéről, hogy ez a finitizmus pathologikus formája annak a léleknek, amelyet uralom, rend, harmónia és önérték-tudat stb. alakít. A szerző nem látja ezt az egészséges életformát, ez a magyar lélek ősbibb formája. Ez a lélek azonban, történeti sorsa közben, szükségképpen állandóan csak a hatalmat, az uralmat gondolja, ami azután «finitizmus»-hoz vezetett. Mélyebb rendeltetése szerint azonban a magyar szellemnek a hatalmon kívül s azon felül a rendet, a harmóniát, a lélek egységét kell élnie; de ebben megakadályozta a puszta életért folytatott küzdelem. Ez az «ázsiai» örökség: («siratunk valami rég elveszített, Keleten hagyott harmóniát») a léleknek ez a harmonikus egysége. Ez magyarázza a magyarság vitalitását, az igazán magyar kultúra szerves összefüggését; azt, hogy nem «szellemül át», s nem válik munkagéppé; ebből az emlékezésből táplálkozik nem uralmi, hanem vezetési igényünk stb., stb.

További kérdés: ez a finitizmus jellemzi-e a magyar népközösséget, annak minden rétegében; jellemzi-e a történeti idők folyamán mindvégig s megvan-e például ez a finitizmus a kisebbségi sorsban, vagy az Amerikai Egyesült Államokban élő magyaroknál? Megvan-e azoknál, akik a hagyományos életkeretek közül kivándorolva, de itthon maradván, *elementek* kereskedőnek vagy iparosnak? Ezekre a közösségekre P. nincs tekintettel, ő nem a népi közösség szellemével, annak jellemző tulajdonságaival foglalkozik, hanem kizárólag a magyar államiság

keretei között élő magyar nemzet jellemző tulajdonságait vázolja fel, anélkül azonban, hogy erről kifejezetten tájékoztatná az olvasót s mert a közösségre jellemző magatartást a legfontosabb funkciót végző társadalmi rétegnél kell keresnünk, végre eljutunk oda, hogy kiken keresztül jellemzi P. a magyar népközösséget: a magyar államiság keretein belül, a politikai vezetést, az országglás munkáját végző réteg szellemi struktúrája az, ami e könyvben előttünk áll. A finitizmus tehát a magyar politikai vezető réteg érlelmeszedése volna, a diagnózis teljességéhez azonban feltétlenül szükséges, hogy a jól működő ereket is kitapogassuk, azokat az értékeket, amelyek a nemzetet éltették s amelyek — elevenek ma is, ha nem is a vezető réteg egészében, hanem inkább csak egyes tagjaiban. A szerzőt azonban — egyéb okokon kívül — eme teljesebb látásra alkalmatlanná tette az a körülmény, hogy az ő figyelmét a nemesebb értelemben vett közélet helyett a politikai küzdelem kötötte le.

Az előregedési tüneteknek szociológiai vizsgálata kívül esik nyilvánvalóan e mű keretein, pedig elengedhetetlen feltétele az itt vázolt jellemcomplexus megértésének. De itt kell rámutatni arra, hogy P. a magyar nemzetközösség jellemzése közben csak a múltat vette tekintetbe, azt vázolta, amit a történeti sorsban, költők alkotásaiban talált, a jelenig is alig jutott el s így sokszor kihűlt formák sokkal inkább lekötötték figyelmét, mint esetleg azok a máris élő szellemi erők, amelyek meglehettek az alapformában, amelyeket kifej leni nem engedtek a körülmények, amelyek némelyikének ki virágzását szemlélhette volna például a kisebbségi sorsban élő magyaroknál, így valójában csak a múlt feldolgozása van e könyvben, az, hogy mi volt *eddig* sorsa a magyar szellemnek. Mint látni fogjuk ezt a munkáját is, a szerző «kívülről» végzi, ami hűvös tárgyilagosságot, de egyben a problémának szintelenül való látását eredményezi.

«A függetlenségvágyban a magyarságnak tipikus alapérvényét jelölhetjük meg. . . amelynek gyökereit a magyar finitizmus gyökerében kell keresni. A szabadság alapélménye . . . tulajdonképen negatívum: a finitisztikus lelki magatartásnak lelki, negatív oldala. A finitista szellem a rejtettségek, a zárt-

ságnak biztonságát és elégtételt akarja, de ennek kötöttségét tűrhetetlennek érezve, állandóan lázad a nyomás ellen és áttörni iparkodik a fojtogató korlátokat. Ez teszi érthetővé a magyar szellem örök ellenzékiességét». (93. 1.) «Menten kijő sodrából, mihelyt függetlenségét valamerről vigyázatlanul csak érintik is» (93. 1.). Felváltva használja a «függetlenség-vágy» és a «szabadság» kifejezéseket, mindenesetre azonban, mint alapélményt a «függetlenségi vágyat» jelölte meg, amelyik a maga élményszerűségében alapjában különbözik úgy a német, mint a nyugati latin szabadság-eszmétől. Első megjegyzésünk maga ellen a szó ellen irányul, mert zavar, hogy a szerző egy nomád, hódító, lovas népnek alapélményét vágyban jelöli meg, a függetlenség-vágy szóban ugyanis a vágy, tényleg *vágyat* jelent. Az alapélményben magában — amint ezt a szerző nagyon jól tudja — a lélek különböző képességei még együtt, nem differenciáltan jelennek meg és olyan erővel, hogy azoknak tárgya *vágy* nem lehet. De föltéve, hogy a vágy, akarat, szeretet, Ösztön, törekvés szavak közül nem kellő óvatossággal választotta ki a *vágy-szót*, vagy rajta magát a törekvést is érti (mint ahogy a hatalomvágy szóban már ilyen jelentése van), akkor sem tartjuk szerencsésnek a függetlenség szó használatát az alapélménnyel kapcsolatban. Szét választhatatlanul együtt: függetlenség, szabadság, önmeghatározás, győzelmi akarat, erőtudat, hatalomérzet, vak életösztön és elsősorban ez a legutóbbi helyen említett, az, ami egy hódító, lovas népnek az alapélménye lehetett. Természetes, hogy a szisztematikus kezdetet egybeesőnek gondoljuk, a népi alapformák kifejlésének elméletén alapuló könyvben, a történeti kezdettel és nem gondolhatjuk azt, hogy a szerző a függetlenségi vágyban, mint alapélményben, főképp az utolsó 400 esztendő függetlenségi törekvéseire akart volna utalni. A függetlenség szó egyébként is elsősorban az állami függetlenségre utal és nem mond semmit az államon belül élő egyeseknek a hatalommal vagy a közösséggel szemben való viszonyáról. Ezért sem szerencsés tehát a szónak megválasztása, mert ilyen kételyeket vált ki, amelyeket még fokoz az a körülmény, hogy ezt a függetlenség-vágyat, mint a finitisztikus lelki magatartás negatív oldalát jelöli meg. Hiábavaló kísérlet a megértés akarása. Mert ha a lélek finitista,

akkor az jól érzi magát a korlátok között és sem a maga, sem mások által emelt torlaszok nem fogják benne az elnyomottság tudatát ébreszteni. Ha a finitista lélekben benne van az önmaga ellentmondása is egyben és benne fölbred az, úgy a korlátok eltávolítása, a szabadság élménye és nem a függetlenségé. S elsősorban — függetlenségvágynak akkor kellene logikusan bekövetkezni, ha a «határokat» mások, idegenek, ellenség háborgatják. Erre P. utal s Babits is így érti: a «magyar szabadság» lényegét abban látva, «hogy senki ne háborgasson: hogy senki ki ne zavarhasson nyugalmamból, inerciámból, kényelmemből» (i. m. 62. 1.). E probléma elintézése egy kritika keretein belül lehetetlen. Mégis rá kell mutatnunk, hogy a pusztán negatív jellegű «senki ne háborgasson»-elv, a «senki ne akadályozzon»-elvvel egészítendő ki, mint ahogy a magyar szabadságélményben is elválaszthatatlanul együtt vannak. Amennyiben a szerző a függetlenség-vágy, egyébként rendkívül csúnya szónak, sajátos jelentést akart adni, úgy azt meg kellett volna tennie, mert hiszen az egész lelki alkat jellemző alapélményéről van szó, tehát nem lehet közömbös az, hogy az olvasó pontosan megérti-e a szerző intencióit. Ha pedig elsősorban az egyén függetlenségéről van szó — ami a magyar individualizmus alapélménye lenne —, úgy arra kifejezetten rá kellett volna mutatnia. E fogalmak használásánál a legteljesebb gondosságot kell megkívánnunk; a nemzet igazi szabadságának s az állam teljes függetlenségének összefüggései, ma is épúgy, mint a múltban, a magyar politikai élet és a magyar nemzeti lét legnagyobb gonddal vizsgálándó kérdései. Annak valószínűsége pedig, hogy ez a függetlenség-vágyban megjelölt élmény sokkal inkább a hatalom vagy uralom irányába mutat, abból is kitévünk, hogy még ma is élnek a magyar lélek e tendenciái és ennek az egész közösségben élő alaptendenciának az átértékelése, helyes irányban kifejtése egyike ma a magyar nemzetnevelés leglényegesebb problémáinak. De milyen változata él ma ennek a függetlenségi vágynak? Élt-e ez a múltban a nemzet egyetemében? Voltak-e, akik más alapélmény révén kapcsolódtak egymáshoz s mégis magyarok voltak? Ismétlődik-e a közösség «alapélménye» megváltozott történeti helyzetben? Ha pedig változik, nem módosítja-e a nemzeti

jellemvonások érvényesülési és értéksorrendjét. Vagy valóban csak egy alapélménye lehet egy nemzeti közösségnek, amely annyira végzetes jellegű, hogy változásai csak látszólagosak? S ha igen, a függetlenség, a csak-negativum mellett, nincs-e átfogóbb rokon élmény, amelynek a függetlenség csak egyik oldala vagy mozzanata?

«A finitista számára a pozitívum, az illúzió.» Igyekszik menekülni a tények komor nyomása elől s az illúziókkal pedig rögzíteni akarja létének ezt a tényektől független állapotát. Az illúzió ilyen funkciójának beállítása téves, nem kielégítő¹ s ha a megnyugtató magyarázatnak egy példáját akarjuk, gondoljunk az Adler-i lélektan alapvető tételére, melyszerint, ha a hatalmi törekvés elé a valóság állandóan gátat emel, a hatalmi cél álom formájában, mint fikció éli ki magát. Ez volna a csak «lélektani» magyarázata az álmodó magyarnak, amely mindenestre meggyőzőbb, mint függetlenségi vágy és illúzióknak említett összefüggése. «Ellenzékiségből és illúziókból azonban lehetetlen uralkodni, valóságot formálni stb.» — írja P. «A magyarságnak még minden történeti katasztrófáját ez a szellem idézte elő, elhibázott nemzetiségi politikánk ennek utolsó beszédes példája.» — Azok a való élet egyes tényeire tekintettel nem levő általánosítások, amelyek minden tipológiai kísérlettel szükségképen velejárnak, hirtelen megmutatják csökkent értéküket, ha a nem eléggé óvatos szerző, mint az jelen esetben is történt, példával akarja a felállított általános tételt igazolni. Mellőzzük annak a kérdésnek taglalását, hogy egy olyan könyvben, amelyben illusztráló példa alig van, miért kellett éppen a nemzetiségi politikánkat, mint példát előrángatni, e helyett mutassunk rá a következőkre. Valaki, aki népközösségek kialakulását, népi formák beteljesedésében látja, valaki, aki a népi formát a népközösség sorának tekinti, nyilván nem tévesztheti szem elől azt a tény, amely minden nép nemzetivé fejlődésének belső törvényszerűsége. Ez kedvezőbb történeti helyzetben levő népeket már századokkal korábban az önrendelkező nemzetek boldog sorába

¹ Az illúzió szerepét tárgyalom «A politikai illúzió» c. közeljövőben megjelenendő dolgozatomban.

fejlesztett fel, azonban hasonló módon érvényesül, más, az elmaradt, kisebb népiségeknél is és ha azok az öntudatosságnak bizonyos fokát már elérték, kedvező hatalmi viszonyok alakulása mellett minden körülmények között törekedni fognak a teljes politikai önállóságra. De ezenkívül is szellemtörténész nem feledkezhetik meg arról, hogy ez a nemzetiségi politika, amelyet kárhóztat (nem egészen világos ugyan, hogy milyen összefüggésben) egész Európában hasonló tendenciájú és célkitűzésű volt. Ma sincs senki, aki megtudná mondani, hogy milyen nemzetiségi politika mellett tarthattuk volna meg «nemzetiségeinket», ilyen t. i. nincs. A háborút kellett volna megnyernünk. Minden e kérdést illetőleg gyakorolt kritika elsősorban arra irányulhat, amit saját népünk erősítése terén elmulasztottunk. Ezt meg kellett jegyeznünk. Hangsúlyozandónak véltük, hogy nemzetiségi politikánk «elhízáottsága» nagyon sok tényező eredménye volt. Súlyos tévedés azt illúziók és ellenzékiség terhére írni.

A magyar lelkiség erősen affektív jellegére, érzelmi befolyásolhatóságára, irrealitására vonatkozó megjegyzéseire (minden igazi magyar valamiképp mindig menekül a stabilis, örökké változhatatlan nyomasztó valóság és önmaga elöl s e sajátos magyar irrealitásnak két formája van: a nemzeti múltba való menekülés és a kesergés) azt kell kérdeznünk, hogy a következő mondattal: «Ugyan hol található fel Európán kívül ez a körülményeket mérlegelő, mindig kissé racionális életforma? stb.» (130. l.) elintézte a magyarság realizmusának kérdését. Két sor elég, amikor a pathologikus vonások oldalakat kapnak? Deák Ferenc nem magyar típus talán? A kiváló egyén kiválósága, csak egyéni, nem a közösség terméke is egyben, amelyből kiemelkedik?

De az e fejezetben felsorolt jellemvonások közül a leghevesebb ellentmondást «az elrendeltettség hite, a tompa rezignáció» váltja ki, abban a fogalmazásban, amelyet P. e jellemvonásnak ad. Elismeri ugyan e jellemvonás előnyeit is, mert belőle származtatja a magyarnak józan és tartózkodó magatartását, «vegetatív» józanságát, de egyben úgy látja, hogy az elfásulásnak és a szellemi petrifikációnak is a forrása. «A magyarnak nyugalmas, egykedvű, méltóságteljes maga-

tartása tulajdonképpen csak a célt követelte aktivitás kifejtésére képtelen voltának leple, amely mögött a „nincs másként” bús, zsidbadt arca rejtőzködik.» (96. 1.) Itt mutatunk rá először a szerzőnek arra a gyakran ismétlődő hibájára, hogy a jelenségek egészen felületen szemléleténél marad, programjához hűtlenül nem keresi az egyes fölvezetett lelki tulajdonságoknak jelentésekhez vagy értékekhez való kapcsolódását s ezáltal teljes mértékben képtelen annak a feladatnak jó megoldására, amelyre vállalkozott. Aki az elrendeltettség hitével egy értelemben említi a tompa rezignációt, annak lélekformája a magyar létérzés, a magyar sorsérzés megragadására és megértésére a legteljesebb mértékben alkalmatlan. Elvégre az elrendeltettség hite nem azonos a fatalizmussal s ha az előbbi átélésére a szerző önmagábatekintés révén nem képes, igyekezzék Adyt jobban megérteni. Nem lehet célja kritikánknak annak kifejtése, hogy az elrendeltettség hite milyen erőforrása volt mindig a magyar szellemiségnek és az sem, hogy méltóságteljessége mennyire más, mint az aktivitás kifejtésére képtelen ember leplező magatartása. Az állásfoglalást e kérdésekben nyugodtan az olvasóra bízunk.

A *Furor Hungaricus* című fejezetben megállapítja, hogy a «harci készség csak a magyarság államfenntartó készségéről tanúskodhatik, de magában véve még nem karakterologikus jelentőségű, nem emeli őt megkülönböztető rangra Európa többi népe között.» (100. 1.) «Elvégre a magyar is harcolt, mint más nép. Győzött vagy viselte a legyőzetés nyomorúságait és megvetett sorsát, mint más nép. Hol itt a sajátos magyar sors kiteljesedése?» (101. 1.) Később így folytatja: «Harc és politika tehát csak formáira és követett módszerére nézve tehet különbséget az egyes népek között.» Látja ugyan, hogy a magyar harcoknak éppen úgy, mint a magyar szabadságeszmének más a metafizikai háttere, mint a nyugati népekének, de a harcos magatartásokat kritizálva, csak két harctípust vesz fel: a célharcot és a kockázatok harcát, amelyeknek mindegyikét ismerte a magyarság. Majd teljesen Ady nyomán, de Adyt félreértve, a magyart, mint a harcok kényszerültjét mutatja be, akiben a harc elkerülhetlenségének és egyben hiábavalóságának tudata él. «A harc vállalásának ebben a kényszerűségé-

ben a tudatosság hiánya és ugyanakkor a harci extázistól való ösztönös tartózkodás adja meg a magyarság harci éthoszának a böszültség jellegét. A böszültség, mint magatartásmód, a magyar alapélménynek, a függetlenség-vágynak a *kifejezései* (104. 1.) «A finitisztikus függetlenség-élménynek» — írja — «ez a harci böszültség az egyedüli kifejezési lehetősége». «A böszültség éppen a magyarság kelet-nyugati helyzetének lelki jellembeli kifejezése.» (104. 1.) Amikor P. jellemábrázolásában a «böszültség» szóhoz elérkeztem, a szónak jelentése egészen elnémult, szótárban kellett megnéznem, hogy valamilyen jelentést keressek a meg nem győző és illogikus használat következtében elhalkult jelentésű szónak. A külvilág hatását lelkiiségünk együttesen egy érzésben értékeli a lélektan tanítása szerint és ez az érzés volna itt a — böszültség. A legteljesebb jóakarattal sem sikerül azonban ennek a szóötletnek jelentőséget vagy értelmet tulajdonítani. S Henri George-nak «A szegénység és haladás» című munkájában foglalt pár sor jutott eszembe. Itt írja ő, hogy fiatal korában közgazdaságtani munkák olvasása közben állandóan küzdött azok érthetlensége ellen, míg végre rájött, hogy a hiba nem ő benne, hanem a szerzőkben rejlik. A böszültséggel is így vagyunk s még hozzátehetjük, hogy a szerző szerint úgy éli ki benne magát a magyar, mint ahogy a hatalomban az angol, vagy személyes műveltségben az olasz stb. A megnemértés azonban heves ellenmondássá változik ismét, amikor ezt a «harcias fajtát», ezt a «böszültséget», mint a magyar jellem tragikus befejezetlenségének példáját állítja elénk s megemlítve, hogy a magyar harci éthoszból romantikusok és a szemléletükön felnövekedett nemzedék az önmagát felülmúló nép héroizmusát látta. (104. 1.) Itt kitér a szerző az állásfoglalás elől. Márpedig ezen a ponton lett volna alkalma az egzisztenciális beállítottságú művész-tudósnek a küzdelem-vállalás típusainak fölvezetése alkalmával a magyar nemzeti közösség heroikus létérzésének feltárásával lényegest és jellemzőt mondani a magyar lélek mélységeiről. Nem a «böszültség» érdekel egy, a közösségi lét metafizikai gyökereit feltárni akaró tipológiában, nem a kifejezés, a jelenség csupán, hanem éppen az az élmény, ami mögötte van, a jelentés, amelybe kapcsolódik. S ha a magyarság harci éthoszáat meg

akarja érteni, ha küzdelmeinek végső gyökeréig akar hatolni, meg kellett volna sejténie, hogy ez több mint célharc, ez egy sajtóságos harctípus, mindig a végső megsemmisüléstől éppen hogy megóvó létküzdelem, egzisztenciális harc s épp ezért az egyén egzisztenciális gondjánál, ha egybeesik is vele, mindig mélyebb a népi fennmaradás miatt érzett aggodalom. Értékelő együttérzéssel, e sorsvállalás megtestesítőjekép, módjában lett volna a magyarság szimbolikus alakját megteremteni, ő azonban minden színéző készségét a «bujdosónak» tartotta fenn, — amint később látni fogjuk.

E tragikus lelki helyzetből származik a magyarság visszavonásra való hajlandósága, amelynek forrása «az a sajátos elvtelenség, meggyőződésnélküliség, amely, mint fentebb láttuk, éppen a magyarság léthelyzetéből. . . következik. Elvtelen, nem szellem hiányból. . . hanem inkább kényszerűségből* stb. (106. l.) Az elvtelenség vonásával nehéz lesz természetesen a «bujdosó» típust összeegyeztetni, a szó megválasztása sem szerencsés, s amilyen mértékben jellemezheti a politikai élet-szférát «elvtelenség», amely voltaképpen látszólagos illogikusság, a változó hatalmi helyzethez való alkalmazkodás egy nagyobb érték megóvása érdekében (amely magatartásmódnak nem igazolható és értékellenes változata a közkeletű «elvtelenség»), éppen olyan mértékben jellemző a magyarra — talán előnytelenül is, az elvekhez való makacs ragaszkodás, az a jellembeli tulajdonság, amelyet Ady úgy jellemez: «Elvérezni egy gondolatot», ő is tudja ezt egyébként, azonban ezt látszólagos elv-hűségnek tudja csak tekinteni.

Az elvtelenség kettős alapmotívuma közül a felülmaradás vágya egyben forrása a magyarság oligarchikus életmagatartásának is. Ez a két oldal, amelyen szerző az oligarchikus vonásról beszél, majd «apró Khánok»-at emleget, jó példa arra, hogy milyen mértékben veszi el a közvetlen meggyőzés lehetőségét az, aki nem közvetlenül élményeiből merít. Ennek a jelenség-komplexusnak, legalább is egyik területének, megvan t. i. a megfelelő jellemző kifejezése: basáskodás. Oligarchikus vonásról beszél MacCartney,¹ beszélhet a kül-

¹ L. «Vetusta Hungaria» c. tanulmányomat a Társ. Tud. 1934. évfolyamában.

földi, azonban egy közösség lényegét megragadni akaró kutatónak rá kell tapintani tudni arra a legjellemzőbb szóra, amelynek említése az egész területet világosabbá teszi. Egyébként «az oligarchikus vonás a böszültség ikerpárja». (109. 1.)

E magatartásmód szociális kihatásai közül a szolidaritáshiány, az úriság életformájának nemzeti társadalmat széttagoló hatásairól számol be, majd a «böszültségnek» további változataként a «magyar szellem megrögzött jogi formalizmusáról» beszél. (111. 1.) «A böszültség szemléletlensége nyilvánul ebben a formalisztikus hajlamban, amely kerüli a dolgok mélyére hatolást . . . amely keresve-keresi az érveket, amikkel elégedetlenségnek hangos kifejezést adhat ... és pillanatok formális vívmányaiért feláldozza a jövőt.» (114. 1.) Ugyanebben a fejezetben természetesen a jogi éthoszt, mint a magyarság harmadik nagy közösségösszekapcsoló tényezőjét említi a nyelv és közös történeti sors mellett. Beszél a jogérzés fejlettségéről és egyáltalában nem zavarja az a tény, hogy előbb még oligarchikus vonásról beszélt, mint jellemző vonásról; ez pedig végeredményben a parancsuralom egy változatát, mindenestre az átfogó és általános jogi elvek tagadását jelenti. De megfélemledik arról is — amikor a jogi formalizmusból folyó előnyökön kívül, annak hibáit is felsorolja —, hogy megemlítsék, melyik oldaláról óhajtja a jogi formalizmust jellemezni, amint az a törvényalkotásban, vagy a törvény alkalmazásban jelentkezhetik. Az elsővel kapcsolatban rámutathatunk arra a tényre, mint a jogi formalizmus elleni adatra, hogy magánjogunkban a szokásjognak ma is nagyobb szerepe és jelentősége van, mint a törvényjognak; hogy történeti alkotmányunk van s másfelől pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni a magyar törvény-alkalmazásnak s az egész közigazgatásnak egészen a legutóbbi időkig erősen patriarchális jellegét, amelyet éppen úgy meg kellett említeni, mint ahogy nagyon is létező jellemvonásra mutatott rá a basáskodás probléma-komplexusában .

Az említett jellemvonásokon kívül megtudjuk még, hogy szláv és török hatás alatt a nemzeti karakter a csüggettség, fatalizmus, a nemzetivé finitizált kollektív büntudat s a függetlenség féltése által kiváltható szolidarizmus vonásaival gaz-

dagodott. Kialakult benne bizonyos hajlam a harcos türesnek arra a válfajára, melyet passiv resistentiának nevezünk s amely szerinte a keleti lélek heroizmusának — talán — egyetlen lehetséges formája. Utal a magyar «inaktivitásra» s a türelmességre is. Ez utóbbi mögött azonban — jelzi — mindig ott lappang a fanatizmus. A magyar türelmesség «vitális» jellegű, élni segít, mert felfüggeszti az ellentéteket, ellentétben a német tárgyilagossággal, amely az ellentétek felé emel; — a magyar türelmesség, a német tárgyilagosság tükröződése a magyar lélekben — írja. Mindezen megállapításokhoz nem szólhatunk külön-külön hozzá, bár volna természetesen elég kifogásolni való azokban. Tekintsünk inkább végig, mielőtt tovább mennénk, a magyar nemzeti közösség azon a jellemzésén, amelyet itt ismertettünk.

A finitizmus életérzésének alapján — talán — az országhatárnak érinthetetlen «lelki» határrá változása él s ez így van többé-kevésbé minden önálló állami életet élő nemzetnél. A finitizmus magyar változata azután, amint láttuk, a csak-védekezés következtében beálló lélekszaporodással vált egyértelművé — s ennek következtében a nemzeti lélek pathologikus vonásainak egész sorát volt alkalmunk láthatni s hogy mindezt így együtt láthattuk, a könyvet becses dokumentummá teszi. Mi a finitizmust nem fogadtuk el «alapformának» (azt a kérdést egyáltalában ne is érintsük, hogy nem az irányadó kevesekben élő alaptörékvések teremtik-e meg a közösség lélekformáját), hanem a mögötte rejlő, egészséges lelket kerestük. S ezt kell tennünk, annyival is inkább, mert erre kényszerít jelen történeti helyzetünk, melyben a Kárpátok láncolata — sajnos — nem véd s nem «finitizálja» lelkünket. Nem hatnak a finitizmust kiváltó földrajzi tényezők s ismét ott tartunk, a honfoglalás előtt, keresnünk kell, felszínre kell hoznunk azokat a jellembeli tulajdonságokat, amelyekkel országot lehet alapítani. S aki ösztönösen ebben a nemzeti létproblémában él, az az egész finitizmus-elméletet, — nagyon időhöz, társadalmi helyzethez kötöttnek és felületesnek fogja tekinteni.

A szerző az itt sürgetett értékes tulajdonságokra nem bukkan rá, ül. ha megemlékezik is róluk, jóformán csak mellékmondatokban teszi — vagy bujdosásra ítéli hordozóit s ország-

alapító képességeinket pedig nem hajlandó karakterologiai szempontból fontosnak tekinteni.

Ennek az értékes jellemvonások iránti vakságnak, Prohászkanál hármasként van. Elsősorban teljesen érzéketlen — úgy látszik—minden iránt, ami politikum. Másodszor: szemléleti módja a polaritás elvére van teljesen beállítva. S ha a magyar nemzeti közösségen belül felsorakoztatta volna a pozitív értékű vonásokat is — ha csak az átlagból kiváló egyénekre korlátozza is azokat —, akkor meg van a polaritás, a feszültség a magyar életben belül is — s nem lett volna esztétikailag kielégítő a «vándor-bujdosó» ellentét, (— a valósághoz azonban közelebb jutott volna.) De a hibásan látás legfőbb oka az, hogy szerző számára a «szellem» az *ens realissimum* s nem tudja élményszerűleg élni a «csak nemzeti» értékeket s ezért nem rajzolhatott meggyőző és igaz képet a magyarságról.

Mert az fogja a magyarság szellemi arculatát megrajzolni tudni, aki finitizmuson, basáskodáson és elvtelenségen stb. túl s ezek felismerése mellett megpillantja azt az értékes magatartást is, amely ezeken a negatív értékű vonásokon átvilágít, éppen úgy, mint az igazi és igazán értékes nacionalizmus az, amelyik a nemzeti lét értékes voltát újult erővel éli át, miután basáskodást, elvtelenséget, közönyt és kultúra-gyűlöletet személyesen átszenvedett. Megkíséreltem a P. által adott magyar jellemvonásokat, egy reprezentatív jellemre rárakni; találtam némi kereséssel alkalmas individumot, de értelmet ezeknek a jellemvonásoknak mégis az egyéniség adott, amiben a csak létezésen és egyszerűsége túl *érték* volt. Ezt a magyarázó egységes formát, amelyet P. ígért, amely érthetővé és egységessé tette volna az egyes vonásokat, nem találtuk meg e könyvben. Az a tény viszont, hogy van ember, aki a patológikus vonások együttesének jó dokumentálására alkalmas, nem jelentheti azt, hogy ő az igazi képviselője a magyar nemzeti jellemnek s ha esetleges társadalmi vagy politikai pozíciója ezt a hitet kelti, amely tévedésnek P. is áldozatul esett, úgy mind a ténynek, mind a félreértésnek kizárólag társadalmi és így könnyen gyógyítható okai vannak.

S a hallgatással mellőzött magyar értékek képviselésében álljon itt a következő idézet: «A szabadságszeretet eszmények

utáni rajongás nélkül, liberális lendület, rohamos haladás és forradalmi szellem nélkül, a joghoz és törvényhez való szilárd, semmi veszélytől vissza nem riadó ragaszkodás a legista holt betű-cultusa nélkül, egyeneslelkűség, nyíltság, erős monarchiái hajlam, melyet a hatalom törvénysértései meggyengíthetnek, de soha meg nem semmisíthetnek: közös tulajdonságai voltak a magyar nemzet és Deák Ferenc lelkületének». (Beksics Gusztáv)

III.

A Corpus Sacri Doloris című fejezetben a magyarságot a végső elmúlástól megóvó csodáról ír. «Ez a csoda itt él közöttünk, nem rejtőzködő csoda . . . állandó valóság-készenlét, amely a bujdosásra juttatott már-már távozó magyart a túlsó partról is visszaszólitotta, és itt tartja magánál a nap ölelő szeme alatt. Ez a valóság pedig, ez az egzisztenciális csoda a magyar szellemnek, a magyarság életmagatartásának sajátos objektivációja.» (115. 1.) Elhárítva azt a kishitű föltevést magától, hogy a magyar kultúrának nem volna eredeti tartalma, a magyar szellem minden objektivációjára mélyen jellemző vonásnak a nemzeti öntudat és vallásosság összefonódottságát, egymással való átítatottságát látja. És ez érett ki a Szent Korona jogelméletében a kultúra egészét meghatározó intézménnyé, a magyarság örök szimbólumává. E fejezetben P. a Szent Korona elméletének lényeges vonásai közül a Corpus Mysticumot állítja a figyelem előterébe s annak legfőbb jelentőségét abban látja, hogy egy középkori sacrális eszmét megmentett, fokozatosan fejlesztett és a modern formák számára is rugalmassá tett s hozzáfűzi: «ez az a nagy csoda a magyarság életében, amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökő erőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben éppen olyan tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet autokratikus hatalmai». (119. 1.) Egyébként «A Sacra Corona teste a bujdosó magyar finitizmusának szükségképi objektivációja.» Másfelől, a Szent Korona-eszme keletkezését a magyarság történeti helyzetével indokolja és a misztikus, sacrális felfogás objektívációja szerinte a magyar szellem

számára a metafizikát jelenti «a maga önsorsában juttatva kifejezésre a változatlant, az örökkévalót a változóban és mulandóan». (122. 1.) E szépen végiggondolt fejezetben, amely új vonásokkal gazdagítja a Szent Korona-elméletet, helyesebben meglevő vonásokat hiposztazál, esztétizáló romantikus lelkületének megfelelően a politikai hatóerő kizárólagosságát láttatja a Szent Koronában. S itt nincs helye vitának. — A Szent Korona-elmélet közjogi vonatkozású elemeinek beható vizsgálata rávezette volna szerzőt arra, hogy a magyar alkotmányos élet nem kizárólag ellenzékieskedésből állott és megláttatta volna vele a magyar nemzeti jellemvonások közül azokat — amelyek hatóerejének eredménye a Szent Korona-tan is. — S a negatív értékű jellemvonások hosszú sora után következő fejezetben egyébként is meglepetésszerűleg hat a Szent Korona ragyogó elmélete: ennyi emberi gyengeségnek ilyen szép eredménye lehet. Szerzőnk e fejezetben hosszasan beszél a nemzeni és vallásos érzésről, — az olvasóra bízva, hogy azokkal a pathologikus vonások sötét képét enyhítse. — A Szent Korona azonban csak addig él és hat, mint csoda, amíg lesznek aktív és benne-hívő magyarok, — a magyarság fennmaradásának titka tehát mind ezen tényezők együttesében keresendő. S éppen ezért egy, a magyar szellemiség jellemző vonását tárgyaló műben olyan tényezők, lelki, jellembeli tulajdonságok felkutatásával kell a magyarság fennmaradását érthetővé tenni, amelyek meg vannak ma és megtarthatják hatékonyságukat a jövőben is. Mennyivel realisabban hat, amidőn Pethő Sándor egy helyen «kis nép, de nagy nemzet» szerencsés és szép formulájával világít rá az annyiszor idézett csoda homályára. Annak, aki a magyarság lelki típusáról, a magyar népközösség szellemiségének őserőforrásairól akar lényegest mondani, azt a páthoszt, ami a «kis nép, de nagy nemzet» antithézisében van, a legmélyebb élményszerűséggel kell élnie.

IV.

A finitizmus mellett a népi szétszóródás, a magyar létnek másik lényeges meghatározó tényezője, «amely a vérnek és eszméknek keveredése folytán és nem utolsó sorban a körülmények kalapácsütéseire, az eredetileg mereven ellenszegülő,

a maga sáncaiból nehezen kimozduló szellemet, az idegen hatások számára fogékonyabbá, hozzájuk alkalmazkodóbbá tette, «elveszti faji kizárólagosságát, elszakad mintegy önmagától, szétszóródik». (130. 1.) «Vérkeveredés», «körülmények kalapácsütései» arra utalnak, hogy a problémának teljes látásához, szerző meggyőződése szerint is, ezeknek a tényezőknek vizsgálata is szükséges. A «szétszóródás» szó maga ismét gondolkozóba ejt, először a Goethe-i elvre gondolunk («Sammlung und Zerstreung»), de némi tünődés után rájövünk, hogy ismét Ady a forrás. «Hát népét Hadúr is szétszórja: szigorúbb istenek ezt így szokták ... És mi nem leszünk majd szétszórva, árvult, de mégis győzedelmes fajta ... S fölolvast a világ kohója s elveszünk, mert elvesztettük magunkat.» (A szétszóródás előtt.) Ebben a fejezetben (*Gens sui prodiga*) az életforma változásainak, a magatartás módosulásának kérdésével foglalkozik. Csodálkozva mutat rá, hogy a magyar léleknek ősi finitizmusán kívül, meglepően erős a nyíltsága, lelki készsége a külső hatások iránt. Az előző pár sorban mutatkozó eltérése a szerzőnek saját — csak szellemi síkban mozgó — programjától, feljogosít most már, hogy nyomatékosan rámutassunk arra a különbségre, ami a nagyon is reálisan jelenlevő, hatalmat és pozíciót jelentő idegenekkel szembeni küzdelem és az idegen szellemmel szemben való óvakodás között van. Lehet a kettő között összefüggés, azonban amilyen mértékben jellemzi a magyarságot az, hogy meg akarja őrizni «szellemének ősi örökségét», hogy óvakodik az agresszív idegennel szemben, éppen olyan mértékben jellemző jóhiszemű nyíltsága is. A latin kultúra volt leghatékonyabb iskolánk — írja —, ez volt összetartó erőnk Európával és a magyar föld lakta nemzetiségekkel is. S a latin szellem hatásának vizsgálata közben rámutat, hogy a latin életforma nyugalom, zárttság és rend elemei és a magyar finitizmus szelleme között van valami spontán megfeleléség. Itt a szerző a finitista lelkében fölfedezi, hogy kezdettől fogva «sajátos nyugtalanság, a lelki kiszélesedés utáni törekvés» is észrevehető a magyarságban. (132. 1.) Pár sorral tovább viszont meglepődve azt olvassuk, hogy a magyarság lelke mélyén élő örökös hiányélményt a német szellem költögette, amely a magyarság régi kalandvágját észrevétlenül, végtelenség-vággyá módo-

sította át. (132. 1.) «Ahol a magyar lélekben — írja — a csodálkozás képességére akadunk, ahol magatartása bizonyos érzelmi mozgalmasságról tesz tanúságot . . . , ott valamiképen mindig a német szellem ösztönzéseit sejtethetjük.» «Létélmény, önszemelés és sorsmegértés: ezek tehát azok a formák, amelyekben a vándor szellemiség — mindegy, hogy közvetlenül vagy közvetve, támogatólag vagy kihívóan, bővülettel vagy ellenkezés árán — a bujdosó lelkiségben megszólal.» (134. 1.) Rámutat, hogy a magyar tudományosság a maga egészében a vándorlás életformája után igazodik. Gazdasági és szociális tevékenységünk német mintára alakultak. Míg ez utóbbi két mondatban foglalt megállapítás legalább részben igaz, úgy az előző megdöbbenő állítások cáfolata végeredményben szükségtelen, elég, ha a mondatokat idézzük, mert mirevaló volna vitába szállni a szerzővel, amikor nyilvánvaló, hogy logikai konstrukciójához való ragaszkodása egyfelől, másfelől az önmaga alkotta finitista lélek reális létezésébe vetett hite olyan erős, hogy a csodálkozás képességétől kezdve mindent idegenből kell importálnunk. Nem volna különben sem lehetséges egy ismertetés keretei között a német szellemi hatás mibenlétéről részletes képet adni és sokkal fontosabb, hogy a szerzővel egyetértve, rámutassunk az utóbbi időkben egyre növekvő germán szellemi hatás anomáliáira. P. helyesen állapítja meg, hogy a hatások túl közéről jönnek, nincs lelki médium, amelyben lehiggadhatnának, aminek következtében a magyar életforma nemcsak a másodlagosság jellegét ölti magára, hanem egyoldalúvá is válik. (134. 1.) Könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy akkor, amikor nagyon helyesen mutat rá a latin életformával való lényegbeli rokonságra, ugyanakkor a maga módszerével is eljut a német szellemi hatás túlzott voltának esetleges káros következményeire. Viszont mulatságos, amidőn a németgyűlölet úgy jellemzi, hogy az csupán harag «a negációnak mindennemű közvetlen vagy közvetett jegye nélkül; annak a mérgeződése, akit kényelmes nyugalomból megzavartak» (135.1.). A való élet s a politikai létsík dinamikájától való lelki távolságát a szerző igazán nem tudta volna jobban dokumentálni, mint ezekkel a megállapításokkal. De itt is fölhívja valamire figyelmünket, mégpedig arra, hogy a vak németgyűlölet vádjá ellen tiltakoznunk kell azért, hogy tel-

jes nyugalommal végezhesük állandó kritikánkat a német-magyar szellemi közösség kérdéseit illetőleg. S miután a legőszintébb megértés keresése jegyében postuláltuk a kritika szabadságát, állapítsuk meg — hogy a «kényelmes nyugalomból való kizavarrás» kifejezést e helyen, az emberi természet jóságosságába vetett romantikus ábránd elképzelhető maximumának tartjuk. — A továbbiakban P. ismerteti a szláv-török oldalról ért hatásokat, majd ismét rámutat, hogy a sorozatos települések és beolvadások természetesen erősen veszélyeztetik a magyarság egységét, illetőleg eltérül eredeti irányából és elveszti ősi magyar jellegét.

Hogy a zsidóknak volt-e hatása a magyar szellemi alkat fejlődésére, változására, gazdagítására vagy megromlására — avagy egyáltalában hisz-e a nemzeti közösségen belül ható külön zsidó szellemiség létezésében, s ha igen, ez a hatás irodalmon, a közösen használt nyelven, vagy a gazdasági élet formáin keresztül érezhető-e — ezeknek a kérdéseknek tárgyalása elől P. kitér, hallgat róluk. A magyarság gazdasági szellemével való foglalkozás is teljesen hiányzik könyvéből. Gazdasági tevékenységeink német mintára alakultak — írja — s ez minden, amit ebben a vonatkozásban megtudunk, fűzzük hozzá, elégtelen és a maga általánosságában helytelen.

A magyar közösség milyen rétegében és milyen korban ment végbe a népi és lelki szétszóródás? Lényege nyilvánvalóan az ősi szubsztancia elvesztése, ami alatt idegenné-válás és kipusztulás egyaránt érthető.

Ez a megállapítás kétségkívül ismét a magyar vezetőrétegre utal. Amíg a finitizmus s a vele kapcsolatban ábrázolt jellemkomplexus a magyar történeti osztály eleven erői kiszáradásának, élettelené válásának tünetei voltak, vagy a szerző által nem látott értékes magatartás torzításai, vagy tagadásai,¹ amikor is a szerző a patogén tényezők tartós fennállását a lélek patológikus ábrázolásával helyettesítette — itt ugyanezen osztálynak, amely mondhatnánk közben értelmiségi osztállyá bővült, «Überfremdung»-járói s biológiai pusztulásáról van szó, éspedig az utolsó nemzedékben, különösképen a jelenben. A «népi» szó alkalmas félreértések kiváltására s e könyvvel kapcsolatban,

¹ V. ö. Noszlopi L.: Jellemlátás és jellemigézés. Bpest, 1935.

amelyet lelkes kritika fogadott, a kritikuskak kettőssé tágul feladata: nem csupán a szerző tévedései ellen kell küzdenie, hanem azok ellen a megtévesztések ellen is, amelyeket nem pontos fogalmazása következtében az olvasónál felidézhet. Még a lelki szétszóródás diagnóziája sem teljes s nem jut el a jelenig itt sem, mert hiszen van ma már a magyar szellemiségben ébredés, gyülekezés, egymást keresés és összefogás is — s a biológiai értelemben vett idegen hatás tekintetében is lezáródott a békés penetráció folyamata, bizonyos veszélyt jelenthet még német elemek disszimilációja. Egyébként pedig a probléma annyira összefügg az úgynevezett középosztály szociális felmorzsolódásával és morális válságával, amely általános európai tünet, hogy annak mérlegetése nélkül a magyar «szétszóródást» nem tudjuk helyesen látni. Európa a középosztály szétesésére bolsevizmussal, fasizmussal és nemzeti szocializmussal felelt — egybeszántotta mindegyik a maga módján a társadalom egyes ellenálló rétegeit. Nálunk a talaj felfrissítésének kérdése egyszerűbbnek látszik, a parasztságnak a nemzeti közösségbe való szerves és lelkes bekapcsolása révén. P. is ilyen megoldást lát talán. Amikor a magyarról, mint különböző kultúrhatások gócpontjában álló népről, a közvetítés népéről beszél, rámutat arra, hogy a magyar életforma kitágult, mozgékony és éber lett — átalakult lelki arcúata, lényegesen különbözik múltjának típusaitól. Végre utal rövid pár sorban a nemzeti közösség széttagoltságára. Majd így folytatja: «a parasztság, hosszú ideig öntudatlanságban szunnyadva, eddig még nem találhatott olyan életformát, amely az egész magyarságé lehetne» (142. 1.). S itt utal azokra a kevesekre, akikben a magyar lét egységesen, mélyen, igaz valóságában él — s akiknek szelleméből kevés van e könyvben.

V.

A szétszóródás következtében, amint a «Clippeus oppositorum» című fejezetben megtudjuk, nem egységes és folyamatos a magyar lét, hanem örökös újakezdések jellemzik. E gondolat kifejtése kapcsán addig a megállapításig jut el, hogy e «lelki szétszóródás lehetetlenné teszi a fejlődést, tehát a dialektikának azt a formáját, amelyet unipolárisnak lehet nevezni.» (145.1.)

Ámde a bipoláris dialektikát a finitizmus tenné lehetetlenné, ha lenne, úgy lenne és úgy hatna, amint azt a szerző konstrukciójának egységessége megkívánja. «Nem az állandó meglét, a mozdulatlanság géniusza gubbaszt-e itt, amely nem engedi meg az ellentétek dinamikus kifejlődését?» (144. 1.) Ez szerzőnk fogalmazásában a keleti, szemlélődő lélek útja — valójában s ahogy érteni fogják, az életben csak adottságot, soha feladatot nem látó filiszterség magatartása.

De mégis van magyar kultúra, a magyarságnak van történeti tudata s «ahol történeti tudat van, ott van dialektika» — nyugtat meg P. — A magyar kultúra egyébként lényegében statikus — dialektikája bipoláris és vitális stb., amely megállapítások kifejtésében szerzőnek alkalma van érvényesíteni teljes dialektikai készségét, a kritikust pedig annak megállapítására kötelezi, hogy e finom művű gondolati játék végigélvezése után értékes, új ismerettel nem gazdagodott. S emeljük ki «Európa vagy a megnemértés» című fejezetből még azt a megállapítást, amellyel a magyar inaktivitásra utal. Azért nem ért bennünket az aktív Európa, mert nem érti sajátos inaktivitásunkat, amely annyira idegen az ő szellemiségétől. Hogy történeti adattal cáfoljak (ezt a módszert azért kerültük, mert akkor elvesztünk volna a szerző általánosításainak ellentmondó tények felsorolása tömegében) 1848-ban vagy azután, amíg a Habsburg-monarchia szétrobbantását várták tőlünk, nagyon is megértettek és ez a megértés csak akkor szűnt meg, amikor látták, hogy erre a szerepre nem vállalkozunk. Az inaktivitás vonása hiányzott még, hogy teljessé legyen az a jellemvonás-csoport, amellyel együttesen kell megegyeszer foglalkoznunk. Ez az ösztönzéseket mindig kívülről-várás, önmagától-megindulni-nem-tudás, eszmeszegénység, vagy értékvaktság egy nagy félreértés következménye, egyike azoknak, amelyek nyilvánvaló következményei a «szellemi» szó bűvöletében végzett jellemlátásnak. Eszme és indulás — már amennyiben életet ígérő, értékes és jelentős — egyén-nél és közösségnél egyaránt az élet összes erőibe beágyazott, azoknak egészéből, életösztönből, akarásokból, érzésekből, látomásokból és tudásból származik. Fontos ennek kiemelése akkor, amikor egy olyan közösség szellemiségének vizsgálatáról van szó, mint a magyarság, amelynek történeti helyzete és sorsa

végzetszerűen kötelességévé teszi a vitális erők olyan ápolását, értékelését, amelyet a szellem túlbecsülésével megérteni nem lehet. Paradox-szá fejlesztve ezt a gondolatot, szinte azt kellene mondanunk, hogy örülnünk kell annak a ténynek, hogy a magyar népi közösség nem «szellemült át». Így meg van a lehetősége, hogy a népi szétszóródás következtében eltűnő, vagy szerepéről leköszönő értelmiség helyére a magyar népből érkező új elemek hatékonyan és értékes tényezőkként nőjjenek be egy új és rugalmasabb magyar szellemi közösségbe.

S itt kell foglalkoznunk az idegen szellemi hatásokkal is — szerző a szétszóródása jelenségeivel kapcsolatban, az alapforma módosulása és tágulása kapcsán beszélt róluk. Ezzel a ténnyel s egynémely megjegyzésével, ő, aki a mindent szuverénül formáló szellem jegyében folytatja vizsgálódásait — a másik végletbe, a biológiai determinizmusba való zuhanás gyanúját váltotta ki s ilyen irányú félreértésekre bizton számíthat is. Egész röviden összefoglalva, e kérdést illetőleg véleményünk a következő. A magyar nemzeti karaktert, a magyar szellemi közösséget ért idegen hatások, bár nagy mennyiségűek és értékesek kétségtelenül, ma sem hatványozódtak azonban addig a fokig, hogy a kvantitás már kvalitatív különbséget idézett volna elő. (Hegel.) A német hatás megterheli ismeretekkel, tudással, adatok tömegével a magyar szellemet — ez a szellemnek «tevé»-vé válása; angol és francia hatás alatt ledobja magáról a terhet, mely alatt mozdulni sem bír, visszanyeri szabadságát és bátorságát — «oroszlán»-ná lesz a szellem, hogy eljusson végre a Nietzsche-i parabola harmadik fázisáig, a «gyermek»-ké válásig — önmagáig, az önmagából való kiindulás teremtést jelentő kezdetéig. Ez a magyar szellem három színváltozása. Német hatás alatt tanul dolgozni, visszanyeri a szabadságba vetett ősi hitét angol és francia példákön — de «alkotni» csak az egész nemzeti közösség legmélyebb gyökereiből táplálkozó szellem tudott mindeideig a magyar glóbuson.

A szerző történetbölcseleti koncepciója szerint a német szellem, mint a finitista magyar existenciális «izgató»-ja szerepel. Még Széchenyi «értelmessége» is megkapja a «német» jelzöt, hogy az ellentétet végsőkéig fokozza a magyar vitalitással, a csak «Nemtők»-ben való bizakodással szemben. (156. l.)

Nos hát a szellemnek a németiséggel való azonosítása ellen tiltakoznunk kell — ha a szellemi áramlatok útja a németek felől jött is, abban nagyon gyakran európai volt a levegő. Az idegen kultúrhatás a múltban sem korlátozódott csak a német szellemre — ezt különben szerző nagyon szépen megírta a latinítással való kapcsolatainkat tárgyalva — s ma pedig, bizonyításra nem szorul, hogy a szellemet számunkra Európa és a kereszténység jelenti, — de semmi esetre sem csak egy nemzeti szellem, legyen bár annak értéke, jelentősége még olyan nagy is.

S mindez egyáltalában nem áll ellentétben azzal, hogy fentebb elismertük a német szellemnek a magyar tudományosságra gyakorolt hatását. Ez a hatás ugyanis, sok értékes ösztönzés mellett, azzal az eredménnyel is járt, hogy szellemi nagyiparosaink a tudományos gépezettel együtt, legtöbbször még a probléma-nyersanyagot is importálták — míg mások megelégedtek a tudomány terén kisebb igényű közvetítő kereskedelem üzésével. Csak a betűje volt magyar olykor ennek a tudománynak — amely ez okból is hatástalan és izolált maradt. Úgy hatottak ezek a művek, mint rosszul synchronizált filmek; de már ezen a betegségen, amely egyébként sohasem volt általános, remélhetőleg túljutottunk.

Politikai és jogi intézmények átvételéből eredő hatáslehetőségek vizsgálatát ez alkalommal mellőzni vagyunk kénytelenek.

Talán feleslegesnek tűnt fel a magyar kultúra önállósága melletti ez az állásfoglalás. Nem az. —

P. a környező kis népekről megjegyzi, hogy létezésüknek nincs metafizikai alapja, lényegében mindig idegen kultúrákatnak engedelmeskednek. De ha ezt a könyvet lefordítják németre, ugyanezen népek közé fog sorozni bennünket a német olvasó. Möller van den Bruck szerint németnek lenni annyit jelent, mint német értékrendszerben élni — s ebben a felvett vándor-bujdosó közösségben mi az, ami érték és magyar? — fogják kérdezni.

VI.

S ezek után kérdezzük: a magyar szellemisség képviselőjét látjuk-e a «bujdosó»-ban? A bujdosó a magyar sorsot jelképezi, helyesebben azt, ami mindmáig a magyarság sorsa volt. —

A motívum már az első fejezetben felcsendül. A latin-germán kultúrterületre belovagoló nomád nép egy neki idegen életforma és szellemiség igézete alá kerül s hiába védekezik finitista lelkületével, a két kultúrákat: finitizmus és végtelenség küzdelmében telik ettől kezdve élete. Története első századaiban a latin univerzalizmus hatása alatt fejlődve, szervező ereje, faji egészsége teljében nem jelentett veszélyt reá a germán szellemiség. A tatárdúlás után és török megszállás alatt azonban sorsközösséget kellett vállalnia Nyugat vándorával s azóta Kelet s Nyugat között hányattatva — hontalanná vált szellemi bujdosóvá saját hazájában. De bujdosásra van kárhóztatva azért is, mert «a magyar föld nem tűri a nagyszabású egyetemes horizontú emberi életet». (99. 1.) A jogi formalizmus, ami elhűségnek látszik, csak kényszerű elvieskedés (az utolsó 400 esztendő közjogi küzdelmeire gondol), lényegében azonban «elbujdosás a formák mögé». (114.1.) «Sohasem lehetünk egészen itthon», sohasem élhetjük a saját életünket. A bujdosás történeti rendeltetésünk, ha tetszik, átkunk». (125. 1.) S később azt olvassuk még, «ahol ez a bujdosó módosul, ott már nem gyökeresen és ősi módon magyar» (143. 1.) és hogy a bujdosótípus az «európai aktivitásnak és a magyar inaktivitásnak összeütközéséből fejlődött ki». (170. 1.) S a Corpus sacri doloris fejezetben a bujdosásra kárhóztatottság élményének megérzéséhez szerzőnk költői képességeinek minden eszközével akar hozzásegíteni. A szerzőt megérteni igyekezve, prózára átírva, romantikus színeitől megfosztva, a végsőkig leegyszerűsítve, a következő tartalmat adhatjuk a bujdosás misztikus költeményének: A magyarság élete műve, az öntudatos nemzeti közösség megalkotása volt (nem az «ország» — Magyarország !), szimbóluma a Szent Korona eszméje, mint a honi föld, az állam, az egész élő nemzettest egysége. S része volt ez a szimbólum annak az örökkévaló rendnek, amelybe vetett mélységes hit jellemzi a magyar vallásosságot. Ez az eszme valósággá sohasem válhatott, közjogi keretek közé szűkült, fikcióvá lett, vagy a terület szétszaggatottsága tette lehetetlenné megvalósítását, mindez okok következtében az igazi, a teljes élet, amely csak a Szent Korona teljességében élhető, lehetetlenné vált s ez váltotta ki a bujdosás szükségességét. — Így, ilyenformán jelzi P. a bujdosó értelmét.

A «vándor» már régi, kialakult szimbólum, a valósághoz több szál fűzi és — életfokozó, önérzetnevelő, a jövő felé mutat. Német és magyar egymás mellett, az élet országútján, mint «vándor és bujdosó» — több, mint ötlet; vízió — szomorú és nyugtalanító látomás. S éppen ezért kövessünk el mindent, hogy a bujdosó ne váljék önálló életet élő szimbólummá. Nem vehetjük tekintetbe esztétikai sérthetlenségét, nézzük a jelentését, szerzőt csak mint kiindulási alapot véve tekintetbe. A szó, az igazi bujdosó, a Nagy Fejedelem emlékét idézi, aki épúgy, mint egyéb magyar bujdosók, nem a «vándor» szellem existenciális izgatásai elől mentette finitista lelkületét; nagyon is jelen volt a vándor mindig, a legföldibb és legvégeesebb törekvéseivel, valahányszor a magyar bujdosásra kényszerült. — S mitizált történeti emlékek alapján magának a szónak a jelentése következő: a bujdosó elvonul, önként (mert hiszen maradhatna esetleg kompromisszum árán) egy ellenség elől, amely akadályozza jelenlétével a nemzeti közösség igazi, értékesebb politikai létformába való fejlődését, vagy abban való megmaradását, s amely létforma a bujdosó lélekforma jávai azonos; de a szent tüzet híven őrzi a bujdosásban — a visszatérés reményében. Jelenti tehát a küzdelem időleges feladását, illetőleg jelenti a reménytelennek látszó harc elől való kitérést. Átvitt értelemben: bujdosó önnön hazájában az, akit a honi viszonyok (a társadalom, az állam) akadályoznak annak a szellemnek élésében és alakításában, amely a nemzeti közösség számára is teljesebb élet volna; siker reménye nélkül nem vándorol ki, hanem félreáll, átadja a teret — másoknak. — Európa bujdosója az a nép, aki az «igazi» Európa építésében nem vehet részt, mert ebben kisebb értékű népek akadályozzák. Szerzőnk azonban, bár hasonló motívumok felcsendülnek nála is, eltorzítja a szó jelentését, illetőleg egyértelművé teszi a küzdelem elől való kitéréssel, a feszültségek elviselésére való képtelenséggel — s ezt mint ősi magyar tulajdonságot tűnteti fel.

A szót magát az örök magyar sikertelenség, balsors, a küzdelem hiábavalóságának hangulata kíséri. (A romantika-nélküli tényállás persze az, hogy a bujdosó legtöbbször sokkal inkább számkivetett.) Önmagunk legbelsőbb értékéhez való

hűség — ez tehát a lényege a bujdosónak. — A vándor értékvilágát magával viszi s mindenütt a maga életét éli, ha dolgozik, munkálkodik, kenyeret keres; a bujdosó értéktája, amelyben igazán él a haza, miből következőleg: a magyar létnek legmélyebb lényege, a nemzeti lét kérdéseivel való aktív foglalkozás. (Közbevetve, ebből két dolog következik: 1. a kisebbségi sorsban élő magyarokra való tekintettel olyan új magyar értékrendszert kell kitermelnünk, hogy magyar lehessen valaki a politikai élet teljessége nélkül, ami szociális, morális és kulturális értékek érvényre juttatását jelenti; 2. nem lehet senkit itthon megfosztani az állami életben való aktív részvételtől, aki magyarnak érzi, tudja és vallja magát.)

Ami pedig szerzőnknek azt a próféciját illeti, hogy a magyarnak «ki kell sorsát bujdosnia», a válasz csak egész rövid lehet: ellenkezőleg, ki kell harcolnia, már t. i. sorsának jobbrafordulását. Amíg a vándor vándorol, amíg azt egy más «szellem» nem «finitizálja», addig a magyar sem engedheti meg magának a bujdosás luxusát, sem itthon, sem Európában s még kevésbé Közép-Európában. A bujdosó szép és szomorú szó, a magyar múlt egy részének szimbólumául talán alkalmas; de, ha csak ez lett volna, már régen felolvadtunk volna a népek kohójában. A helyzet, a mindig reménytelennek látszó küzdelem vállalása minden hibánk, mulasztásunk mellett is, sokkal inkább jellemző a magyar nemzeti létre, mint az elbujdosás, s ha a bujdosót választotta ki szimbólumul, úgy találjon módot arra, is, hogy a másik, lényegesebb magatartásmódot — ez volt a programjában —, természetesen, ha létezőnek és jellemzőnek látja azt, méltassa megfelelő módon való kifejtésre. A bujdosásnak, a gandhizmus szerzőnk által ajánlott magyar válfajának veszedelmes voltát ne tévesszük tehát szem elől. Ma «Germania migrat» — holnap Oroszország testvéresít majd messzianizmusa hevével egy közös népkohóba — s itthon is minden bujdosó, aki félreáll — átadja helyét kisebb értékűeknek, «önérvényesítő»-nek. A «bujdosó», ez kétségtelen, nem fog sokkal hozzájárulni az új Magyarország felépítéséhez, ha sokáig önkéntes számkivetésben marad. — Szerzőnek egyébként van hite a magyarság jövőjében, vitalitásának jelét látja pl. abban, ahogy erőit pazarolja; «átkulturált vitalitás ez már, az életformának

mintegy termékeny tája» (170. l.) — jegyzi meg más helyen. Lagymatag hit ez bizony s a könyvben foglaltak alapján még csak nem is indokolt.

VII.

Szerzőnk vizsgálta a magyar közösség szellemét «összes érték vonatkozásainak jelentésfeltáró összefüggéseiben s mint eredmény, előttünk áll, mint szimbolikusan jellemző alak: a bujdosó. S ha visszagondolunk az elolvasott könyvre, egyes szavak merülnek fel emlékezetünkben: finitizmus, bőszültség, elvtelenség és szétszóródás. Azokat az értékes magatartásokat, amelyeknek ezek a patológikus vonások részben tagadásai, részben eltorzulásai, ha említi is P., nem tér ki bővebben elemzésükre. Ady és Széchenyi, költők és próféták műveit dolgozta fel munkájában; ostorozó szavaikat, «dühödt, lázongó szívverésüket» kihallgatta, anélkül, hogy átkobant volna lelkén annak a mély hitnek a lángja, amely őket éppen könyörtelen ítélkezésük kinyilatkoztatására készítette. Ilyenek volnánk tehát egy tárgyilagos szemlélő előtt! Ha külföldi ír így rólunk, azon bosszankodunk vagy nevetünk, nem «értett meg» bennünket — mondjuk —, nem látta meg azt, ami legbelsőbb lényegünk, mert idegen. Az előttünk levő kísérlet — igyekeztünk a szerzőt tőlünk telhetőleg megérteni — újabb bizonyossága annak, hogy akkor sem elégít ki az eredmény, ha mi magunk szállunk a felszín alá. Mintha arra a kérdésre, hogy magyarnak lenni mit jelent, könnyebb volna választ adni, mint azt megmondani, hogy kik vagyunk és mivé lehetünk. A nemzeti lét jelentése így örökké szabadon élhető, az «amivé lehetünk» korlátai nélkül, de mégis abban a hitben, hogy a kettő egy irányban halad. Ez a nemzeti életet illetőleg az emberi szellem szabadsága.

Kifogásoltuk, hogy csak a patológikusnak minősített jellemvonások felé fordult a szerző figyelme. Most azt kell még megemlítenünk, hogy azok sokszor nem voltak mélyek és meggyőzőek. A programszerűleg elutasított lélektani típus-ábrázolás eredményei, ha nincsenek is rendszerbe foglalva, jobban hozzásegítenek a valóság megértéséhez, mint az a szellettudományi típus-szerkesztés, amely a következetesség ked-

véért olyan jelenségeket rendel egymás mellé, amelyek szükségképeni egymáshoz tartozásáról nem vagyunk meggyőződve. Az egységességre törekvés még azt is eredményezi, hogy az ellentétes vagy ellentmondó jellemvonásokat háttérbe kell szorítani vagy hallgatással mellőzni, ami lehetővé teszi ugyan az általános típus megkonstruálását, de egyben alkalmatlanná teszi a valóság jellemzésére. A vándor és bujdosó konstrukció kedvéért, a finitista lélekbe kívülről kellett hoznia a feszültséget; ami nem kis nehézségeket okoz s amelyet nagyon egyszerűen meg lehetett volna oldani, annak a megállapításával, hogy van finitista és nem finitista magyar, azaz a magyar nemzeti jellemben van finitizmus és végtelenségvágy is, amely esetben természetesen feladta volna az egységesség úgylis csak nehezen erőszakolható elvét.

Nélkülözhetetlen továbbá a nemzeti közösség tagozottságának figyelembevétel. Ha csak a szellemnek van története, akkor — mint Maeterlinck Kék madarában — a dolgoknak is lelkük van. A nemzeti közösségen belül élnek kisebb közösségek is; él és hat az ő szellemiségük, él a falu és város és él a táj, amelyek formálódnak az átfogóbb és erősebb közösségben, de vissza is hatnak rá. A közösség, közösségi tudat erősen vitatott fogalmi kérdéseiben is állást kell foglalnia, épügy, mint a személyes és közösségi szellem egymáshoz való viszonyát illetőleg, annak, aki az e könyvben foglalthoz hasonló konkrét feladat megoldására vállalkozik. — Rendkívül megkönnyítené és értékesebbé tenné továbbá az ilyen típus-szerkesztést, ha a vizsgálódást bizonyos korszakra korlátozná, vagy valamilyen módon tájékoztatná a szerző az olvasót az egyes korszakokról, ha a legnagyobb általánosságban is, esetleg külön fejezetben, a könyv végén, — ha csupán a lélek történései számítanak, ha már a választott módszer időtlenséget parancsol.

Az egész mű hatását erősen csökkenti az az érzésünk, hogy a szerző meglátásai nem elsődleges jellegűek. Mintha mesteri kézzel ugyan, de más mesterek portréi után festene új képet — amely a szerző egyéniségének eredetisége mellett is —, a már hideg alkotásokra emlékeztet inkább, mint az élő személyre. Ez lehet tévedés, de Adyt illetőleg pl. úgy érzi az ember, mintha még nem olvadtak volna fel lelkében az Adytól kapott

formák; ami végeredményben nem fontos, mert hiszen csak a mű egy részéről van szó. De mennyivel másképen hat, frissebben, közvetlenül Keyserling, az ember nem is mond ellen neki, — legfeljebb nem értünk egyet vele.

Végül még egyszer a könyv stílusáról szólunk. A szerző irt egy könyvet, amelynek jelentékeny része a magyar közönség érdeklődésére számíthatott. Világosan előadott, majd költői részek után meglepetésszerűleg az elmondottak fogalmi gúzsbakötözése következik, aminek kibogozása nem egyszer próbára teszi az olvasó türelmét. Fogalomkonzervek, komplikált nyitószerkezet kell hozzá, made in Germany. Összefüggően előadott dolgokat kiegészítő megjegyzések felbukkannak később a könyvben s ez a körülmény csak a nagyon jól emlékező olvasó részére teszi lehetővé a mű áttekintését. Egyébként is az a tudományos vértzet, amelyben megjelenik («Koppány regresszív kísérletei»), — «a kultúra a szellemi létnek egyetlen tartománya, ahol az oxymoron testetöltött valóság»), el fogja riasztani az ijedős «finitista» lelkeket. Könyvét így csak a vándorszellemisség fogja élvezni tudni s előbb le kell fordítani «finitista» nyelvezetre, ha nagyobb közönséghez akar szólni.

Ha arra az eredményre jutottunk is, hogy a könyv mozaik-szerű, jellemlátása olykor nem elég mély, eredményeit nem elsődleges intuíció révén nyerte, pátosza nem meggyőző, hite kevés és erőtlen: mégis meg kell állapítanunk, hogy a könyv «él». Nemcsak egyes részleteredmények, szép oldalak, a műben jelentkező mély kultúra, szerzőjének konstruktív készsége miatt és nemcsak azért, mert ereje megfeszítésével, «bús mérészséggel» a legnehezebb, a megoldhatatlan probléma megoldását akarta, hanem azért, mert mint minden értékes romantikus alkotás, gondolatokat ébreszt, ellentmondásokat vált ki, magával ragad vagy türelmetlenné tesz; de mindenesetre a problémával szemben való állásfoglalásra kényszerít. — A kritika, annak polemikus jellege is, a mű jobb megértését igyekezett elősegíteni; a szerző komoly munkája iránti elismerést eléggé bizonyítja a figyelem, amellyel gondolataival foglalkoztunk.

Trócsányi György.

AZ AGRÁR PROBLÉMÁK TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI MOZGALMAINK TÜKRÉBEN.

I.

Rudolph Ihering híres tételét, hogy «a jog nem pusztán gondolat, hanem élő erő», mely küzdelemből születik s éppen ezért a jogért küzdeni a jogosítottnak önmagáért és a *közösségért* való kötelessége — a XIX. és XX. század fejlődése mindenben igazolta. A polgári harmadik rendnek a politikai és jogegyenlőségért vívott küzdelme még jóformán be sem fejeződött a kontinensen, mikor a társadalmi harcok küzdőterén — hasonló céloktól irányítva — máris megjelent a negyedik rend. A gondolat kvantitatív kiterjedését azonban kvalitatív átalakulása is követte, amennyiben az eddig szinte kizárólag közjogi tartalommal bíró gondolat politikai elképzelései mellett gazdaságiakkal is bővült. A politikai demokrácia elképzeléseit így európszerte a gazdasági demokrácia rendszere váltotta fel s nemzeti vagy nemzetközi síkban csakhamar kollektív mozgalmak megindítójává vált.

Az eszme fejlődésére nemzeti vonatkozásban döntő hatást gyakorolt később a világháború is, mikor — a teljes erő kifejtés érdekében — politikai és közgazdasági téren egyaránt a legmesszebbmenően háttérbe szorította az egyén jogait s «kivételes hatalom» formájában tulajdonképpen szálláscsinálójává vált annak az új fejlődésnek, mely — tág, vagy még tágabb körben — elvetette a magántulajdon sérthetlenségének elvét, hogy helyette ennek szociális funkcióját hangoztassa. A lezajlott forradalmak viszont a tömegek megszervezésének és szociális kielégítésének szempontja felé fordították a politikusok figyelmét honvédelmi szempontból is, mert, mint kitűnt, egy nép katonai akcióinak sikeréhez ma már elengedhetetlenek a dolgozók lelki ellenálláserejének megszervezése is, ami viszont másképp,

mint gazdasági áldozatok árán, alig biztosítható. A gazdasági demokrácia, vagy modern szociálpolitika ekként eredetileg tisztán humanitárius célkitűzéseiből kiemelkedve, elsősorban államvédelmi, sőt honvédelmi problémává vált.

Középeurópai és nemzeti vonatkozásban azonban a német népi (völkisch) gondolat megjelenése juttatta befejezéshez és rendszerré éréshöz ez elképzelést. A világháború ama tanulságát, hogy az államhatárok törekenyek, változók, a mindenkori hatalmi viszonyok függvényei, elsősorban a németek vonták le, ami számukra annál is inkább lehetővé vált, mert e gondolat gyakorlati megnyilvánulásaiiban már szinte évszázadok óta része volt a német kisebbségi életnek. E felismerés folytán az eddig — szinte lehet mondani «alaki» — nemzetvédelem, «anyagivá» változott, politikai és hatalmi esetlegességektől függetlenül a nép egyetemére helyeződött a hangsúly s annál inkább nyert politikai szempontokon túl gazdasági színezetet, minél inkább vált virulenssé kontinensünkön az osztálygondolat, vagyis annak a nézetnek a terjedése, hogy minden társadalmi vagy nemzeti megújulás alapja tisztán a dolgozó (agrár államokban paraszt) nép lehet; tehát ennek megerősítése, politikai vagy gazdasági beszerzése ma már oly elsősorú állam- és nemzetvédelmi feladat, ami felett éppen a reálpolitikának nem lehet többet napirendre térni.

A gazdasági demokrácia elveinek a politikai demokrácia hátrányára való kiterjesztésében tehát elsősorban a kor szellemirányának térhódítását kell látnunk, hiszen «világnézeti megalapozottság nélkül nincs értelme gazdaságpolitikáról beszélni, a világnézet adja meg a gazdaságpolitikai beavatkozás célját.»¹ így egyrészt az érvényesülni szándékozó korszellem, másrészt a jelentkező közgazdasági szükségesség s harmadsorban a kiteljesedni akaró új jogeszmé törvénye jelentkezik napjaink politikai mozgalmában akkor, mikor a kollektív szempontok érvényesítésének szükségességét hangoztatja s ezzel kapcsolatban a politikai empirizmus a múlt század tisztán katonai és diplomáciai eszközei mellé beiktatja a gazdasági és pszichológiai

¹ *Lipták László dr.*: Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. (Bpest, Athenaeum-bizomány. 15. old.)

állam védelem fogalmát, vagyis azt a belátást, hogy tartós és eredményes munkát vagy ellentállást minden nép céljainak kimunkálásában csak akkor tud kifejteni, ha egyrészt gazdasági tömegszervezést kap, másrészt pedig — lelki és szellemi hiányérzetének kielégítésére — oly vezetést és irányítást, amely párhuzamosan halad a kor irányelveivel s ennek igazságfogalmát, jogérzékét vagy erkölcsi állásfoglalását állami életének politikai, gazdasági és jogi rendjében intézményesíteni és biztosítani is törekszik.

II.

Az agrár problémának merő közgazdasági kérdésből humanitárius és nemzeti problémává való kifejlődését újabban maga a szaktudomány is méltányolta, mikor régebbi terminológiájával ellentétben különbséget tesz egyrészt *mezőgazdasági*, másrészt *agrárpolitika* között, előbbi alatt tisztán mezőgazdaságttechnikai, utóbbi alatt pedig főleg humanitárius-szociális célkitűzéseket értve.¹ A dolgozók kollektív érdekeinek kielégítésére fordult hangsúly viszont aszerint nyert szocialista vagy népi, paraszti és nemzeti színezetet, amint azt az elvet recipiáló ország ipari vagy mezőgazdasági, történelmi és politikai, vagy társadalmi és osztályhelyezete, múltja, állapota és erőviszonyai előírják vagy meghatározták.

A fejlődésénél és sajátos belső erőviszonyainál fogva Európához teljes mértékben sohasem számítható Oroszországot leszámítva, ezért találkozunk a jellegzetesen ipari színezetű Nyugateurópában a kollektív gondolatnak inkább bal-, a még tisztán vagy túlnyomóan agrár jellegű Középeurópában pedig inkább jobboldali-nemzeti megnyilvánulásaival, viszont ez a magyarázata annak is, hogy úgy Magyarországon, mint a délkeletre fekvő Balkán-országokban a kollektív, népi, nemzeti gondolat elsősorban s azt lehet mondani mindenekfelett, mint «paraszt» és «falu» probléma nyer megjelenést vagy értelmezést. A kor politikai-nemzeti, gazdasági és kultúrcélkitűzései a «népi» gondolatban és jelszóban találnak koncentrációra s a paraszti gazdasági érdekektől elválaszthatatlan agrárproblémák

¹ Czettler Jenő: Agrárpolitika. (Magyar Szemle kiad. 3. old.)

oly mértékben és arányban válnak az illető ország politikai törekvéseinek középpontjává, amely mértékben mezőgazdasági jellegű az ország, vagy amely mértékben elűt mezőgazdasági berendezettségé attól a rendtől vagy állapottól, amelyet a korcszme szemüvegén nézve, a társadalom helyesnek vagy kívánatosnak ítél.

A magyar agrárpolitika fejlődésében is pontosan kimutathatók ezek a szempontok. Minden esetben világnézeti vagy nemzetpolitikai elgondolások ösztönözték e kérdés művelőit a probléma tüzetesebb kifejtésére vagy a közérdeklődés középpontjába való állítására. S ha az egyoldalú radikális vagy osztályharcos álláspontot elfoglaló baloldali pártok célkitűzéseitől el is tekintünk, úgy azt találjuk, hogy valóban nemzetpolitikai síkban gondolkozó polgári politikusainknál a humanitárius szempont is legalább olyan mértékben érvényesül, mint a nemzeti s egyik vagy másik szempont legfeljebb a kutatás tárgyává tett terület nemzetiségi viszonyai szerint nyert tisztán emberbaráti vagy nemzeti színezetet. A Békés, Csanád és Csongrád megyék mezőgazdasági viszonyait vizsgáló Rubinek Gyula a múlt század végén kiadott «Paraszt szocializmus» c. munkájában például merőben szociális szempontok szerint bírálja a kérdést anélkül, hogy könyvében egyetlen helyen is kitérne a mezőgazdasági politika különleges nemzeti vagy helyesebben szólva, nemzetiségi céljára, pedig mint tudjuk, Békés megye e tekintetben alkalmat nyújtott volna e szempont érvényesítésére. De Vadnay Andornak 1900-ban kiadott s azóta oly híressé vált «A Tiszamellékről» c. könyve sem kivétel e tekintetben. — E szerzők nemzetiségi szempontok helyett nemzeti okból tartják szükségesnek a szociális igények kielégítését az egyre jobban terjedő és hódító baloldali mozgalmak meggátlására, anélkül azonban, hogy a «népi» gondolatnak mai fogalmáig mezőgazdaságpolitikai téren eljutottak volna. Vadnay ugyan közvetve érinti a kérdést, de igen helyesen a magyarság védelmének s a nemzetiségi gazdaságpolitikának nem támadó negatív, hanem építő pozitív oldalát helyezi előtérbe, mikor megállapítja, hogy «az alföldi munkásnyomor nem egy osztály kérdése, hanem kérdése a magyarságnak, a magyar faj uralmának és jövőjének . . . (hogy) a földműves elem . . . magát az állam-

fenntartó fajt, a magyarságot jelenti. . . (mert) ha nem magyarok laknák (is) az Alföldet, hanem mondjuk rutének vagy oláhok, az állami beavatkozás akkor sem lenne már sokáig halasztható . . . (hiszen), aki az Alföld kisembereit a pusztulástól megmenti s a síkföldi magyarság természetes szaporodását a munka útján való megélhetés által lehetővé teszi, az második megváltója lesz a nemzetnek».¹

Az Alföld mezőgazdasági probléma-körén túl tekintő Beksiz viszont talán az egyedüli, aki a kérdést főleg nemzeti-ségi szempontból vizsgálja s korának sok tekintetben túlzott és irreális közjogi szemléletét megtagadva, szinte kizárólagosan közgazdasági téren keresi a helyzet megoldásának kulcsát.²

¹ *Vadnay Andor*: A Tiszamellékről. (Bpest, 1900. 147. és köv. old.)

² Közhelyektől hemzseg — írja — nemcsak a politikai, hanem egyszerűen gazdasági irodalmunk is. Mindenki által ismert és hangoztatott közhely az, hogy Magyarországon a mezőgazdaság elsőrangú fontossággal bír, hogy ez éltető eleme egész társadalmi és gazdasági életünknek. Közhely, hogy mezőgazdaságunkra államnak és társadalomnak különös gondot kell fordítania. Közhely... hogy ha a mezőgazdának nincs termése, akkor szegény az egész ország, ha nincs jó aratás, akkor nincs jó vásár. E közhelyek mind igazak s megfelelnek a valóságnak, csak hogy mindezzel nincs megközelítőleg sem megmondva a mezőgazdaság valódi és nagy jelentősége . . . Mezőgazdaságunk leglényesebb és legfontosabb kérdését . . . mindezen bár igen jelentékeny szempontok, még csak nem is érintették . . . Ezen legbensőbb lényeg és jelentőség (pedig) szoros kapcsolatban áll magyar nemzeti politikánkkal. Magában foglalja nemcsak mezőgazdaságunk emelését általában és a termelési viszonyok javítását részletesen, hanem felöleli egész nagyságában a földbirtok kérdését, s ennek kapcsán kihát fajunk és nemzetünk konszolidációjára, hatalmas megerősödésünkre . . . Mezőgazdaságunknak döntő hatása van fajunk szaporodására s ekként a magyar nemzet konszolidációjára. Fajunkban kevés az asszimiláló erő, de annál hatalmasabb expanzivitása van a természetes szaporodás terén. Államunk és nemzetünk konszolidációját kevésbé várhatjuk az asszimilációtól, mint inkább fajunk meglepő természetes szaporodásától . . . A mezőgazdaság és fajunk szaporodása közt szoros összefüggés van, s különösen a mezőgazdaság az, amelyen a magyar faj szaporodása s a többi nemzetiségek fölé való kerekedése nyugszik . . . Hasztalan (tehát) minden politika, amely nem tűzi céljává, hogy fajunk szaporodása a mezőgazdasági és egyáltalában gazdasági viszonyaink fejlesztésének segítségével meg ne álljon. Hasztalan érvényesülne bármely párt politikája, Magyarország jövőjére mégis sötét felhők borulnának.

Beksics, mint ismeretes, a magyar földbirtokpolitikai és nemzetiségi problémák megoldása miatt volt híve a főleg magyar vidékekre nehezedő hitbizományok periférikus területre való kitolásának s így nála már nagyjában felcsillan az agrárpolitikának az a kollektív nemzetvédelmi-honvédelmi gondolata, amely a modern népi politikában jutott csak teljes rendszerré éréshez. Korának liberális és orthodox magánjogi szemlélete mellett már ez is nagy haladást jelentett, vagy pedig talán helyesebben visszahajlasi a régi magyar ingatlanjogi tulajdonszemlélethez, amely a föld tulajdon- vagy használati jogát mindig szoros kapcsolatba hozta a honvédelem kötelességeivel és problémáival. Sajnos, sem ő, sem a gyakorlati politika mezején dolgozó Darányi Ignác nem tudták politikájuk alapelveit közmeggyőződéssé tenni s a magyar törvényhozás sem sietett e mindenekfelett reális tervek pénzügyi alapjait megvetni. Ennek tulajdonítható, hogy a választójog mellett a föld-reform kérdése volt az a másik probléma, amit a baloldali propaganda leghatásosabban tudott felhasználni háború alatti tevékenységében a Monarchia katonai ellenállóerejének megtörése céljából, de ennek tulajdonítható az a sietség is, amivel a fiatal magyar köztársaság ennek a közel félévszázada húzódo kérdésnek megoldását az 1919-iki XVIII. néptörvény megszavaztatása által befejezéshez akarta juttatni. Azonban, mint tudjuk, ez a törvény már elkésett, hiszen olyan külpolitikai viszonyok között született meg, mikor az ország már megszűnt nemzetiségi jellegű lenni; tehát ettől az időponttól már csupán szociális szempontok szóltak a probléma gyors megoldása mellett. Azonban éppen ezen a téren jutott súlyos helyzetbe a köztársaság, mert a háború által amúgy is feldúlt termelési rend konszolidációjának további kitolását jelentette volna a törvény haladéktalan végrehajtása, ami viszont a forradalmat lefolytató városi és ipari lakosság közélémezését tette

Ha a magyar faj szaporodása megállna s ennek a közgazdasági politika miatt följé kerekednék a nemzetiségek szaporodása, Magyarország lehetne különálló független állam, de magyar nemzeti jellegét csakhamar elvesztené. (*Beksics Gusztáv: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk. Bpest, 1896. 28. és köv. old.*)

volna esetleg hosszú évekre illuzóriussá. Az antant erőszakos és a megállapodásokat sértő magatartásával, a belső kormányzat gyengeségével (tehát) majdnem egyenrangú oka volt a kommunizmus kikiáltásának az a félelem, hogyha a birtokreform a néptörvényben foglalt módon végrehajtatik, ez az ipar csődjét és a városok éhínségét fogja jelenteni. A tanácsköztársaság tehát éppen ebből az okból állította meg a földosztást és a közéletmezés zavartalan ellátását a mezőgazdasági «nagyüzemek» kollektivizálásával akarta biztosítani.¹

Joggal mondhatjuk tehát nemzeti szerencsétlenségnek, hogy a magyar faj terjedése és uralma szempontjából annyira fontos földreform kérdése elsősorban, sajnos, külpolitikailag és közgazdaságilag felette kedvezőtlen időben s oly személyek és pártok támogatása által jutott megvalósuláshoz, amelyek felsőbb nemzeti és történelmi érdekeinkre — részint kellő érzék hiányában, részint ellentétes világnézeti szempont miatt. — tekintettel nem voltak s így e mindenképpen jobb sorsra hivatott problémát nemzetileg leginkább megbízható köreink előtt kompromittálták. Ennek a pszichológiai hatásnak befolyása alól, sajnos, az 1920. évi XXXVI. t.-c.-et megalkotó nemzetgyűlés nem tudott szabadulni s erre vezethető vissza, hogy a magyar népi erőket felszabadítani hivatott földreformtörvény sem az igénylőket, sem a szakköröket, sem a kérdésben leginkább érdekelt politikai pártokat nem elégítette ki s manapság — alig pár évvel a törvény végrehajtása után — újra aktuálissá vált a probléma megoldása. E törvény ugyanis, minimális juttatásaival s pénzügyi szűkmarkúságával csak a húszas évek elején élvezett mezőgazdasági konjunktúrában jelenthetett átmeneti könnyítést az érdekelt néposztályok gazdasági helyzete tekintetében, de előrelátható volt, hogy egy bekövetkező agrárválság teherpróbáját már képtelen lesz kiállni, tehát eredményeiben a maga elé tűzött célokkal ellentétes következményeket fog szülni. Trianon után megváltozott kül- és belpolitikai viszonyaink között azonban a törvényhozás mégsem térhetett ki a földigények bizonyos fokú méltánylása elől, mert ipari vidékeink elvesztése után s új iparunk kiépítése előtt átmenetileg

¹ Czettler i. m. 31—32. old.

par excellence agrárállam lettünk; a két forradalom dolgozó osztályaink köztudatában a földreform, eszméjét általánossá tette; irodalmi hatások alatt a már ekkor megszületett, de politikailag csak később formulázott «népi» eszme nevében középosztályunk egy tekintélyes része szintén a reform mellett foglalt állást; a kommunizmus felszámolásában oly nagy szerepet játszott kiscgazda-osztályt politikailag és gazdaságilag jutalmazni kellett; az utódállamok által végrehajtott földreform etnikai, gazdasági és politikai téren jelentkező kihatásait hazai vonatkozásban is ellensúlyozni vált szükségessé s végül: reálpolitikai szempontból — mind kül-, mind belpolitikai vonatkozásban — a szociális feszültség levezetése elkerülhetetlen feladatnak látszott ugyanakkor, mikor ugyancsak államvédelmi okokból nemzetünk és népünk fokozott szaporodásának előmozdítására lettünk utalva.

Az 1920-as földreformtörvény e két ellentétes érzelmi gyökérből táplálkozó felfogásnak lett — tökéletlen kompromisszuma. A múlttal szemben s elvi téren kétségtelenül engedményt tett a koreszme javára, azonban gyakorlati eredményeiben ezt még csak megközelíteni sem bírta. Társadalmunk s politikai pártjaink egy része ugyanis a rideg közgazdasági érdekeket és szempontokat állították a földreform nemzetvédelmi elgondolásával szembe s még e minimális mértékben megszabott reform végrehajtását is megghiúsítani és késleltetni igyekeztek. Gömbös Gyula 1922-ben ezért látta már szükségesnek egyik Szegeden tartott beszédében a földreform eredeti célját hangsúlyozni, kijelentvén, hogy: «ha a földreformból kifolyólag bizonyos hátrányokat tudnánk is gazdasági szempontból megállapítani, még akkor is szükségesnek tartanám nemzetvédelmi szempontból a földbirtokreform minden körülmények között való teljes végrehajtását».¹ Ez, mint tudjuk, azóta meg is történt, több, mint 1 millió kat. holdat juttatva az igénylőknek. Hogy azonban célját sem a szociális feszültség megszüntetése, sem az agrár lakosság megerősítése tekintetében nem érte el, ennek okát a mezőgazdasági válságon kívül a tör-

¹ Politikai beszédek. (A Keresztény Kiscgazda, Földműves és Polgári Párt kiadványai. 4. füzet. 5. old. Bpest, 1922.)

vénynek még abban az intézkedésében is kell látnunk, hogy főleg a törpebirtokok szaporítására volt tekintettel és nem kapcsolta be akciójába a telepítés problémáját, amellyel a föld és népesség aránylagosabb megoszlását egyedül lehetett volna biztosítani.¹

Lipták László ama felfogása tehát, hogy «Csonkamagyarországon a telepítési gondolat értelme is megváltozott. . . (mert) megcsonkított hazánk nemzetiségi szempontból teljesen egységes és így hiányoznak azok a nemzetiségi indítóokok, amelyek Nagy-Magyarországon minden anyagi áldozatot megérttek volna, hogy Darányi Ignác és Beksics Gusztáv nagyjelentőségű magyar telepei megvalósulhassanak»,² — csak a háború előtti nemzetpolitika probléma körén belül lehet legfeljebb helytálló. Mert, ha kétségtelen is, hogy Magyarország közben nemzetiségi államból nemzeti állammá változott, azonban a megváltozott külpolitikai helyzet, valamint új tartalmat nyert koreszme folytán ma talán még fokozottabban vagyunk nemzetvédelmi okokból e reformok végrehajtására utalva, mint a múltban, mikor a nemzetiségi törekvések ellensúlyozására bármikor igénybe vehettük az államhatalmat, míg ma kisebbségeink helyzetét könnyíteni s az ingatlan magyar vagyon terhére megvalósított ellenséges gazdasági demokráciák kihatásait ellensúlyozni csak úgy tudjuk, ha népünk fokozott szaporodását előmozdítjuk, hatalmi helyzetét ezáltal emeljük s gazdasági, valamint politikai téren nemzeti és népi mozgalmainknak oly tömegszervezést és szociális tartalmat adunk, amely népünk lelki ellenállóerejét fokozza, tehát a politikai, gazdasági, kulturális és érzelmi vagy szellemi nemzetvédelem kialakítását és kiépítését lehetővé teszik.

Hogy e belátás mennyire a kor szellemének sajátja, azt bizonyítja fiatal — elméleti és gyakorlati — agrárpolitikuskainknak szinte egyöntetű állásfoglalása. Természetesen a részletek vagy a megvalósításra váró feladatok sorrendje tekintetében van eltérés az egyes párt-frakciók vagy szerzők felfogása között, de az agrárpolitikának, mint nemzetvédelmi politikának felfogása és

¹ Czettler i. m. 33. old.

² Lipták László i. m. 40. old.

művelése terén teljes egyetértést találunk. Valószínűleg erre, valamint a külföldi példákra és az egyre mélyülő agrárválságra vezethető azonban vissza az is, hogy az új nemzedék soraiból utánpótlásban nem részesülő régebbi politikai pártjaink is ma már egyre inkább agrár beállítottságúakká válnak s a radikális földreform, valamint telepítés jelszava — lehet ugyan, hogy egyelőre csak taktikai okokból — «szalonképes» lesz és lett olyan körökben és pártokban is, amelyeknek személyi és osztályjellege e tekintetben eddig nem látszott semmi biztatót nyújtani. Politikai pártprogramjainknak áttanulmányozása azonban e szempontból elég változatos képet nyújt a szemlélőnek. Legtöbbjük megelégszik a két legutetszetősebbnek látszó agrárpolitikai programpontra — a földreform és telepítés — leszögezésével, azonban sem a részletek, sem a módozatok, sem az irányelvek tekintetében nem nyújtanak kellő tájékoztatást s arra sem fordítanak gondot, hogy agrárpolitikai célkitűzéseik következeit logikusan végig vezessék programjukon, vagyis beillesssék a nemzetgazdaság minden részében egységes és szétválaszthatatlan konstrukciójába. Pedig — mint Lipták találoán írja — «a nemzetpolitikai célkitűzés az agrárpolitikának minden vonatkozását csak egy nemzeti gazdaságpolitika szerves részének képzelheti el. . . (s) a legszociálisabb érzékű agrárpolitika is zsákutcába jut, ha nincs tekintettel a termelés-technikára», mert a szó szoros értelmében vett birtokpolitika csak egy része az agrárpolitikának, de nem kizárólagos és mindent uraló problémája.¹ A birtokviszonyok pusztán megváltoztatása, tehát a földtulajdon arányosabb megoszlásának előmozdítása, ha fontos és nagyjelentőségű célja is marad mindenkor a magyar agrárpolitikának, azonban kiegészítésre szorul, mert az ország közgazdasági politikájának kellő átalakítása, illetve agrár irányzatúvá tétele nélkül sokkal inkább elmélyíti és kiszélesíti, mint enyhíti az agrárválságot; hiszen még újabb mezőgazdasági rétegeket szolgáltat ki az értékesítési, termelési és hitelválság veszélyeinek. Erre az alapelvekre vezethető körülbelül vissza legnagyobb ellenzéki és kimondottan agrárszínezetű pártunk — a Független Kisgazdapárt — földbirtokpolitikai kér-

¹ Lipták i. m. 18—20. old.

désekben vallott aránylag mérsékelt és higgadt álláspontja, mikor törekvéseinek előterébe nem annyira a földbirtok helyesebb megoszlásának, mint inkább a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének problémáját állítja. Ez állásfoglalása természetesen nemcsak elvi, hanem taktikai belátásokból is táplálkozik, mert a mezőgazdasági válság kihatásait egyformán sínylő kis-, közép- és nagybirtokosok tömegét őket elválasztani alkalmas problémák felvételével nem akarja megbontani s így pártja akcióképességét redukálni vagy egyenesen illuzóriussá tenni. E párt — alkotmányos múltunk szempontjainak hangoztatásával — különben is sokkal inkább parlamenti, mint tömegmozgalmi eszközökkel próbál szempontjainak érvényt szerezni, tehát érthető, ha a modern értelemben vett «népi» politika radikális jelszavait kevésbé hajlandó méltányolni és hangoztatni, mint azok a pártok, amelyek vele ellentétben elsősorban, mint tömeg- és népi-mozgalmak szeretnének érvényesülni; tehát már belső szellemi tartalmuknál és taktikai sikereik biztosítása szempontjából is hatványozottabban vannak ráutalva olyan elvek, követelmények és jelszavak hangoztatására, amelyek a «parlamenti igazságoknál» nagyobb *átütő* erővel bírnak a nélkülözéseknek kitett széles dolgozó tömegek szelében.

Politikai pártprogramjainknak a mezőgazdasági poétika terén mutatkozó eszmei, cél és módszer káosza valószínűleg nagyban hozzájárul ahhoz, hogy *átütő* erejű és mindent uraló alapelv nem bír kiemelkedni a nézetek küzdelméből, hogy a megoldásra váró problémák sorrendje tekintetében nem tudnak megegyezésre jutni az elsősorban agrár célokért küzdő pártalakulatok sem, hogy a kívánatos és sürgetett reform terjedelme, tartalma, milyensége tekintetében közgazdaságtudományilag teljesen ellentmondó elvek találnak pártmozgalmi vetületeikben fúzióra, vagyis sokkal inkább ellenzéki, azaz negatív, mint eszme-közösségi, azaz pozitív kapcsok azok, amelyek párt- vagy társadalmi mozgalmainkat e téren itt-ott időlegesen összekapcsolják.

Hogy ez a szellemi szétesés milyen fokú, azt mutatja ama tény, hogy a mezőgazdasági politika egyik legalapvetőbb problémájában — a föld tulajdonjogi helyzetének kérdésében

is — éles ellentét mutatkozik azoknak a társadalmi köröknek véleményében, amelyek politikai szervezeteikben pedig — parlamenten belül — mindig kisebb-nagyobb fokú hajlamot áruáltak el az ellenzéki egységfront kialakítására. A főleg fővárosi talajra támaszkodó demokrata-liberális gazdaságpolitikai program, régi célkitűzéseihöz híven ma is inkább a gazdaságpolitikai megkötöttségek elleni harcot tekinti főfeladatának, mert a forgalom és szabad verseny lehetővé tétele által gondolja leginkább megközelíthetni a földtulajdon arányosabb megoszlását és a nagy birtoktömbök szétaprózódását. A polgári ideológia tradícióinak megfelelően e rétegek tehát továbbra is a liberális gazdaságpolitika mechanikus törvényeiben és szabad érvényesülésében keresik orthodox magánjogi értelmezés mellett a válságból kivezető utat ugyanakkor, míg egyes intellektuális beállítottságú rétegekben már engedményt tesznek — a szövetkezeti mozgalom és tervgazdaság eszméjében — a kor kollektív célkitűzéseinek. «Az agrárpolitikában — írja röpiratuk — követeljük a földbirtok teljes felszabadítását, a kötött birtokok rendszerének megszüntetését, a holtkéz reformját, az ország birtokállományának arányosítását, a kisbirtokok szaporítását, a földműveléssel foglalkozó kisexisztenciák földhözjuttatását, a mezőgazdaságnak országos és megyei termelőszövetkezetekbe tömörítését ... az egész mezőgazdaságnak a tervgazdaság szolgálatába állítását.»¹

E program tehát, ha méltányolja is a liberális gazdasági elveket, azonban már rovásukra jelentős engedményt tesz a koreszme javára mintegy átmenetet képezve azokhoz a kimondottan nemzeti célokért küzdő pártprogramokhoz, amelyek szintén megmaradnak a föld magántulajdoni elve mellett, de e csoportnál radikálisabb beavatkozást igényelnek ennek tulajdonjogi arányosításába és rendezésébe. S — érdekes tünet! — míg legradikálisabb jobboldali pártjaink is — köztük a Nemzeti Radikális és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt is — megelégednek a földbirtok ezer, illetőleg ötszáz holdon felüli részének kisajátításával, addig az Országos Reform Párt — a

¹ Polgári kiáltvány. (Írták: Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért, Nagy Lajos, Pünkösdi Andor, Serényi Gusztáv. A Magyar Polgári Blokk kiad.)

holtkézi birtokok reformja, az egyházi birtokok szekularizációja és a radikális birtokreform mellett — már egyenesen «a föld anarchisztikus magántulajdoni rendszerének» megszüntetését sürgeti.¹

E követelmények — a pillanatnyilag közös ellenzéki állásponttól eltekintve — tehát elég tarka képet nyújtanak; reálpolitikai kiegyenlítődésük szinte a lehetetlennel lenne egyértelmű, mert egyik vagy másik vonatkozásban a pártprogram teljes megtagadásával lenne egyértelmű. Azonban a föld magántulajdoni szerepének és a kisajátítás mérvének szempontjain túl eltérést mutatnak politikai pártjaink a kívánatosnak jelzett reform terjedelme és módja tekintetében is. A kor szellemének, valamint politikai, gazdasági és jogi követelményeinek hatása alatt természetesen azok az alakulatok vannak túlsúlyban, amelyek *konstrukcionális reformot* hirdetnek, vagyis mezőgazdaságpolitikai téren a birtokpolitikát helyezik előtérbe s így a földtulajdon arányosabb megosztását tartják kiinduló pontnak. Baloldali pártjaink célkitűzéseiről nem is beszélve — melyek a múltból úgyszintén ismeretesek —, ide kell sorolnunk kollektív nemzeti célkitűzésekkel dolgozó összes jobboldali pártjainkat, de főleg az új nemzedék szellemi és mozgalmi munkacsapatait. A kormányhatósági rendelettel feloszlatott Bartha Miklós Társaság éppen úgy, mint később a Wesselényi Refom Klub ennek a radikálisabb szemléletnek volt szószólója, de inkább nagyobb, mint kisebb mérvben hasonló álláspontot foglalt el vitái és megbeszélései folyamán — ha másként nem, legalább elvi téren — az ugyancsak generációs jelleggel bíró Sol Club és Nemzetpolitikai Társaság is. De ugyanez a szempont és megfontolás jutott érvényre a Reformnemzedék Programjában is nemcsak a fővárosban, hanem az agrár válság által talán leginkább érintett Tiszántúlon is, mikor ama nézetüknek és kívánságuknak adtak kifejezést, hogy: «az államhatalom imperatíve avatkozzék be úgy a földbirtokmegosztás helyesebb arányainak biztosítása terén, mint a termelés irányítása révén a magyar földvagyton magasabb kamatoztatása érdekében;

¹ Programvázlat. (Országos Reform Párt kiad. 8. old. Bpest, 1931.) *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nemzeti Radikalizmus. 52. old. Magyar Nemzeti Szocialista Párt programja. (Debrecen, 1935-)

hogy a mezőgazdasági termelésben ma munkaalkalmat és megélhetést nem találó agrárlakosság a kötött forgalmú nagybirtokok megváltása és elsősorban a közületi és egyházi célvagyonoknak kis- és kisközép haszonbérletekké alakítása révén a nemzeti termelő munkába» mielőbb bevonassék s lehetőség szerint jelenlegi aránytalan mérvű termelési és pénzügyi terheitől mentesíttessék.¹

Hogy a földreform és ezzel kapcsolatos telepítés jelszava, ma milyen nagy mértékben függvénye és következménye a kor-sellemnek, azt mutatják generációs és felekezeti jelleggel bíró mozgalmaink és sajtóorgánumaink is. Míg ugyanis a kereszténynemzeti irányzatot reprezentáló Keresztény Gazdasági Párt s a húszas évek elején alakult — bár kimondottan keresztény, de mégis felekezet feletti jobboldali — alakulataink inkább a fokozott szociális gondoskodást s a vagyon megosztása helyett a nemzeti jövedelem arányosítását tartják célravezető feladatnak, addig a protestáns új nemzedéket reprezentáló Soli Deo Glória Szövetség és orgánuma, a Magyar Út, éppen olyan mértékben hívei a radikális birtokpolitikának, mint a katolikus generációs felfogást képviselő Prohászka Ottokár Társaság és Prohászka Körök, illetve lapjaik, a Korunk Szava és Uj Kor. E munkát betetőzi s ez elvet az új nemzedék körében nemzeti közmeggyőződésé teszi a felekezeti szempontok felé emelkedett Válasz c. folyóirat, mely debreceni — tehát népi és vidéki — környezetben való születése után, már harmadik számában országos orgánummá vált. A progresszív bal- és jobbközépi új nemzedék legkiválóbb íróit és tudósait gyűjtötte munkatáborába, anélkül azonban, sajnos, hogy bármikor kísérletet is tett volna, ez elvileg nagyjából egyező, de mozgalmi téren mégis annyira szétszórt ifjúsági rétegek egyesítésére.

A magyar mezőgazdaság konstrukcionális reformjának hívei tehát, ha társadalmi és politikai mozgalmainkban túlsúlyban is vannak, azonban elveik részleteikben való tisztázatlansága mégis megakadályozza mozgalmi sikereiket. De akadály a mozgalomnak a radikális elvi türelmetlenség is, ami

¹ Mit akar a Wesselényi Reform Klub? (Röpirat. 1930.) A reformnemzedék programja. (Centrum kiad. 1936.) A tiszántúli Reformnemzedék Programtervezete. (Debrecen, 1936.)

minden — minimálisabb, de néhol felette reális — tervnek a priori elítélésében nyilvánul, vagyis olyan elgondolásokkal szemben, amelyek a konstrukcionális reform helyett vagy sokkal inkább mellett, a mezőgazdaság *funkcionális* hibáinak orvoslását is hirdetik, sőt reálpolitikai okokból sorrendi elsőbbséget ezeknek követelnek. Az elvi téren felette határozott, de mozgalmi síkban elég tehetetlen agrárpolitikai áramlat így igen sok reális, könnyen, gyorsan és kevés áldozattal megvalósítható reformtervet hagy figyelmen kívül, vagy bélyegez meg a reakciósság vádjával, figyelmen kívül hagyva az ország pénzügyi és gazdasági helyzetét s mindezek folytán azt, hogy csupán az eszközökkel arányban nem álló reformok hirdetése tulajdonképpen gyakorlatilag nem szolgálhat és eredményezhet más célt, mint az agrárreform politika megkezdésének állandó prolongációját s így a válság további kimélyítését. A reform radikális elgondolóival szemben tehát figyelmet érdemelnek azok a főleg szakkörökből származó, de a Független Kisgazdapárt által is részben képviselt nézetek, amelyek közgazdasági politikánk teljes *átállítását* sürgetik, abból a célból, hogy előbb mindent megelőzően jövedelmezővé tétessék a magyar mezőgazdaság. Kereskedelmi-, vám-, hitel- és iparpolitikánk revíziója nélkül tehát — e felfogás szerint — célt nem érhetünk, ezek módosítása előfeltétele minden reális és maradandó cél után törő birtok- vagy agrárpolitikának.

E belátás ebben a formában csak elenyésző kis mértékben vált politikai programjaink részévé. Sokkal inkább a tervgazdaság sokat emlegetett jelszávaiban nyert recepciót, pedig mindkét elgondolás külön síkba esik s egyiket a másikkal helyettesíteni képtelenség. Egymást feltételező s egymásból folyó problémák ezek, hiszen közgazdasági politikánk átállítása és agrár beállítottágúvá tétele után láthatjuk csak meg, hogy mezőgazdasági terményeinkből mennyit, hol és milyen áron tudunk elhelyezni iparpolitikánk revíziója következtében megnyíló új piacainkon. Enélkül és hosszabb időtartamú kereskedelmi szerződések kötése nélkül tervgazdaságról beszélni tehát időelőtti lenne s könnyen az értékesítési válság elmélyítését eredményezhetné. De kockázatot jelentene ez elv pillanatnyi méltánylása már azért is, mert a tervgazdaság fogalmát minden kételyt kizáró határozottsággal eddig a szaktudo-

mány sem tudta tisztázni, tehát politikai pártjainktól ez még kevésbé lenne várható. A tervgazdaság terjedelme, módja, alapelve, célja, hivatása és várható eredményeinek elbírálása tekintetében — bár majdnem minden politikai programm-tervezetünkben feltalálható — hatalmas eltérés mutatkozik az egyes csoportoknál. A szaktudomány által terv-, irányított-, hivatali- vagy parancsgazdaság fogalmaival jelzett és megkülönböztetett rendszerek áttekinthetetlen egyvelegét tüntetik fel politikai röpirataink s ez a zavar még csak fokozódik akkor, ha a sürgetett állami beavatkozás világnézeti vagy politikai hátterét és célját is vizsgálódásaink körébe vonjuk. Hiszen a szociáldemokrata program, ma éppen úgy tervgazdasági elveket hirdet, tartalmaz és követel, mint a liberális-demokrata szellemből sarjadt Polgári Kiáltvány, de a tervgazdaság behozatalát követeli a fővárosi és debreceni reformnemzedék röpirata éppen úgy, mint a nemzeti szocialisták, országos reformpártiak, magyar arató-mozgalmiak, vagy a nemzeti szocialistákat is túlcitáló Nap-isták (nemzeti akarat pártiak) programm-tervezete — természetesen külön-külön célból, szándékkal és tartalom mellett. Ez azonban szükségszerűen eltéréseket és közös nevezőre sohasem hozható különbségeket eredményez, mert a tisztán szociális, vagy tisztán közgazdasági, esetleg fajvédő, nemzetvédelmi vagy honvédelmi célból irányított, ellenőrzött vagy egyenesen megszervezett mezőgazdaság természetesen különleges céljának megfelelően más-más felépítést és rendszerezést követel, tehát a tervgazdaság eszmei közös programja világnézeti egységet is feltételez, mert enélkül sem céljának, sem különleges közgazdasági törvényeinek nem tud megfelelni s így rendezés helyett anarchiát teremt mezőgazdaságunk termelési rendszerében.¹

A magyar mezőgazdaság probléma körének egyoldalú vagy csupán egyetlen részletre korlátozott szemlélete azonban a mezőgazdasági politika szakszemponyjainak eltéréseiben is érezteti hatását. Nem tud egészséges szintézis kialakulni abban a tekintetben, hogy mezőgazdaságunk integrális átépítésre és

¹ L. a már említett röpiratokon kívül: Cél és követelések. (NAP kiadás. Bpest, 1935.)

átszervezésre szorul, tehát csupán egyetlen irányban keresni a válság enyhítésének vagy megszüntetésének az útját éppen olyan meddő és célt tévesztett vállalkozás lenne, mintha valamely részletkérdésnek juttatnánk a többi szempontot elhomályosítani alkalmas szerepet. Progresszív és generációs mozgalmaink pedig nagy hajlamot mutatnak a mezőgazdaságpolitikának birtokpolitikával való felcserélésére és helyettesítésére. Viszont konzervatív körünk szintén hajlamosak az ellenkező túlzásba esni, mikor mezőgazdasági politika helyett kultúrpolitikát akarnak üzni, a magyar földmunkás és kisgazda rétegek gazdasági elesettségét tanulatlanságukra visszavezetve. A nemzetvédelmi birtokpolitika és a reformot időtlen-időig elhalasztani hivatott «mezőgazdasági kultúrpolitika» szempontjai között tehát háttérbe szorul a tulajdonképpeni s elsősorban üzemi érdekeket hangsúlyozó mezőgazdasági politika. Ennek hátrányos következménye viszont abban jelentkezik, hogy egységes, a válságba jutott mezőgazdaság egész területét felölelő agrárpolitikai szemlélet nem tud megszületni; hogy ebben a legtöbb vonatkozásában mégis csak közgazdasági kérdés-komplexumban szakszempontok helyett kizárólag pártpolitikai elképzelések lesznek irányadóvá s végül: teljesen háttérbe szorul az állami szervezés mellett a külföldön oly nagy sikereket elért önszervezés elve, hiszen agrártársadalmunk sem önkormányzati szerveit — a kamarákat — nem tudja étellel kitölteni és céljai szolgálatába állítani, sem szövetkezeti úton nem próbálja tömegeit társadalmi és gazdasági alapon megszervezni, amely pedig — mint mindenütt, úgy nálunk is — előfeltétele lenne és lehetne minden reális agrárpolitikai megmozdulásnak.

III.

Az agrárkérdésnek politikai és társadalmi mozgalmaink középpontjába kerülése mindennél meggyőzőbben bizonyítja azt, hogy az az új európai szellem, amely az elmúlt két évtizedben kontinensünk politikai, jogi és gazdasági rendjét oly alapos revízió alá vonta — hozzánk is elérkezett. A kollektívizmus jegyében kialakuló politika, a tulajdon szociális funkcióját hangoztató új jogeszmé, a rendszerét nem tisztán haszonelvi, hanem

ideális — nemzetvédelmi szempontokból felépítő modern nemzetgazdaság új igazság-fogalma lassan felszívódik hazánk társadalmi és politikai mozgalmaiba is. Ezeknek a gondolatoknak és a Középeurópában államalkotó erővel fellépő népi eszméknek jegyében tehát a magyar politika is fejlődésének újabb fázisába jutott s mindenképpen érthető, hogy mind szociális, mind nemzetvédelmi szempontból elsősorban mint agrárparaszt politika jelentkezik, hiszen ma még fokozottabb jelentőséget és hangsúlyt kapott Beksics éppen negyven évvel ezelőtt tett megállapítása: (Parasztágunk az, amely bár öntudatlanul, napról-napra, lépésről-lépésre hódítólag viszi előre a nemzeti eszme zászlóját. Amidőn önmagára szabott keserves nélkülözésekkel és túlfeszített munkaerővel terjeszkedik a földbirtokban, a nemzeti eszme, a magyar nemzeti állam számára dolgozik, küzd, sanyarog és szenved ... A nemzeti politikának belső reális tartalmat főleg gazdasági és szociális momentumok által adhatunk ... A szociális elemek zöme és főereje (azonban) szerencsére magyar és nemzeti. Magyar az a hatalmas pór nép, az Alföldön és Dunántúlon, melynek fejlődőképessége bámulatos. Hódító ereje páratlan, terjeszkedő képessége országmentő. Csakhogy, persze, ezzel a hatalmas társadalmi tényezővel nem számoltak s irányításával nem foglalkoztak sem a megyei, sem a parlamenti sablonos politikusok.)¹

A magyar politikai érdeklődésnek közjogi kérdésekről gazdasági és szociális problémákra való terelődése tehát — az új fejlődés e legjellemzőbb jegye — mindenképp biztató jelenségnek látszik s jelenleg, ha szakszempontból széteső is a program, reményteljes zálogát nyújtja a jövő fejlődésnek. Az uralkodó korszellem, a nemzeti reálpolitika, a hódító új jogeszme és szaktudomány szintézisének keresésében kell tehát jelenleg divergáló agrárpolitikai célkitűzéseink kívánatos egyesítésének útját megjelölnünk, hiszen, amint Ihering találóan mondja: «A jogeszme és államérdek (mindenkor) karöltve mennek» egymással. A kor igazságfogalma mindig jogi rendjében tükröződik vissza, ami viszont nem más, mint a politikai, társadalmi és gazdasági erők végső, de feltételezetten igazságos kompromisszuma, vagyis:

¹ Beksics i. m. 65. és Nemzeti akció 41. és 42. old.

az állami és nemzeti fejlődés szempontjából annyira szükséges és kívánatos egyensúly erkölcsi elvek jegyében eszközölt biztosítása.

Agrárpolitikai célkitűzéseink elvi téren egyre közelebb kerülnek korunk állam- és jogpolitikai igazságfogalmainak felismeréséhez. A részletek káosza azonban tisztázásra vár. A szaktudomány és pártszempontok fölé emelkedő nemzetpolitika feladata az, hogy ez eltéréseket eliminálja s ekként nemzetünk dologi, személyi és pszichológiai védelmét megszervezze, azaz: a kor igazságfogalmának jegyében népi átszervezést adjon politikai és gazdasági életünknek. Ennek az erkölcsi célnak megfelelően kell tehát a szaktudomány állandó ellenőrzése alatt a földtulajdon arányosabb megosztása által dolgozó társadalmunk gazdasági életszintjét magasabbá tenni (dologi védelem), a földet nemzeti szempontból megbízható parasztságunk kezébe juttatni (személyi védelem) s mindezek kapcsán őket lelkileg és szellemileg a nemzet kollektív célkitűzéseéhez fűzni (pszichológiai államvédelem).

Társadalmi és politikai mozgalmaink nagy része, mint láttuk, azonosította magát ezzel a célkitűzéssel. Ezzel a reform lelki feltételei adva lettek. Az idő s a szaktudomány feladata a továbbiakban kimunkálni, hogy e, különböző programmok a részletkérdésekben is közös nevezőre jussanak s méltányolják mindama felismeréseket, amelyeket az agrár- és mezőgazdasági politika, *mint tudomány* jelent napjainkban az egyes ember szociális igényeinek kielégítése, valamint a nemzeti termelés fokozásának és a nemzet egyetemes célkitűzéseinek megvalósítása szempontjából.

Pongrácz Kálmán.

A NÉPSZOKÁSOK LELKI DINAMIKÁJA.

A magyar népszokások még ma is gazdag anyagot nyújtanak a leíró néprajz és az összehasonlító etimológia számára. A pszichológus, tehát az élet vitális erőit kutató számára azonban még fokozottabb varázssal bírnak a parasztkultúrának a népszokásokban jelentkező és lényegileg társadalmi törvényei. Különösen, mikor olyan társadalmi rétegről van szó, amely jóformán kezeink közt éli át egyik legnagyobb átalakulásának válságos perceit. Érezzük, hogy most még megragadhatjuk azt a pillanatot, amikor a még élő, ősi kollektív formák mögött felfedezhetők azok a vitális erők, amelyek e formákat létrehozták és életbentartották, de talán holnap már nem lesznek kielemezhetők a legprecízebb lejegyzésekből sem. Másrészt viszont éppen a mai alakulás vizsgálata teszi lehetővé azoknak a dinamikus erőknek a megismerését, amelyek a társadalmat a haladás útján előbbrehajtják. Azokat az erőket, melyek a régi törvények elkopását és új társadalmi törvények születését teszik szükségessé.

Először tehát, amennyire terünk engedi, a régi szokások rövid áttekintését és a mögöttük rejlő lelki törekvések analizisét kíséreljük meg, majd a mai alakulás tanulságait igyekszünk levonni. A szokások ismertetésénél csak a szükséges példákra szorítunk s ezekben az esetekben is a lélektani szempontból fontos mozzanatokot hangsúlyozzuk. A szokások elemzésénél is lélektani alapokat keresünk, nem pedig az eredet gyökérszálaikat.

Új, lélektani szempontunknak megfelelően a népszokás fogalmát bővitenünk kell.

Nemcsak az egy rendkívüli alkalmak ünnepélyes átélésének a közösség által megszabott formáira szorítunk, tehát nemcsak a kiemelkedő élettényekhez kapcsolódó szokásokat

vesszük figyelembe,¹ hanem azokat is, melyeket időben előre nem várható események tűznek napirendre. De itt is csak abban az esetben beszélhetünk szokásokról, ha a közösség már kötött formát teremtett számukra. Idetartoznak elsősorban a praktikák, rontások, kuruzslások. A népszokások tárgyilag igen különböző eseményekhez, a paraszti élet legkülönfélébb élettényeihez kapcsolódnak, közös vonásuk úgyszólván csak formai: tehát a kötöttség. A leíró néprajzban számontartott valamennyi népszokás nem más lényegileg, mint a paraszti élettények kötött formájú, mégpedig a közösség által életrehívott, vagy legalábbis elfogadott és szentesített, szabályozott átélési formája. Nyilvánvaló tehát, hogy a népszokás fogalmát az egyéni, gazdasági, mitikus élet szabályosan visszatérő vagy váratlan kiemelkedő eseményeihez fűződő kollektív átélési formákon túl a paraszti életnek minden élettényéhez kapcsolódó kollektív átélési formájára is ki kell terjesztenünk, akár hétköznapi és esetleg fel sem tűnő, akár a felsorolt élettények valamelyikén jelentős esemény legyen is az. Igaz, hogy e kiterjesztéssel az egyszerű mindennapi, szürke cselekvésforma és az ünnepi szokások közt csaknem elmosódik a határ, de viszont elértük azt is, hogy a népszokásokat a legteljesebb mértékben a valóságos életbe ágyazottan láthatjuk. Az ünnepi és a mindennapi cselekedetek közti határ elmosásával nem hamisítjuk meg a parasztkultúra lényegét, sőt közelebb jutunk hozzá, mert a paraszti cselekvés hétköznapi és ünnepi formái közt csak lelki beállítódottságban van különbség, nempedig műfajilag. Hiszen éppen az a lényege a népi szokásoknak, hogy azok öntudatlan élettények, nempedig differenciált, drámai

¹ Az egyéni életben kiemelkedő élettény a születés, felnőtté érés, házasság és a halál, melyeket a parasztság szabályozott, kötött forma szerint ünnepel meg, mint pl. a legényavatás, lakodalmi szokások, halotti tor stb. A gazdasági élet kiemelkedő eseményeihez kapcsolódó szokások, pl. a búzaszentelés, aratóünnep, szüreti multságok, fosztóka, fonóka stb. A harmadik, igen jelentős csoport a mitikus kultuszok, mint a betlehemezés, háromkirályjárás, gergelyezés, balázsolás, pünkösdlés stb. Ezeknek a szokásoknak mitikus magját legtöbbször a keresztény vallás szolgáltatja, de felfedezhető bennük igen sok ősi, pogány mitikus elem is, amint ezt majd később, a példák részletes tárgyalásánál látni fogjuk.

alkotások. A népi szokás nem műfaj, hanem éppen olyan természetes és nem művészi szándékkal életrehívott életforma, mint a legegényibb cselekedet. Pusztán formájában egyezik meg esetleg a differenciált városi kultúra drámai műfaji követelményeivel, céljában és funkciójában nem. Még csak azt sem mondhatnók, hogy az ünnepi népszokásokat a hétköznapi szokásoktól az különböztetné meg, hogy míg a naponként ismétlődő szokások egyszerű gazdasági vagy egyéb szükségletek kielégítését szolgálják, addig az ünnepi szokások önmagukért pusztán a játékos kedvet, a szórakozást vagy az önmagáért való szépet szolgálják, tehát nem gyakorlati szükség kielégítésére valók. A paraszti élet ünnepi felszabadulásai alkalmával a játékoság, a változatosság igényét szolgáló szórakozás épügy primer szükségletet elégít ki, mint a munkanapok szokásainak bármelyike. Különböben is, az ünnepi szokások csaknem mindegyikénél felfedezhető még ma is az önmagáért való kultuszon kívül valamely más, egyéni, gazdasági vagy mitikus tendencia. A népszokások tehát a paraszti élet egyéb cselekedetétől egyszerűen csak kötött, kollektív formájukban különböznek. Éppen ezért a szokások körébe tartozó cselekedeteket is legcélszerűbben úgy csoportosíthatjuk, mint a paraszti élet más cselekedeteit, mégpedig lélektani szempontunknak megfelelően aszerint, hogy mely alapvető tendenciák szolgálatában állanak. Ezek az alapvető tendenciák az emberi lélek általános, primer törekvésének, az önkifejtésnek, a speciális paraszti élet hatása alatt kifejlődött formái. Az önkifejtés tendenciája, mint legvégső alaptendencia a paraszti élet során három alapvető tendenciára: az önfenntartás, a fajfenntartás és az előbbre jutás tendenciáira differenciálódott, melyek a különböző szükségletek és tapasztalatok hatása alatt természetesen további ú. n. szuperonálódott tendenciák formájában valósulnak meg. — A tendenciát az különbözteti meg az ösztöntől, hogy míg az ösztön az adott helyzettől nem befolyásolhatóan, mindig meghatározott mechanizmus szerint jelentkezik, addig a tendencia a körülményeknek megfelelően plasztikusan alkalmazkodva cselekszik. Számunkra csakis a tendenciák szerinti osztályozás kívánatos, mert hiszen az ösztönök mindenkinben egyformán működnek, ott nem beszélhetünk paraszti ösztönről, vagy városi

ősztőről, míg a tendenciák plaszticitásuknál fogva, — éppen azokat a különbségeket mutatják, melyek ugyanazon lappangó, objektív életes törekvéseknek a különböző emberi közösségekben való alakulását jelentik.

Az egyik ilyen alaptörekvés az *önfenntartás* tendenciájának a speciális paraszti életkörülmények közt kialakult formája, mely a termelő munkában jut kifejezésre. Ez a termelő munka a paraszti tevékenység bármely ágát tekintve — földművelés, állattenyésztés, halászat, erdőgazdálkodás stb. — mindenütt elsősorban emberi energia felhasználásával a természet szerves fejlődéséhez kapcsolódó termelést jelent. Tekintve azt, hogy természettel való munkálkodás a természethez való nagyfokú alkalmazkodást is kíván s tekintve továbbá, hogy a természet évenként szabályosan megismétlődik, ezzel már eleve alkalom nyílik a szokások kialakulására. Az egyes jelentős természeti eseményekhez fűződő szokások közül megemlítünk néhányat. Téli napfordulóhoz elsősorban a pásztorok körében fűződnek szokások. Ilyenkor szokás vesszőnyalábot, varázsvesszőt kötni. Aki ebből a varázsvesszőből szálat húz s tavasszal először ezzel hajtja ki a jószágot, annak az állatai termékenyek lesznek. De szokás az is, hogy a téli napfordulókor ezzel a vesszőnyalábbal ráhúznak a pásztorra, mire az ugrálni, táncolni kezd, hogy frissek legyenek az állatai. Tavaszkezdő szokás a most már keresztény ünnephez, húsvéhoz kapcsolódó, helyenkint még mindig divatos hangos, lármás felvonulás. Kereplővel, rossz bádogedénnyel, csengőkkel, kolomppal vonul fel a falu legényifjúsága és hangos kerepeléssel, zörgéssel, kolompolással üzi el a rossz szellemeket, hogy a következő esztendő zavartalan legyen. A tavaszi búzaszentelés — mely már teljesen keresztény formák között megy végbe — célja ismét gazdasági; áldást, bő termést kér. Természetes, hogy a földművelő parasztok esztendejük legnagyobb eseményét, az aratást is megünneplik. Az arató és szüreti szokásoknak a formája lassan átalakul s a falusiak modernizálódó tendenciájának megfelelően arató és szüreti bálökká módosulnak, mely alkalmakkor a régi szokásos mondókák elmaradnak, csupán a bál helyiségének díszítése fejezi ki az alkalmi jelleget.

Az eddig felsorolt példák a kiemelkedő alkalmak szokásai.

Eredetük többnyire igen régi, gyakorlatuk ma már legtöbbször mechanikussá vált, úgyhogy tulajdonképpen funkciójukat igen sokszor maguk a parasztok sem ismerik. Jelentőségük lassanként elkopik, használatuk egyre ritkábbá válik s igen sok helyen teljesen kimennek a divatból. Mégis nyilvánvaló, hogy egyikük sem öncélú játszadozás, hanem mindegyikük a termelő munka akciókörének szolgálatában áll. Számos szokás szolgálja még a termelő munkában megnyilvánuló öfenntartás tendenciáját. Az egyszerűbb praktikáktól kezdve, a fel sem tűnő, hétköznapi cselekedetekig. Ilyen egyszerűbb praktika az, amikor a vető gazda a vetőabroszba pénzt köt, hogy az elvetett mag gazdagon fizessen. Vagy az, hogy karácsonybőjtkor abroncsból etetik a tyúkot, hogy sokat tojjon. Mindezek a szokások azonban ma már kiveszőfélben vannak, mégpedig éppen azért, amiért nekünk egyáltalán feltűnnek, vagyis mágikus jelentőségük miatt. Nemcsak azért, mert az erkölcsi és intellektuális népművelés üldözi őket, hanem azért is, mert ma átalakulófélben van az az egész paraszti világszemlélet, ahol ezeknek a mágikus cselekedeteknek még valóságos hit volt az alapja és ezek a szokások reális funkciót teljesítettek. Éppen az a tény, hogy a mai racionálisabb világnép kialakulásával ezek a szokások eltűnnek, bizonyítja azt, hogy nem pusztán formalizmus voltak. A változott körülmények közt is természetes funkciót teljesítő szokások azonban még ma is érvényben vannak s maradnak is, amíg az őket szükségessé tevő gazdasági forma is át nem alakul. Ezeket azonban kevésbé szokás észrevenni, éppen természetességük folytán. Ilyen élő népszokás még a nem industrializált és nem racionalizált termelés csaknem minden mozzanata. Így pl. kötöttebb formájú cselekedetet, mint a kemencében való kenyérsütés, alig lehet elképzelni. Ideje is csaknem általánosan a szombat reggelben van meghatározva. Az alföldön pl. péntek este, holdfeljötte után kell bekovászolni. Szombat reggel közvetlenül a kemence befűtése előtt szabályos mozdulatokkal szakítja le a kenyeret a gazdasszony s rendszerint hat szakajttóba rakja. Teljesen kialakult szokás szerint kb. egy órán keresztül fűti a kemencét, mikor az alja már világít, kicsi lángosokkal megpróbálja, hogy vájjon eléggé átfűtött már, azután a kemence alját a szén vonó és vizes seprű segítségével kitisztítja, a lapát-

tal szabályosan beidegzett mozdulatokkal behányja a kenyeret, a kemence szája elé helyezi az «előtéb» s végül áhítatosan keresztet vet a kemencére, hogy a sütés sikerüljön. Az új kenyeret is előbb megkeresztezi s csak azután szegi meg. Az, hogy itt minden mozzanat indokolt, nem választja el lényegileg a fentebb említett szokásoktól, mert hiszen azok minden mozzanata is indokolt volt abban az időben, amelyben kialakultak. — Ugyancsak kötött formája van annak a mozdulatnak, mellyel a juhász fejskor elkapja az akolba igyekvő juhnak a bal hátsó lábát és ugyancsak szabályok szerint folyik le az a festői képek sorát nyújtó esemény, mikor a csikósbojtár itatáshoz összetereleli a ménest.

De nemcsak az egyes cselekvésformáknak, hanem egy egész munkanapnak, egy egész esztendő termelési munkájának, egy gazdasági közösségen belül az egyes egyének, sőt az egész közösség életformájának is szokásjellege van. Ezek a szokásjellegek természetesen vidékenként változnak, de hiszen épúgy változnak, variálódnak az ünnepi szokások is. Egy-egy közösségen belül csaknem rítusszerűen történik a felkelés, a reggeli teendők ellátása, a reggeli csak többórai munka után, mintegy kiérdemelve következik stb. Hogy ezek a szokásformák mennyire kötelezőek a mindennapi életben is, kitűnik abból, hogy ha valaki áthágja, hosszantartó sűgás-bűgás keletkezik a szomszédok között, a közösség rögtön észreveszi az eltérést. Ha pl. egy menyecske hétköznap vasaltba öltözik, vagy hétköznapon tésztát süt stb., ez rögtön feltűnik s a közösség helytelenítése mutatja, hogy itt egy szokás megszegéséről van szó. Mert nemcsak a munkamódot, hanem az öltözködést, étkezést, lakásvizonyokat is szokások szabályozzák, mégpedig olyan szabályok, melyek valaha természetesen nőttek ki a közösség akkori helyzetéből, ma azonban néha már merev formákká váltak, így pl. a helyes táplálkozásra való reánevelésnek gazdasági okok mellett éppen ilyen szokásjellegű akadályai vannak, éppen úgy, mint ahogy egyik felvidéki falu lakosait nem lehet leszoktatni arról a helytelen gazdasági eljárásról, hogy kapaláskor ne töltsék fel a kukoricát. Semmi más nem szól emellett a helytelen gyakorlat mellett, mint az, hogy régi szokás.

A szokások a paraszti élet iratlan törvényei. Természetes, hogy életük másik dinamikus hajtóerejének, a *szexuális tenden-*

ciának szolgálatában álló cselekedeteik körében is találunk népszokásokat. Vagy a mi terminológiánkkal kifejezve, szerelmi életüket is népszokások formáját öltött íratlan törvények szabályozzák. Szándékkal beszélünk szerelmi és nem fajfenntartó tendenciáról, mert a parasztok életében is igaz az a tény, amit a lélektan más közösségek életében beigazolt, hogy a szerelmi élet sokkal több, mint egyszerűen a fajfenntartás tendenciájának szolgálatában álló cselekedetek összege. Egyes teóriák szerint ugyan ez a gazdagabb és differenciáltabb tendencia csak az európai kultúra szülötte, nem volt meg mindig és esetleg nem örökéletű s állítólag a primitíveknél nem beszélhetünk olyan értelemben szerelmi életről, mint a mi kultúránkban. De még ha talán igaz volna is ez a teória, akkor is csak azt mutatná, hogy a mi parasztságunk ebben a tekintetben sem rokon a primitívekkel. Mint ahogy a következőkből kitűnik, a parasztnál bátran beszélhetünk gazdag szerelmi életről, ha ennek a formái különböznek is a városi kultúra formáitól. Talán még az a szokás áll legtisztábban csak a fajfenntartás szolgálatában, amit aprószentekelésnek neveznek. Ez abban áll, hogy aprószentek napján az apa kora reggel rügyező vesszővel odaáll gyermeke ágyához s megkérdi tőle «hányan vannak az aprószentek?». A válasz rendszerint zavart nevetés, mert az áldozat már előre tudja, hogy nem jó számot mondani, mert akkor annyiszor húznak reá, ahány számot mondott. De nem is követel választ az apa, hanem szó nélkül, vidáman megvesszőzi a gyermekét, főként a leányokat. Ennek a szokásnak az a jelentősége, hogy akit termőággal megvesszőznek, az maga is termékeny lesz. A már sokkal több hiedelmi alapból összetevődött húsvéti locsolásnak is az öntözéssel való termékenyítésvés az egyik jelentése. Az előbbi szokás már igen sok helyen kiment a divatból, hiszen, sajnos, a gazdasági helyzet következtében funkciója el is vesztette a jelentőségét. Bár egészséges és szép menyecskének még mindig az számít, aki sok és egészséges utódnak adhat életet, a sok utód azonban a legtöbb helyen már nem örvendetes esemény, hanem gond és teher. Ugyanebbe a körbe tartozó szokás a legényavatás is. Ez a szokás, mely régebben hosszú ceremóniákkal, jelvényekkel történt, egyszerűbb formájában még ma is igen elterjedt. Ma

legtöbb helyen csak abból áll, hogy az avatandó legény meghívja cimboráit, vagy esetleg a felnőtt legények vendégelik meg az avatandót s a kocsmában együtt mulatnak. Ennél az alkalomnál leánynak, asszonynak jelen lenni nem szabad. Amint ennek a szertartásnak a jelentősége mutatja, ez a szokás már nem tisztán a fajfenntartás szolgálatában áll, mert a felavatás felszabadítást jelent az egész, gazdag, ártatlan örömmel teli szerelmi életre. Ettől kezdve szabad a legénynek formálisan is udvarolni, esténként leányokhoz járni látogatóba, nyilvános multságok alkalmával táncolni stb. A parasztok nehéz és kötött életében a szerelem jelenti egyben a legtöbb gyönyörűséget, szórakozást is. Sokszor valóban egészen ártatlan szórakozások formájában, melyeknek az erotika csak célt szab és még fokozottabb varázst biztosít. A szerelmi élet egyik első és igen fontos funkciója a csábítgatás, incselkedés, mely első sorban a leányok feladata. Ennek a feladatnak a szolgálatában álló szokásokat tekintve, úgy tűnik, mintha a leányok bájos és sokszor nem is leplezett mesterkedéseiben a legprimérből Éva-funkciók ölténének testet. Tisztán a csábítgatás, magakelletés és egyben szórakozás funkcióját tölti be a vasárnapok és ünnepnapok délutáni ú. n. karolása. Ez abban áll, hogy létánia után a tarka, pompás ruhákba öltözött leányok korok szerint csoportosulva, kézt kézbe-fűzve körüljárják a falu templomát, vagy valamely főutcáját s közben hangos, *élenk* énekszóval hívják magukra a figyelmet. A legények a falhoz támaszkodva, vagy a kapuk melletti kis padon ülve, csoportokban szemlélik az előttük fel-alá sétáló, éneklő, ringójárású leánysereget. Ilyenkor folyik a válogatás, a bírálgatás, a legények egymásközti vitája, értékelgetése. De felhasználnak a csábítgatásra más, látszólag a termelő munka szolgálatában álló szokásokat is. Így pl. a fosztókát és a fonókat. Kukoricatörés után, mikor a nagy halom kukoricát a mezőről hajastól hazahordták, a legtöbb helyen nem egy-egy család tagjai végzik el a hántást, hanem a falu fiatalsága gyűlik össze, egyik este egyik, másik este másik háznál. Az öregek nem is vesznek részt a munkában, hanem amíg a fiatalok dolgoznak, ők a munka jutalmát, a főtt kukoricát és a bort készítik elő. Pedig a fiatalok számára nem ez a legfőbb jutalom, hanem a közben

lefolyó hancúrozás, játszás, a nagy halom kukoricahéj között. Eleinte csak a leányok jelennek meg s színlelve hozzálátnak a fosztáshoz, de még inkább az éles, hangos énekléshez. Ennek az a szerepe, hogy a sötét éjtszakában sétáló, ólálkodó legényeket odacsalogassa. Mikor már a legények is megjelennek — akik eleinte tettetett szégyenlőséggel csak az ajtóig merészkednek s a leányok unszolását várják —, csak akkor látnak igazán dologhoz, hogy a legények lássák ügyességüket. Lassan munkábaállnak a legények is s ekkor élénk versenyre kelnek, hogy ki előtt lesz nagyobb halom kukoricahéj. Hasonló okok alakították népszokást a fonás, szövés munkájából. A megtermelt és fonásra előkészített kendert vagy lent rendszerint nem otthon fonják meg az asszonyok és különösen nem a leányok, hanem a falu egy-két házánál összegyűlve, fonókat rendeznek. Itt is előbb a leányok jelennek meg, egy-két öregasszony felügyelete alatt s hangos hancúrozást, játszadozást, éneklést rendeznek, míg a legények meg nem jelennek. Abban a percben, mikor a legényeket odacsalta a hangos vígadozás, a leányok helyükre ugranak s nagy szorgalommal látnak munkához. Ha közben egy leánynak leesik az orsója, a mellette ülő legény felkapja s csak kiváltás ellenében adja vissza. A legtöbbször természetesen csókért. Ha már a legények jelen vannak, többé játékról nem igen lehet szó, csak apró incselkedésekről s közös éneklésről. Hosszas unszolás után valaki elkezd mesélni s ha jó mesélő akad, igen gyakran a hajnalba nyúlik a munka. Az eddig említett szokások a leányok szerepét mutatták. A legények szerepe csak a válogatás volt. Azonban a legények udvarlását is szabályozzák a népszokások. Ők rendszerint esténként járnak a leányos házakhoz. Vannak vidékek, ahol csak oda szabad bezörgetni, ahol világosság van s ilyenkor a legény csak az ablakhoz megy s gyufát kér. A leány erre befelé invitálja, mire a legény hajlandónak mutatkozik, bemegy a házba s ott elbeszélgetnek. Más vidékeken azonban csak akkor zörget be a legény, ha odabent már sötét van. Eleinte csoportosan járnak a legények, egy este több házhoz ellátogatnak, de ha már választottak, akkor rendszerint egyedül mennek a leányhoz, akit ekkor már szeretőjüknek neveznek. S valóban, több helyen a szó meg is felel a valóságnak. A fiatalok egymás hajlandóságát is kötött formák

szerint tudakolják. Vagy mátkatálat küld a leány vagy a legény a választottjának s ha az a csemegékkel megrakott tálat kiüríti és mással megtöltve küldi vissza, akkor a válasz igent jelent. Vagy pedig ú. n. rezesbokkrétát, fémszálakkal díszített művirágcsokrot küldenek egymásnak, vagy pedig a leány kötényt hímez a legénynek s ha az vasárnap a templomban abban a kötényben jelenik meg, akkor a leány ebből tudja meg, hogy választása sikerrel járt. Az ilyen nyilvános formában történő választás — hiszen ebben az esetben pl. már az egész falu tudja a nagy eseményt — legtöbbször eljegyzést is jelent. Az a tény azonban, hogy egy leány akár formális, akár csak jelképes értelemben egy legény szeretője lesz, még nem jelenti azt, hogy házasság követi a barátságot. Hiszen éppen olyan helyeken, ahol még ezek a szokások életben vannak, ahol a régi parasztkultúra törvényei még uralkodnak, érvényes az a szokás is, hogy a házasság nem a fiatalok választása, hanem az öregek akarata szerint történik. Ennek természetesen gazdasági okai vannak, ami érthető is, mert a parasztesalád ezeken a helyeken még mindig kicsi, önellátáson alapuló gazdasági egység. Hogy a szerelem nem a házassággal kezdődik, sőt sok helyen nem is marad meg annak keretei között — különösen akkor, mikor a házasság nem a fiatalok választásának alapján történt — mutatja, hogy a parasztek szerelmi élete nem merül ki a fajfenntartás funkciójában. Ennél sokkal több, sokkal gazdagabb. Ezt számos, a szokások köréből való példával is illusztrálhatnók. E szokások is a valóságos élet szabályozására teremődnek, természetesen öntudatlanul. De ha egyszer kialakultak, akkor erejük vetekedik az írott törvényével. Így pl. vannak falvak, ahol a leánynyaság teljes bukást jelent, ahol a közösség ezt a tényt a legteljesebb mértékben elítéli. Ha egy ilyen közösségben valamelyik leánnyal mégis megtörténik, akkor nincs többé maradása abban a faluban, vagy ha ott is marad, szó sem lehet arról, hogy valaki falujabelihez férjhez mehessen. Még azt is rossz néven veszik, ha idegen falu legénye feleségül veszi. Az különben is általános szokás, hogy egy falu lakói egymás közt házasodnak, de vannak falvak, ahol ezt a szokást olyan szigorúan veszik, hogy ha véletlenül egy leánynak idegen falubéli legény udvarol, akkor a legényt este meg-

lesik s alaposan megverik. Ha pedig a legény a falu báljába is elmerészkedik, akkor ebből rendszerint véres verekedés keletkezik. Ha pedig a leány is vonzódik az idegen legény felé, akkor éjjel a leány kenderét lekaszálják s ezzel úgyszólván jóvátehetetlen kárt okoznak neki. De még nagyobb a szégyen, amit ez a cselekedet jelent, mely a szokástól való eltérésnek a közösség által való megbosszultatását jelenti. Viszont a szokásoknak az élethez való plasztikus alkalmazkodását mutatja az a körülmény, hogy egyes falvakban vagy főként mezővárosokban, ahol tehát nagyobbak a vagyoni különbségek, a szegényebb rétegek leányai számára a leányanyaság semmi szégyent nem jelent, míg ha gazdagabb leány bukik el, nála ez vagyoni kategóriájából való biztos kiközösítését vonja maga után. Az élet szüli és az élet alakítja a szerelmi életet szabályozó szokásokat is. Egyes, számunkra exotikusabb szokás elmúlásán kár keseregni, mert az elmúlás rendszerint az illető szokás által teljesített funkció fölöslegessé válását, vagy átalakulását jelenti.

A paraszti élet harmadik nagy hajtóerejét a *magasabbra való törekvés tendenciájának* nevezhetnők. Természetesen ez a tendencia is, mint az előző kettő, lényegileg megegyezik minden más emberben is élő tendenciával, pusztán csak sajátos formája, megnyilvánulási módja vált parasztivá. Az emberi életnek ez a törekvése is különböző, ú. n. szuperponálódott tendenciák formájában nyilvánkozik meg, vagyis, hogy úgy mondjuk, több résztendenciává differenciálódott. Az előző kettőnél is kimutathatóak ezek a résztendenciák, csak hogy a körükbe tartozó népszokások természete szerint azonnal nyilvánvalóvá vált az alaptendenciával való összefüggésük. Ebben az esetben azonban az idetartozó népszokások nagyobb variációt mutatnak fel s lelki dinamikájukat csak akkor érthetjük meg helyesen, ha áttekintjük ennek a magasabbrendűség felé való törekvésnek, mint alaptendenciának a valóságban megnyilatkozó, differenciáltabb formáját. A paraszti életben a többretörekvést elsősorban is az öndokumentáció tendenciája szolgálja. A magasabbra való törekvésben benne van az önérvényesítés vágya. Ez azonban — különösen a közösség szeme előtt élő parasztnál — legtöbbször nemcsak a meglévő értékeknek, hanem lehetőleg minél többnek a megmutatását, reprezentálást is jelenti. Ez az adequát vagy

sokszor a valóságnál többet mutató látszat szolgálatában álló, öndokumentáló tendencia azonban csak egyik, bár nem lényegtelen alkotóeleme a többretörekvés tendenciájának. A másiknak, a valóságos többretörekvésnek, szintén igen sok formája van, minthogy azonban a népszokásokban főként egyik formája jut kifejezésre, ezért jelen esetben csak ennek a megemlítésére szorítkozunk. Ez pedig a magasabbrendű, természetfeletti erők kultusza, akár a hozzájuk való felemelkedési vágy, akár csak a velük való kapcsolat keresésének formájában.

Az először említett öndokumentáció szolgálatában álló szokások jelentősége önmagában nem érthető meg, ha nem említjük meg az idetartozó és elsősorban ünnepi szokások, ünnepi életformák hétköznapi megfelelőjét. Az öndokumentáció körébe tartozó szokások legtöbbször valami önleplező alkalmat keres, valami más életfunkcióhoz, mint ürügyhöz kapcsolódik. Ilyen alkalom például a születés. Különösen nagy esemény egy családban az első gyermek születése. Ilyenkor az asszony betegyát mintegy sátorral takarják el, ami abban áll, hogy a mennyezetes ágyat függönyszerűen ú. n. sátoros lepedőkkel veszik körül. Ezeknek a sátoros lepedőknek egyik hivatása eredetileg az volt, hogy a beteg asszonyt és az újszülöttet a rontó szellemek elől elzárják. A szokás azonban még ma is, olyan helyeken is fennmaradt, ahol a rontó szellemekben már alig hisznek. Ez a szokás itt már más, az öndokumentálás funkcióját teljesíti. Ugyanis az ilyenkor felakasztott sátoros lepedők gazdag szöttek díszítése és széles csipkéje a család vagyoni helyzetét igyekszik, mégpedig rendszerint a valóságot túlozva dokumentálni. Ilyenkor, a szülés után 5—6 napig a beteg asszony élelméről nem a család, hanem a rokonok vagy a komák gondoskodnak, akiknek ez szintén jó alkalom arra, hogy «kitegyenek magukért». A szokottnál sokkal drágább és finomabb ételeket hoznak a betegnek, mégpedig szintén díszes, sátoros lepedőbe kötve a cifra edényeket, a komatálat. Ezek a díszes lepedők szomorú ellentétben állanak a család mindennap használt ágyneműjével, mely nemcsak hogy nem díszes, hanem néha még a tisztaság elemi követelményeinek is alig felel meg. Mégis, a legszegényebb leány is kap férjhezmenetele alkalmával 5—6 ilyen lepedőt, melyeket azután egész életében legfeljebb 2—3

alkalomkor használ. Másik öndokumentációs alkalom a lakodalom. Az ételek minősége és sorrendje vidékenként más és más, de mindenütt kötelező formában elő van írva. E szokás igen súlyos anyagi áldozatot követel, mert egy-egy lakodalomban az egész falu, vagy nagyobb helység esetén az egész utca vendégeskedik, ami rendszerint többszáz embert jelent. Az a gazda, aki egész életében úgyszólván még a szájától is elvonja a falatot, hogy az állatait jókarban felnevelhesse, ilyenkor habozás nélkül vág le disznót, birkát, borjút, sőt néha ökröt is; a kacsák, libák, tyúkok nagy seregéről nem is beszélve. Abban a parasztszalámban, ahol sülttészta legfeljebb vasárnap ha kerül az asztalra, ilyenkor tekenőszámra sütik az apró tésztát, kalácsot, tortákat. De nemcsak a család, hanem a rokonság is kiveszi a részét az áldozatból, mindenki hoz egy-egy sült kakast, mégpedig hagyományos módon színes papirosba csomagolva, tarka pántlikákkal feldíszítve. Hogy ezeknek a cifraságoknak (ma már csak az etnológusok által ismert jelentésükön kívül) ma is van eleven, mégpedig öndokumentáló funkciójuk, kitetszik abból az öntelt mosolyból, mellyel a készítő gazdasszonyok az egész nap szemlére kitett cifraságokra tett megjegyzéseket lesik s ahogy este büszkén lépkednek, mikor fáklyafény mellett hosszú menetben, a menyasszony kíséretében a vőlegény lakására szállítják őket. Az ilyen alkalmakkor tapasztalható pazarlást azonban nem szabad elhamarkodva feleslegesnek minősíteni. Annak a parasztnak ugyanis, aki egész esztendőben s az esztendők egész hosszú sorában, napról-napra egyéni igényeinek legteltesebb elfojtásával képes a maga munkáját ellátni, szüksége van olyan alkalmakra, mikor nem ő szolgálja a természetet, hanem a miliót állítja be saját énjének szolgálatába. Az, aki nehéz munkája mellett sokszor napokig alig eszik főtt ételt, kell, hogy egyszer-egyszer dúskálhasson az ételben. Ugyanez az ellentét, a látszólag érthetetlen pazarlás és a legnagyobb igénytelenség párosul öltözködésükben is. Egy-egy díszes templomi felvonulás százakat érő ruhákat varázsol ugyanazokra az emberekre, akik mindennapi munkájukat csaknem rongyokban látják el. A Nagyhortobágy egyik pásztorbojtára, akinek egész évi fizetése az igénytelen ellátáson kívül 120 P, ebből 105 pengőt adott ki egyetlen cifraszűrért. A pásztoroknak ezt a cifrázkodó szokását megérti az,

aki ismeri ezeknek a pásztoroknak nehéz és egyhangú életét. Az év nyolc hónapján keresztül legeltetnek kint a Hortobágyon s az éjszakát épügy, mint a vihart a szabad ég alatt viselik el. Egyetlen menedékük nagyszélű kalapjuk, melynek karimáját rossz idő esetén lefelé hajlítják. Ő maguknak rendszerint semmi menedékük nincsen az idő viszontagságai elől, de állataiknak mesterséges erdőt ültetnek, hogy oda menekülhessenek. Egész nap egyedül, legfeljebb csak az esti itatásnál találkozva más pásztorokkal, naponta egyszeri meleg, egyhangú koszton élve, egész életükkel munkájukat, az állatgondozást szolgálják. — Szükséges tehát, hogy legyen az életnek egy olyan területe is, ahol saját emberségüket dokumentálhatják. Valószínű, hogy egyéb okok mellett ez az életmód is erősen hozzájárul ahhoz, hogy a férfi népviseletek közül a pásztoroké a legdíszesebb.

Ugyanebbe a körbe tartozik a vendéglátás szokása is. A paraszt vendégét, különösen a városi látogatót megtiszteltetésből a tisztaszobába vezeti. Ez a tisztaszoba, mely minden jobbmódú gazda házának egyik legfontosabb helyisége, — tisztán a reprezentálás célját szolgálja. A falak cifra, festett tányérokkal vannak teleaggatva, melyeket talán sohasem használnak más célra, mint díszítésre, mindamellett, hogy a család rendszerint közös tálból, vagy legalább is igen egyszerű edényből eszik. Itt áll a vendégágy is, melyben a díszes huzatú párnák csaknem a mennyezetig vannak felhalmozva, de ezt az ágyat is csak a vendégnek bontják meg. Ők maguk a konyhában, kamrában, istállóban vagy a szabadban hálnak s ágy is csak a gyermekeknek és az asszonyoknak jár. Még hosszan sorolhatnánk fel a paraszti élet poláris jelenségeit, de mindegyik ugyanazt a lappangó feszültséget mutatná, amely egyrészt a munkaközben való áldozatos magatartás, teljes, igénytelen alkalmazkodás, másrészt a mégis létező és érvényesülést kívánó változatosság-igény, önérvényesítés és öndokumentációs vágy kettősségéből fakad.

A magasabbrendűség látszatát szolgáló szokások mellett a valódi, objektív magasabbrendűségi törekvés szolgálatában álló szokások elsősorban a vallási élet köré csoportosulnak. — A parasztnak vallási életének lelki alapja igen összetett. Összefonódott, komplex érzelmekről és hiedelmekről van itt szó

s ezek működése olyan formákat teremtett, melyek a maguk teljességében nem illeszthetők be egy vallás kereteibe sem.

A katolikus parasztnak vallási szokásainak s ezek útján vallási életüknek ismertetését legmértőbben egy búcsúnak a leírásával kezdhethetjük. Erre a célra válasszuk ki a szegedi alsóvárosi búcsút. A búcsú színhelye egy sokszázéves templom. Kívül sima gótikus falak, bent dús barokk díszítés. Ezzel a kettősséggel mintegy szimbolizálhatjuk a paraszti búcsút is, melynek meghatóan egyszerű és nyers külsőségei izzó érzelmi túlfűtöttséget takarnak. A nép körében sok hiedelem fűződik ehhez a templomhoz s különösen az egyik Mária-képhez. A nép magáénak érzi ezt a templomot s méltán. A törökidő idején s egy múlt századi nagy árvíz katasztrófa alkalmával ide menekültek a parasztnak oltalmat keresni. Számos csodatételért is a templom iránt éreznek hálát. Ennek az érzésnek minden évben búcsú formájában adnak kifejezést. Messzi falvak lakói zarándokolnak el ide augusztusban, sok kilométert gyalogolva a nyári hőségben. Vagy a falu papja, vagy valamelyik idősebb parasztnak vagy paraszttasszony vezetésével indulnak neki a hosszú útnak. A búcsú előestéjén érkeznek a templom alá s tulajdonképpen a búcsú eredeti népi része ezen az estén folyik le. Mire a zarándokcsoportok megérkeznek, már sötét este van s minden zarándok kezében kicsiny, hegyes papírzacskóba bújtatott gyertya világít. A különböző csoportok külön-külön letelepednek a templom köré s éjfél hangos imádkozással, énekléssel töltik az időt. Pap ilyenkor nincs jelen s az elhangzó énekek is többnyire eredeti népi énekek, melyek legfeljebb az egyházi énekeknek a nép közé szivárgott s átalakult motívumait tartalmazzák. Az elnyújtottan éneklő, egy-egy falu keresztnél köré telepedő, kicsiny gyertyákkal megvilágított csoportok szinte révületben izzó, vágyakozó hangulata a nehéz munkában megfáradt, egyszerű parasztnak magasabb erők felé való vágyakozását, önmaguk fölé emelkedését sugározza. Éjfélkor befejeződik az éneklés, a nyugovóra térő parasztnak a templom oltára felé meghajolva, ezekkel az egyszerű szavakkal búcsúznak: «Jó éjtszakát Szűz Mária». Másnap már az egyház hivatalos szertartásai következnek, de a parasztnak ilyenkor is megtalálják a maguk külön kapcsolatát Istennel. Különösen

a leányok keresik fel magányosan az ú. n. «Fekete Mária»-képet, mert az a hit járja, hogy aki búcsúkor e kép előtt imádkozik, az esztendőre férjhez megy. Délután már kevésbé áhítatos a hangulat, ilyenkor a templomkörüli sátrak felé fordul a figyelem, ahol mindenféle tarka csecsebecsét lehet vásárolni. A legények a szeretőjüknek mézeskalácsból készült rózsafüzért vesznek, amit a leányok természetesen nagy büszkeséggel akasztanak a nyakukba. Mézeskalácsszív, mézeskalácshuszár, színes gyöngy, sőt rikoltozó papírtrombita és egyéb zajos játékszer felé fordul a figyelem. Estefelé már szinte fülsiketítő lárma van, nyoma sincs az előző esti áhítatnak, a kapuk alatt zene szól s a fiatalság nekihevülten táncol. Íme, ismét a parasztélet polaritása. Az egymás után következő két este egymástól annyira eltérő hangulata mindkét esetben egyformán őszinte és egyformán jellemző is. De önmagában egyik sem az. A parasztok még egy napig sem tudnak énjük egy vágyának élni, mindig az egész ember vesz részt ünnepi felemelkedettségükben és jókedvükben csak úgy, mint ahogy a terhes munkanapokon is egész lélekkel szolgálják kötelességüket. Szertartásaikba ugyanazt a lelkületet viszik bele, amelyik egyébként is átfüti minden mozdulatukat. Amikor este azzal köszönnék el, hogy «jó éjtszakát Szűz Mária», akkor Szűz Máriát magukhoz közel érzik s valószínűleg saját hasonlóságukra éppen úgy képzelik el, mint egy jóságos, egyszerű parasztasszonyt. Mint ahogy ez ki is tűnik abból, hogy falusi templomokban, ahol az egyes mellékoltárok gondozását rendszerint egy-egy idősebb öregasszony vállalja, nem egyszer látni díszes parasztruhába öltöztetett, kicsiny Mária-szobrot. A gondozó öregasszony büszkén szokta mondani, hogy ő mos-vasal Szűz Máriára, vagy Szent Antalra, aszerint, hogy kinek az oltárát gondozza. Viszont az egyes képekhez fűződő hiedelmek is azt mutatják, hogy ők természetesnek veszik, hogy az Isten éppen az ő dolgaikkal törődik. Az is egészen természetes számukra, hogy rögtön a templom mellett, csaknem közvetlenül a vallásos révület percei után díszes csecsebecsét vásároljanak egymásnak s ünnepi hangulatuknak hangos vigadozással adjanak kifejezést. Nem a vallásos paraszt, vagy jámbor paraszt vesz részt a búcsún, hanem a differenciálatlan, komplex érzelmi életet élő paraszt, teljes érzelmi zsúfoltságával.

Ilyen alkalmakkor nem az egyházi szokás, hanem a benső felemelkedési vágy, a jobb utáni sóvárgás, az ünnepi felszabadulás, a változatosság igénye, egyes konkrét kívánságok és még sok más, talán szételemezhetetlen érzelmek hajtja őket. Ezek közül a néha ellentétes, zavaros, tarka érzelmek közül egyiket sem érzik méltatlanabbnak a másikinál s mindegyiknek egyformán utat engednek.

Érzelmeik, fantáziájuk, egész hitviláguk differenciálatlansága kitűnik egy másik népszokásból, a betlehemezésből is. Itt még komplikáltabb a helyzet, mert ebben a szokásban nemcsak az érzelmek, a fantáziaképek, a hiedelmek keverednek, hanem maga a szokás is egy ősi pogány szokásnak és egy keresztény jellegű szokásnak a keveredéséből keletkezett. Mintahogy Viski Károly rámutatott, a betlehemezés nem más, mint a téli napfordulóhoz kapcsolódó ősi pogány pásztorjátékoknak a karácsony egyházi ünnepe köré való terelése.

A betlehemes játékokat sok helyen felnőttek, máshol már csak gyermekek játsszák, néhol még a régi formákra élénken emlékeztető állati szőrökbe, kifeléfordított subába öltözve, máshol pedig fehér lepedőkbe burkolózva, színes papírsüveggel. Papírból készült kis templomot vagy jászolt, néhol egész kis bábszínházat hordoznak házról-házra a betlehemezők. A szereplők legtöbbször pásztorokat, öreg pásztort, angyalt, vitézt alakítanak. Mondókáikban vallásos énekek, világi dalok, naiv, áhítatos rajongás és cseppet sem ünnepi hangulatú anekdoták keverednek. Élénk, drámai huzavona, félreértések után a betlehemesek rendszerint útrakelnek, hogy elmenjenek Betlehembe, ajándékot vinni az isteni kisednek, előbb azonban a háziaktól hajtják be a játékosoknak járó ajándékot.

Ebben a végig eleven játékban ismét egész sereg motívum található. A régi pásztorhagyomány, a tél elűzése (a csaknem minden betlehemes játékban szereplő «öreg» a telet megtestesítő «vad ember»-nek az utóda), a keresztény élet legnagyobb eseményéről, a kicsi Krisztus megszületéséről való ünnepi megemlékezés, a játékos hajlam, nyers paraszti mókázás és nem utolsó sorban az ajándékgyűjtés indítéka. Már előre nagy örömmel folyik a készülődés, a betlehem elkészítése. A szöveget mindenki tudja, mesterséges betanulásról,

rendezésről szó sincs, minden természetesen s a legnagyobb rendben folyik le, mert a közösség a legkisebb eltérést is szigorúan számontartja. Hasonló rendezés nélkül megy végbe igen sok faluban pap nélkül, csak a parasztok részvételével a vasárnap délutáni litánia is. A látszólagos elrendezetlenségben a nép öntudatlan játékos érzéke nyilatkozik meg. Az ilyen litániák szintén népszokás jellegűek a mi értelmünkben, csak a keret egyházi és maga a szokás természetesebben illik bele a mindennapi életbe. Hiszen külső kényszerről valóban nem beszélhetünk például abban a kis felvidéki faluban, ahol sem pap, sem jegyző, sem orvos nincs s három hegy közé ékelt kicsiny templomban mégis minden vasárnap délután hagyományos rendben folyik a litánia. Előbb csak az öregasszonyok érkeznek meg, majd a sokszoknyás, suhogó ruhás menyecskék, akik a padokban és padok közt helyezkednek el, utána a leányok, akik a templom előtt gyülekeznek s mikor már bent az ima és éneklés régen folyik, egyszerre, meghatározott időben jelennek meg s szokott helyükön, az oltár körül állanak fel. Még később jönnek az egészen fiatal leánykák, apró, ringó lépésekkel felmennek az oltár lépcsőjére s legvégül jönnek a kint csoportosult legények, akik kétoldalt a fál mellett állanak. A kivonulás is fokozatosan s ugyanilyen rendben történik, soha senki sem szegi meg az íratlan, önként vállalt rendet. Ezek a délutáni ájtatosságok is csak részben szólnak a vallásnak, részben egészen más funkciójuk van. Ilyenkor veszi fel például a legény a szeretőjétől kapott hímzett kötényt, ezzel az egész falu tudtára adva az eseményt. Litánia után szokták az öregasszonyok a templom tövében a házasság korába kerülő párokat is összebordonálni, eldöntve, hogy kicsoda kinek a párja lesz, ami ellen nincs apelláta. A litánián az imádkozást és az éneklést is egy-egy öregasszony vezeti s a néphit sajátos komplex voltára jellemző, hogy rendszerint ezek az öregasszonyok a mágikus praktikák gyakorlói is egyszemélyben. Előfordul az is, hogy az előéneklő asszonyt, aki rendszerint a búcsúkra is vezeti a népet, a falu kimondottan boszorkánynak tartja. Keresztény vallás és mágikus hiedelmek szétválaszthatatlanul keverednek abban a sajátos lelkiségben, amit parasztvallásnak nevezhetünk. Mégpedig a számukra legnagyobb természetességgel keve-

rednek. Egyik alföldi faluban a Szent Antal-oltár gondviselője egy kuruzsló asszony, aki a törvény által tiltott gyógyításáért pácienseitől rendszerint terítőket kér, melyeket azután a legnyugodtabb lelkiismerettel helyez el Szent Antal oltárán. A ráolvasó mondókákban is igen gyakran szerepelnek imatörédek, vagy a vallás más formulái. Pokolvert például úgy gyógyítanak, hogy a Miatyánkot mondják el s annál a résznél, mikor az imádságban odaérnek, hogy «úgy itt alatt a földön is», akkor a lefelé fordított mutatóujjokkal a földre böknek, mintegy ezzel mutatva az utat a betegségnek, hogy oda távozzék. Csonttörésnél pedig a következőket kell mondani: «Mikor Jézus a földön járt számon, átment egy kőhídon, megbicsaklott a szamarának a lába. Ekkor Jézus Urunk ráfűjt s azt mondta: úgy meg ne gyökerezék benne a fájás, mint a vaslánc Jeruzsálem kapujában meg nem gyökerezett.» A vallás és mágia keveredését bizonyítja az is, hogy a legtöbb naphozkötött babonás eljárásnak az ideje egybeesik a keresztény vallás dátumaival. Így pl. nagypénteken ki kell seperni az udvart s rossz cserepekkel, bádogedénnyel zajt kell csapni, hogy kígyót, békát távoltartanak egész esztendőben. Szembajt legbiztosabban pünkösöd idején lehet gyógyítani a tiszaparti parasztek hite szerint. — Ilyenkor kilenc napon, úgy, hogy a kilencedik nap pünkösöd napja legyen, kora reggel, éhesen le kell menni a Tiszára, tiszta kendővel megmosni a szemet s háttal a víz felé fordulva be kell dobni a kendőt a vízbe, miközben azt kell mondani, hogy a betegség is úgy távozzék tőlem, mint ahogy ezt a kendőt nem fogom többé viszontlátni. Babona és vallás már szinte perverz módon kapcsolódik abban a szokásban, hogy a leányok karácsonykor éjféle miséről hazamenet szenteltvizet visznek a szájukban; otthon azzal lemossák az arcukat s úgy fekszenek le. Aki álmukban letörüli, az lesz a férjük. Sokáig szaporíthatnánk még a különféle bizonyítékait annak, hogy a parasztek globális, differenciálatlan szemléletében nincs külön keresztényi vallás és külön kép a természetfeletti erőkről, melyeket ők mágikusan képzelnek el, nem ismerve különbséget reális és irreális erők között. Minthogy a természeti erőket nem oki összefüggésükben, racionális kutatások alapján ismerik, hanem egyszerűen csak gyakorlatból s így az időbeni és térbeni érintkezés a pusztá

véletlennél nagyobb érvényre emelkedik szemükben, nem természetes és természetfeletti, hanem egyszerűen csak magasabbrendű erőkben hisznek s így Isten fogalma magátólérthetően folyik egybe olyan erőkről alkotott fogalmaikkal, melyek valamely véletlen vagy már egy régebben kialakult hiedelem szerint számukra éppen olyan reálisak, mint az, hogy hirtelen vihar keletkezik. Istenben, a reális természeti törvényekben és az általuk megismertnek vélt mágikus erőkben egyformán hisznek s egyforma realitást tulajdonítanak nekik. Ezért ha az egyik erőben való hit megdől, rendszerint a másik is elveszti hatóerejét. Ahol pedig még életben van, ott egyforma erővel rendelkezik s mindenesetre annyira valóságos erő, hogy pl. egy ilyen falunak a litániáján elnyújtottan, csaknem földöntúli hangulatban imádkozó, boszorkánynak tartott öregasszonyai fanatizmusát tapasztalva, szinte kietlennek és reménytelenül sivárnak tetszik egy olyan falu atmoszférája, ahol ez a színes, komplex parasztvallás már többé nem élő valóság.

A szokásoknak három ismertett csoportjával nagyjában ki is merítettük azokat az *egyéni* lelki tendenciákat, melyek ezeket a szokásokat életben tartják s amelyek a szokások gyakorlása közben az egyéni lélekben a cselekvés indítékait jelentik. A szokásokat azonban úgy definiáltuk, hogy azok *kollektív* cselekvési formák, hátra van tehát még, hogy megvizsgáljuk, micsoda lelki minőségek játszanak még közre s adják a szokások *kollektív* formáit. Tehát, hogy melyek azok a kollektívum, a közösség felé mutató tendenciák, amelyek itt szerephez jutnak, mégpedig egyrészt, mint az egyszer már kialakult szokások megőrzői, másrészt pedig mint új szokások kialakítói. Vizsgálunk kell továbbá, hogy egyáltalán mi a közösség szerepe az egyén magatartásával szemben. Természetesen most csak azokat a szociális tendenciákat vesszük figyelembe, amelyek a népszokások megtartásánál, követésénél és újabb szokások kialakításánál nagyobb szerepet játszanak. Mégpedig először azokat az okokat próbáljuk megkeresni, amelyek már kialakult népszokások megőrzését és az egyén részéről ezek követését eredményezik. A termelő munka szolgálatában álló és az ezzel kapcsolatos szokásoknál még a legegyszerűbb a helyzet. Köztudomású, hogy

nálunk a mezőgazdasági szakoktatás még ma is csak részben megoldott feladat s a múltban különösen elhanyagolt volt. Ez a tény már a kezünkbe adja sok szokás fennmaradásának a kulcsát. Ugyanis ilyen körülmények között a földművelő és pásztornépek a munkájuk elvégzéséhez szükséges ismereteket részben közvetlen tapasztalattal, részben az ősök tapasztalatainak átvételével szerzik. A szülőktől való tanulás inkább észrevétlen elsajátítás formájában történik, mintsem tervszerű tanítás formájában. A parasztok a gyermeket miniatűr felnőttnek tekintik, aki 5—6 éves korától komolyan résztvesz a felnőttek életében és munkájában, cselekedetei inkább csak fokozatilag és nem annyira minőségileg különböznek a felnőttekétől, így a kis gyermek már libalegeltetéssel, disznóórzéssel, még kisebb testvéreire való felügyelettel és más a ház körül adódó apró tennivalókkal komoly segítséget jelent a felnőttek munkájában. A gyermek ellesli a felnőttek munkamódját s amennyiben oktatásban, irányításban részesül, az sem annyira az oktatás kedvéért történik, hanem egyszerűen csak azért, hogy a gyermek a reábizott feladatot helyesen tudja elvégezni, így tehát a kész formák átadásáról van szó. A gyermek előtt nem igen nyílik tér egyéni invencióinak megvalósítására, hanem mintegy észrevétlenül, különösebb nevelés nélkül belenő a felnőttek társadalmába s ezzel a felnőttek szokásaiba is. — A formák megőrzése tehát egyrészt a nevelés mechanizmusának következménye, mely ily módon mintegy beidegzi őket; egy kis túlzással azt mondhatnók, hogy a gyermekek viselkedését eleve ezeknek a formáknak megfelelően kondicionálja. Ez azonban legtöbb esetben nem jelenti a munka észszerűtlen, egyszerű mechanizálását. A gyermekkorban elsajátított formáknak a felnőtt korban való megmaradását az is elősegíti, hogy ezek a formák rendszerint évszázados tapasztalaton alapulnak. Az a művészkedő, faragó pásztor például, aki ostornyél, pipa, evőeszköz stb. faragása céljára más és más minőségű fát választ, lehet, hogy most már csak azért teszi ezt, mert «így szokás», ebben a szokásban azonban hosszú esztendő tapasztalata és anyagismerete van elrejtve. Ugyanígy pl. a különböző földrajzi típusú vidékek házformái is kötelezővé és szokássá váltak s ma már vakon követik ezeket a formákat,

melyek azonban ismét az illető vidék ismeretét és a rendelkezésre álló anyagok legtökéletesebb ismeretét rejtik magukban. Kötelező, de egyben célszerű is tehát ezeknek a szokásoknak a megőrzése mindaddig, míg a fejlődő élet más újabb ismeretek és változó körülmények következtében ki nem irtja a régi tapasztalatokat. Hogy a szokások e csoportjának megtartása valóban ilyen okokra vezethető vissza, kitűnik abból, hogy a modern mezőgazdaság térhódításával eltűnnek. Eltűnésük természetesen nem megy gyorsan és zökkenő nélkül.

Az ünnepi szokások némelyikét szintén hasonló lelki okok konzerválták. Így az arató és szüreti ünnepek népszokásait. Amint a munka módját átveszik a felnövő fiatalok az öregektől, ugyanúgy megszokják érzelmeik, hálaadásuk, ünnepi hangulatuk kifejezési formáit is. Különösen addig, amíg azok eleven funkciót teljesítő cselekedetek s így valóban évről-évre átélnek őket. A közösen átélt élmények közös formákhoz rögzítődnek s forma ismétlődésétől az élmény ismétlődését is várják. Ez az, amit a társadalmi lélektan másodlagos hasonulásnak nevez.

Az etnográfia által az *egyéni* élet szokásainak nevezett népszokásoknál, mint láttuk, legtöbb esetben a szerelmi tendencia és az öndokumentáló tendencia voltak az egyén részéről a lelki hatóerők. Legcélszerűbb lesz a konzerváló tényezők kikutatása céljából részleteiben is szemmelkísérni egy ebbe a körbe tartozó népszokást, például a parasztlakodalmat, melyben mindkét tendencia erősen szerephez jut. A lakodalmi szokások területén is igen nagy variációt találunk. Jelen esetben egy palócfalu lakodalmi szokását fogjuk ismertetni. A házasságkötések idejét is szokás szabályozza, amennyiben a legtöbb lakodalmat ősszel tartják. Ez a szokás egyszerű gazdasági okokra vezethető vissza, mert ilyenkor már betakarították az évi termést s bor is van bőven. Ebben az időszakban minden szombaton van lakodalom s a falu fiatalsága számára ez az idő jelenti a parasztfarsangot, mert a falu minden leánya és legénye végigtáncolja, végigmulatja az összes lakodalmakat. A hívogatás már az előző héten folyik s péntek este a vőfélyek még egyszer végigjárják az egész falut, rigmusos mondókával invitálva a lakodalomba. Szombaton reggel hangos énekszóval indulnak a vőlegény násznagya és vőfélyei a menyasszony

házához. Ott a násznagy szép rigmusokkal, a szakaszok, után tusthúzó zenei kísérettel kikéri a menyasszony ágyát. A szép mondókának azonban nem sok foganatja van, mert a menyasszony násznagya, vőfélyei s egész házanépe hangosan ellenzik a kérők szándékát. Csak pénzért hajlandók odaadni a menyasszony ágyát s hosszas alkudozás kezdődik. Ideges hangú s az avatatlan előtt komolynak látszó veszekedés után a vőlegény emberei összeadnak 5—6 pengőt, mire a vőlegény nyoszolyóleányai, akik már eddig is alig türtőztették magukat, szétkapják a menyasszony szépen feldíszített párnáit s mindenki egy-egy párnát magasra tartva, indul az ajtó felé. Az utcán szépen felsorakoznak, utánuk pedig a menet legvégén a menyasszony keresztanyja viszi a dunnát, nagy lepedőbe kötve. Otthon nagy diadallal fogadják a muzsikaszóval érkező menetet s a keresztanya szépen felveti az ágyat, legfelül ráterítve a drága, díszes sátoros lepedőket, melyeket az életben nem fognak másra használni, mint csak reprezentációs célokra, mint ahogy azt már előzőleg láttuk. Közben a menyasszony is, a vőlegény is ünneplőbe öltözik s kezdődik a búcsúztatás, mindkét háznál külön-külön. Ez a jelenet a legdrámaibb az egész játszadózásban. A násznagyok szabályos rigmusokban búcsúztatják a házasulandó fiatalokat, sorban: apjuktól, anyjuktól, testvéreiktől, minden rokonuktól, barátaiktól. Amint a násznagy egy-egy versszakban rátér az apára, anyára és sorban a többiekre, minden említett szereplő zokogva sírásra fakad. Komoly férfiak úgy sírnak, ahogy talán egy igen nehéz csapás terhe alatt sem sírnának. Itt azonban az izzó hangulat, a közösség együttes lélekezése még az idegent is magával ragadja. A búcsúztatás végeztével a menyasszony csakhogy a lelkét ki nem sírta, mintha legalább is valami nagy szerencsétlenség elébe menne. Búcsúztatás után a templomba mennek s innen rövid időre az egész gyülekezet a menyasszony házához megy. Ebédre azonban már ismét szétválnak. Mindkét háznál nagy ünnepi lakoma van, az egyes tál ételeket a vőfélyek hordják be s az első vőfély mindegyikhez verses beajánlót mond. Ebéd után az öregek bent maradnak a szobában beszélgetni, a fiatalok pedig az udvaron táncolnak. Este mennek a menyasszonyért. Mire a menyasszonnyal visszaindulnak a vőlegényes házhoz, már

koromsötét van. A vendégek gyertyákat visznek a kezükben s elöl, középen büszkén viszi az első vőfély a gyönyörű, hatalmas örömkalácsot. Ez egy csaknem méteres átmérőjű, hatalmas, pirosra sült kalács, melybe kereken mintegy húsz, méteres pálcá van szúrva, melyeket előző este a menyasszony barátnői díszítettek fel színes papirosvirágokkal, tarka szalagokkal. — A pálcák tetején kicsi, tésztából sült galambocskák vannak. Az örömkalács után viszik hosszú menetben a rokonok által hozott tortákat, kalácsokat, feldíszített sültcsirkéket, libákat, kacsákat. Nagy örömrivalgás fogadja a megérkezőket s utána a vőlegény házánál tovább folyik a multság, tánc. Éjfélkor levágják a menyasszony fejéről a koszorút s a bérmakeresztanya kontyba tüzi a fiatal menyecske haját, aki ettől kezdve asszonynak számít. Közben folytatódik s egészen másnap reggelig tart az ivás és a tánc. Ilyenkor alakulnak ki a következő esztendőben összeházasodó párok. Sajnos, ez azonban nemcsak a fiatalok részvételével történik, mert a ház konyhájában összeülnek az öregasszonyok s ők válogatják össze a rang és vagyon szerint összeillő párokat. Mikor egy-egy pár sorsáról határoztak s ha az illető legény nem annak a leánynak udvarol, akit majd feleségül kell vennie, a keresztanyja behívja, megmondja neki, hogy kit szemeltek ki párjául s a táncolók közé ilyenkor szomorú szívvel visszatérő legénynek többé nem szabad, hogy a szeretőjét táncoltassa, hanem ettől kezdve a kiszemelt leánnyal táncol. Csak néha fordul elő, hogy a legény nem törődik bele sorsába s ilyenkor rendszerint súlyos konfliktus támad s az is megtörténik, hogy a jókedvvel indult multság véres verekezésbe torkollik. De a fiatalok már rendszerint előre tudják sorsukat s beletörődve abba s a kora reggel óta tartó kavargásba, táncba belefáradva, szinte öntudatlanul folytatják az örvénylő, kábító multságot. Aki ilyenkor látja a falut, az eresz alá akasztott lámpák fényében, szinte beleszédül az előtte gomolygó, színes áradatba s azt hihetné, hogy a levegőben izzó irracionális feszültség hirtelen valami csodaszigetre varázsolta. A leányokon suhog a 15—20 szoknyából álló színes ruhatömeg s fiúk és leányok, térdigérő csizmáikban, a fáradságtól és bortól kábultan csak még forróbban táncolnak, forognak az örvénylő áradatban. Egy ilyen lakodalomnak sok tanulsága van

a társadalmi lélektan kutatója számára. Legszenbetűnőbb itt is a tendenciák és az érzelmek differenciálatlansága s ennek a népszokásnak sokoldalú funkciója. Az élet, a szerelmi élet nagy fordulópontjának, az esküvőnek megünneplése csak egyik cél. Emellett megtaláljuk ismét a színekben, anyagokban tobzódó öndokumentációt s ugyancsak megtaláljuk az eseményre éhes változatosságigényt is. De igen fontos funkciója a lakodalomnak a házasulandók sorába kerülő fiatalság összehozása s az egészen fiatalok, mégcsak éppen serdülők szórakoztatása. Ilyen alkalomkor, bár szintén kötött formában, szabad út nyílik az érzelmek nyilvánításának is és ebben találjuk egyik legjelentősebb funkcióját, mégpedig olyan funkcióját, mely a közösségi étellel szoros kapcsolatban van. Mint már eddig is több példán láttuk, a parasztok érzelmi élete igen komplex, differenciálatlan képet mutat. De nemcsak különböző, hanem gyakran ellentétes érzelmek is összefonódnak, amit a barátságos multságoknak hirtelen gyűlölködő verekedéssé fajulása is mutat. Különösen a szerelem és gyűlölet lakozik közel egymáshoz lelkükben. Érzelmi életük mindenesetre sokkal inkább lappangó feszültségeknek, antinómiáknak zsúfolt keveredése, mintsem kikristályosodott, öntudatos érzelmek harmonikus viszonya. Talán ez az egyik oka annak is, hogy a parasztok alig beszélnek néha nagyon is gazdag érzelmeikről s szókincsükben is alig találunk idevonatkozó kifejezéseket. Talán a nehéz munka, a természeti erővel folytatott közvetlen küzdelem is oka annak, hogy a paraszt nemcsak hogy nem beszél, hanem szegyei beszélni érzelmeiről, sőt egyáltalán érzelmeit is szégyenli. Mintha a komoly munkában erős felnőtt egyszerre gyermekké, zavart, félszeg serdülővé válnék, mihelyt egyéni érzelmeiről esik szó. Minthogy azonban érzelmei igen is vannak s ezek valamilyen formában való kifejezése is szükséges, igen nagy segítséget jelentenek a kollektív formák. A közösség által egyszer már elfogadott szavak és módok alkalmat nyújtanak az egyéni érzelmek kifejezésére, viszont mintha minden más mód kerülendő lenne. Ezért van az, hogy pl. az esküvőt megelőző napon még a legnagyobb idegességgel folyik a munka, semmi különösebb megilletődés nem tapasztalható a szereplőkön s másnap mégis a legnagyobb érzelmi kitéréseknek

lehetünk szemtanúi. Sőt a menyasszony még korán reggel, amíg a búcsúztatásra nem kerül a sor, házi ruhában szorgalmasan végzi teendőit, apró jószág után néz, az étel készítését ellenőrzi, kelengyéjét rakosgatja s csak az utolsó percben öltözik fel díszes esküvői ruhájába. Mikor azonban megjelenik a búcsúztató násznagy s elkezd verses mondókáját, a primitív és más esetekben már oly sokszor hallott, sőt a legtöbbször által kívülről ismert szavak egyszerre teljesen erre az egy alkalomra íródott, csak nekik szóló jelentőségűvé válnak s minden szereplő a maga legindividuaisabb érzelmeit érzi általuk kifejezve. Hirtelen, mintegy parancsszóra megnyílnak az érzelmek kapui, melyeket eddig a legnagyobb ügyességgel rejtegettek s a felnőttek úgy sírnak, mint a gyermekek. Mintha a temérdek energiát igénybevevő munka alól felszabaduló parasztok, akik valóban oly kevésbé törődhetnek egyéni lelki problémáikkal, a valóságban is kezdő gyermekekké válnának, mihelyt érzelmeik nyilvánítására kerül a sor. Kezdőkkel, akik csak akkor érzik biztonságban magukat, ha már kialakult formákhoz ragaszkodhatnak. Talán hasonló okai vannak annak is, hogy a legkötöttebb cselekvésformák éppen olyan területen alakultak ki, ahol a legtöbb érzelmi momentum szerepel, vagyis a szerelmi életben. Az idevonatkozó és már eddig ismert formákon kívül a bizonyító példák egész tömegét hozhatnók még fel. A leányok incselkedésének, a legények udvarlásának, látogatásának nemcsak formája, hanem ideje is meg van szabva. Minden szituációnak megfelelően kialakulnak a szokások, melyeket amíg élnek, az egyéni gyakorlat minden esetben teljesen egyénivé és újra és újra átéltté alakít. Nehéz kérdés például, hogy a Hortobágyon legeltető pásztorok, akik magányosan élnek a pusztán, nyolc hónapon keresztül, hogyan látogassák meg szeretőiket. Természetesen erre is van formula, mert azt egyetlen pásztor sem vallaná be magától, hogy vágyik a kedvese után s egyszerűen elmegy és meglátogatja. Ehelyett a csikósoknál például az a szokás, hogy a csikósbojtár estefelé valahogyan megvadít és lehajt egy lovat. Erre természetesen utána kell menni s lókeresés ürügye alatt elvágat a csikósbojtár, elmegy a szeretőjéhez s éjjel vagy másnap nagy diadallal hozza vissza a megtalált lovat. Ugyanígy egy nem is olyan nagyon ártatlan család-

nak a közösség által szentesített formája az, amit a matyók rókafogásnak neveznek. Ha a legénynek nincs pénze, hogy a kedvesét bálbavigye, ezt a viláért sem vallaná be az apjának, érzelmeire hivatkozva, hanem éjjel belopódzik a saját magtárakba s búzát lop onnan, abból a búzából, melynek termeléseért maga is alaposan megdolgozott. Az ellopott búzát eladja s az árát a szeretőjére költi. Mindenki tudja ezt s szemethúny-nak felette, hiszen kényelmesebb elintézése a kérdésnek, mint az érzelmeiről beszélni. A szerelmi és erkölcsi élet szokásait, törvényeit életben tartja a közösség bírálata is, mely minden egyéni eltérést rögtön észrevesz és helytelenít. Ebben természetesen szerepe van a meglehetősen egyhangú életet élő egyének szenzációéhségének is, akik minden, a megszokottól való kis eltérést eseménynek tekintve, szóbeszéd tárgyává teszik azt és élesen bírálják. A megbírálás mértéke pedig természetesen nem a deontológia világába tartozó, önmagáért való jó, hanem éppen a kialakult szokások, melyek a parasztközösség erkölcsi szemléletének kifejezői és iratlan törvényei.

A mágikus cselekedetek, rontás, kuruzslás, a termelés menetét elősegíteni hivatott cselekedetek, szerelmi praktikák fennmaradásának és kollektív érvényének sajátos külön okai is vannak. Első és természetes oka az illető szokásokat kitermelt szemléletnek, világnézetnek még mindig érvényes volta. Ahol még ma is a tiszta tapasztalatokon alapuló és racionális ellenőrzés nélkül, pusztán téves általánosításokra szorító és a véletleneket jelentőségükön túl figyelembevevő ismeretszerzés a tudás legjelentősebb forrása, ott még ma is él a mágikus szemlélet. Ahol pedig hatásosabb iskolai oktatás, iskolán kívüli népművelés, rádió, nyomtatott betű, kereskedelem, utazás vagy más városi hatás lassan elterjesztette az ismeretszerzés más módjait is, ott a régi globális szemlélet öntudatosabb eszmélésnek adta át a helyét s a mágikus szokások is eltűntek, vagy fokozatosan eltűnnek. Ez a tény önmagában is jelzi, hogy mi ezeknek a szokásoknak a konzerválója olyan helyeken, ahol azok a néphitnek megfelelően még élő, valóságos szerepet játszanak. Emellett azonban még két más konzerváló momentumra is rámutathatunk. Ezek egyike az ú. n. totalitás elve. Az előbb említett alkalmazási körök bármelyikébe tartozó

praktika vagy szokás csak úgy jár eredménnyel — a néphit szerint —, ha az minden apró részletében pontosan betartatik. Ez pedig nem egyszer igen nehéz feladat. Itt van pl. a tehen megrontásának a gyógyítása. A tehen megrontása azt jelenti, hogy valamely öregasszony, aki a családra haragszik, titkos praktikákkal megrontotta a tehenet, úgy hogy az vagy egyáltalán nem ad tejet, vagy véres a teje, vagy pedig s ez még az enyhébb eset, ha t. i. elvette a tejhasznát, ami azt jelenti, hogy a tejének nincs főle. Ha ilyesmi történt — márpedig hogyan fordulna ez elő minden tehenel —, akkor ez ellen egyes vidékek hiedelme szerint a következőképen lehet védekezni. A megrontott tehen beteg tejét egy disznó vályúba kell önteni s meg kell csapkodni olyan csipkerózsa-ággal, amely friss hajtású s még nem ült rajta madár. Ha már most a leggondosabban végrehajtják is a műveletet s eredmény még sincs, könnyen arra lehet fogni a sikertelenséget, hogy nem volt megfelelő pl. a rózság, hiszen ki tudná azt ellenőrizni, hogy melyik ágon ült már madár s melyiken nem. Néha azután a véletlen is közrejátszik s a véletlent a parasztok természetesen a maguk elképzelésének megfelelően magyarázzák. Egy vidék néphite szerint, ha a megrontott tehen tejét vályúba öntik és baltával vagdossák, akkor meg kell jelennie annak, aki a tehenet megrontotta. De megjelenhet a bűnös boszorkány macska, ló, szamár, sőt szalmaszál képében is. Természetesen egy tanyai vagy falusi udvaron alig képzelhető el, hogy az említett figurák valamelyike meg ne jelenjék hosszabb, rövidebb idő alatt s ezzel a babona tekintélyét meg nem erősítené. A totalitás elvén és a véletlenekben nem hívó szemléleten kívül elősegíti a praktikák fennmaradását az is, hogy éppen, mivel a praktikák igen bonyolult eljárását nem mindenki tudhatja, ez a tudomány rendszerint egyes személyek, többnyire öregasszonyok, de nem egy esetben öreg férfiak birtokában van, akik rendszerint ki is használják tekintélyüket, megőrizvén a reájuk szállott titkokat. Félelem és egyben tisztelet veszi körül ezeket az embereket s ez az atmoszféra részben már biztosítja, hogy az általuk gyakorolt szokásokat ne tekintsék jelentékteleneknek. Az egyes emberek személyéhez fűződő titkok továbbadása csak a családon belül történhetik meg és súlyos átkok fenyegetik azt, aki idegennek

elárulja a titkot. Mindez a rejtély nimbuszát vonja ezek köré a szokások köré, ami a misztikumra hajló lélekben már önmagában is jelentőséget tulajdonít a mágikus szokásoknak.

Vizsgáljuk meg végül, hogy mi a lelki rugója a régi szokások átalakulásának és az új szokások kialakulásának? Itt nem az eredet kérdésére gondolunk, hanem azokat a lelki rugókat kutatjuk, amelyek valamely újabb szokás kialakításánál szerepet játszanak. Az új népszokások kialakulása és a meglévők módosulása természetesen sohasem megy végbe konfliktusok nélkül. Ezek néha csaknem észrevehetetlenek, néha azonban komoly megrázkódtatást jelentenek. A konfliktusok lényegileg a következő tendenciák összeközöséséből keletkeznek: a közösség konzervatív tendenciája és az új körülmények teremtette szükségletek, vagy a közösség konzervatív tendenciája és az egyéni invenció. A második csoportba tartozó jelenségek főképpen a szokások módosulását mutatják. Ennek a mechanizmusa megfigyelhető egy-egy szokás reprodukálása, vagy akár csak egy-egy népmese újra való elmesélésénél. Soha tökéletesen nem ismétlődik ugyanaz a szokás vagy elbeszélés, mégpedig azért nem, mert, amint láttuk, minden ilyen cselekedet, bár kötött formák szerint történik, mégis a cselekvő egyén számára primer kifejezési forma s éppen ezért minden egyes új alkalom ismét individuálissá teszi. A cselekvő személy vagy személyek nem egy holt, rögzített formát akarnak reprodukálni, hanem önmagukat fejezik ki rajta keresztül. Ez pedig kétségkívül változásokat hoz létre a kötött, de nem rögzített formában. A hallgatóság, amely a népszokások alkalmával sohasem teljesen passzív, azonnal kifejezést ad tetszésének, vagy helytelenítésének és ez az azonnal, elevenen kontrolláló közösségi ítélet az, amely megszabja a változtatás formáját. Ha valaki a cselekvő vagy beszélő személyek közül indokolatlanul elhagy a szövegből, vagy a szokottól eltérően cselekszik, akkor azonnal beleszólnak és helyreigazítják s ezzel a régi formát konzerválják. Ha azonban valaki az aktualitásnak megfelelően, indokoltan változtat, akkor a közösség hangos tetszésnyilvánítása, spontán reagálása már szentesítette is a megváltoztatott formát. Igen érdekes megfigyelni pl. egy népmese elmesélésénél, hogy a mesélőt hogy

korrigálják, ha a már sokszor hallott, de mégis mindannyiszor ismét átélt meséből akár csak egynéhány szót is elhagy, vagy másképpen mond. Viszont ha a mese folyamán, erre alkalmas helyeken, pl. a befejezésnél a mesélő belekeveri a mese szereplői közé a jelenlévőket, vagy valamely, a közösséget foglalkoztató aktualitást, hangos nevetéssel helyeslik és elfogadják a módosítást. Már sokkal komolyabb konfliktusokat hoznak létre a megváltozott körülmények. Ha az új körülmény, mint pl. annakidején Magyarországon a kereszténység felvétele más kultúrák szokásainak az átvételét kívánja meg, akkor az átvétel csak abban az esetben lehetséges, ha a közösség a maga lelki alkatának és igényeinek megfelelően szelektál. Csak azokat a szokásokat vagy esetleg csak szokáselemeket veszi át, amelyek neki megfelelnek és a közösség intézményeibe eleven funkciót teljesítve beilleszkednek. Az átvétel természetesen akkor sem teljes, hanem a közösség az új szokást a maga hasonlatosságára átalakítja, a maga életformájába, mint elemet beleolvastja, így a keresztény szokások átvétele természetesen teremtette meg az ősi, napforduló szokásához kapcsolódva a betlehemezés szokását, míg pl. a nyugatról jövő, karácsonyfa állítás szokását máig sem vette be a paraszttársadalom, holott ez a szokás Magyarországon a városi életben már teljesen általános. Ha nem más kultúráknak a szokását veszi át a közösség, hanem egyszerűen csak a körülmények változnak meg és teszik feleslegessé, vagy éppen hibássá a régi szokásokat, talán ebben az esetben jönnek létre a legnagyobb konfliktusok. A közösség nehezen találja meg az új formát és ha az már megszületett, akkor is még hosszú ideig kell küzdenie a régi uralmával. Erre példa lehet a következő: Az egyik alföldi tanyavidéken, ahol még mindig szokásban van az, hogy a házasságot a szülők gazdasági szempontok szerint határozzák el, a nép annyira elszegényedett, hogy valóban nem sok gazdasági indokltsága van annak, hogy az egy-két holdas vagyon miatt a fiatalok lemondjanak szerelmükről. Kialakult az a szokás, hogy a fiatalok megszöknek hazulról s mikor már egy néhány hónapig együttéltek, törvénytelenül, esetleg az első gyermek megszületése után, a szülők, akik természetesen a konzervatív elemet képviselik, kénytelenek beleegyezni a házasságba. Az új szokás,

a megszökés ma már csaknem teljesen általánossá vált ezen a vidéken, szomorú példájául annak, hogy néha milyen ferde helyzeteket teremt a falu mai nyomorúsága.

Súlyos, az egész közösség életére ránehezedő parasztragédiák születnek a nép körében jelentkező lelki eltávolodásokból. Mikor egy-egy komoly parasztanya kétségbeesetten és tehetetlenül panaszolja, hogy a katonaviselt, városjárt, iskolázott fia «nem hajt a régi szokásra», szembeszáll a közösség véleményével, olyankor a tragédia szereplői a maguk egyéni jelentőségén túlnöve, nemcsak az egész paraszti társadalom, hanem a civilizáció útján fejlődő egész emberiség szimbolikus figuráivá válnak. Két világ, két különböző életmód törvényei összeütközésének tragikus képviselőivé lesznek. Az egyik világban az évszázados tapasztalatok, gazdasági kényszer, empirikus, mágikus szemlélet, egyéniséget és főként egyéni érzelmet csak a közösség kötött formáiban megtűrő, minden cselekedetet szabályozó életmód íratlan törvényei vívják érvényesülési harcukat, a közösség konzervatív tendenciájába, mint mentsvárba kapaszkodva. A másik világban a megváltozott életkörülmények, az újonnan feltárult, eddig ismeretlen lehetőségeket kínáló, a paraszti életen túl mutatkozó élet, az ezzel összefüggő racionális ismeretszerzés és főként az egyén növekvő individualitása, egyéni invenciója követeli a maga jogait. És ez a tendencia is megtalálja a maga létjogosultságának végső lelki alapjait a közösség örökké éhes változatosság-igényében. Hogy ma ezekből a küzdelmekből csak negatívumok születnek, az nem jelenti ezeknek a tendenciáknak a teljes összeegyeztethetlenségét. Az eredmény kielégítő volta attól függ, hogyan fognak ezek egymással szemben egyensúlyba kerülni. Hiszen a közösség élete sem lehet más, mint az egyéni élet: ellentétes törekvések következtében beálló folytonos egyensúlybomlás, éles diszharmoniak sorozata, melyeket azonban mégis valami egészséges központi szervezethez húz vissza a túlságos kilengésektől. A parasztközösség életében most egy túlságosan kilengő, diszharmonikus állapotnak vagyunk szemtanúi s a kérdés az, hogy vajjon e túlságos diszharmonia után mikor és hogyan tudja a parasztság ismét visszanyerni a kiegyensúlyozottság állapotát.

Tomori Viola.

FIGYELŐ.

KÉT KÜLPOLITIKAI JUBILEUM.

Egyik 250, a másik 350 éves és a magyarság külpolitikai sorsnézésének élénk jele, hogy az egyiket észrevettük, élénken és hálásan — ez Buda visszavétele s vele kapcsolatban XI. Ince pápa emléke —; a másik mellett azonban kissé ködös emlékhullám vonult el, pedig ez utóbbi époly jellemző, mint a másik azokra a világerőkre, melyek közé csavarodik a magyarság életsorsa: az utóbbi Báthory István halálának 350 éves fordulója; azé a *lengyel* királyé, akiről régi tankönyveink — külpolitikailag süket és vak stílusukban — annyit mondtak, hogy az erdélyi fejedelmet végre a lengyel királyi trón «méltóságára» emelték és kész. Egy kis cím, többlet a rangban — talán ez maradt meg a gyermekek későbbi köztudatában, holott a lengyelek a «nagy» Báthory jelzőjével méltán illetik és az *európai* történetírók ezt méltán megtarthatják. Miért? Erre emlékezzünk.

I.

A magyarság érzi évszázadok óta, hogy a Kelet felé áll őrt. És ezt érzi a lengyel is. A Nyugat kissé előretolt bástyája vagyunk, harctér, ez a sorsunk. A svéd államszociológus, a világszerte ismert Kjellén itt, lengyel és magyar földön lát végighúzódni egy «válságövezetet», ahol a Kelet és a Nyugat erői szükségszerűen kitombolják magukat. A lengyel és magyar csodálatos, külpolitikai sorstestvérek. Évezredes békéjüket a Kárpátok választóvonalából magyarázza a felületesebb Szemlélet, holott itt több van: merőben sajátos *közös* sorsnézés. Keletre feszültségben van a két nép; *egymás* ellen — érzi — szinte lehetetlen feszültséget elgondolni. Köztudomású, hogy a

XIX. század harmincas éveiben minő spontán volt a lengyel szimpátia — hiszen az orosz ellen is szólt, hasonlóképp a XX. század húszas éveinek elején —, hiszen ismét a nyugatra nyomuló orosz ellen készülődött valami: a közösen érzett ősellenség a Kelet, az a kulturális Kelet, mely nekünk mindig és elháríthatatlanul idegenszerűség színében tűnik fel, mert lényeges pontokon hiányzik belőle az igazi nyugati életérzés, világfelfogás.

Báthory 1533-ban született, ugyanez évben lép trónra az a «Rettenetes Iván» cár, akinek sajátosan ázsiai, vad energiája egyszerre a Nyugat felé fordul, miután otthon testvérek-rokonok, fejedelmek-városok körében vérfürdő folyt (saját fiát is megfojtotta) s letört minden ellenállást. Ezalatt Báthory, a kis Szilágysomlyó szülőtte tanult itt és ott, a padovai egyetemen, diplomata-megbízásain, sőt a császár tömlőcébe vettette. — Erdélyi fejedelmi székéből a lengyel királyi trónra került és szívvel-lélekkel, szédületes energiával karolja fel a lengyel ügyet. Lengyelül nem tudott, nevelése latin és szívében a Nyugat kultúrája lüktet. Megérzi — ott a lengyeleknél — a Nyugat évszázados nagy problémáját, az őrtállást. 1580 táján *együtt* küzd a véres cár ellen lengyel, magyar és székely, Polock és a szomszédos várak körül, míg végre megtorpan az orosz előnyomulás, az akkori «gőzhenger». A lengyel hála megjött egy századra rá, Szobieszki ott küzd Bécs körül. Ahogyan egykor Báthory volt az, ki valósággal «lelket öntött» a lengyel seregkebe, úgy most Bécs alatt Szobieszki az, aki — le nem mosva az út porát — odakiáltotta a passzív hadviselés elve szerint óvatoskodó német vezéreknek: Ha ti azt gondoljátok, mi vagyunk a gyengébbek, akkor minekünk nyomban — támadni kell. És megindult a Nyugat támadó lendülete a török ellen.

De a nagy ösztönző, aki a Nyugat gőzhengerét meglendítette, XI. Ince pápa volt. Mily messze van Róma, smily világbonyodalom szálaít kell ott szöni! A pápa most mégis ránk gondol, minden erejével azon van, hogy a kicsinyes Bécsset, az udvart is lendületbe hozza. Nélküle sem jelentékeny anyagi segítség nincs, sem főleg az az erkölcsi feltámadás, mely nélkül Bécs pigra massa-ja nem tudott volna lélekre kapni. íme, Budánál a keresztény erkölcsi erő tört előre, nagy nemzetközi

összefogás jött létre a Dél-Kelet ellen, épúgy, mint száz évvel ezelőtt Észak-Keleten is a seregek nem nemzetiségben, de kereszténységben voltak egyik a félázsiai kultúrkör barbár előretörésével szemben.

Történelmünkben csak 1849-ben látunk orosz benyomulást. És, íme, ennek lehetősége mindig előttünk rémlett. Ez azonban közeli valóság, nyomasztó levegő állandóan a lengyel történetben. Báthory, a lengyelek első Pilsudskija és XI. Ince pápa az, aki époly európai misszió hordozója: Európát önmaga történeti egységének tudatára ébresztette s politikai erővé koncentráltta.

II.

Megvan-e ez a történeti egység? És tud-e ez politikai erővé koncentrálni? Ez napjaink kérdése is és a két külpolitikai jubileum ennek átgondolására sürget bennünket. Hát igen, két kultúrkör, két világ van azon a földön, amelyre a földrajz oly sebtében rácsilllogja az «egy» világrész illuzionista jelzöt (holott csak egy össze-vissza tagolt, aránylag kis félsziget Európa Eurázia testén). Ez az Európa két világ, a Nyugat és a Kelet világ. Fejünket rázzuk, nem szeretjük elhinni, görcsösen rágjuk az illúziót, hogy mégis csak egy, hiszen egynek kell lenni; ám mégis csak kettőnek bizonyul és itt egy Keletről van szó, nem egy népről. Ma orosz, egykor mohammedán a bennünket támadó Kelet és ahogyan egykor a mohammedán török nyomult Keletről előre, mikor már a spanyol félszigeten is megvetette a lábát a mohammedán mór hatalom — egy idegen kultúrkör képviselője —, most megint átkaroló a mozgás, a Kelet Nyugatról is támadólag lép fel. Nincs más sorsnézés, mint az, hogy — ilyen helyzet van. Más a két kultúrkör hadviselése, szellemi arca. Egykor keleti rabszolgai sorsú tömegeket szorítottak be hadseregekbe, most munkanélkülieket toboroznak vagy visznek még nyugati földről is — ez a szellemet igen is mutatja: a zsarnokság keleti szellemét.

A kultúrtörténész, a kulturális egységben levő Európára gondolva, természetesen szívesebben utal egyes jelekre: a Nyugat közösségét jelzi a latin betű (a gót is hasonló), végig

egyvágású a művészeti stílus (román, gót), közös a tanítás-iskolázás, latin a világirodalom, Paris a világ egyeteme, a tudomány székhelye stb. — Az egyháztörténész bizonyára arra int, hogy nézzük meg, mennyire más a kereszténység Nyugaton és Keleten. A szerzetes Nyugaton nem pusztán ceremóniákban élő és kontemplatív, hanem megszenteli a munkát; az Egyház felemeli — szabaddá — az ókori rabszolgát; mindenütt aktivizmus és a szabadság levegője, előtörés, friss kutatás, egyéniségek. Burckhard «renaissance»-individualistája sokkal korábban megvan a középkorban. Aztán Nyugaton az Egyház is szabad; királyokat egyszerű pap vagy szerzetes is megint, erkölcsi, természetjogi, isteni szabályok korlátainak respektálására ösztönöz. Keleten az állam magába forrasztja az egyházat, amely így csak fél-egyház lehet; állami érdeket istápol s éppen nem mindig tiszteli a minden ember munkaszabadságát, örök élettörvényeit. A szociológus talán arra utal, hogy Nyugaton egymás után jön természetjogi felébredés, szabadság, demokrácia, liberalizmus, parlamentarizmus; végül a munkásosztályok szocializmusa. Mennyi minden van ebben ! Keleten minden beletorkollik egy kurta életformulába: autokrata militarizmus. És lényegében más van-e ott ma is?

Ne folytassuk; csupán annyit lássunk át, hogy a magyarság szükségképen melyik oldalon van. Az a nyugati ú. n. kultúregység politikai tartalom is; külpolitikailag pedig kétségtelen, hogy a nyugati világszemlélet, a szabad, emberi és nyugati életforma, életérzés, tudomány, művészet és államberendezés — minden államhatár és mozaikszerű tarkaság dacára — végre is egy világnak mutatja a Nyugatot. A mi két, külpolitikai évfordulónk azt jelenti, hogy társadalomszemléletünk már észreveszi az egységet, a nemzetek közti összefüggéseket is. Ennek a nyugatiságnak, keresztény univerzalizmusnak pedig ránk, keleti bástyánkon van pozitív jelentősége, külpolitikai vonatkozása. Akik *látják* a történetet, tudják, hogy a sorsközösség megvan, nem kell aktuális konvulzióknak erre figyelmeztetni.

Dékány István.

RÖVID TÁRSADALOMRAJZ A LÁPMENTI NÉP LEGJELLEMZŐBB RÉTEGÉRŐL.

Akiket az ecsedi láp ittfeljejtett: halászok és pákászok, orvvadászok és pásztorok, piócaszedők és lápi méhészek, békászok és solymárok, darvászok, rákfogók és lesipuskás nádi-betyárok, az összes lápi «szabadnépek» korcs utódai — azoknak a külsején ütközik ki a legszembetűnőbben az ősi foglalkozás, a mostani földművelő lakosság közt az a csillagközi idegenség, amely olyan lézengővé bélyegzi őket a «parasztok» előtt. Szemük vágása a legkülönösebb. Ferde, szűk nyílású, alulról felfelé hasított és keskeny. Apró, összeszűkült szembogaruk mereven repked; egyszer villogó sárga és mély, ilyen lehetett a gyűjtögető gazdálkodás idején a vadra leső primitív emberé, biztosan ítélő, begyakorolt és bokrot, cserjét átható, — máskor szürke és acélos, mint a láp ragyogó tükre volt, amelyen egy lehelletnyi árnyalatváltozást észre kellett venniök, hiszen a víznek alig kivethető elsötétülése akár egy áthaladó halcsapatot jelenthetett, bő zsákmány lehetőségét.

Egyszóval: a hűtelen láp parton hagyta az apró falvakat, amelyek híven őrizték cikk-cakkos, sokezerholdnyi határát; apró piros tornyokkal, citromsárga nádkerítésekkel, zsúptetős, nád-tetős házacskákkal besétáltak andalogva és mélán, be a nádas, sűrű, gyékényes sikátorok közé, mint egy kiöltözött halász és szerelmes párja, díszesen és egyszerűen, vasárnapdélutános magátólértetődéssel és közönséges, emberhez méltó szerelemmel egy-egy ingó-bingó lápi sziget találkahelyére. Mert a községek csakugyan szerelmesek voltak ebbe az ősi vízirenetegbe: halavadja-madara, gyümölcse, erdeje-vesszeje-bokra adták a megélhetést. Börvely falu, ez a kis lápi Velence például dombróldombra, szigetről-szigetre húzódott beljebb-beljebb, a felvég még a szilárd parton épült, de viskói cölöplábakon, vesszőfallal léptek egyik «goroncról» a másikra, imbolyogva, mégis biztosan, nem félt a szobalakó, az ember, nem félt a kéménylakó, a gólya sem, a békák királya. Nem féltek az áradástól, mert a víz elől felhúzódtak a padlásra, a vessző-falról leázott ugyan a tapasz, de apálykor az emberek leszálltak a gólya mellől, kiszedték alacsony kemencéikből a visszamaradt tátogó

csukákat — «kemencében fogták a halat», ki hallott ilyet?» —, az iszapból újra kitapasztották a fal megcsupaszkodott bordáit, eleresztették bogarászó útjukra az ijedt, neurasztániásan kotyogó kotlókat s az ezer csibe, réce, liba, tyúk ezer apró csillagot taposott a frissen ragyogó udvar sarába. A pákász vette varsáját, a solymár «vadász-társát» ráültette bőrkesztyűs kezére, sisakját szemére húzta, a halász vállára dobta kijavított hálóját, a lesipuskás ócska mordályát, a pásztor karikását, a méhészek arcukra eresztették méhésztrostélyukat, mint holmi «lápi lovagok»: indult az élet a maga járásán tovább s a nyüzsgő madársereg felszállva elhomályosította az eget, mert csendes világában újfent megjelent az ember, léppel, törrel, hálóval: *ésszel*. Csellel és fortéllyal.

* * *

Most a falvak, mint boldogtalan kopoltyús, idegen közegben érezték magukat. A láp kiszáradt s a keményekről is «leszáradt» a gólyafészek, mert nem volt többé «vadászterület», csak néhány ellenállóbb békafajta élt tovább tétova tüdővel és elsatnyult kopoltyúval a szárazföldön. A szép sárga nádkerítések megfakultak, kirothadtak, helyüket elfoglalta a deszkapalánk, a nádtetők barna kévái helyébe cserép került, a falak lenge oldalbordáit berakták tömör vályoggal és kemény téglával.

S az ember?

Még idegenebbül érzi magát a hirtelen, átmenetnélkül rákényszerülő új életformában — a föld tervszerű, rentabilitásra is számító művelésében. Eddig is szántottak-vetettek, a lápi gazdálkodás kiegészítéseképpen, de az igazi, fegyelmezett, stabil földművelésbe — melyet csak a *szárazgazdálkodás* jelent igazán — nehéz beleszokniuk. Míg a lápból éltek: emberi őstermészetük spontán szabadságvágyának kevés korlátja volt. Most, amikor sokkal keményebb munka között rá kell kényszerülniük a piacra-termelésre, kalkulálni és alkalmazkodni: többé nincs mód, hogy a statikus társadalmi formákat nem kívánó ősemberi gondtalanság lelkük mélyéről feltörhessen. «Ősi soron» volta ők szabadmagyarok s a vármegye se nagyon parancsolt s rendelkezett felettük. Igaz, hogy a láp mgoványai közé semmiféle perzekutor, csendbiztos vagy adószedő nem jutott be az ő

jóakaratok ellenére, hacsak nem számolt azzal a kellemetlen halálnemmel, hogy elnyelje a hinár.

Azok a falvak, amelyek csak életterük felével támaszkodtak a lápra, távolabb estek tőle és határuk nagyobbik, száraz részén egy magasabb közgazdasági színvonalon élhettek: könnyebben, kevesebb zökkenővel megúszták ezt az életformaváltozást. Tyúkod, Porcsalma, Ökörítő, Csenger, melynek törzsökös rétege, a kurtanemesek amúgy is állandóan *falulakók* voltak, a láp idején is, s gulyáikat, csordáikat, méneseiket bízták csak a lenézett lápi szabadmagyarokra: könnyen átalakultak. Lettek munkás, letelepült agrárnép, a múlt század utolsó évtizedében, sőt a béke csendjében a háború előtt: nagy-falusi, mezővárosi polgár, legalább is civis, Esze Tamás hajdani szegénylegényeiből a polgártehetőség vagyongyűjtői.

* * *

Nem így egykori pásztoraik, halászaik utódai, akiknek különös figuráit bevezetőül felvázoltuk. A megváltozott körülmények és miliő ellenére sem tudnak a tudat sötétjébe, a testek összejtébe lehorgonyozott életforma szorításából szabadulni. A sejtjeik is emlékeznek és ragaszkodnak: a lápi életstílus még csontjaik szerkezetében is megmarad. Ma is olyan satnya, szikár, alacsony, vézna és horgas-inas, mint a lápi környezett miatt és ahhoz alkalmazkodva az őseiké volt! Arcsontjuk keményen kivésett, feszül rajta a sárgásbarna bőr s a tekintet a szem visszahúzódott üregéből gyanakodva és tartózkodással irányul a világba. Leapadt életterük, leapadt életkedvük szinte halászmeséik primitív «vízi ember»-ére emlékeztetnek, akit egy mesésen erős hálóval fogtak s csodájára jártak, mert pikkelyek nőttek be a testét, tagjai uszonyoszerűen formátlanodtak el, szembogara tűhegynyi és mereven repkedő. Mikor meg akarták kötözni, rúgott-csapdosott s csak a legerősebb pákászok bírtak vele. Kunyhóágashoz bogozták vastag kötéllal, de nem szokott meg, hiába vetettek neki kövér pontyokat s végre is elszöktette valami ismeretlen mocsári hatalom.

Ezekben a pákászunokákban is van valami másvilági és szeráfikus. Mint akit végtelen lehetőségekből helyeztek véges határok közé; nem értik az események ritmusát, egy más nehéz-

kedés törvényében inog-billeg léptük, tétovák, csaknem légiesen szomorúak. Hogy is tudnának ők szántani-vetni, kemény, súlyos ekeszarvát fogni, Weiss Manfréd-i acél-csoroszlyát meríteni az agyag barázdákba, kapálni-kaszálni, vetni-aratni?!

Ki tudná megmondani, hogy nem éppen az Árpád-kori szabadparasztság *migrációs hajlamai* éledtek bennük újra, amikor az egyébként jellegzetesen szedanter jellegű szatmári agrár-életforma általános uralma között olyan ide-oda áramló lényekké váltak, mint a kosárfonók? Elvándorolnak mérföldekre a Szamos és a Tisza holtágaiban, ahol még megerem a gyékény. A «morotva» partján, a parti nyárfaerdők védelmében megtelepednek, a gyékényest kibérelik a gazdájától és «kitermelik». Csirbecsorba vágószerszámjukkal napokig vágják a gyékényt, a parton vékonyan kitergegetik, hogy a nap jól átsüthesse a rugalmas rostokat. Estéknént a harmat elől felkötik erős kévékbe, fejjel egymásnak támogatják s kész a rögtönzött kunyhó. Elébe leszúriák a szolgafát, ráfüggeszti a bográcsot, tüzet penderítenek alá s a Szamosból fogott halból paprikást készítenek. A biztonság és a szelíd emberség érzését árasztják szét a sárga lángok a mély mederben, árny és fény játszik a két meredek löszpart közt. A kosárfonók körül a régi lóp látomása idéződik fel és az ősemberi pásztortűz egy estére a családi tűzhely melegét pótolja.

De másnap már felkerekednek, szétrúgják a hamurakást, hátukra szedik a pehelykönnyűvé száradt gyékény-kötegeket s az apostolok lován elcipelik Tyúkodra a nagy-nagy rétre, ott ringott a lóp kellősközepén régen a legmélyebb víz, a mai Vájás csatorna mentén. Itt megfonják-szövik. Szakajtójuk, ezek az ízléses fonású kosarak, ma is nélkülözhetetlenek a kenyérsütésnél, a gazdaasszonyok szívesen megadják az árát: gabonából egyszer, búzából kétszer kell teletölteni s mire a kosárfonó egy falut bejár, már nem bírja búzával megtelt zsákját. Mogyorógyékényből készítik, nagyobb szakszerűséggel és vigyázattal a méhkasokat. Sajnos, ebből az «árucikkükből» már nagyon apadt a «kereslet» a modern Boczonádi-kaptárok elterjedése miatt, szidják is eleget a nagytudományú méhészt. De a domború, malomkőnagyságú «kenyeresek»-nek még mindig nagy a kelen-dősége, mert a kenyeret nem engedi hamar kiszáradni. A ház-

tartás, a konyhafelszerelés nélkülözhetetlen darabja az evő-eszköz-tartó is, amely erős és csinos, nem úgy, mint az izléstelen, pléhből készült, vásári kapitalizált tucatarú. A kiságy fölött a mászkáló gyerektől — itt nincs egyke! — gyékénytartó menti a fehérre meszelt falat és gyékényfonatos karosszékben üldögélnek az aggastyánok, akiket még változatos szépségében babonázott az ecesdi lóp rengetege. Kint pedig, az istállóban fonott dikón heveredik el éjfélkor a suttyó legényke, aki most szokik az udvarláshoz s hogy későre maradását észre ne vegyék, rákap az istállóban alváshoz: kettős haszon, mert több gondot fordít magára, de az állatok gondozására is. S mindezt a kosárfonó teszi lehetővé, akinek a munkáját a családfők is igénybeveszik azért, mert senki sem tudja úgy a gazdasági felszerelésnek egyik díszét, a szekérkast megcsinálni! S a kas hétköznap is szükséges, de a vasárnapi szekeres-kivonulás, atyafilátogatás vagy leánykérés más faluban el sem képzelhető a szép meander-mintákkal és zöldel-fehérral befont rácsozatú dísz-kas nélkül. Ez hozzátartozik a gazda személyisége érvényesítéséhez, mint a magasravezetett ágy és a sok dunyha s a tiszta szoba előtt a gyékénylábtorló a gazdaasszony reprezentálásához.

* * *

De «lápi kézműves»-eink közül a mozgékonyabbakban még a kosárfonásnál is kötetlenebb, kóborlóbb hajlam is sarjadzott! Megpróbálták a szélesebb Magyar Gyepűt is, beálltak fuvarosnak, állandóan útban levő, két cél közt céltalanul élő emberfajtának. Nyárvégtől késő őszig fuvarozták a birtokosok terményeit a megye távoli nagyvárosába, Szatmár-Németibe; visszafelé-jövet fát, sőt és ecetet hoztak a falusi aprószatócsoknak s követ a lassan meginduló útépitésekhez, a századvégén és a század elején. Összetartó csapatokban jártak, hosszú, tekervényes sorban egymás után, nagy hahózások közt: a rossz úton ráfért a biztatás az apró lovakra. Megfeszült, recsegő inaikra, beesett horpaszakra és a kocsisok konya, varjúszárny-alakú bajuszára túlvilági fényt vetett a szekéroidalba szúrt petróleumfáklya, amely kormos, csillagtalán éjtszakákon mutatott irányt.

A merészebbek tekintete és vándorló ösztöne azonban már

messzebre is irányult a megye határainál s a láp közepéről egyszerre csak Budapest székesfőváros sárga villamoskocsijainak vezető-fülkéjében, az utcasarkok rendőri posztján, fogházak cellái előtt, vasúti és postai altisztként a hivatalokban találta magát az, akinek az apja bölömbika-sírás és farkasok kardala közt élt a lópban s horizontja nád, víz, hínár és nád volt.

Ebben az időben indult meg az Amerikába tódulás is s a mi «lápi vándorunk» megpróbálta az Óceánon-túli szénbányákat és monstrumgyárakat is.

Mert, ha itthon maradt, mi sors várt rá? A kiöregedett kosárfonó nem volt egyébre alkalmas, mint ha elgyengült kezei nem bírták már az ügyes és aprólékos munkát — beleállhatott reszkető inaival a piócás pocsolyákba, lábát ellepték a mohó férgek, türte, hogy dagadtra szívják magukat ellassúdó véréből s akkor jóllakottan hulljanak le. Űvegbe szedte parazitáit, bedugaszolta, mint különös beföttet s házról-házra járva árulta. Nehezen élt belőle, mert a húsfogyasztás csökkenésével kevesebb lett a vérmesség, s mind ritkábban van szükség a gutaütésnek piócával való «leszívására». Az az előregedett ember viszont, akinek a vére nem gyűlnek meg ezek a «válogató» férgek, — «nem elég sós nekik», szokták mondani az ilyenre —: bizony koldus-sorsra jut. S az élet befejezésének az sem túl méltóságos módja, amikor a piócák annyira megszívják egy ilyen öregot, hogy belehal.

Mondják, így halt meg a tyukodi Beczó Bálint is, aki a vadászó Tisza Istvánt úrfi korában annyit kalauzolta a lápi útvesztőkön s miniszterelnöki díszmagyarjához is ő szállította a kócsagtollat, nyérc-prémet, kerecsenyforgót.

* * *

Lehetett még dinnyeecsőz is.

Ebben az esetben a kantalupra és a göröggre ráéhezett, virtuskodó parasztlegények kezétől is meghalhatott egy felhős nyári éjszakán, ha öregkorától és pulikutyája éberségétől kitelő legnagyobb vigyázattal éppen rajta tudta kapni őket a lopáson s túlságos élességgel próbálta érvényesíteni a magántulajdon elvét. Ugyanis a mezőrendőri kihágások, bármennyi országos törvény és külön községi, közbirtokossági jogszokás

ítélik el a legszigorúbban, a gyakorlatban mégis elég sokszor előfordulnak. Az öreg csőszök nem tudnak, a ifjabbakkal szemben nem is mernek elég szigorúan fellépni, vagy, ami talán a leggyakoribb: kiegyeznek, megosztóznak ott helyben a lopotton, Most: mivel a dinnye finom csemege a lóp környékén, itt nem terem annyi, mint Hevesben; mivel éppen dinnyeérés idején tartanak a szöszdörzsölők, lekvárkavarók, legények, lányok ez egyetlen nyári kollektív udvarlási alkalma, s mivel a lányoknak valamivel kedveskedni kell: a «gavallérok» nekiindulnak a határ egy egy tagszerűen elkülönült dinnyésébe a finom «földi»-ananász gyümölcsét és kantalupot lopni. Egy-egy szűrt indulatú vénnel a legények egyenesen szembekerülnek, kérnek tőle s ha kapnak, megköszönik, ha nem kapnak eleget, egyikük elhumorizálgat a dinnyék Charonjával s azalatt a legügyesebbje rakott zsákkal áll tovább. Az inda hajt újat, de ha a kárvallott tulajdonosok észreveszik, ennyi a kárpótlás: «a csősz nem ülhet a tövire!» De van csősz, akivel aztán nem jó találkozni a virtuskodó dinnyetolvajoknak! Szinte alvilági indulatoskodással kereng holdfeljöttétől napfeljöttéig, harmaton és lucokban, dében és melegben, esőben és éjféli szélben körül-körül a dinnyésen, sarkában morgó pulija, vicsorgó, alattomos dühvel, mintha gazdája indulatainak érzelmi áramkörével titokzatos kapcsolatba került volna. Ez az «ecsedilápi Cerberus» ugrik szembe felhőbe takart éjtszakán, rembrandti világitásban a megkapott lopóval.

* * *

A lápi Charonokat, éppen mogorvaságuk miatt, mezőörnek is szívesen megválasztották, kivált az olyanokat, akik még «bírták az inukat». A lápi szabadnépekben ugyan nem fejlődött és nem is fejlődhetett ki a tulajdon előírás szerinti tisztelete, annak kapitalista értelmezésében különösen nem. A tulajdonszerzés törvényei az ő gyűjtögető gazdálkodásukban nem voltak szabatosak, a mocsár rengetegében egymás cselekedeteit alig-alig korlátozták kölcsönösen, amint haladottabb társadalomban, ez a korlátozás természetes — mindössze a halászbokrok dolgoztak össze, a szerencsésebb kezű társ zsákmányán mindenki osztozott, egyéni igény a földre, az ingatag lápi szigetekre, amelyeket a természet erői ide-oda hajtogathattak, nem is

keletkezhetett. (A csobolyó, a varsa, a jégvágó, a garzsa, a kovataplós gyújtószerszám, persze, azért magántulajdonban voltak, hiszen ezekre nem volt körülményes az egyéni igényt megállapítani). Azonban annál többet villongtak egymással az idegen bokrok és csoportok. S ezt az elkülönítést tudja a lápi-fi mezőkerülő ma is kitűnően alkalmazni. Ő maga lop, búzakévé, tengerit, krumplit, napraforgót s ezt el is nézik neki, de bezzeg nem engedi, hogy az ő birodalmában, az egykori ringó vízi-reneteg helyén, a ringó búzatablákon bárki is kárt tegyen. Még a mezőbíró vagy az előkelőbb esküdtek sem, akik pedig az ő megválasztásánál voksoltak. S vele nem lehet egyezni! Míg már a fiatalabbakkal, akikben nagy a társadalmi sznobizmus, a stréberség is — az osztályok magasabb ranglétráján elhelyezkedők könnyen «szegeletre juthatnak», mindketten a «ne láss szemem, nem fáj fejem»-elvét követve. A láptól maradt őrt sem üveg pálinkával, sem leveles dohánnyal nem lehet megvesztegetni; ezt a módszert használják pedig az éjszakai lólegeltetések eposzi alkalmainál a legények, hogyha pásztortüzeiket felrúgja a kerülő és a parázs alatt piruló tőköt, vagy nyársra szúrt gyenge tengerit talál. De eredménnyel csak akkor, ha a szemfüles ör fiatalabb, nem-lápi korosztályból való. Ilyenkor a tűz mellé teríti subáját az ör és tolvajjal együtt, idilli cinkosságban fogyasztja el a füstízű, jóízű parázs csemegét.

* * *

Idillben oldódik fel, sőt tündéri románcban a lápi bocskorkészítőből csizmadiává és «cipésszé» vedlett «suszter» sorsa is. De előbb lássuk a lápi kisipar sorsa alakulását.

Itt persze, csak olyan kisipar fejlődhetett, amelyik a természettel, a földdel volt szoros kapcsolatban, a láppal, mint az élet gazdasági centrumával. A tetőfedő mesterség a nádkerítés, a házfedés, a palánk-fonás szükségéből keletkezett, s a csinos nádas, zsúppal-szegett házacskák a primitív, sajátkészítésű szerzővel dolgozó mester ösztönös ügyességét dicsérték, a tartós fonott kerítések és nád-zsalukkal együtt. Ma, amilyen mértékben a lecsapolás miatt a nádasok elpusztultak, úgy hódít teret a békécsabai égetett cserép és a deszkapalánk. Az ittfelajtott tetőfedők persze még nagy hozzáértéssel javítgatják ki a ma is

fentálló nádasházakat, amelyeknek megvan az a behozhatatlan előnye, hogy télen melegebben tartja a lakást a cserépnél, nyáron pedig hűvösebben s a szalonnát sehol a világon nem tudják olyan Ízesre szárítani, mint a nádas padlásokon, miután a szabadkéményű pitvarokban már megfüstölték. Ott a legforróbb nyáron sem csordul el, szikkadt, száraz jóízével táplálja kánikulában az aratót. Az olcsó cserép, persze egyre hódít s a «mester», megtartva régi tudományát, újat is tanul: éppen olyan akkurátussággal felrakja a cserépetőt, mint régen a nádat vagy a fazsindelyt, amelyet a *bodnár*; vagy az *ács* készített. Ez a két másik iparos is a lápi erdőket használta fel, «termelte ki», az égerfa jó volt ágasoknak, gerendázatnak, a fűz oldalnak, melyet sárral csaptak be és kész volt az ember hajléka. Az éger háncsával a *gubások* festették meg ezt a tipikus mocsári öltözék-darabot, vastag, erős, fűrtös gyapjából «csapták» és szőtték; ahol ez beborította, ott a legkeményebb télben sem fázott, gubás ember nyugodtan mehetett «nádat törni», ha befagyott a lép. Készítőik ma már csaknem teljesen kipusztultak, a «modern» szabók konfekció-ruhái, a tucat-ködmönök és sablonra szabott öltözeti új szükségletet, más divatot teremtettek és egy új, polgárosodottabb igény a meleg, de otromba ruhadarab, e «mezei» bunda helyett a városias «télikabátot», esetleg a falu és város között átmeneti bekecset kívánja. Kivesztek velük együtt a bütykös-ujjú falusi «zsákvarrónők», akik a lép idején, a vászonfehérműt összefércelték egy csupor tejért, kosár lisztért, miegymásért. A kiterjedt kendertermelés, őshazából hozott szép asszonymunkánk kipróbált rutinnal adta elő a háztartáshoz szükséges kendervászon-anyagot kendőre, kötőre, lepedőre, térítőre, ágyhuzatra és fehérműre valót. Ma a régi, otromba «fércművésznők» párisi divatlappal, igaz, egy-két-három esztendőssel, dolgoznak-szabnak-varrnak, városi tanfolyamra járnak, vagy az üzleti élelmesség konkurrens világában a helyszínre kitolt varróművészeti kurzuson fővárosból leutazott vigécektől tanulják az «azsúrozást», «endlizést» és «drukkolást». A versenyző vállalatok azok számára tartják előadásait, akik tőlük vásárolnak új gépet, nem is kell mondanom: részletre, «a legelőnyösebb feltételek mellett». A náluk tanult varrónőt már nem lehet natúrliákban kifizetni, mint lápi őst, a mocsári kollégánót, és a

Szabott tarifa pengőben szurkolandó le városi ízlésű, városi sikkkel mozgó kezekhez, amelyeket már nem tör fel a kapa, a sarló és a gereblye. Ők már nemcsak akkor dolgoznak, ha kint a mezőn nincs sürgős munka s a házkörül se ég a körömrre, nincs nagymosásra vagy nagytakarításra szükség. Ujjuk persze nincs elbütykösödve, körmeik ápoltak és lakkoltak is olykor és varrodájukba feltörekvő parasztlányok hivatalnoknői buzgalommal és pontossággal járnak be, hogyné, hiszen ez a szoba előszoba a városhoz, a beszéd, amiket finomkodó postásnéktől, jegyzőnéktől itt tanulnak, a fontoskodó és nagyképű félműveltség hamisan ragyogó máza: búvöli öket egy «könnyebb megélhetés» felé.

* * *

Már kevesebb társadalmi «sliffel» rendelkeznek azok a kofaféle asszonyok, akiknek ösi ösztöne szintén a lápi gyűjtögető gazdálkodás élelemszerző hajlamainak modern csökevénye. A gyámoltalan özvegyeket minden harmatos nyári hajnal kint találja a nagy legelőkön, ahol a pittymalattal kibúvó csiperkegombát, tinórut, szarvasgombát kosárba szedik, otthon felfűzik, megszárogatják s koszorúban vagy frissen behordják a csengeri őszi nagy vásárookra s eladogatják a kisvárosi nagyságáknak. Ősz beálltával kasokra szedik az elvadult lápi kökény fagytól-dértől édesedő fanyar gyümölcsét, vackort, vadrózsabogyót s lekvárt készítenek belőle, meggyűjtik, mint elődeik a parázs, gesztenyeszerű sulymot. «Sulymos kofa» annak idején a debreceni nagyvásárookra is eljárta innen, kínálgatták mézeskalácsosok, perecesek és lacikonyhások között nagy keresletnek örvendő csemegéjüket, s bár már akkor is alacsony helyet kaptak az apróiparok sorában, hiszen nem tőkeerős üzletemberek, hanem sír felé botorkáló nénik voltak ezek a kofák, vevőik is a szegényekből és a gyermekekből kerültek: ma még elesettebbek. Már nem árulják a gombákon kívül összecserkészett csemegéiket, maguk élnek rajta s gyógyító füveiket maguk teázzák fel. Egykor a pákász felesége, a «mocsári kofa», lápi javasasszony-doktor is összegyűjtötte a csodálatos gyógyfüveket, s járt vele vásárról-vásárra: ürmösborhoz, süketség ellen, seb-hegesztéshez, körömfájástul, rontás feloldásához, boszorkány-füstölésre, pokolvarra,

csúzra-reumára valót egyformán tudott ajánlani. Szinte nagyobb forgalom volt az ő áruiban, mint a darvászokéban, akik kócsag-, kerecseny-, és darutollal sűrűn teletűzdelt kucsmájukon lengették a legények és gavallérok kalapdíszét s mindig az alkuvók köre kapcsolta hiú férfiak gyűrűjébe. A füves-kofa mai utóda csak jóismerősöknek, szomszédnak ad már gyógy ^ füveiből s lassan ellankadó saját dobhártyáit pakolgatja a fülfü dunsztjába; ebből sugdolózó-titkolózó utasítások közt még azoknak sem juttat.

Tétova társadalmi pozíció ma *pásztornak* lenni is, a régi pásztordinasztiák kaszt-gőgje kimúlóban, ezek a «nemzetséges» pásztorok is elvesztik a «jólszületettség» és a természetes selekció folytán szerzett kiválóságaikat és elzárkózottságukat. Egy-egy lápi számadógulyás maga is nagy jószág-állomány felett rendelkezett a gazdáén kívül, anyagilag is felelt a rábizott gulyákért, amelyeket bojtárjaival őriztetett s nem egyszer eltűnt «szórin-szálán» egy-egy marha, de gyakran megdézsmálta erős tél esetén a nádi-farkas is. A mai pásztor semmi anyagi bitosítékot nem tud nyújtani, nem is a régi gulyásfamiákból valók, eléggé bizonytalan existenciájú, jövő-menő, áramló népség, gyakran akad köztük cigány is, ami száz évvel előbb társadalmi lehetetlenség volt. Akkor a fehér, ordasszörű és szívós ridegmarha egész évben kint élt a lápon, ma reggel kihajtják az elég szűk legelőre (általában egy legelő állatra 1000 négyszögöl fű jut) s este hazahajtják. A pásztort a legelőbirtokosság választja kihajtástól (Szent György nap) kihajtásig. «Gyűlést hajtanak» s a közösség elé járulnak az «ajánlattevők», akik között nagy a vetélkedés. Dicséri ki-ki a maga hozzáértését, amelyről évközben rendszerint nem sok jó sül ki és őseikre hivatkoznak, a jelenlevő öreg gazdákra, akik még ismerték azokat. Választás előtt a mozgékonyabb sorra járja a hangadókat s egy kis szelíd «megvesztegetés», ital bor, itce pálinka nem téveszti hatását. A pásztor bére ½ véka (16 l.) búza, ½ kenyér, 40 fillér bocskor-pénz (ez persze jelképi, mert bakkancsban, vagy cipőben járnak, nadrágban, sőt pantallóban) jószágonként, a bocskorpénz át is váltható egyszeri vacsorára. Most aztán, ha a legelő kisebb területen

fekszik s több rá az állat: akkor a bér nagyobb. A fél-mérők egy egészre nőnek, egy fejés tej, plusz még minden legelőn egy legelőrészt, esetleg tehéntartás ingyen. — «Pedigrés» pásztorfamilia egyedül a Rózsák, akik Rózsa Sándor leszármazottai, de van közöttük hentes-legény, egy borbélyinas és egy mészáros. A társadalmi ranglétrán tehát így polgárosodik el a betyár is: előbb pásztor, aztán «mesterember», iparos, úrféle.

* * *

A lápi bocskorkészítő utolsó és legtündéribb figuránk. Akkor bocskort készített, — ma csizmát. Akkor szabadidejében űzte a mesterségét, most üzletszerűen, akkor esetenként, ha úgy jött, most házi iparosként, néha «óslág»-ja is van. A többi kisiparossal ugyan éves szerződést köt a gazda, s ahogy a városi polgár réme a szabószámla, az övé a bodnár, tetőfedő, kerékgyártó, ács, kovács, sőt újabban a fodrász évi elszámolása dongakészítés, izsupszegés, lópatkolás, marhatokárolás és szakállnyírás esztendő elvégezése fejében. Egyedül a csizmadiát fizeti a gazdasszony (csak nagyobb háztartásoknál nem) csupor tejjel, liszttel és más természetbeniekkel. A gazda és iparosai között is nagy huzavonával megy az elszámolás, mindkét fél elégedetlen és becsapottnak érzi magát, — ahogy ez már a naturál-gazdálkodás természetéből folyik. De amennyit a gazdaasszony és a majszt-ramné csatázik a «Mehrwert»-en, Marx se annyit. Gyermekei pedig lebecsülik a «mesterúr» munkáját, fiatalon, fölényesen, táncos bokák csattogása közben:

Egyszer mentem el a bálba,
leszakadt a csizmámnak a sarka,
(mert) Ványi Feri varrta.
Hej, varrd meg öreg, varrd meg,
ha így csináltad meg ...
Egyszer mentem el a bálba,
leszakadt a csizmámnak a sarka.

Imígyen a csizma tündéri románcában csakugyan feloldódik a lápi bocskorkészítőtől csizmadiává vedlett «suszten» sorsa.

Erdős Jenő.

A BUDAPESTI EGYETEMI SETTLEMENT SZOCIÁLIS KONGRESSZUSA.

Amikor éppen ötven esztendővel ezelőtt, 1886-ban Amerikában az első settlementet megalapították, az alapítók előtt főleg az a cél lebegett, hogy a különböző fajú és nemzetiségű bevándorlók szellemi egységesítésére létre kell hívni egy olyan szervezetet, amely kulturális és szociális gondoskodásával képes lesz meggyorsítani a bevándorlók asszimilációját. Később, mikor Angliában is meghonosodott ez intézmény, itt — az angol viszonyoknak megfelelően — más hivatást nyert s minden igyekezete egy új közösségi élet kialakítására irányult, amit főleg szociális eszközökkel és úgy akart elérni, hogy az ipari és kulturális központok között összeköttetést létesített s a munkás és munkaadói viszonyban a múlténál fokozottabb megértést s bizonyos fokú együttműködést akart létesíteni.

A settlement intézménye az angol-szász példa hatása alatt azonban más nyugati nemzeteknél is hamar elterjedt, de mindenütt alkalmazkodott az illető nemzet viszonyaihoz, kívánalmaihoz, és célkitűzéseire, bár — különböző formában — mindenütt azonos célt akart megvalósítani, azt t. i., hogy a nemzet lelki, szellemi, társadalmi és gazdasági előnyeiből és közösségéből kitaszított, vagy addig soha fel sem emelkedett rétegek — a szociális és kulturális gondoskodás formájában — szintén részesei lehessenek a nemzeti közösségnek, tehát az azzal való szolidaritásuk és együttműködésük érdeke előttük is nyilvánvalóvá válják s így társadalom- vagy államellenes mozgalmak éle tompítottassék, vagy egyenesen felszámoltassék.

A settlement-mozgalom hullámverése Magyarországra a háború utáni években érkezett el, mikor a lezajlott forradalmak miatt nálunk is nyilvánvalóvá vált a szociális igények kielégítésének nemzeti jelentősége. Különösen az ifjúság gondolkozásában és állásfoglalásában hódított e mozgalom, azonban az állam, közületeink és társadalmunk érzéketlensége megakadályozta az ezirányban dolgozni szándékozókat, hogy törekvéseiknek reális fedezetet adjanak. A fővárosi proletariátus viszonyainak tanulmányozására alakult és megszervezett Újpesti Szociálpolitikai Intézet mellett vidéken és agrár viszonylatban — sajnos —

hasonló intézmények nem létesültek, kivéve a szegedi főiskolai hallgatók Bethlen Gábor Köre által indított tanyai-settlement mozgalmat, azonban anyagi fedezethiány és hatósági akadékoskodások miatt ez a mozgalom is megfeneklett, s ma a paraszti osztállyal nemzeti és szociális vonatkozásban minden tekintetben szolidaritást vállalt ifjúsági szervezetek papíron maradó és beszédekben kifejtett programtervezeteken túl nem tudnak tevékenységet kifejteni azoknak a népgondozási terveknek valóra váltására, amelyek — szociális és nemzeti vonatkozásban egyszerre — Németországban is, az utódállamokban is máris olyan szép eredményeket könyvelhetnek el, mert céljaik valóra váltásában mindenkor számíthatnak az állam, dinasztia, társadalom, sőt még a közgazdasági körök hathatós támogatására is.

A magyar ifjúsági szervezetekben szétaprózódott s legtöbbször elméleti síkban mozgó népgondozási munka elvi egységesítésére s egy közös, racionális munkaprogramra felállítására hívta egybe tehát a Budapesti Egyetemi Settlement vezetősége a magyar főiskolai és ifjúsági szervezetek delegátusait ez év október havának utolsó napjaiban tartott szociális kongresszusán. A kongresszus három alapelv, illetőleg kérdés köré csoportosította vitaanyagát: «1. A magyarság életkérdésében minő egységes világnézeti alapon állunk? Mít jelent ez a világnézet? 2. Milyen pontokon szükséges az egész ifjúság felvilágosítása és egységes szociális beállítása? Hogyan történjék a szociális közvélemény megeremtése? 3. Hol, hogyan és milyen gyakorlati szociális munkát végez és végezzen racionálisan a magyar keresztény főiskolás ifjúság?»

Mint a felvetett vita-pontok is mutatják, az elvi tisztázáson kívül gyakorlati célja is volt a kongresszusnak, mert «racionális munkaprogrammá megalkotását is céljai közé iktatta. A három pontba foglalt kérdés-csoport felett három félnapon át beható vitát folytatott le a kongresszus és ennek alapján hozta meg következő határozatát: «1. A magyarság megváltásának és történelmi felemelkedésének erőforrását csak Krisztus tanításában, meg népünknek *cselekvő* szeretetében találjuk meg. 2. Belső nemzeti életünk teljes talpraállításának első feltétele, hogy egész társadalmi és gazdasági életünk alaptörvénye a szociális igazságosság legyen, ami azt jelenti, hogy minden magyar embernek

nemcsak a jogot, hanem az elérhető lehetőséget is megadjuk, hogy embert megillető anyagi viszonyok között éljen családjával együtt. 3. Ezért kijelentjük, hogy teljesen azonosnak tudjunk magunkat népünk proletárságával, amennyiben annak jogos életigényeit egészen magunkévá tesszük és addig nem nyugszunk, míg sorsán gyökeresen nem változtatunk. 4. Célunk elérése érdekében első eszköznek tekintjük a közvélemény meghódítását azzal, hogy esetről-esetre, habozás nélkül kiállunk azok mellett, akik a magyar nyomor terhe alatt roskadoznak és pusztulnak. 5. Evégből egy központi bizottságot állítunk fel, amely az egyesületnek minden tekintetben szolgálatára áll és az együttműködést megkönnyíti, felelősséget vállalva a közös megmozdulásokért». E határozat megalkotásában és megszövegezésében a következő ifjúsági egyesületek delegátusai vettek részt: Fiala Magyarág Munkaközössége, Turul Bajtársi Egyesületek, Emericana, Katolikus Diákszövetség, Sárospataki Református Főiskolai Faluszeminárium, Piarista Öregcserkészcsapat, Szegedi Egyetemi Luther Szövetség, Szent István Bajtársi Egyesület, Egyetemi Mária Kongregáció, Katolikus Ifjak Köre, Egyetemi Settlement, Országos Széchenyi Szövetség, Debreceni Szent László Kör és a Prohászka Ottokár Társaság.

A vita-pontok és határozatok az eddigi ifjúsági kongresszusok határozataitól és hangjától keveset különböznek, ezek is általánosságban mozogva csak kevés konkrétumot tartalmaznak, azonban ha a kongresszus lefolyását, az azon elhangzott beszédek és ezek színvonalát tekintjük, nagy haladást tapasztalhatunk a múlthoz képest főiskolásaink szellemi színvonalának emelkedésében. A kongresszus egész folyamán domináltak maradtak a gyakorlati szempontok, valamennyi résztvevő egyesület szükségesnek mondta ki a settlement munka tudományos irányítás alá helyezését és munkaterületeinek racionalizálását, valamint központi szerv létesítését abból a célból, hogy «gy-egy megindított akció sikerét az ifjúság egységes állásfoglalásával és felzárkózásával biztosítani lehessen a szociális munkát sok esetben gyanús szemmel néző társadalom vagy hatósági szemlélyekkel szemben.

A kongresszus megnyitó beszédét Varga László jezsuita páter, a kiváló szociológus tartotta, aki társadalmi és gyakorlati

vonatkozásban kereste a keresztény világnézet szociális követelményei valóra váltásának lehetőségét. Az egyes delegátusok felszólalásaikban sorra beszámoltak az egyesületeik által már eddig is végzett szociális munkáiról s mindezekből kitűnt, hogy a kongresszus által is elérni kívánt eredményeket eddig leginkább a sárospataki református főiskola ifjúságának sikerült megközelíteni. Faluszemináriumuk munkásság és eredmény dolgában eddig egyedül áll minden hasonló megmozdulás között, vidéki tanulmányútjaikkal, előadássorozataikkal, szociográfiai munkásságukkal, valamint népművelési tevékenységükkel környéküknek nagyobb felét sikerült már népgondozó munkásságuk hatáskörébe vonni s egy igen magas színvonalon álló tudományos könyvsorozat megindításával a magyar settlement munka szellemi alapjait megvetni. Munkásságuk mind színvonal, mind terjedelem tekintetében ma messze felülmúl minden hasonló mozgalmat, mert racionális munkatervvel sikerült szűk keretek között is maximális eredményt elérni. Felette érdekes volt a Prohászka Ottokár Társaság beszámolója a Szeged-vidéki tanya-világban folytatott munkásságukról. A társaság delegátusa felolvasott a szegedi kisbérlek által hozzájuk intézett levelekből. Döbbenetes képe tárult fel a falusi nyomornak és elesettségek. Anyák más élelem hiányában csecsemőiket nem tudják elválasztani, hónapokon keresztül négygyermekes családok sónélküli kenyéren, marharépán és rántott levesen élnek, gyermekek ruha hiányában meztelenül járnak, betegek gyógykezelés és orvosság hiányában tengődnek, háztartások 5—6 hónapos időközön át kénytelenek nélkülözni minden zsír- vagy hústáplálékot, vannak, akik hónapokig csak lósósát esznek. A gyermekek legyengülten és élelem, valamint ruha hiányában az iskolákat nem látogathatják, a városi bérek megfizethetetlenek, mert nagyrészt még az 1928-as színvonalon állnak, az értékesítési viszonyok rosszak és a magas helypénzek sok esetben elviselhetetlenek. A társaság mindezek miatt Szeged városától bérrevíziót és a belügyi kormányzattól támogatást kért. De «amennyire nagyszerű volt a belügyminiszter úr tette — mondja a jelentés —, aki a hozzá benyújtott helyzetleírás után órák alatt intézkedett és 5000 pengő értékű élelmiszert osztatott ki az éhséget szenvedők között, annyira érthetetlen Szeged városának rideg közönye.

Az újságcikkek hatása alatt megindult sürgés-forgás csak sürgés-forgás maradt, ígértek minden jót a népnek, de már elmúlt nyolc hónapja és a bérleti kérdés gyökeres újjárendezése nem történt meg, sőt továbbra is tűzik ki az árveréseket és folyik a kilakoltatás».¹

A kongresszus az előadottak kapcsán közös memorandumot intézett a kisbérlok érdekében Szeged városához s ebben kérték a bérek revíziójának azonnali keresztülvitelét és a végrehajtások, valamint árverések haladéktalan beszüntetését. Megállapodás történt továbbá arra vonatkozólag is, hogy a sajtóban és egyesületi életükben mindaddig napirenden tartják e kérdést a kongresszuson résztvett egyesületek, míg az érdekelt törvényhatóság valamilyen formában nem rendezi ezt az oly régen húzódo ügyet. E sajtókampányt a magyar cserkészfiatok hivatalos folyóirata, a «Fiatall Magyarország» kezdte meg legutóbbi számában egy igen energikus, de mégis reális keretek között mozgó cikk közreadásával a kongresszuson résztvett delegátusának tollából.²

A kongresszus egyik eredménye, hogy — talán elsőnek a magyar ifjúsági mozgalmak történetében — sikerült egy konkrét magyar nemzetpolitikai ügy kapcsán az egész jobboldali magyar ifjúság szervezeteinek közös megállapodását létrehozni, de talán még ennél is nagyobb eredménynek kell elkönyvelnünk azt a másik határozatot, amely a munka folytatására állandó központi bizottságot szervezett. A kongresszus folyamán előkerült hatalmas vita és határozatanyag ugyanis nem kerülhetett be — hatalmas terjedelménél fogva — a publikált határozati pontokba s ezek részletes kidolgozását későbbi időpontra halasztották, mikor is az érdekelt egyesületek szűkebb szakbizottságai fogják ezek végleges formáját meghatározni. A vita alkalmával ugyanis egyöntetűen elégtelennek és méltánytalanoknak jelentették ki a szociális nyomornak karitatív úton szándékolt enyhítését s megállapodtak abban, hogy pozitív javaslatokat fognak a nyomor intézményes megszüntetése érdekében kidolgozni és egy esetleg később összehívandó «ifjúsági parlament» plénuma elé terjeszteni. A felszólalások kapcsán

¹ Tamás József: Szegedi levelek. (Prohászka füzetek I.)

² Szilvássy Sándor: Kiállunk értük . . . ! (Fiatall Magyarország 1936. december hó.)

különben általános volt a panasz, hogy a sajtó — jobb, és baloldali egyaránt — a legtöbb esetben elzárkózik szociális vonatkozású s konkrét esetekkel kapcsolatos közlemények publikálása elől, hogy a szociális és settlement munkát végezni szándékozó főiskolai szervezetek tagjai a hatóságok részéről nem találkoznak a szükséges és kívánatos megértéssel, hogy a magyar pedagógus-kar nem vállal irányító szerepet és aktív munkát e ma már felette időszerű és külföldön máris oly szép eredményeket elért mozgalmakban és az eredményes munkához feltétlenül megkívánt dologi és személyi szükségletek kielégítése tekintetében sem az államra, sem törvényhatóságainkra, sem társadalmunkra számítani nem lehet.

A lezajlott kongresszus biztató reményt látszik nyújtani a tekintetben, hogy főiskolai ifjúságunk érdeklődésiránya és gondolkozásmódja korszerű átalakuláson megy át, hogy a háború utáni jelszó-mozgalmak befolyása alól kezd felszabadulni, hogy a komoly és reális társadalmi vagy nemzeti munkát ma már sokkal inkább a pozitív, mint a negatív elképzelések síkjában igyekszik feltalálni s fokozott érdeklődéssel fordul ama gazdasági és szociális problémák felé, amelyeket a háború előtti magyar társadalmi és politikai élet kiküszöbölt érdeklődési köréből. Látható volt, hogy a népi és szociális szempontokkal bővült új nemzetszemlélet ma már minden ifjúsági rétegre kiterjed. Térhódítását különben a kongresszus is meggyőzően dokumentálta, mikor a Turul Bajtársi Egyesületek által előterjesztett s általuk már részben megkezdett munkaszolgálat eszméje és intézménye mellett egyöntetűen állást foglalt, mikor követelte az iparos, munkás és mezőgazdasági rétegek ifjúságával való intenzív kapcsolat felvételét, mikor — az ország gazdasági, társadalmi és szociális adottságait felismerve — elsősorban ama óhajának adott kifejezést, hogy a gazdasági demokrácia szempontjai a jövőt tekintve politikai és társadalmi életünkben fokozottabb méltánylásra találjanak és a meginduló settlement-munka szociális munkakörével és célkitűzéseivel elsősorban arra törekedjék, hogy a jelenleg gazdasági, tehát kulturális vonatkozásban is nemzeti és emberi körön kívülélők nagy tömegét, a magyar népközösség egyetemébe és gondoskodásába vezesse.

P. K.

CSALÁDVÉDELEM.

Amidőn a kormány mintegy két évvel ezelőtt hírüladta, hogy a magyarság erejének növelése céljából keresi a családvédelem előmozdítására alkalmas intézkedéseket, szándéka minden irányban élénk helyesléssel találkozott. A kormány őszinteségében senki sem kételkedett. Hogy e téren még sem történt jelentékeny lépés, azt a hozzáértők nem a komoly akarat hiányában, hanem a feladat belső nehézségeiben, a kérdés sokfelé ágazó és kiható összefüggéseiben keresték és ismerték fel. Nem kétséges, hogy e téren lelkiismeretes emberek nem is javasolhatnak kockázatos intézkedéseket, mert a családvédelem ügyét nem szabad kitenni a balsiker nyomában feltétlenül jelentkező népszerűtlenségnek. Itt minden lépést teljes bizottsággal meg kell fontolni, lemérve annak a legkülönbözőbb vonatkozásban várható következményeit.

A kiinduló pontnál jelentkezett az első nehézség: nem ismertük megbízható módon a család, pontosabban a gyermeklétszám szerint tagolt népünk társadalmi helyzetét. Voltak ugyan számítások a házasságok termékenységéről, azonban ezek a férjes nők elhunytakor felvett s jelentékeny részben már nem is élő gyermekeire vonatkozó adatok nem voltak alkalmasak arra, hogy nemzetpolitikai reformok kitermeléséhez alapul szolgáljanak. Az 1930. évi népszámlálás adatai azonban már lehetővé tették a kérdés sokoldalú megítéléséhez szükséges helyzetkép felvételét. *Thirring Lajos*, a magyar demográfiának fáradhatatlan és nagy tudású művelője most ősszel jelentette meg tanulmányának eredményét, amely ma a családvédelem szempontjából legfontosabb tájékoztató.¹

Megállapításai mindenekelőtt a családvédelem halogatás nélküli megvalósítását sürgetik. A férjes nők 20.6%-ának egyáltalán nincsen, 22.6%-ának pedig csak egy élő gyermeke van. Kétgyermekes viszont a férjes nők 21%-a. Ott tartunk tehát,

¹ A sokgyermekes férjes nők száma az 1930. évi népszámlálás szerint. Miskolc 1936. A Miskolci Jogászegylet könyvtára. Új sorozat, 17. sz. — Ezen kívül figyelembe veendő a szerzőnek Adalékok a házassági termékenység 1930. évi statisztikájához c. tanulmánya, a Magyar Statisztikai Szemle 1936. évi 8. számában.

hogy három férjes nő közül csak egy járul hozzá a nép szaporodásához. A gyermekek 70%-át a férjes nőknek ez a családot vállaló egyharmada neveli. Nekik köszönhető, hogy 100 családra 220 gyermek esik, vagyis hogy még van egy 10%-os népnövekedést jelentő többlet is, ami azonban az egész népességre vonatkozik, tehát természetes szaporodási hányadnak valóban alacsony. A tényleges népszaporodást jelentő, legalább háromgyermekes családok közül erős relatív többségben a tényleg háromgyermekes családok vannak (14%). Négygyermekes a családok 9%-a, ötgyermekes 5—6%-a, ennél is népesebb 7.2%. Ha azt nézzük, hogy mit jelentene a háromnál több gyermekkel bíró családoknál a gyermekszámnak háromra csökkentése, kitűnik, hogy ez már a családok elnéptelenedését jelentené oly módon, hogy 100 családra már csak 172 gyermek esnék, ami 14%-os hiányt jelentene az utánpótlásnál. Ott tartunk tehát, hogy *a négy- és ötgyermekes családok mentik meg az országot az elnéptelenedéstől*. Még a hat- és hétgyermekes családok száma is elég jelentékeny ahhoz, hogy az országos mérlegben számottevő lehessen. A négy—hétgyermekes családok együtt a családok 20%-át, a gyermekeknek azonban 44.6%-át adják, míg az ennél nagyobb, túlnépes családok a gyermekek 7.1%-át képviselik. A gyermekek többsége (51.7%) tehát a legalább négygyermekes családokból kerül ki.

Ez volt a helyzet a népszámlálás idején. Azóta a helyzet rosszabbodott, mert a születési index csökkent, ami azt jelenti, hogy a népes családok jelentősége a nemzetőrzs fenntartása tekintetében növekedett. Persze, a férjes nőkre kiterjedő számítások nem nyújtanak teljes képet. Egyrészt jobb a helyzet, mert az özvegyasszonyok gyermekei és a törvénytelen gyermekek is növelik a gyermekszámot; másrészt rosszabb, mert a «gyermekek» között (akik itt nem koruk, hanem férjes anyjuk életbenléte címén kerültek ebbe a kategóriába) sok agglegény és idős hajadon is van, akik miatt a családok fenti mértékű szaporodására nem lehet többé számítani. A kétirányú elhanyagolt tényező közül, sajnos, ez az utóbbi hat erősebben.

A tehermegosztás, főleg a közterhek megosztása tekintetében sürgősen teendő intézkedések szempontjából igen fontos Thirring Lajosnak a gyermekszám és a foglalkozások viszonyára

nézve közölt eredménytáblája. Nem nehéz e számsorokból ki-elemezni a szó szoros értelmében nemzetfenntartó társadalmi rétegeket, melyek ma még hajlandók gyermeket felnevelni, azonban a családvédelem késedelme esetén e réteg eltűnése is rövidesen bekövetkezhetik.

Nem tudjuk, végig elemezték-e a kormány illetékes közegei a családvédelmi intézkedések alapjául szolgáló adatokat s milyen irányban és mértékben javasolják a törvényes beavatkozást. Minthogy a reformjavaslatok késnek, arra kell gondolnunk, hogy az a kormányzati ág aggodalmaskodik, amelyekre itt elsősorban vár feladat: a közterhek családvédelmi szempont érvényesítésével való arányosítására hivatott pénzügyi kormány. Pedig két irányban is példaadóan kezdeményeznie kell: adóreformmal és a családi bérrendszer irányában való komolyabb közeledéssel.

Sz. Gy.

«KÉNYES» KÉRDÉS?

I.

Kis tanulmányt, inkább csak vázlatot kap itt az olvasó egy olyan problémáról, mely napjainkban egyre gyakrabban szóba kerül megismétlődő, szinte már rendszeressé váló esetekkel kapcsolatban s melyekről csak bizalmasan, suttogva mondanak véleményt, mindig elítélő véleményt az emberek. Mintha csak valaminő, ú. n. *kényes kérdés*-ről volna szó.

Tanulságosnak ígérkezik a felvetett kérdés elemzése előtt általánosságban és teljes szociológiai szenvtelenséggel megvizsgálni, mik általában a kényes kérdések, mi teszi ezeket ilyené?

Kezdjük, rég bevált módszer szerint, a fogalom tisztázásával. A kényesség fogalmi tartalmának legjellegzetesebb jegye az *érzékenység*. A kényes növény érzékeny a hideggel és hőséggel szemben. A kényes dáma is érzékeny, de nemcsak alaptermészete miatt, hanem azért is, mert el van *kényeztetve*. Ez már szociális jelenség, a környezet túlértékelésének jelensége és hatása. A kényesség itt állandósult, attitűddé vált presztízstudat. Az emberi természethez tartozik, hogy nem tudunk elleni valamilyen értékeletés nélkül. Egyik ember az őseire

büszke, másik a tudományára, van aki az erejére s mindenki minden erényére. Még a legutolsó emberi lény is talál magában valamit, valami egészen jelentéktelen kis képességet, amelyet ő maga értékesnek, őt reprezentálónak érez, amelyre ezért büszke. Mindenkinél feltalálható az érzékeny pont, amelynél nem ismer tréfát. Ha a büszkeség tárgyát lebecsülik vagy az elismerést személyes vonatkozásban megtagadják, kész a sérelem s ha meg nem felelő módon kezelik, előbukkan a kényes kérdés.

Ezek a kényesség személyhez kapcsolódó, mondhatni: pozitív vonatkozásai. A személyi megbecsültetés kérdései. Hasonló természetűek a kényesség azon esetei, midőn valamely kérdés felvetése szégyenérzetet vagy megaláztatást vonna maga után. Akasztott ember házában nem illik kötelet emlegetni. A megbecsültetés csökkenése fájdalmas folyamat, ezt mindenki késleltetni, sőt elhárítani igyekszik. Mennél nagyobb a nyilvánosság, annál kiadósabb és bántóbb a presztízs-csökkenés. Ha egy minisztert ajándékok elfogadásával vádolnak, ez kényes ügy. Ha egy betörőt lopással, ez nem az, mert egy kis tolvajság itt már nem jelent presztízs-csorbulást.

Kényes tehát minden ügy és minden kérdés, ha presztízs-vesztéssel fenyeget, erkölcsi kárt, botrányt okozhat. Kényes kérdés mindaz, amit az uralkodó társadalomerkölcsi felfogás ki akar vonni a nyilvánosság világossága alól s az intimitás leplelivel kíván takarni. Így a családi élet belső dolgai s az egész nemiélet, a kényes kérdések körébe tartoznak. Végül kényesek a misztikus vonatkozású érzelmek, hitek és az igen egyéni jellegű lelkiélet: a vallás, a világnézet, a hazafias érzelmek nyilvánulásai, sőt problémái, szóval minden, ahol a profanizálás veszedelméről lehet szó.

Két élesen elkülöníthető faja van tehát a kényes kérdéseknek. Egyiknél az egyének presztízs-csorbulása, másikonál a közösség szellemi értékeinek sérelme teszi a kérdést kényessé. Mind a két esetben *botrány* fenyeget s a megsértett erkölcsi rend helyreállítása kívántatik.

Azt is mondhatnók tehát, hogy kényes kérdés az, aminek felvetése kihívna a közvélemény társadalomerkölcsi (morális) reakcióját, amelyet éppen ezért nem mernek vagy nem akarnak

felvetni. Itt azután múlhatatlanul felvetődik a helyesség kérdése: vajjon a társadalom érdeke, tehát a közérdek a kényes kérdések elhallgatását kívánja-e, vagy a — botrányt?

Egészséges társadalom nem fél a botránytól, mert a morális felháborodásban *hasznos* reakciót lát, s Krisztussal vallja, hogy lehetetlen, hogy botrányok ne legyenek. (Lukács, 17.) A botránytól való ideges félelem s ezért a kényes kérdések tárgyalásának kínos kerülése, amely korunkra szerfelett jellemző, társadalmi funkciózavar. Közelebbről vizsgálva, látjuk, hogy nagy része van ebben az idem peccantium sokszor félelmetes szolidaritásának is, azonban mégsem ez a döntő, hanem a közvélemény ítéletének brutális voltától való ösztönszerű visszariadás. A közvélemény nem jó igazságszolgáltató, nem ért a mérlegeléshez s a javítani vágyó bíró szeretetteljes szigora helyett rosszindulat, káröröm vigyorog ítéleteiből. Nem ismer arányokat, nem ismer könyörületet s elvakultan lavinaként gázol végig áldozatain. (Gondoljunk Alarcon gyönyörű regényére.) Zsákmányra éhes, falánk és kiszámíthatatlan szörnyeteg a közfelháborodás, ignis edax, rombolása oly nagy árat fiztethet a megsértett erkölcsiség helyreállításáért, hogy sokszor maguk a legjobbak kívánják előrelátásból a hallgatást és elsímítást. Még talán akkor is, ha megfontolták ennek elmaradhatatlan káros következményeit, azt, hogy az elnézésből precedens lesz, hogy a közvélemény hozzászokik a megalkuváshoz, eltompul, már inkább csak a látszat megóvására törekszik, végül még azzal is beéri, hogy a mind vakmerőbb visszaélők szemérmertlenségét és étvágyát lehetőleg mérsékelje.

Tipikus esete a botránytól való irtózásnak az, amikor a kari, rendi becsület, a kollektív jóhírnév védelme szolgál okul vagy ürügyül az elnézésre. E mögött nem egyszer az a gondolat húzódik meg, hogy «mindnyájunkat érhet baleset». Gyakrabban mégis az a félelem, hogy a botrány a kari presztízs csökkenésével jár, amelyből minden tagra háramlik valami kár a közvélemény általánosító tendenciája miatt. Sokan azért némák, mert «nem akarnak ellenséget szerezni». Mindenki vel jóban kell lenni — ez gerinctelen korunk egyik legfőrfiatlanabb élet elve, amely valóságos íratlan szabadságlevél a törtetők, a lelkiismeretlen garázdálkodók számára.

II.

Vizsgáljuk meg ezek után a fent jelzett «kényes» kérdést közelebbről, mintegy iskolai példaképpen, kifürkészve annak keletkezését, megjelenési formáját, természetét.

Adva van a következő jelenség. Közpályán magas pozícióba jutott egyének, mikor helyzetük meginog, bukásuk elkerülhetetlenné válik, utolsó erőfeszítéssel kieszközlük, hogy dús anyagi kárpótlást nyújtó állást nyerjenek. «Puhára esnek», ahogy mondani szokták, vagy nem egyszer «felfelé buknak». A közvélemény felfigyel. Nem érti, miért kell közpénzből jutalmazni azt, aki pozíciójában alkalmatlannak bizonyult, holott az élet ezért könyörtelenül büntetni szokott. A régi, autokratikus kormányzati rend sem látott közérdekű cselekedetet abban, hogy a monarchia a be nem vált funkcionáriusokat néha mintegy fájdalomdíjul közéleti stallumokba helyezte. Nem is szolgált ez a régi rend erősítésére, de azért mégsem váltott ki botrányozást, mert amíg az állam feje mintegy személye szolgálatának tekintette a közhivatali tevékenységet, addig az ilyen bőkezű eltávolításban az uralkodó nagylelkű gesztusát látták. Már a demokratikus alkotmány szellemével ez nem igen volt harmóniában. Mikor a bukott kormánypárti képviselők közjegyzői állást kaptak, a közvélemény ezt nem mindig találta megnyugtatónak. De elvégre ez bizalmi természetű pozíció volt. A következő lépés volt a gazdasági intézményekben való elhelyezkedés kieszközlése. Ez már szövevényesebb eset, «kényes»-nek azonban nem volt tekinthető, mert a kormány nem rendelkezik, sőt bele sem folyhatik a bankok, érdekképviseletek személyi dolgaiba; végeredményben tehát a szabad, autonóm szervezetek és alakulatok ültették magas pozícióikba azt, akit — ők tudták miért — odaültetni jónak látnak. Ha tehát olyan jelenségek merülnek fel, hogy nem egyszer teljesen kezdők, vagy legalább dilettánsok kerültek gazdasági intézmények vezetőhelyére, itt a közvélemény érezte ugyan, hogy valami nincsen rendjén, azonban illetéktelenség érezte magát a felszólalásra. Egyrészt a kormány keze láthatatlan maradt, másrészt az előkelő idegennel boldogított intézményeknek megvolt az illetékes szervük a számonkérésre. Minthogy azonban a

megtisztelő «beválasztások» forma szerint intéztettek, a számonkérés is elmaradt.

A kíméletes eltávolítás és szerencsés bukás esetei tehát eddig a határig elkerülték a komoly botránykoztatást, nem voltak «kényes esetek». A közvélemény a szerencse fiait látta bennük, legrosszabb esetben az urak osztály összetartásának boldog ja vadaim asait. Az alkalmasság kérdését nem szokták komolyan feszegetni. Az efféle gondolatokat hamar elüzi a jól beidegződött magyar szólás: «akinek az Úristen hivatalt ad, annak eszet is ad hozzá».

Ha a közvélemény nem méltatlankodik, a szerencse fiait meg nem szoktak pironkodni. Vannak, akik nyíltan beszélnek bevált vagy remélt karrier-terveikről, akiknek a közpálya ugródeszka az anyagi érvényesüléshez. Hogy ez cinizmus? Lehet, azonban az a társadalom, amelynek közvéleménye nem ítéli el a közérdek-ellenes érvényesülést, sőt azt közönyével előmozdítja, nem emelhet szót e cinizmus ellen. A szerencsefiak az ő gyermekei.

Tévedés tehát arról beszélni, hogy a szégyennélküli ambíció a komolyan kényes kérdések közé tartozik. Fent láttuk, hogy a kényes kérdést vagy az egyén presztizs-csorbulásától való félelem, vagy a közösség szellemi-erkölcsi értékeinek vélt megsértése jellemzi. A szerencsefi társadalmi megbecsültetése azonban nem csökken, sőt gyarapodik, ha nem is a lelkek mélyén, de a sikernek, az anyagi erőnek és a «minden lehetségesének kijáró, óvatos és céltudatos hódolatban. A közérdek, a közösség értékei pedig nem olyan kényesek manapság, hogy sérelemről panaszkodnának azért, mert a felülről való kiválasztás mandátáriusai nem mindig akarnak jobban szelektálni, mint azok, akikről mandátumukat nyerik «demokratikus» korunkban.

Őz Péter.

¹ Ambitio = hivatalkeresés, ambio = körüljárók, megkönyékezek, hízelgek.

KONGRESSZUS A TÁRSADALMI EGYENSÚLY KÉRDÉSÉNEK MEGVIZSGÁLÁSÁRA.

Az Institut International de Sociologie 1937 szept. 2—5. napjain tartja XIII. kongresszusát, melyen a *társadalmi egyensúly* fogalmi tisztázását tűzte ki célul. Ennek előkészítéséül a Revue Internationale de Sociologie 1936 szept.-okt. számában három tanulmányt találunk. A szerzők (Duprat, Sorokin, Lasbax) közös előszavában a kérdés közelebbi meghatározását adják, minek rövid kivonatát alábbiakban már csak azért is közöljük, hogy a kongresszusra az érdeklődő tagtársak figyelmét felhívjuk.

Az egyensúly legközönségesebb fogalmát a mérleg szemlélteti, de megtaláljuk a gördültében megálló kő, a hidegvérét megőrző vagy visszanyerő élőlény példájában is. A tudományos egyensúlyfogalmak közül a statikai egyensúly: nyugalmi állapot új energiabehatás közbejöttéig — negatívum. Kiegyenlítő ellenhatások érvényesülnek a szabályos folyamataikat kívülről zavaró hatásokkal szemben az elektromos vagy kémiai hatásviszonycsoportokban. Az egyensúly itt már nem pusztán inercia, merő holtponthoz, — dinamikus jellegű. Bonyolultabb a biológiai egyensúly fogalma. Az állandóan alkalmazkodni kényszerült, külső és belső hatások forgatagában élő organizmus világában — a merev «szerkezet»-től merőben eltérő — struktúra fogalma fejezi ki a szervek és funkciók fundamentális stabilitását, jellegzetes működését. Újabb egyensúly típussal szolgál a lélektan. Az egyén lelkialkatának, szintetikus egységének, synergiájának relatív stabilitása ez, mely súlyos bajokkal, futó zavarokkal, a képzelet és szenvedély kilengéseivel, az értelem és akarat zökkenőivel szemben véd vagy egyenlít. Kérdés, alkalmazható-e az egyensúly kifejezés — végső abstrakciójában és megfelelő fogalmi bővítéssel — a szociológiában is, oly módon, hogy új és speciális értelmezésében a társadalmi jelenségek jellemzésére váljék kizárólag alkalmassá.

Per analógiám következtetések mellőzésével, feladatunk nyilván a társadalmi értelemben vett «egyensúly» pontos meghatározása a legtágabban értelmezett struktúrafogalom szemmel tartásával, olyképen, hogy az alkotó viszonytényezők minden evolúciója és alkalmazkodási momentuma elképzelhetővé váljék,

amennyiben az élő egyéniség egységéhez és azonosságához hasonló viszonylatban lép fel.

A szerzők indítványozzák, hogy egyelőre a biológiai és pszichológiai egyensúlyhoz leginkább hasonló, de mégis lényegesen különböző oly társadalmi egyensúlyállapotok képezzék vizsgálat tárgyát, amelyekben a szervek és funkciók viszonya kölcsönös ellensúlyozást eredményez. Ajánlják továbbá, hogy a szociális egyensúlyhiány állapotainak az egyensúly állapotai-val való összehasonlítása legyen az eljárás alapja és pedig inkább a tartós és átmeneti, mint a stabilis és labilis állapotokra vetve a súlyt. Az egyensúlyhiány abban nyilvánul, hogy egyes funkciók a bennük rejlő hibák vagy túltengés következtében másokat károsan, vagy egészséges érvényesülésükben gátlólag befolyásolnak. A patológikus elem kiküszöbölésével így a normális folyamatokhoz jutunk. Oly korban, amikor az előbbi sokkal gyakoribb, mint az utóbbi, ez a módszer önként kínálkozik.

S. F.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Johannes Messner: *Die berufständische Ordnung.* Innsbruck. Tyrolia. 1936. 344 l.

A szerző a bécsi egyetem tanára, akinek előbbi műve (Die soziale Frage d. Gegenwart) már 4. kiadásban forog közkézen. Jelen könyvének tartalma annak végiggondolása, mit jelenthet a hivatásrendi gondolat a mai társadalomra, az államra, a gazdasági és a szociális életre nézve. Spann nagy kezdeményétől (Der wahre Staat, 1918) még két évtized sum telt el s máris látjuk, hogy nemcsak életképes, hanem alapvető problémáról van szó, amely néhány évtized leforgásán belül új arculatot adhat egész társadalmunknak: mindenik foglalkozási kör új, *társadalmi* szervezetet nyer, mely őt fokozatosan magasabb közérdekbe neveli bele, az állam nem kisebb-nagyobb érdekkörök játéklabdája, pártok, osztályok, kartellek nem sajátítják ki maguknak az állam erejét, egy üres, formális demokrácia helyett valóban az összes életérdekeket istápoló demokrácia keletkezik stb. Messner könyve kiemelkedő helyet foglal el a mai gondolkörben: éles elméje úgy, mint sokszor klasszikusan kiegyensúlyozott értékítéletei feltűnnek, vele szemben Spann valóban zavarosnak látszik. Szembeszáll a faszizmussal, mely mindenben étatizmust hajszol, a korporációkat csak mint állami «szerveket» tudja elképzelni; mindamelllett jól tudja M., hogy a korporációk kifejlesztésének erős állam-éthosz a feltétele, különben a nagytestületek az állam nyakára nőnek. Messner egész könyve ezért nagyszerű államethika is annak dacára, hogy vallja a szubszidiaritás-elvet (mely szerint az állam sohasem totális, hanem csak istápolója s bölcs ellenőre a kisebb szervezeteknek); bár nem egyszer (pl. 22. l.) a «csak» segítség kevésnek látszik. Mindenesetre távol vagyunk még a technikai keresztülvitel módzatainak átgondolásától (itt-ott utópikus hit csendül fel), vala-

mint attól, melyek (in concreto !) a «rendek»; de már egy új, szerves társadalomegység első kérdéssé vált, mely felé M. tisztán megrajzolt elvi utakat jelöl ki figyelmet érdemlő művében.

Dékány István.

Kemenczy Gábor: *Vissza az ősi alkotmányhoz.* Budapest. (Egyetemi ny.) 1936.

Zrínyi-idézettel: «akik néked hízelegnek, én nemzetem, azok csálnak meg és veszítenek el téged» — kezdi Kemenczy Gábor könyvét. Bevezető szavaiban felveti azt a kérdést, hogy a magyar nép, amelyben annyi öserő rejlik, milyen okokból marad le más népek versenyében, mi teszi a nemzetet lázassá, beteggé és sorsdöntő óráiban tehetetlenné? Szerzőnk, aki jeligéjéhez híven, teljes kíméletlenséggel mutat rá a magyar közélet különböző mulasztásaira és vétkeire, 1848 óta elkövetkezett minden szenvedés és katasztrófa legmélyebb gyökerét és szülőokát a parlamentáris kormányrendszer recepciójában véli megtalálni, mert az szerinte ellentétben volt és van «a magyar nép sajátos lelkületével, társadalmi tagozódásával és szükségleteinek adottságával». A parlamentáris kormányrendszerrel több ízben megállapítja, hogy az idegen «a nemzet lelkiségétől»; «ez a parlamentárisnak mondott, illetőleg parlamentáris alapokon és színekben kitermelt kormányrendszer Magyarországon nemcsak az összeomlás előtt nem felelt meg a nemzet lelkületének és érdekeinek, de ma sem hozható azokkal összhangba». Majd a parlamentáris kormányrendszer jellemzése alapján megállapítja, hogy nálunk nem voltak elég fejlettek és erősek azok az állami, nemzetiségi, társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők, amelyek ezt a kormányzati rendszert hatályosabbá tehetők volna, s így pártdespotizmus és korrupció foglalta el a kormányképes politikai párt és parlamenti váltógazdaság helyét s e körülménynek az egész nemzet egyetemére lemérhetetlenül súlyos következményei voltak.

Szerzőnk, sajnos, egy szóval sem említi, melyek azok a magyar nemzeti jellemvonások, amelyek ellentétben állnak a parlamentáris kormányrendszerrel. S a minden indokolás nélküli állításnak többszöri megismétlése sem ad annak ellenőrizhető tartalmat s így nem is áll módunkban valamely konkrét ismeret-

eredménnyel szemben bírálatot gyakorolni. Egyike ez azoknak az eseteknek, amidőn valamely szerző nemzeti jellemvonásokra való hivatkozással, mert azok ő előtte magától értetődőek s ezért kifejtésre nem is szorulnak, mellőzi egy kérdés szövevényes okainak vizsgálatát.

Ami pedig azt a további megállapítását illeti, hogy az 1848. III. t.-c. megalkotása idején a nemzeti közösség nem volt eléggé fejlett ahhoz, hogy egy ilyen bonyolult és kényes kormányzati rendszert megfelelőképpen használni tudjon, úgy azt kell kérdeznünk, nem fejlődött-e a nemzeti közösség napjainkig legalább annyit, amennyi lehetővé tette volna a szerző számára fenti kritikájának, ha nem is elejtését, de legalább is bizonyos mértékű enyhítését? Nem is tudjuk végeredményben, hogy a parlamenti kormányrendszer nem felel-e meg a magyar nép lelkületének, vagy pedig inkább társadalmi és kulturális fejletlenségünk tesz ezidőszerint is még alkalmatlanná annak hasznos alkalmazására? S ez utóbbi esetben nem merül-e fel szükségképpen az a kérdés, hogy nem a nemzet nevelése s az állampolgári öntudat fejlesztése-e az az út, amely a jövő jobb megoldását jelenti? Legsúlyosabb kifogásunk azonban a szerző egész elgondolásával szemben az, hogy nem lehet valamely nemzeti közösség valamennyi tényleges és vélt hibáját és mulasztását egyetlen okra visszavezetni. Kétségtelen, hogy valamely nemzet életében a kormányforma rendkívül nagy fontosságú tényező, azonban annak működése csak az összes társadalmi és politikai tényezők együtteséből magyarázható meg s magának a kormányzati rendszernek fogyatkozásai inkább lelik magyarázatukat az összes közösségi tényezők egészségtelen együttműködésében, vagy a közösség erkölcsi és szellemi válságában, mint a közösség összes hibái magában a kormányrendszerben.

A szerző minden baj orvoslásának előfeltételét az ősi kormányzathoz való visszatérésben látja. Szerinte az 1848. III. t.-c. hatályon kívül helyezésével vissza kell térni a nádori kormányzati rendszerhez, amely — a «nemzet lelkiségének, céljainak s az ország speciális viszonyainak legjobban megfelel. Reformjavaslata értelmében a nádori kormányrendszer lényegesebb alapelvei a következők: 1. A népképviseleti alapon öt évenként titkosan választandó képviselőház s a kiterjesztett jogkörű felsőház hatás-

körét a törvényhozásban való részvételre, a költségvetési zár-
számadásjogra . . . s a miniszterek szigorú jogi felelősségre-
vonására, végül pedig a nádorválasztásra kell korlátozni.

A végrehajtó hatalom feje és birtokosa továbbra is
a király, jelenleg a kormányzó, akinek hatásköre kibővülne,
amennyiben a törvényeket nem 60 nap alatt, hanem két éven
belül tartoznék záradékkal és aláírással ellátni.

A nádort az államfő által az országgyűlés tagjai közül
kijelölt négy egyén közül, három évenként az országgyűlés
általános szótöbbséggel választja.

A szakminisztereket a nádor hozza javaslatba s az
államfő nevezi ki és menti fel a nádor ellenjegyzése mellett.

A nádor az országgyűléssel szemben csak jogi felelős-
séggel tartozik.

A szakminiszterek az államfővel szemben politikai fele-
lősséggel is tartoznak, az országgyűléssel szemben azonban csak
jogi felelősséggel. Az országgyűlési tagságukról, ha ilyennel bír-
nak, lemondani tartoznak, — a jogi felelősség mind az ország
törvényének alkalmazására, mind pénzének és vagyonának keze-
lésére kiterjed.

Törvényelőkészítés és állandó tanácsadószervképen fel-
állítandó az igazságügyminiszter (országbíró) elnöklete alatt az
államtanács.

Ez volna tehát a nádori kormányzat lényege, amelytől
szerzőnk összes közéleti bajaink javulását várja. Amilyen téve-
dés volt azonban minden hibát és mulasztást egyetlen tényező-
nek, a parlamenti kormányrendszernek terhére írni és nem látni
azt, hogy a kóros politikai és társadalmi élet jelenségek egy sokkal
mélyebben fekvő és sok tényezőbből eredő válság tünetei, éppolyan
tévedés azt hinni, hogy a nádori kormányrendszer bevezetése
önmagában véve, egy mély és általános közéleti megújulás
nélkül, azzal az eredménnyel járhatna, amelyet tőle a szerző
remél.

Ennek a kormányzati rendszernek, amely, ha például a tör-
vényerejű rendeletek kibocsátásának jogát az országgyűlés
ráruházná a nádori kormányzatra, egyértelmű volna a diktatú-
rával — rokonszenves volta szerzőnk előtt abban áll, hogy az
a kormányzat szilárdságát, zavartalanságát jobban biztosítja,

mint a parlamenti kormányrendszer. Állami és nemzeti erőnk ernyedésének jeleit látva, a szerző nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy milyen végzetes következményekkel járhat minden mulasztás, amely a nemzet véderejének vagy harci készségének csökkentését eredményezheti. Ebben a tekintetben igazat is adhatunk neki anélkül azonban, hogy aláírnók a parlamentáris kormányforma elleni elmarasztó ítéleteit. Ami szerzőnknek azt a megállapítását illeti, hogy a parlamentarizmus a magyar nép szellemétől idegen: amint az gyakran megesik, a népszellem meg nem magyarozott sajátosságai az azokra hivatkozó szerző saját szellemiségét tükrözik. Arról van szó tehát, hogy Kemenczy Gábor lelkületének — amelyet ő egynek vesz a magyar nép szellemiségével — nem felel meg a parlamentarizmus, hanem sokkal inkább a központi hatalom túltengése.

Miután a könyv alapvető tévedéseire rámutattunk, hangsúlyoznunk kell, hogy az így is figyelmet és komoly megbecsülést érdemel. Becsessé teszi szerzőjének a magyar jövőért való aggodalma, s az a bátor kritika, amelyben közállapotainkat részeseíti, — még ha a bírálat minden részletében nem is értünk vele egyet. E mű kétségkívül előkelő helyet foglal el a legutóbbi évek magyar publicisztikai megnyilatkozásai között s ezt a megállapításunkat is helyesbiteni kell még azzal, hogy az több, mint publicisztika, értékesebbé teszi az a rendkívül gondos alkotmányjogi felkészültség és okadatolás, amellyel szerző a maga állításait elfogadhatókká tenni igyekszik!

Trócsányi György.

Mabel A. Elliott and Francis E. Merill:
Social Disorganisation. Newyork and London. Hampert Brothers, 1934. 827 l.

Az amerikai egyetemeken, melyek a szociológiát rendszeresen tanítják, az érdeklődés iránya természetszerűleg gyakorlati. «Szociális Problémák» vagy «Szociálpáthologia» című előadások az egyetemi szociológia legnépszerűbb kollégiumai között szoktak szerepelni. Ezek alkalmat adnak a tanárnak, hogy a diáksággal megismertesse és megvitassa a gyakorlati életből vett problémákat, főleg, hogy megbeszélje velük hogyan lehet a társadalom kóros jelenségein egyes esetekben segíteni. Elvont, tudományos teóriák az amerikai diákot nem érdeklik.

Az előttünk fekvő könyv számol ezzel az adottsággal, de ugyanakkor megkísérli a tárgyalt anyagnak magasabb szempontból való rendszerezését, társadalomtudományi összefoglalását.

A könyv címe magyarul «Társadalmi bomlás». Az egészséges társadalmat, mint organizációt fogja fel, melynek különböző bajai e szervezetnek különböző fajta felbomlásaiból erednek.

Tudatosan szakít e könyv azzal az irányzattal, mely az emberi társadalomra a biológia fogalmait és elnevezéseit alkalmazta és az orvostudomány terminológiáját kérte kölcsön. Vitatható, hogy nem veszít-e a könyv túlsókat az érthetőségből és világosságból, mikor elveti ezt a kényelmes és a szociológia kitaposatlan ösvényein kevésbé járatos olvasó számára önmagát magyarázó terminológiát, melyet a századforduló óta oly sokan használtak. Hiszen a társadalom bajait sokszor frappánsul meg lehet világítani ugyanazokkal a kifejezésekkel, melyeket az orvostudomány az emberi szervezet megbetegedéseire alkalmaz. Másrészt azonban helyeselni kell a törekvést, mely hangsúlyozza, hogy az emberi társadalom nem mérhető a biológia mértékeivel, nem tartozik a természetalkotta élő szervezetek közé, hanem sui generis szervezet s a vele foglalkozó tudománynak lassan ki kell formálnia saját törvényeit, mértékeit és önálló terminológiáját. A könyvben tehát meg kell szoknunk, hogy az aszociálisan viselkedő egyént, a diszharmonikus családot, a bajban levő községet nem «szociális szempontból pathologikus»-nak nevezi, hanem dezorganizáltak, bomlottnak.

Ez a terjedelmes könyv elsősorban egyetemi tankönyvnek készült. Már huszonegy főiskola használja hivatalos tankönyvként. Első fejezetében a társadalomnak, mint dinamikus, örökké mozgó, változó, fejlődő szervezetnek képét vetíti az olvasó elé. Megismerteti a társadalmi folyamatok és az ezek során szobakerülő legfontosabb tényezők fogalmaival. A második fejezet a bomlás tényezőivel és az ezekkel kapcsolatos fogalmakkal foglalkozik. A következő fejezetek címei: Az egyén bomlásának fogalma. A serdülőkor. A fiatalok bűnöző. A gonosztevő. Nemiség. Prostitúció. Mobilitás. Vándorlás.

Szesz. Ipari munkások. Női és gyermekmunka. Munkanélküliség. A gyengeelméjűek. Örültek. Öngyilkosság. A család bomlásának fogalma. A megváltozott család. A romantika tévútja. Feszültségek a családban. A család elhagyása. Válás. Válás után. A község (kommunitás) bomlásának fogalma. A község bomlása ökológikus szempontból. A kisváros. A szabadidő. Politikai korrupció. Bűnözés és a község. Forradalom.

Mint ebből a felsorolásból kitűnik, ha nem is éri el etéren a teljességet, a társadalmi bajok hatalmas tömegével foglalkozik a könyv. Nem tűnhetik ki azonban, hogy egy-egy sorvány fejezetcím alatt milyen gazdag anyaga van az ismereteknek, az új és meggyőző formában exponált gondolatoknak. És ha maradnak is szociális problémák, melyeket e könyv nem érint, kétségtelen, hogy megadja a módszert, mellyel az egyes probléma-csoportokhoz közeledni lehet. A szerzők mögött az egyes részletkérdésekről régebben folytatott kutatások és közzétett komoly tanulmányok hosszú sora áll, — annál nagyobb érdem, hogy ezt a könyvet oly friss közvetlenséggel, mindvégig érdekfeszítően, a nagyképűségtől mentes angolszász tudományos stílus legnemesebb hagyományai szerint tudták megírni. Az élettől való kontaktus egy percre sem szakad meg és a szerzőkben megvan a bátorság, hogy a felvetett problémákat ne csupán ismertessék, hanem azokat illetőleg szükség esetén állást is foglaljanak és velük kapcsolatban az olvasónak irányítást adjanak.

Annak, aki valaha meg fogja írni a gyakorlati szociológia magyar tankönyvét, e mű komoly útmutatásokkal szolgálhat.

Bobula Ida.

Bertrand Russell: *Which Way to Peace?* London, 1936. Michael Joseph-kiadás, 224 oldal.

Könyv Bertrand Russelltől a háborús veszély és békelehetőség kérdéseiről. «Milyen úton jutunk a békéhez?» Valóban érdekes munka, egyrészt időszerű tárgya, másrészt a szerző személye miatt. Russell nem mindennapi egyéniség. Sokoldalú tudós és tudomány-népszerűsítő, matematikus, fizikus, pedagógus és szociálfilozófus, forradalmi szellemű angol főúr.

Igazi angol fő s egyben igazi intellektüel-típus, keskeny, simára borotvált, mély barázdáktól szántott arccal, dús hófehér hajjal és rendkívül beszédes tekintettel. Most 64 éves. Egy ideig diplomata is volt, majd matematikai munkássága mellett a német szociáldemokráciával is foglalkozott; a háború alatt ellenezte az általános védkötelezettséget, általában lelkiismereti ellenvetést támasztott a háborúval szemben, úgyhogy 1918-ban börtönbüntetést is szenvedett el. A börtönben írta «Introduction to Mathematical Philosophy» c. művét. 1931 óta örökös felsőházi tag. Itt szociális kérdésekkel foglalkozik. Már korábban feleségével együtt évekig nevelőintézetet tartott saját otthonában, vidéken, ahol rendkívüli szeretettel foglalkozott kis gyermekekkel.

Könyve minden ízében eredeti, stílusa megvesztegető. Tizenkét fejezete tárgy szerint nagyjában két részre osztható. Az egyik a közeledő háborús veszély s a kérdés, hogyan lehetne ezt elhárítani; a másik egy távolabbi perspektíva, a nemzetközileg intézményesített világbéke. Európa kormányai — bármily ellentétek vannak is köztük egyéb kérdésekben — egyértelműen imminensnek tartják a háború veszedelmét. 1918 óta a *támadó* háború jelentősége fokozódott, a seregek létszáma vesztett jelentőségéből az ügyességhez s mechanizációhoz képest. Az előbbi kiirtással fenyegeti a polgári lakosságot, az utóbbi valószínűsíti azt, hogy akik életben maradnak, egy katonai oligarchia uralma alá fognak kerülni. Mindez a légi-háború jelentőségének fokozódásával függ össze; mind a szárazföldi, mind pedig a tengeri harc jelentősége nagymértékben háttérbe szorult, mert a repülőgép legújabb fejlődése teljesen megváltoztatta a stratégiát, sőt még a politikát is, azzal, hogy a támadást szinte döntővé tette. Russell itt sorozatosan idézi napjaink számos katonai szakemberét. Ezek tisztában vannak azzal, hogy az új háborúnak gyökeresen másképp kell alakulni. Egyesek úgy képzelik a jövő háborúját, hogy egy nagy légi csata lesz, mely hamarosan egy csapásra eldönti a küzdelmet. Ez még a kedvezőbb eset volna, mert, bár egy ilyen kimenetelű háború is alighanem általánossá tenné a diktatúrát, mégse rombolná le végkép a rendezett társadalmat, nem vonna teljes káoszt maga után. A többség azonban más véleményen van.

Szerintük egy új háború esetén először a repülőrajok az ellenséges állam fővárosát vagy legfontosabb gyárvidékeit fogják éjjel, meglepetésszerűen, esetleg hadüzenet nélkül bombázni. Baldwin is erre célzott híressé vált nyilatkozatában, amikor azt mondta: «az egyetlen védelem a támadás és ez azt jelenti, hogy a légitámadások kénytelenek lesznek nőket és gyermekeket megölni...» A haditengerészet is védtelen lesz a légitámadással szemben. Az amerikai repülőgépek játszva sülyesztették el a békekötés révén birtokukba került német hadihajókat, még pedig, mint utólag kiderült, nem is kellett hozzá találat, mert a közvetlenül a hajó teste mellett lecsapódó légibombák már a hajó fölrepedezését s ezzel süllyedését idézték elő. Szinte érthetetlen, hogy a brit kormány még mindig csatahajókat épít. De hogy maga is tisztában van azzal, hogy a hadihajó jelentősége mennyire megcsappant, abból világlik ki, hogy Itáliával szemben engedett az abesszíniai kérdésben.

R. még több katonai szakembert, valamint politikust idéz, kik mindannyian a leendő légiháború döntő voltát s szörnyűségét hangsúlyozzák. Idézi Fuller vezérőrnagyot, ki a légitámadásról, mely Londont fogja érni, a következő képet festi. «A relatíve humánus gáz, melyet alkalmazni fognak, alighanem mustárgáz lesz, 500 légi egység, egyenként tíz font súlyú 500 bombával, 200.000 emberben tesz kárt . . .» London napokig egyetlen, kiterjedt, tobzódó örültekháza lesz, a kórházakat megrohamozzák, a forgalom szünetel, az elhagyottak segítségért fognak ordítani... a westminsteri kormányt elsöpri a rémület lavinája. Az ellenség diktálhatja feltételeit, melyek után úgy fognak kapni, mint a vízbefülő a szalmaszál után. így lehet majd megnyerni a háborút 48 óra lefolyása alatt, olyképp, hogy az ellenség vesztesége nulla lesz !» Mindebben egyetértenek Fullerrel a többi szakértők, de hozzáteszik, hogy a háború viselők aligha lesznek képesek a logika és józan ész alapján eljárni (abban, hogy halált nem akarnak okozni a civillakosság bombázásánál) s számolni kell a félelemmel s gyűlölettel, mely háborúban hamarosan úrrá lesz az ellenséges népek közt és a tömeggyilkolás örületét váltja ki belőlük. Egy új német könyv, «Der chemische Krieg», is azt mondja, hogy «az eljövendő háború sokkal inkább lesz a polgári lakosságok

nagy tömegben való legyilkolása, mintsem fegyveres férfiak harca. Russell ezután a legújabbban bevezetett öldöklő újdonságokat írja le. A világháborúban a repülők csak robbanó bombákat vittek, most ezeken kívül visznek még gázbombákat és gyújtóbombákat is. A világháború végén találták fel a — nyilván Lewis nevű feltalálóról elnevezett — «lewisite» gázt, mely sokkal gyilkosabb a mustárgáznál. Még ma is sokan élnek, akiket a háborúban mustárgáz ért, megvakulva, szörnyű rokantságban tengetik életüket; a lewisite újítása az, hogy a test roncsolt szöveteit arzénal mérgezi. A thermite, a gyújtóbombák anyaga, 5000 Celsius fokú hőt fejleszt, az olvadt acél patakokban fog folyni, a tűzoltóság tehetetlen lesz a tűzvészszel szemben; valószínűleg a világítógáz fővezetékei is helyenkint megrepednek majd s hatalmas lángoszlopokban tör elő az égő gáz. De a legfélelmeesebb a gázbombák hatása. Még ha lehetséges volna is millió és millió férfit, nőt és gyermeket ellátni gázálarccal, majdnem reménytelen a kis gyermekek esetében. Bármikor jöhet egy új találmányú gáz, mely az eddigi álarcokat hasznavehetetlenné teszi. A pánikkal is számolni kell. A nagyváros lakossága fejvesztetten fog vidékre menekülni, a tömegek élelemmel való ellátása lehetetlenné válik, a rémület a legszörnyűbb anarchiát fogja eredményezni.

Az egyre szembetűnőbb háborús veszéllyel szemben Angliában sokan az izolacionizmus álláspontját vallják, vagyis, hogy minden nép csak az ország területének védelmében jogosult fegyvert fogni, semmi másért. Ez az elmélet azonban Európában tarthatatlan. Egyedül Amerika folytathat ezidőszert eredményesen izolacionista politikát; de a brit birodalomban ez a lehetőség a múlté. 1815-től 1902-ig, a búr háború befejeztéig, valóban nem kellett a Szigetországnak idegen inváziótól tartania; ez volt az a boldog időszak, amikor flottája föltétlen biztonságot nyújtott. Ha Britannának nem volnának oly kiterjedt gyarmatai, sokkal inkább meg volna a lehetősége az izolációs politikának; gyarmatai érdekében azonban mulhatatlanul szükséges, hogy a kontinensen szövetségeket kössön. Annak idején Sir Edward Grey adott kifejezést az izolacionista elgondolásnak, amikor 1914 júliusában kijelentette, hogy «Szerbia miatt háborúba sodródni undorító dolog volna»:

mégis belesodródott Britannia, mert imperialista érdekből létesített szövetségei ezt elkerülhetetlenné tették.

Egy másik elgondolás a «kollektív biztonság»; ezen alapszik a Népszövetség. Érdekes, hogy már 1871-ben a német-francia háború nyomán felmerült egy Népszövetség gondolata s éppen Lord Russell atyja, Lord Amberley volt egyike azoknak, akik egy népszövetség tervezetével álltak elő. Russell ezután a mai Népszövetség ismert fogatékosságait bírálja, melyek legutóbb nagyon is nyilvánvalóakká váltak. A Népszövetség mai alakjában virtualiter alig egyéb, mint más formában való megismétlése a «hatalmi egyensúlynak, a szövetség politikájának. A szankciós politika nem vált be; az elgondolásnak, hogy egy újabb nagy háborúban a népszövetségi elv alapján a megtámadott fél részesítendő segítségben, már az is ellene mond, hogy a jövő háború meglepetésszerűen fog kitörni. A Népszövetség cégére alatt is voltaképen minden a hathatós előzetes szövetkezés felé tendál, főként abban az irányban, hogy Britannia Franciaországgal és Oroszországgal lépjen szövetségre; sokan sürgetik a nyílt szövetkezést, de van az angolok közt egy erős oroszellenes és németbarát közvélemény is, főleg azok között, akik a világháborúban résztvettek és megtanulták a német ellenfélt emberileg becsülni. Sajnos, sem a nyílt francia-orosz szövetség vállalása, sem egy németbarát semlegesség álláspontja Britannia részéről nem csökkentené lényegesen egy új európai háború kitörésének veszélyét. Ha sikerülne elodáznia egy új nagy háború kitörését mindaddig, amíg a haditechnika további fejlődése Amerikát is a közvetlen támadásnak tenné ki s így kilendítené izolacionista politikájából, akkor ezzel lehetővé válnék az is, hogy egy új világháború veszélye örökké elháríttassék az óriási hatalmi túlsúly révén, melyet az amerikai szövetség jelentene. Háború akkor fenyeget — mondja Russell —, amikor a két fél körülbelül egyforma erős, mind-egyiknek vannak győzelmi esélyei, de nemzeti önhittségből mindegyik úgy véli, hogy ő valamivel erősebb. Így volt 1914-ben.

A brit-német tengerészeti egyezmény megkötése óta Britannia rájött, hogy a német légi szupremácia minő veszélyt rejt s lázasan hozzálátott saját légihadereje növeléséhez, közben

azonban mindent elkövet egy békés légkör megteremtése érdekében.

A különböző álláspontok közül, melyeket Russell sorra bírál, utolsónak hagyta az elvi háború szempontjait. Míg az előbbi fejezetek lényegében csupa olyan politikai elgondolást tárgyaltak, melynek célja a béke megőrzése, az elvi háború hívei azt tartják, bármily borzalmas is a háború, vannak célok, melyekért érdemes harcolni. A múlt század óta a nemzeti eszme volt az elv, melyért háborúk folytak; eleinte forradalmi elgondolás volt a legitimitás elvével szemben, később Cavour s Bismarck diadalra juttatták, végül pedig ugyancsak a nemzeti elv vétetett alapul az 1918-i békeszerződéseknél — azzal az eredménnyel, hogy a németek, osztrákok és magyarok milliói jutottak idegen uralom alá. A nemzetiség elve az anarchia és imperializmus székértelője lett. Egy másik, újabb elvi háborús elgondolás az osztályharc, mely Marx tanításán alapszik: de akár csak azok, akik ma nagymérvű fegyverkezést ajánlanak, Marx is elfelejtette, hogy tanait az ellenfél épügy megszívlelheti. Ma a kommunisták is, a fasiszták is az osztályharc elvi álláspontján állnak. A mai helyzet sajátságos feszültségét az okozza, hogy a nemzeti szenvedély és az osztályharc szenvedélye kibogozhatatlanul össze vannak szövődve.

Russell a mai világhelyzetet maga is elviselhetetlennek érzi; az «orosz nemzeti szocializmusától éppúgy irtózik, mint a fasizmustól vagy hitlerizmustól. Mégis óv a háborútól, mert ez a mai hadviselő-technika mellett nem teremthet egyebet, mint káoszt vagy minden eddiginél kegyetlenebb diktatúrát. Az akut világkrízis elhárítására föltétlen leszerelést javasol, mégha egyelőre csak egyoldalúan is. Norvégia, Svédország és Dánia példáját hozza fel, amelyek noha hadierejük világviszonylatban elenyésző, békében vannak. Követeli, hogy szigethazája bontsa le hadierejét és gyarmatait adja nemzetközi kezelésbe. A jövőre nézve elengedhetetlennek tartja a világ összes nyersanyagainak nemzetközi tulajdonná tételét. Hogy Britannia gyarmatok nélkül is tudná magát élelmezni, erre nézve részletesen ismerteti a legújabb amerikai tudományos termelési kísérleteket, amelyek máris bámulatos gyakorlati eredménnyel jártak. Egy távolabbi jövőben a modern hadi-

szereket nemzetközi hadsereg kezében képzei. Egy világfórum képe lebeg a szeme előtt, mely határozatainak, ha kell, fegyverrel is érvényt tudna szerezni.

Ferenczy Valér.

Kovrig Béla: *Szociálpolitika.* Budapest, 1936. 80 1. Magyar Szemle Társaság.

E kis könyv szerzőjének nem is jelentéktelen része van abban, hogy a közgondolkozás és a kormánypolitika nálunk az előző évtized közepén ahelyett, hogy a Széchenyi társadalomszemléletének termékeny talajába eresztette volna gyökereit s kitermelte volna az egészséges nemzetpolitikát, a német szellemű szociálpolitika ideológiáját szívta magába és követte. A német-zsidó eszmekörben a néperő organikus kibontakozását kereső és elősegítő célkitűzések nem találhattak helyet. Uralkodóvá lett az a felfogás, hogy a tőkével dolgozó termelés mellett a munkásnyomor természetes, szükségképeni, a közhatalomnak tehát nem a nyomor megelőzésére, hanem a proletárok segélyezésére kell berendezkednie, minden erőt, pénzt, hatalmat az ipari munkás és a magántisztviselő kényszerbiztosítására kell fordítani. Ha egy nagytömegű és széttagolt nép, aminő a német, még az államegység összekalapálásának századában is megfeledezhetett a steini célkitűzésekről s jó félszázadon át nem a nemzetegység, nem a nemzeti szolidaritás eszméjére, hanem a marxi osztályharc állandósítására («intézményes» állandósítására !) alapozta népgondzó politikáját, az történelmileg érthető és menthető is éppen e nemzettest nehezen összefogható nagyságával, ősi partikularizmusával, nemzeti érzületének és politikai érzékének gyengeségével. De miért kellett a mi egységes és kis nemzetünket végigvezetni *a posteriori* ipari munkásvédelemmé torzított nemzetpolitika zsákutcáján? Ezt legfeljebb csak az találhatja rendjén valónak, aki a szociáldemokrácia s genfi központja bűvöletében nem tudja felismerni a nemzetélet szerves összefüggéseit s ahelyett, hogy a konkrét társadalmi individuum, tehát a nemzet szerves életében igyekeznék realizálni az igazságosságot, egy elméleti elgondolás szerinti «embervédelem» lidércfényét kergeti.

És miért kell ma is a leszűkített szociálpolitikai horizontot propagálni a magyar lelkekben? Mert ez a kis könyv azt teszi,

bárhogyan csillog is benne itt és ott egy-egy árulkodó mondat, amely azt próbálja sejtetni, hogy a szerző már kezdi látni a lényeges összefüggéseket, ami az igazi prevenció első feltétele.

Sajnos, a régi szerelem ma is uralkodó benne: a biztosítási rendszer magasztalása, különösen a nálunk bevezetett gyakorlat kritikátlan védelme, ami a kis munkát a tárgyilagos tájékoztató jellegétől is megfosztja. Jellemző a szerző fogalmi rendjére, hogy ismételten *léjogot* biztosító munkabérről beszél s erre építi fel a szerinte minden bajra orvoslást hozó (tehát a szociális kérdést megoldó) társadalmpolitika szervezetét, a hibásan «társadalombiztosítónak»¹ nevezett intézményt, nem kutatva, rendben van-e, hogy ez a munkabér 12—14%-át elveszi, hogy nagy hányadában — adminisztrációra fordítsa. A szerző meg van elégedve, sőt nem fogy ki a dicséretből, mely néha különös utakra is téved. «Az önkormányzati szerkezet jelentősége abban áll, hogy politikai, hatalmi szerepet még nem játszó társadalmi csoportok számára lehetővé teszi egy vezető elité kiválasztását, a kiválasztottaknak közéleti kiérlelődését.» Tehát nemcsak az urak társadalmát forradalom ellen biztosító intézmény, hanem egyben politikai kötelhágcsó. Valóban sok volna még egészséges egészségvédelmet is követelni tőle.

A kötet végén a szerző mintha ráeszmélne arra az igazságra, hogy nem lehet a különböző nemzeteket ugyanazokkal a szociálpolitikai intézményekkel boldogítani. Ahogy más helyütt írja: «A szociálpolitika a közösség életvalóságából kiinduló és erre reflektáló erkölcsi színezetű magatartás». Ez magyarul azt jelenti, hogy annak, aki egy nemzetet ki akar emelni testi-lelki nyomorúságából, annak úgy kell a közjót és mindenk felett az igazságosságot kiharcolnia, hogy szüntelenül a való élet lebegjen a szeme előtt. Bárcsak sohase feledné ezt szerzőnk s tovább jutva egy lépéssel, rájönne, hogy a törvényhozás, a kormányzás, a közigazgatás szinte *minden* ténykedésének megvan a «szociálpolitikai» relevanciája, hiszen mindenütt ott a

¹ A szerző védi ezt az elnevezést (58. l.). Szerinte itt nem a munkás, hanem a társadalom biztosításáról van szó a nyomorgó munkások haragja, lázadása ellen. Különös felfogás! A munkások tehát társadalmon kívüliek s a cél voltaképpen nem a munkásság védelme?

társadalmi igazságosság posztulátuma, ami a szerző szerint is leglényege a szociális politikának. Miért kell félni attól, hogy ez a követelmény, mely nála a szociálpolitikában külön életet él, mondhatni: szinte ellenzéki padokba szorul, feladja külön életét és elfoglalja helyét ott, ahová joga és hivatás utalja: a minden közténykedést irányító, végrehajtó és ellenőrző politika körében?

Kénytelenek vagyunk kimondani: nem ez a könyv az, amelyből a magyar tömegek helyes tájékozódást nyernek a kérdésről. A munkát kiadó társaság neve is téves útra vezeti a gyanútlan olvasót. Világosabb, nagyobb életösszefüggésbe ágyazott, a magyar életből kiinduló tájékoztatóra volna szükség. Szociális nemzetpolitikára. Sz. Gy.

Horner Miklós: *A német nemzeti szocializmus útja.* Budapest. Stúdió. (Fővárosi nyomda.) 1936. 47 l.

E tanulmány első harmadában a nemzeti szocializmus uralomrajutásának politikai és gazdasági előzményeit részletezi, a továbbiakban pedig jelen helyzetének jellemzését adja: mik az anyagi s hatalmi összetevői, mi az ideológiai tartalma (főleg a faj elmélethez és valláshoz való viszonyában), mennyiben forradalmi jellegű, programja mennyiben propagandaeszköz s mi a valódi értéke az egyes néprétegekre stb. — A füzet hangja higgadt, gondolat vezetése többnyire világos s a jobb- és baloldali, jórészt legújabb irodalomból vett idézetei tartalmasabbá teszik tárgyalását anélkül, hogy elnehezítenék azt.

Annál sajnálatosabb azonban, hogy a szerző objektivitásra törekvését keresztezi sivár történet szemlélete, amely a nemzeti s eszmei ambíciókat siet rejtett anyagi érdekekből magyarázni s egyáltalában a reálpolitikai tényezők mellett az irracionális lelki erőknek — pl. az integer nemzeti gondolatnak — konstruktív jelentőségét alig-alig méltányolja; bár egy-egy megjegyzése mutatja, hogy volna érke irántuk is. Felfogásának ebből az egyoldalú beállítottságából fakad mindjárt főtétele, mely vezérszólamként s néha kissé önkényesen is lépten-nyomon előbukkan: «A német nemzeti szocialista államfelfogás a német ipar terjeszkedési szükségletének meglepően pontos megjelenési formája» (34. l.); sőt, hogy a marxi felépítmény-elméletben

benne maradjunk, a nemzeti szocializmusnak még a Freyer-féle *bölcselete* is a szerző szerint arra «pompás bizonyíték, hogyan keletkezik egy gazdasági szükségletből (sic!) filozófia» (18. 1.). Következetes e tanulmány egyoldalúsága, midőn benne Hitler tulajdonképpen racionális gazdasági megfontolások alapján (*mi* szerintünk tehát meglehetősen előkészületlenül!) pattan ki a történelem színpadára (18. 1.); midőn a *nemzeti* felbuzdulást egyenesen *gazdasági* helyzetből eredezteti: «Nem a nemzeti szocialisták ébresztették fel a német nacionalizmust, hanem a világválság» (28.1.); midőn kizárólag a német nagyipar szemüvegén keresztül nézve, úgy látja, hogy «a nemzeti szocializmusban nem a tartalom a fontos, hanem benne a keret vált lényegessé . . . aminek értelme az, hogy a *németségnek, mint egésznek* kell keresnie boldogulást» — azaz a határokon túli németség bekapcsolásával, mert a német nagyiparnak otthoni piacválsága, illetőleg ebből folyó «érdekei parancsolón sürgették a terjeszkedésre irányuló külpolitikát» (27. 1.). Végül még a zsidókérdést is ennek a reálpolitikus imperializmusnak szolgálatába tudja a szerző belemagyarázni — ezúttal elég csattanósan: a «birodalmi polgár» új fogalma «nem keltett feltűnést, mert az egész ügyesen be van burkolva zsidóellenes mázba, holott az új törvényben távolról sem ez a lényeges», hanem a birodalmon kívül eső németségnek besorozása a német közösségbe (34. 1.). De még tovább is mehetünk. A szerző következetes marad jelzett szemléletmódjához akkor is, mikor az NS-programnak, ill. az egész mozgalom diadalának lélektani magyarázatára kerülne sor: a siker sokszálú komplexumát leegyszerűsíti egyetlen *érdektényezőre*, t. i. a *monopóliumra* s aztán ezzel a varázskulcsával végignyitogatja a legkülönbözőbb népelemek csatlakozásának titkait. Íme, milyen egyszerűen ment a dolog: «A nemzeti szocialista propaganda . . . azoknak, akik a monopóliumok tényleges birtokosai voltak és azokat a szocialista egyenlősítő törekvésektől féltették . . . kiváltságaik biztosítását ígerte; . . . azoknak számára pedig, akiknek még nem voltak monopóliumaik, kilátásba helyezett ilyeneket» (40. 1.). így a nagytőke számára ez az államtól garantált monopólium már évek óta irodalmilag is «eszkontált» létérdek volt (16. 1.). «Az iparosoknak a céhrendszer visszaállítását ígérték, azaz az

iparszabadság eltörlését, tehát a meglévő iparosok «monopóliumát» (41. 1.) «A német parasztokat a birodalom monopolisztikus élelmiszer-ellátójává ígérte tenni a nemzeti szocialista agitáció» (42. 1.). S mikor a varázskulcs a munkásság megnyerésének értelmezésénél már-már csödöt mondana — mert hiszen «a munkásoknál végül is nem állhatnak elő azzal, hogy munkás sem lehet mindenki» —, akkor a szerző szellemeset fordít rajta: «A munkások monopólium-érzésének egyetlen lehetősége ... a faji érzés felébresztése . . . Mivel nem mindenki lehet árja, a német fajhoz való tartozás érzése is bizonyos monopolisztikus örömmel tölthet el egyeseket; hiszen egymagában az a tudat, hogy valaki nem zsidó, már az is valami a mai nehéz időben» (42. 1.) s az illető «kedvére csodálhatta magát, mint a világ legnemesebb fajtájához tartozót» (44. 1.). E látszólag könnyed s humoros megjegyzésekben tagadhatatlanul fontos megállapítások rejlenek, de állapítsuk meg azt is, hogy bennük az egyedárusítás *gazdasági* fogalmának álruhájában szerepeltetett erők tisztára — *pszihikaiak!* Azonban mint tömeglélektani erők természetesen ugyancsak aktív valóságok.

Végül együtt járnak a vázolt egyirányú beállítottsággal a tanulmánynak nagy tárgyi hiányai is: a nemzeti szocializmus hatalmas morális és szociális főtevékenységét (pl. a köznevelést, a munkaszolgálatot stb.), valamint a *német egység* megteremtését egyáltalán nem méltatja. S ilyenén premisszák után — megengedjük — következetesen hozza ki a szerző végső ítélezéseit. Mert ha kizárólag az ő gondolat vágányán járnók be a nemzeti szocializmus történetét és területét, azaz tárgyalásából mellőznők egyrészt mindazt, ami a «mozgalomban» valóban szociális pozitívum, másrészt az expanzív törekvések láttára elfelednők a mai német állami berendezésből éppen a «belterjes» jellegű elemet értékelni (már pedig *egyelőre* ez a tartalmilag *gazdagabb* elem !): akkor e kettős terjedelmes zárójel után csakugyan logikusan lyukadnánk ki e tanulmány két végeredményére a jelenről és — jövőről. A szerző szerint ugyanis a *jelennek* lényege így fest — s mondom *bizonyos* értelemben igaz vonások ezek —: «A mozgalom lényege éppen a szocialisztikus törekvésekkel ellenkező gazdasági és lélektani erők általános mozgósítása és egyesítése» (38. 1.) s a német

munkásság csatlakozásának «motívuma ellentétben áll azzal, amit eddig szocializmuson értettünk», mert a nemzeti imperializmus programja voltaképpen kollektív kizsákmányolást jelent más kollektivitások rovására (39. l.); és a jövőről halljuk a kevésbé kedvező jóslatokat: «Európa mai jogrendje mellett. . . nem lehet más magyarázatot találni, mint azt, hogy Németország Közép- és Keleteurópa átalakítására készül» (43. l.) . . . vagy pedig: «Ha a német monopol-kapitalizmus mégis visszaadna a háború előidézésétől, . . . akkor a faji terjeszkedésen alapuló nemzeti szocialista mozgalom elvesztené az értelmét» (47. l.). Ez a tanulmányt befejező dur-akkord több mint hatásos jövendölés: mélyen elgondolkoztató. Ám még ez a zárótétel is az egész mű alaphibájában, a *partem pro toto*-vevésben szenved. Ugyanis a nemzeti szocialista mozgalom nem alapszik *kizárólag* a faji terjeszkedésen (s még kevésbé, mint a szerző kiélezi — a háborús területgyarapításon) s következésképp békés külpolitika mellett sem kellene elveszítenie értelmének jelenleg *domináns* belpolitikai részét. Viszont magunk is valószínűnek tartjuk, hogy tisztára pacifista mentalitás mellett a nemzeti szocializmus előbb-utóbb elveszítené nem ugyan *értelmét*, de éltető *tüzének* egy részét. Ezt azonban megint inkább az *irracionalét* méltányoló szociális lélektan értheti meg, semmint a sovány racionalista érdek-történetírás.

(Nagykanizsa.)

Szűcs Lajos.

Wladimir Woytinsky: *Les Consequences Sociales de la Crise.* A Népszövetség kiadása, 1936. 376 lap.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal ebben a kiadványában arra a nagyon fontos és kellően még nem kutatott problémára tereli a figyelmet, hogy az egyes társadalmi rétegek milyen mértékben szenvedtek a válság alatt és a válság folytán. Sajnos, a munka ezzel a gyakorlati kérdéssel szemben majdnem egészen elméleti jellegű marad és mert nem azt keresi, hogy az egyes rétegek életszintje mint változott meg a válság miatt, hanem megelégszik azzal, hogy a pénzbeli kereset változását kísérfje figyelemmel, kitűzött célját voltaképpen nem éri el. A szerző felfogását már maga az is világosan tükrözteti, hogy műve első

részében a nemzeti jövedelem változásaival foglalkozik, holott például a magyar nemzeti jövedelem legújabb kutatói is nagyon helyesen hangsúlyozzák, hogy ezek a számítások nem alkalmassak olyan következtetésekre, amelyek a nemzeti jövedelem alapján az egyes rétegeknek a nemzeti jövedelemből való részese-dése mértékét akarnák megállapítani. Woytinsky meg sem kísérli azt, hogy a «nemzeti jövedelem» tényleges nagyságát keresse, vagyis hogy a termelt javak mennyiségét azok pénzbeli értékének változásával állítsa szembe, enélkül pedig munkája éppen a nemzeti jövedelem s az átlagom életszint szempontjából meddő marad. Ugyanígy jár el az egyes társadalmi rétegekkel szemben is. Külön-külön foglalkozik a munkásréteggel, a mezőgazdasággal, a középosztállyal, valamint azokkal, akik megtakarított tőkéjükből vagy vagyonukból élnek, de jóformán minden egyes esetben csak a pénzbeli jövedelem változásait kutatja. Amellett már maga ez a tagolás sem egészen helyes, mert ha a mezőgazdasági elemet külön szakítja, akkor a többi termelőágakat is ugyanezen a módon kellett volna tárgyalnia, ha pedig tisztán csak a társadalmi szerkezetre irányítja figyelmét, akkor a munkásrétegbe be kellett volna illesztenie az őstermelési munkásságot is, a tőkések közé pedig a földbirtokosokat. A munkássággal kapcsolatban — amely tehát számára elsősorban ipari munkásság — ezek keresetének évi összegét igyekszik megállapítani, majd a munkanélküliség adataival foglalkozik, keresi a munkaidő változását, s ezzel kapcsolatban a részleges munkanélküliség problémáját próbálja megközelíteni, a bérkérdésnél a reálbéreket is kutatja, valamint a munkanélküliek segélyezésének megszervezését és kereteit is megkísérli megállapítani, végül a munkásszervezetek és a munkaügyi viták sorsát és alakulását elemzi a válság tartama alatt. — Művének ez a legjobban kidolgozott fejezete, és leginkább itt találunk olyan szempontokat is művében, amelyek a pénzen túl a tényleges változást igyeksenek egy-egy részletre nézve megállapítani és megmérni, de azért szerzünk ezekkel kapcsolatban is megmarad a régi gyakorlat mellett és nem megy bele abba a kérdésbe, amelyet pedig döntőnek kellett volna éreznie: hogy mint változott meg a munkásréteg életszintje a válság alatt. — A többi fejezetek nagyon is vázlatosak, bár kétségtelen, hogy

a szerző sok érdekes és fontos adatot hord bennük össze és könyve egyes részleteiben tanulságos.

A társadalmi szerkezet problémáját ez a könyv nem világitja meg és az a kérdés, amelyet maga elé tűzött, végeredményben válasz nélkül is marad. De annál sürgősebb, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzunk és az eddig szokásos közgazdasági társadalomszemlélet helyébe a társadalom emberi oldalát tegyük a kutatás területévé. A társadalmi rétegek sorsát csak rendszeres életszintkutatások alapján ismerhetjük meg s erről a másik oldalról kell felvetnünk azt a problémát, hogy vajjon milyenek is voltak a válság társadalmi következményei?

M. M.

A. M e n z e 1: *Der Staatsgedanke des Faschismus.* Eine geistesgeschichtliche Untersuchung. Wien, Deuticke, 1935. 132. 440 Mk.

Az ismert bécsi professzornak könyve látszólag filológus hajlamról tesz tanúbizonyságot, és retrospektív vénát árul el, midőn a fasizmus eszmetárát nem kisebb távolságokig követi, mint Aristotelesig. Fejezetei: a fasizmus világnézete (aktivizmus, történetfilozófia és ethika, antihedonistika, vallásosság stb.), majd ennek forrásai (Platón, Aristoteles, Vico, Gentile, Pareto, Bergson, Sorel stb.), a polemikus (liberális individualizmus, demokrácia, szocializmus elleni) oldal után a fő (4.) rész a fasiszta államgondolat pozitív tartalma (univerzalizmus, organizmus, totalitás, tekintély, hatalom, korporativizmus). A fasizmus és az antik, az olasz államfilozófia, majd az Itálián kívüli tanokkal való viszony fejezetei zárják a kötetet. Jól áttekinthető és gazdag tartalmú könyvről van szó és ha nem Menzel írta volna, szöveg-, illetőleg eszmenyomozás jellegéből következtetnénk esetleg bizonyos «filológus» unalomra is, így azonban nem. Szerző nagyon jól tudja módszere határait. Mindvégig érdekes, sőt lebilincselő, friss, és élményszerű. Látjuk, hogy amit a fasizmus hozott a XX. századnak, évszázadok óta élő tendencia volt, tehát nem új, nem valami rögtönzés. Látjuk az ezernyi szálat, mely összeköti a fasiszta ideológiát a múlttal. De azt is, hogy a szintézis új, valamint az erőteljes missziótudat új. Ennek eleven tolmácsolása, illetőleg határozott érdeme.

Menzel legutóbbi nagy műve (Beiträge zur Geschichte der Staatslehre. 1929. 589 l.), melyben kisebb, de jelentős tanulmányok mellett (minő «a társadalmi értékmérőkről» szóló, 44—70 lk) főleg a görögökről (Protagoras), egy újkori íróról (Spinoza 264—447 lk.), majd Mirabeau, Spencer, Duguit-ról stb. szól, sajátos műfajt jelent: széles történeti távlaton alapuló *kritikát*, magas, *elvi* síkon lefolytatva. Ezzel kiemelkedik a szokásos irodalomtörténetek síkjából. Ez a fasizmusról szóló könyv inkább ismertetés, de az elvi sík plasztikája ugyanoly kiváló.

Dékány István.

Elsülyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. írták: a Pro Christo Diákok Háza falukutató munkaközösségének tagjai. *Gróf Teleki Pál* elő- szavával. Budapest, 1936. Sylvester kiadás. 160 oldal.

Ez a könyv eddig a magyar falukutatás legértettebb, leg-sikerültebb terméke. Tíz fiatal kutató, volt közgazdász hallgatók, a 312. Erő cserkészcsapat öreg cserkészei gondosan elő-készített munkaterv szerint, szoros és összhangzó közösségben tanulmányozták az Ormánság egyik törpeközségét, a dráva-menti Kemsét különösen azzal a célkitűzéssel, hogy mélyre-hatóbb és gazdagabb korpépet nyerjenek a híres baranyai egy-kéről. Munkájuk sikerrel járt, mert valóban könyvükben sok olyan színe-szála található az egykés társadalomnak, amit az eddigi nagyszámú publikációban nélkülöztünk. Elég itt a «vő-kérdésre» utalni, amelyekről kimerítő tájékoztatást adnak a szerzők. Ugyancsak sok új vonás van a község lelki életéről szóló fejezetben is, valamint az ezt kiegészítő zenei, irodalmi és néprajzi fejezetekben. A népesedésről és népmozgalomról írt statisztikai elemzések lényegükben jól mutatják meg a halódó falu pusztulását, azonban az esetlegességnek nagyon kiszolgál-tott kis számok mellett a következtetések nem egészen meg-nyugtatók. Sokat emlegeti az illető fejezet írója a «változásokat», «megrázkódtatásokat», anélkül, hogy ezekről pontosabban tájé-koztatna s hatásukat közelebbről megjelölné. Nélkülözzük a belső vándorlásról való észleleteket is, pedig, hogy ez lényegesen befolyásolhatta a község elnéptelenedését, az a könyv egyéb

fejezeteiből is sejthető. (Sok kemsei legény idegenbe házasodik s leány is máshová megy férjhez.)

Nagyon tanulságos a falu gazdasági életéről írt fejezet, mert végre egészen pontos felvételt kapunk egy törpeközség termelési és értékesítési viszonyairól. Csodálatosan primitív és elszűkült a falu materiális élete, mégis el van a nép adósodva. A 48-as jobbágyfelszabadítás döntötte romlásba a falut. A határ fele a pécsi káptalané, mely az önállóvá lett jobbágy-gazdákat, ezentúl «pógárokat» magára hagyta. Terjeszkedési lehetőségük nem volt, az egykéhez menekültek, mely eleinte anyagi emelkedést jelentett, azután erkölcsi-anyagi pusztulásba sodorta őket. A könyv nem vette figyelembe a falu (és az egész Ormán-ság) sorsában szintén nyilván lényeges szerepet játszó határmenti elszigeteltséget, a periférikus fekvéssel összefüggő társadalmi vérkeringési zavarokat. Ez ugyan nem szükségképpen vezet ily társadalmi betegségekre, azonban bizonyos körülmények között, úgy látszik, igen. Erre mutatnak a Tisza-zug egykés református községei is. Érdekes lett volna ezt is megfigyelni.

A szerzők igen értékes áttörő munkája után, ha folytatása lesz, rövidesen ismerni fogjuk a hazai egyke e legexponáltabb vidékének társadalomrajzát. A következő lépésnek fel kellene tárnia az egykés falu és az értelmiség viszonyát összes vonatkozásaiban. Kemsén, hol a tanító az egyetlen iskolázott ember, ez nem volt tanulmányozható.

Csak dicséret illetheti a szerzők valóban összhangzatos munkáját és ennek magyar lélekre valló lelkes és szerény szellemét, mely még az egyes fejezeteket is a kollektív munka eredményének kívánta feltüntetni. És dicséret illeti a tudós professzort, hogy komoly falutanulmányra nevelt egy lelkes gárdát, jelét adva ezzel a magyar célú szociológia szeretetének olyan országban, hol a társadalomtudománynak nincs egyetemi tanszéke s hol ez a diszciplína a középiskolai tantárgyak közé is csak most készül bevonulni.

Sz. Gy.

Emil R e i c h: *Gemeinschaftsethik.* Veri. Rohrer. Wien. 1935. 524 lap.

A szerző évtizedeken át adott elő a bécsi egyetemen társadalmi etikát, s élete alkonyán, 70 éves korában kiadta előadá-

sait. Ezek mindvégig lebilincselőek, könnyed, tiszta stílusuk szerzőjük szelíden társias érzésvilágát tükrözik. Rendszertani szempontból (az élet «célja»; az élet «szabályozása») nem eléggé tagolt a terjedelmes mű. Legsajnálatosabb az, hogy a könyv alaposan kiesett a maga korából. Ma lehetetlen úgy beszélni az anarchizmusról, Nietzschéről, a marxizmusról, mint a múlt század kilencvenes éveiben. Az új kérdésekről nem vesz a szerző tudomást. Hogy a nemek viszonya, a házasság, a barátság, az állam, a gazdaság stb. a mai társadalomtudomány és az ethika szemszögén át másképp fest, az őt nem foglalkoztatja. Jellemzőnek tartjuk, hogy a társadalmi etikáról évtizedeken át így lehetett — és csak ennyit kellett — előadni Európa egyik legnevesebb egyetemén.

D. I.

H. Sieveking: *Wirtschaftsgeschichte.* (Enzyklopädie der Rechts- u. Staatswissenschaft. ed. v. Liszt u. Kaskel. 47. kötet.) Berlin, 1935. 203 l. 13.80 Mk.

Sieveking a leggondosabban átnézett speciális kutatások után dolgozik, bár kissé nehézkes stílusban, de igen meggondoltan, világos fejlődésképet rajzol elénk az őskortól a jelenig (1934-ig). Munkája ma a figyelemre legméltóbb összefoglalás. Utolsó fejezete (169—207. lk.) az utolsó 60 évet úgy ábrázolja, mint ellenállást a kapitalista renddel szemben: a nemzeti bezárkózás, a szociális kérdés, és a monopolisztikus megkötődés, végül az állami rend beérkeztének a korát. Mindenütt józan megállapításai figyelemreméltók, egy higgadt elme kírlelt gyümölcse az egész mű. Nagyon alkalmas arra, hogy ép a gazdaságtörténelem kódében terjengő politikai állásfoglalásokról lerántsa a leplet, akár egy állítólagos öskommunizmusról van szó, akár egy Bücher, Sombart vagy mások kilengéseiről.

—y.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

KORUNK SZAVA. 1936. 24. sz.

S z e k f ú Gyula: *A középosztály és a választójog.*

A választójognak hatalmi funkciója mellett nevelő funkciója is van. Akiket hatalomhoz juttat, azok ezt a hatalom megtartására használják fel s nem hajlandók a gyengébb társadalmi osztályokkal megosztani. Így a választójog nevelő szerepe nem érvényesülhet. A magyar jobbágy az újkor kezdete óta gyámkodás alatt él, közigazgatási viszonyaink sem adtak módot neki arra, hogy bár a jogegyenlőség megvalósítása után megtanulhassa a községi, vagy megyei önkormányzati életben való komoly részvételt. A szegényember tehát valóban politikátlan, de választójog nélkül nem is nőhet ki sokat emlegetett «politikai éretlenségéből».

A választójog kiterjesztésével biztosítékokat keresnek, hogy a középosztály továbbra is megtartsa kizárólagos uralmát. Ez a középosztály azonban az utolsó 6—7 évtizedben egyre kevesebb politikai érzéket árul el. Sem a háború előtt, sem azóta nem mert szembenézni a nemzet nagy problémáival: a nemzetiségi kérdéssel, a földkérdéssel, a választójog problémájával. A hatalom biztosításában merül ki, erre fordítja minden figyelmét. Középosztályunk kivételes egyéneitől eltekintve, illúziókban él. Magtartását a nagybirtok és a nagytőke érdekei irányítják, a nagy vitális nemzeti érdekek iránt érzéketlen. Külpolitikai tájékozódása hiányos és naiv. Azt kell hinnünk, hogy szegény népünk is világosabban látná az ország helyzetét, ha politikai tevékenységre alkalmat nyerne.

Nemzetünk atomizált állapotban van. Az általános hazafias érzés nincs hatással a nemzettest összeműködésére és felépítésére. Az illúziókban élő középosztály az alsóbb néprétegeknek csak a hasonlóan illúziókban élő tagjait fogadja be s így a vezetőkivá-

lasztás sem ad reményt a középosztály hibáinak kiküszöbölésére. A választójog becsületes kiterjesztésére tehát szükség van. Nemzetünk sohasem volt olyan veszélyes helyzetben, mint ma van. A politikai nemzet kiszélesítése, a választójog kiterjesztése járhat válságokkal, a mai hatalmi helyzet rögzítése mellett azonban belső és külső katasztrófa következhetik be, melyben nemzeti jövőnket és létünket veszíthetjük el. Sz. Gy.

VÁLASZ. 1936. évf. 7—8. sz.

Veres Péter: *A parasztság és az értelmiség viszonya.*

Az értelmiség és a parasztság rossz viszonya az *értelmiség-osztály* belső, fogalmi ellentmondásával kezdődik. Az értelmiség kiválasztás útján keletkezik. A felülről irányított szelekció azonban voltaképpen antiszelekció, mely a legfontosabb szellemi, szervezési és igazgatási területeken a törtetőket és a szolgálleket fogja ki, azokat, akik kilesik, kiszimatolják a hatalom igényét és szinte specializálódnak rá. Ezért romlik fokozatosan a politikai és gazdasági helyzet. Az igazi értelmiségi egyénre gátló a családi, vagyoni vagy hierarchikus hagyomány és az elzárkózás és gyűlölet kényszertekintélye. Az osztálytársadalom értelmisége jórészt erre támaszkodik s rendszerint hiányzik belőle a metafizikai vagy kozmikus alázathoz (Istenhez mérten porszemek vagyunk) hasonló «szociológiai alázat», ami nélkül emberi közösségek vezetése lehetetlen. Hiányzik a kollektív lelkiület, mely a közösségért való munkálkodást nem áldozatnak tekinti, nem kellemetlen kötelességnek, hanem olyan magától értődőnek, mint magát a létezését. «Az értelmiség, ha nem veti el a családi összeköttetések s az osztályszolidaritás mankóit s nem áll ki az értelem és becsület pusztá szál kardjával, árulást követ el, elárulja az értelmiség lényegét. Ez az árulás, ha tovább tart, önmaga hozza meg büntetését: a mankóval pótolta erők elsorvadását, az osztály elsatnyulását, mikor már csak erőszakkal és ravaszsággal tarthatják fenn a vezetést, melyet már a társadalom nem érezhet jogosultnak. Az értelmiségnek van egy vékony rétege, amely érzi helyzete ellentmondásait, megőrzi lelkiismerete szabadságát, érzi felelősségét és keresi a bajok eredetét, a közérdeket és az igazságot. A nemzeti élet érdeke

követeli ennek az igazi értelmiségnek a parasztsággal és a munkássággal való együttműködését. A vezető, értelmiségi élethivatás nem öncélú, feladatát épügy, mint létét és jólétét a parasztság és munkásság határozza meg, mert ezek nélkül céltalan és szükségtelen. Ne zárkózzék tehát osztályá s tegyen le arról az individualista világszemléletről, hogy okvetlenül nagy valakivé kell lennie. (Másfelől a tehetségtelenek «nem tudom, mi legyek?» inváziója is a kontraszelekció eredménye.) Tegyen le a fizikai munka megvetéséről, ne engedjen értelmiségi pozícióhoz olyan embert, aki nem áll hivatása magaslatán.

A parasztság bizalmatlansága részben már a fentiekből megmagyarázható. A parasztságnak, mint elnyomott osztálynak, nem alakult ki saját ideológiája, ösztönei, társadalmi helyzete és tapasztalatai bizonyos passzív, ellenkező, bizalmatlan öntudatot formáltak ki benne. Az úri osztály már nem közelítheti meg a parasztságot, ez nem hiszi el, hogy az urak nem vezetik félre őket. A hivatalnok középosztályban sem bíznak, mert nem egyszer tapasztalták, hogy a vidéki közigazgatási tisztviselő számára súlyosabb a környék földesurának érdeke, mint a parasztot védő törvény. Csak az ifjúságtól várhatni eredményt. Nem lehet várni, hogy a parasztság és munkásság lemondjon részben ki sem alakult, részben mindennapi nehéz élete formálta szemléletéről, az értelmiségnek kell hozzá közelednie. A parasztság nehezen kezelhető, hosszú szolgátságban eldurvult, rossz anyag. Kivételes intelligencia, türelem, önuralom, fölényes és mégsem bántó biztosság, magasrendű humanizmus szükséges a vele való érintkezéshez. A mai kaotikus társadalomszemléletű értelmiség nem viheti a parasztság elé a maga belső zavarait, mert ez hamarosan meglátja a hibát. Nacionalizmusát hitelvesztetté teszi az osztálytársadalomhoz és a tőkések érdekeinek védelméhez való ragaszkodás. A kereszténység emberszeretet-parancsa csak akkor hozhatna eredményt, ha a gazdagok felemelkednének a szegénység élet jogainak megbecsüléséig. A faji gondolat sem célravezető, mert a társadalmi értékelések elsősorban a társadalmi értékhez fűződnek. Hogy a tiszta magyarság háttérbe szorul a saját hazájában, annak az az oka, hogy a magyar nehezebben illeszkedik bele a kapitalizmusba, mint a többi fajok, különösen, mint a zsidók.

A parasztsághoz közeledni kívánó értelmiség tehát a munka, becsület, őszinteség és testvériség gondolatát vigye magával. A parasztságnak önállóan cselekvő, gondolkodó társadalmi osztállyá nevelésének itt volna már az ideje. De képes lesz-e erre a mai magyar értelmiség ifjúsága? S. G.

SOCIOLOGICAL REVIEW. 1936 okt.

Alfred Meusel: *National socialism and the family.*
(A nemzeti szocializmus és a család.)

A tanulmány egy kiköltözött németajkú zsidónak irányzatosságot eláruló munkája, mégis sok tekintetben érdekes és jellemző megállapításai tanulságos megvilágítását adják a német nemzeti szocializmus árnyoldalainak.

A német szociológusok is elismerik, írja a szerző, hogy a család válságba jutott. Hármask feladatát (szaporodás, nevelés, gazdasági rendeltetés) nem sokáig tudja már teljesíteni. A nemzeti szocializmus családi politikája e bomlási folyamatot meg akarja állítani.

A monogám, patriarchális-autoritárius család szorosan összefügg a kapitalisztikus gazdasági és társadalmi rendszerrel. A nemzeti szocializmus, miközben a család védelmét hirdeti, hangsúlyozza, hogy nem reakciós, és nem akarja megakasztani a szociális fejlődést. Ezzel ellentmondásba keveredik: egyrészt elősegíti a kapitalisztikus rend bomlását, másrészt védi e rend lényeges elemét, a régi típusú családot.

A népesség kérdése. A világháború után a neomalthuzianizmus erős visszhangra talált. A Hitler-kormánnyal bekövetkezett német fegyverkezés megállította a neomalthuzianizmus eszméinek terjedését. Az új katonai cél mellett a háborús gazdasági érdek is rugója lett a szaporodásnak.

A család-politikai törvények és rendelkezések a *minőség* és a *mennyiség* szempontjain alapulnak. Minőségi viszonylatban a bűnözők szaporodó képessége elvehető; 2. bizonyos betegségekben szenvedők (elmebajok, alkoholizmus, stb.) sterilizálhatók; 3. bizonyos betegségek (nemi bajok, tuberkulózis, stb.) házassági akadályok; 4. nem akármilyen fajúval köthető házasság. Mennyiségi vonatkozásban 1. tilos a fogamzás gátlása; elő kell segíteni a házassági (hozomány, kedvezmények a családoknak, stb.) A minőségi vonatkozású rendelkezések közül

egyedül csak a német zsidók ellen irányuló mondható pozitívnek, de ennek sem lehet lényeges hatása a németiségre egyrészt a zsidóság kis aránya miatt (1—1.5%), másrészt a keresztény-zsidó házasságoknak feltűnően alacsony termékenységi színvonalá miatt. Ha a minőségi népessépolitika eredményt ér el, ez nem az északi faj felülkerekedését fogja jelenteni, hanem az egészségesekét a gyengék fölé.

A minőségi és mennyiségi elv között ellentét van; az egyik erősödése szükségképpen gyengíti a másikat. A hadsereg érdekében a mennyiségi elv fog győzni, de a minőségi elv is militarista célokat szolgál a nyomorékok eltüntetésével megtakarított költségek felhasználása által. (!)

A liberalizmus felfogásában a házasság magánügy; a totalitárius államban már nincs meg ez az egyéni szabadság, különösen akkor, ha az egyén állami szolgálatban áll. A család a fajért van. Ebből következik a nemzeti szocializmus felfogása a válásról. Gyermektelen házaspárok megegyezéssel könnyen elválhatnak, a termékeny házasságok felbontása azonban nem kívánatos, még ha az együttélés elviselhetetlen, megalázó is pl. a nőre. A házasság főcéljában (szaporodás) a nemzeti szocializmus csak abban tér el a polgári társadalomszemlélettől, hogy abszolútnak tartja e célt és ezzel megszűnik a különbség a törvényes és törvénytelen gyermek közt. E kérdésnek gyakorlati jelentősége Németországban ma igen nagy a 2 milliós nőtöbblet miatt. A törvényteleniségről alkotott vélemény megváltozása nemcsak a nőtöbblet következménye. Ennek egyéb okai: az önálló keresetű nő függetlenül a férfitől, magántulajdon szerzése egyre nehezebb lesz a nagy tömegek számára. A magántulajdon megszűnésével (?) különben is csökken a törvényes és törvénytelen utód közt a különbség. A nemzeti szocializmus tehát egyrészt nem akar lemondani a régi erkölcsiségről, másrészt imperialista terjeszkedése érdekében a törvényteleniség megszüntetése felé halad. Attitűdje a család iránt ezzel kettőssé válik.

Férfi és feleség. A nemzeti szocializmus programja a nőre a következő: 1. Minél több leány lehessen feleség és anya. 2. A nő szerepe korlátozódik a család magánéletére. 3. A magános nő csak olyan foglalkozást folytathasson, amely nőiségének megfelel.

A családnak visszaadott nő főz, mos, stb. Minél többet ad

magából a családnak és minél kevésbé él önmagának, annál alacsonyabb lehet a családapa bére. A nő visszatérése a családba csökkenti a munkanélküliséget is. Ezzel a nemzeti szocializmus családi poétikája a nagy tőkének kedvez. De szívesen fogadják a tönkrement középosztályok is, mert életszínvonaluk süllyedése magával hozza a nőnek családhoz-kötöttségét. Az új középosztályok antifeminizmusa a verseny kérdésével függ össze. A munkásosztály közömbös a nőkérdés ilyen vonatkozásai iránt. Az a felfogás, hogy a magános nő nem teljesíti igazi hivatását, szükségképpen a minden áron való férjhezmenéshez vezet. A férfi, kinek a totalitárius államban mindenütt alárendeltséget kell éreznie, otthon a családban növekvő hatalom részese. Hogy a nők természetüknek megfelelő foglalkozást vállaljanak, ez határozatlan rendelkezés, és értelmezése férfiaktól függ. Az akadémikus pályák a harmadik birodalomban a nők előtt bezárulnak; ez a magasabb középosztályok súly édesére vezethet.

A nőkérdés megoldásának a munkabérek emelésével kellene járnia. A monopolisztikus kapitalizmus azonban nem enged a lenyomott bérekből s az olcsó női munkaerőt alkalmazza ellensúlyozásul.

1933 augusztusától 1935 szeptemberéig 479.190 házassági jutalmat fizettek ki, de ugyanez idő alatt a munkásnők száma emelkedett. A házasságok szaporodása és a női munkaerő keresletének növekedése egy időben a hadiipar lendületével függ össze. Ha e hadi üzem csökkenne, a nők ezrei válnának munkanélkülivé.

A szülők és a gyermek. A kapitalista társadalmi rendben a családi nevelést főként két vonás jellemzi: 1. A család megszűnik egyetlen nevelési tényező lenni. 2. A szülők abszolút hatalma és a gyermek abszolút engedelmessége meggyengül a személyiségre tekintő pedagógiai elvek hatása alatt.

A család hatása a harmadik birodalomban tovább gyengül. A totalitárius államban a családtagok még kevesebb időt töltenek együtt. És ez nem átmeneti jelenség. Mivel a katolikus és a proletár családoknál nem megy egészen simán az ifjúság belenevelése az új rendszerbe (és e családok a német családok nagyobb felét teszik), a nemzeti szocializmus pedagógiai rendszerének szükségképpen terjeszkednie kell a család rovására.

Az anya befolyása fiaira egészen háttérbe szorul a Männerbund és a Führer-elv mögött, de az apáé is. 1. A nemzeti szo-

cializmus politikai szervezetekbe szólitja az apát szabad idejében. 2. Az apát távolabb viszi a feleségtől, sőt gyermekeitől is, 3. Az apai tekintély tiszteletének kárára erősebben tudatosul a gyermekben az apa függősége.

Az állam térfoglalását a nevelésben az egész társadalom, militarizálása is fokozza. Ezért nem is az iskolák, hanem inkább az ifjúsági szervezetek veszik át a nevelést.

A gyermekért három tényező küzd: család, iskola, iskolánkívüli szervezet. Ahol e három nincs összhangban, ott az iskolánkívüli szervezet erősebbnek bizonyul az előbbieket tekintélyének rovására.

Az elmélet és gyakorlat ellentétét a nemzeti szocializmus nem tudta kiküszöbölni. A kiegyenlítés egy új társadalmi rendben válik majd lehetővé; a nemzeti szocializmus csak átmenet ez új rendhez.

Janson Vilmos

SCHMOLLERS JAHRBUCH. 1936 október.

A. V i e r k a n d t: *Der labile Charakter der modernen bürgerlich-kapitalistischen Gesellschaft.* (A modern polgári-kapitalista társadalom bizonytalan jellege.)

A tanulmány alap gondolata: korunk polgári-kapitalista társadalmi rendje — amely ma mindenütt többé-kevésbé forrongásban és átalakulófélben van — kifejezetten labilis jellegű. A modern társadalmat önmagából kiinduló hanyatlás, romlás fenyegeti.

Nem csoda. Az emberi élet lényegében ellentéteken és feszültségeken épül fel; dinamikus jellegű. A társadalom folyton változik, egyensúlya erők és ellenerők, hatások és ellenhatások összjátékán nyugszik; ezeknek eredője minden pillanatban változhatik.

A társadalom különleges viszonyaiban alapvető tényező az az ellentét, amely az egyén és a csoport, szabatosabban az egyénnek önállóságra és függetlenségre és a csoportnak egységesítésre való törekvése között mutatkozik. Másik tényező ismerhető fel a személy és a tárgy közötti ellentétben. A csoport az élet különböző értékterületein meghatározott tárgyi célokat követ, a személyiség pedig az élet egyéni értelmét keresi.

Említésreméltó továbbá a társadalmi szokások és formák és az életösztön ellentéte. Az élet mindenütt bizonyos formákhoz, szabályokhoz igazodik, amelyek ugyan az életösztönből magából erednek, de eredményükben ellenhatásokat váltanak ki. Áll ez különösen a jog és a hatalom viszonyára: a társadalmi együttélésben. A jog korlátozza a hatalmat, viszont a jogrend gátja is lehet a teremtő működést kifejtő hatalomnak. A csoport egészséges fejlődése a két összetevő erejének megfelelő viszonyától függ.

Az emberi természet miatt a társadalomban elkerülhetetlenek bizonyos harcok, küzdelmek. A harc lehet termékeny és szilárdító természetű is, amihez azonban az összetartozóság tudatának érvényesülése, tehát bizonyos korlátok szem előtt tartása szükséges. Ha gyűlöletté, ellenségeskedéssé fajul, akkor rombolóvá válik. Ez már a veszély lehetőségét jelenti. A bomlás tényleges bekövetkezése függ a társadalom szerkezeti összetételétől, valamint az egyensúly eltolódásának megelőzésére irányuló preventív rendszabályoknak és eszközöknek alkalmazásától és alkalmazásától.

Az egyes életközösségek, mint család, törzs, nemzetség, faj, szövetség stb. csoportjai közül a kis vagy áttekinthető csoport a szoros személyi összeköttetés miatt magában hordja a stabilitás biztosítékát. E kis csoportokon belül a csoport életösztone erősebb tagjainál. Ezekhez a csoportokhoz számíthatók a család és atyafiság, a tábor és faluközösségek, a szövetség, még a kisebb terjedelmű vallási csoport (pl. totem-csoport) is. Mindezek igen tartósnak bizonyult alakzatok, náluk a bomlás veszélye igen mérsékelt. Sokkal nagyobb azonban már a következő fokon levő csoportban, amilyen az állam. Itt a közös csoporteszmék és tulajdonságok már nem érvényesülnek azonos erővel, mint az előbb említettekben. Gyengébb az összetartozandóság tudata, a személyes kontroll, egymás ismerete, amiből folyik, hogy az egyedek lelkében a közös érdekek — átható jellegüktől megfosztva — kevesebb helyet foglalnak, s így könnyebben lépnek fel káros irányzatok.

A másik baj szerkezeti és a rétegződésben rejlik. Durva példát véve itt parancsolok és engedelmeskedők osztályáról beszélhetünk, az utóbbi a közügyek iránt közömbös.

A labilitás problémájának vizsgálatánál különbséget kell

tenni rendi és kapitalista államformák között. Az előbbi — minden hibája dacára — hosszabb ideig élt és fog élni — feltételezhetően — a történelemben, az utóbbit alig néhány évszázad után máris az elmúlás, feloszlás fenyegeti és pedig belülről. Felépítésében, szerkezetében teljesen új utakon jár, amivel elvetette azt a stabilitást, amelyet a tradíciók uralma a jól bevált társadalmi formáknak biztosít. A modern kultúra antitradicionalizmusa nagy kockázatot jelent. Ugyanez áll a modern kapitalista gazdasági rendre is, különösen a nagytőkére; ebben a gazdasági rendszerben az ember eszközzé süllyed a tárgyi javak szolgálatában.

Veszedelemes tényező a racionalizmus, amely az organikus céltudatosság helyébe a modern kapitalista társadalmi rendszer organizált célszerűségét teszi.

Valamely csoport stabilitását két feltétel biztosítja: az erős csoportterület és az egységes akaratképzés. A két feltétel a modern kapitalista társadalmi rendben nem teljesül. A társadalmi élet csoport jellege helyébe éles individualizmus, a csoportrendszer helyébe atomisztikus rendszer lépett. Hiányoznak a kis társadalmi csoportok, amelyeknek összműködése az egységes felfogás és a közös akarat kialakulását biztosította.

A régi rendszerekben szellemi vezetőszeret játszott réteg tekintélyének is vége; az új rendszerben csak egyes egyedi tekintélyek találhatók, ezek azonban gyakran, divat szerint változnak.

A modern társadalmi berendezkedések az őket fenyegető veszedelemekkel szemben gondoskodnak megfelelő óvó és megelőző rendszabályokról is, de átvették és sikerrel használják fel a korábbi rendszerek erőtartalékait is. Csakhogy azok a tartalékok már fogytán vannak. Bár helyükbe új erőket igyekeznek kitermelni az újkori társadalom, mégis figyelemreméltó az a törekvés, amely a bevált formák, a családi és szövetségi élet visszaállítását követeli.

Az emberi életműködést nagymértékben befolyásolja a környezet, amelynek hatása hármassal irányú: természeti, társadalmi és szellemi, vagy kulturális. Az ember elsősorban természeti szükségleteit elégíti ki, másodsorban társadalmi rendre törekszik és csak harmadsorban jön számításba a kulturális élet. Ahhoz, hogy a közületben egészséges élet, egyensúly és fejlődés lehessen, a három tevékenység összhangjára van szükség.

A modern kapitalista rendszerben az ember legősbibb önfenntartási ösztönélete helyébe is a racionális célakarat lépett, amelyet racionalizált mechanizmus mozgat. Ez a mechanizmus többtermelésre irányul, képes is lehet arra, de csődöt is mondhat.

A társadalmi életben különös jelentőségű a vezetők kiválasztásának kérdése. Az a mód, amellyel napjainkban valaki — akár politikai, akár társadalmi, kereskedelmi, ipari, művészeti stb. téren — vezetőszerphez jut, ma már nem a közvetlen ismereten alapuló kiválasztás, hanem abban a racionális élet technikai eszközei jutnak döntő szerephez.

Az újkori kapitalista rendben a társas életet összetartó kapcsolatok is tárgyi természetűekké válnak, amelyekből a közvetlen érintkezés útján gyakorolt személyes ellenőrzés tényezője hiányzik. Bár a racionalizált élet igyekszik e téren is bizonyos preventív rendszabályokról gondoskodni, mégsem ér el olyan stabilitást és biztonságot, mint az ősi ösztönélet.

Mindezek a tényezők okok és okozatok is egyúttal; tüneti jelenségek és rugók. Tüneti jelenség, de egyben ok is az emberi ösztönnek szükségszerűen önállóságra törekvése, amely azonban a közület jólétének érdekében a közösségi érdekekkel alárendeltségi viszonyban áll. Ugyanez áll a kisebb egységek különös érdekeinek a társadalmi béke és egyensúly érdekében nagyobb csoportok közös akaratával való viszonyára. De fontos épen az egyensúly érdekében, hogy az egyéniség, az ösztönélet meg ne semmisüljön és a kisebb csoportok akaratának érvényesülése lehetetlenné ne váljék.

A modern kapitalizmus lényege gyakorlati téren teljesen egyoldalú céltevékenység. Az egyént, egyéniségének elnyomása folytán, nem hatja át az egyetemes, közös érdekek tudata, ami a kiváltságos helyzetűek különös érdekei tervszerű és következetes megvalósításának velejárója. Lényeges kórokozók a közérkölc megglazulása, a gazdasági harc kíméletlensége, az önzés, a radikális versenyeszközök, a hagyományok félretétele és ok, de egyben okozat is a pártharcok mértéktelen kifejlődése.

A racionalizmus egyik irányelve a tárgyi célok követése az azok elérésére legalkalmasabbnak látszó eszközök kíméletlen felhasználásával. A gyakorlati élet küzdelmeiben az egyén szinte tárgygyá, az ember eszközzé, a célrendszer eszközévé vált, ami

az embert emberi méltóságától fosztja meg. Ennek a körülménynek felismerése pedig gyűlöletet és ellenségeskedést vált ki és osztályharcok forrásává lesz.

A racionalizmus végeredményében — kevésszámú hasznos eredménye mellett — a társadalmi életre káros. Az egész élet egymástól függetlenül működő részterületekre bomlik, amely területek a saját külön törvényeiket követik, mértékként és erkölcsként csupán immanens tárgyi kapcsolatokat ismernek, de a közös emberi jólét és boldogulás tudatát és célját elvetik.

Jellemző tünete a racionalizmusnak a végletekben való mozgás, a túlzásokba hajlás, vagyis az a szélsőséges irányzat, amely nemcsak az erkölcsi életben vezet kinövésekhez, hanem a gazdasági világban is túllépi a jog és erkölcs korlátait. Utóbbi vonatkozásban az egyik oldalon mammut vagyonok és feleségesség, a másikon munkanélküliség és nyomor állnak.

Kulturális téren egyrészt egyoldalúságra és félműveltségre, másrészt viszont túlképzésre és a szellemi erők túlerőltetésére vezet. Mélyreható kóros jelenség a természetes szociális érzék hiánya is, amit mesterséges szociális és karitatív intézmények csak kevéssé pótolhatnak. A racionalizmus függvénye a születések számának csökkenése is, aminek következménye a társadalom gyengülése. Egyik legsúlyosabb kórokozó és egyben kísérő jelenség a lelki, szellemi, kulturális élet bensőségének és mélységének hanyatlása, ami a racionalizmusnak a világi és gazdasági javak iránt való túlzottan egyoldalú érdeklődéséből következik. Mindez együttvéve az egyéniség elsatnyulásához, belső fásultsághoz vezet és felszínes életmódra készítet.

Vierkandt megjelöli a bajok ellenszereit is: a közösségi tudat élesztése, a családi és nemzeti közületek életének ápolása, a bensőséges vallási élet fejlesztése, szociális tevékenység és a munkának lelki tartalommal való átítatása.

Keöves András.

SOCIOLOGICKA REVUE. 1936. I—II.

In. Arn. Blaha: *Normy chováni inteligence.* (Az értelmiség magatartásának szabályai.)

A brünni Masaryk-egyetem szociológiai szemináriumának kiadásában megjelenő cseh szociológiai szemle hasábjain Blaha

egyetemi tanár az értelmiség szerepének szabályozó, kiegyenlítő hivatásáról értekezik.

A szerző az értelmiségen a művelt, anyagilag is független s a billenésektől mentes s így állandó jellegű erkölcsi s azokkal párhuzamosan megjelenő szellemi értékekhez s elvekhez ragaszkodó középosztályt érti. A fokozatos, a múlthoz kapcsolódó építés az okos mértéktartás s főleg a kiegyenlítődés szükségességének hirdetője. Nem híve a parancsuralmaknak. Vezető gondolata, hogy a művelt középosztály a folytonosságot tisztelő fejlődés, a egyenesvonalú haladás istápolója, a múlt értékeinek letéteményese s eképen az újítások szakadékoságának s kitöréseinek egyensúlyozója.

Az egyéni tevékenység a társadalmi életnyilvánulások sikjára vetődve jelenik meg, a legegységibb mozzanatok is szükség-szerűleg a társadalom szervezetének keretében (család, hivatás, nemzet, politikai-jogi-erkölcsi rendszerek) zajlanak le. Az egyéni és társadalmi tényezők állandó és kölcsönös egymásrahatást, kiegészüléseket, hasonulásokat termelnek ki. Habár pl. a jogesetek az objektív jogi normák meghatározottságaiban és elhatároltságában jönnek létre, de az egyéni jogérzet bíráló és értékelő működésének minősítő hatása belőlük ki nem kapcsolható. Viszont senki sem születik öntudatos lelkiismerettel s fejlett jogérzettel, hanem ez az erkölcsi világrendhez való viszonylatokban s a hozzá való igazodásban leli forrását. De az objektív reguláció sem valami változatlan, állandósult rendnek önkényes kivirágása. S ezzel párhuzamosan az egyéni szükségletek kielégítésénél is bizonyos egyéniségfölötti életrendeződés alakul ki; ugyanis e tekintetben a társadalmi kiegyenlítődés, a mindenki által elfogadott rend hatása révén bizonyos egyénietlenedés keletkezik s így az egyéni kezdeményezések — az élet folytonos hullámozása folytán — ugyancsak változnak, fejlődnek s tökéletesednek.

A ma társadalmát nemcsak az új felfogások, szemléletek elméleti viharai nyugtalanítják s ostromolják, hanem a megvalósított s egymással szöges ellentétben levő rendszerek szívós háborúságai is marcangolják. Ebben a titáni harcban a két szélsőséges sarkot az individualizmus és kollektívizmus képviseli. Az előbbi a külső hatások nyomásától való szabadulásban

s a belső erőknek gátlás nélkül való kifejtésében nyilvánul, az utóbbi pedig határozottan antiindividuális jellegű — politikai, gazdasági, erkölcsi vonatkozásban egyaránt. Politikai tekintetben a kollektívizmus mint neoabszolutizmus s mint diktatúra jelentkezik, gazdasági viszonylatban mint korporatívizmus, amely a politikai autoritás kísérő jelensége gyanánt is létesülhet.

Az új politikai és gazdasági rendeződés azt is jelenti, hogy a régi rendszer megbomlott, megingott. S így az új szerződés szükséges feladattá vált. Azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a monokratizmus semmiképpen sem nélkülözheti s nem mellőzheti az egyéni erőtegyezőket, következésképpen az új társadalmi rendszeralakulás súlyos s összetett kérdését csak úgy fogjuk megoldani, ha elismerjük a kiegyenlítődés szükségességét. S itt a kiegyenlítődés nehéz, de ki nem küszöbölhető munkájában az értelmiségre fontos, hézagpótló, a kiszögeléseket letompító hivatás vár. A kiegyensúlyozódásnak azonban a haladás szellemében kell tetet öltenie.

A haladás eszménye, amelynek megközelítésére kell törekednünk, az «optimum sociale.» S a szociális haladás nem merülhet ki a gazdasági boldogulásnak, tehát az anyagi természetű követelményeknek megoldásában; a haladás a szellemi-erkölcsi tényezők fejlődését, szabályozó közreműködését, érvényesülését is feltételezi. Az értelmiség pedig már tanultságánál s munkakörénél fogva a szellemi értékeket (igazság, szépség, jóság, jogrend, polgári nyugalom) megőrző s megmentő s újakat is teremtő osztályt képviseli a társadalmi tagozódások szervezetében.

A fejlődés, a haladás mértéke a szellemi és erkölcsi értékek minőségi gyarapodásában rejlik.

Zachár Emil.

Sajtóhiba-igazítás.

Előző számunk Figyelő-rovatában kimaradt egy címsor, amelyből kitűnik, hogy *Kende Ferenc*: Magyar szellem — kisebbségi szellem c. tanulmánya a *Láthatár* c. folyóirat 1936. évfolyamának 4. számában jelent meg.